

„OROSZFÖLDÖN MEGGYÖTÖRVE...”

**A GULÁG–GUPVI-KUTATÓK
NEMZETKÖZI FÓRUMA
KÁRPÁTALJÁN, 2022**

Nemzetközi emlékkonferencia
Beregszász, 2022. november 18.

Kárpátaljai Magyar Könyvek **305.**

Sorozatszerkesztő és felelős kiadó: Dupka György

A kiadvány megjelenését
a Bethlen Gábor Alap támogatta

A kötet a 2022. november 18-án Beregszászban
a Szolyvai Emlékparkbizottság által rendezett
GULÁG–GUPVI Fórum 2022. évi nemzetközi emlékkonferencia anyagait
és a felkért kutatók tanulmányait tartalmazza

Készült a Szolyvai Emlékparkbizottság kutatóműhelyében
Szerkesztette: dr. Dupka György, dr. Zubánics László, dr. Zékány Krisztina

A közölt tanulmányok tartalmáért a szerzők a felelősek

Lektorálta: *dr. Zubánics László, dr. Zékány Krisztina*

© *dr. Dupka György*, 2023

© **A szerzők**, 2023

Orosz fordítás: *dr. Lengyel Sándor*
Közreműködő, fotók, képszerkesztő: *Fuchs Andrea*

Tördelés és borítóterv: *Dupka Zsolt*
A borítón lévő illusztráció forrása: tengr.ai

A könyv elektronikus változata elérhető:
www.kmmi.org.ua (Adattár, könyvek)

Nyomdai munkák: RIK-U Kft.

ISSN 1022-0283
ISBN 978-615-5757-37-2

A Szolyvai Emlékparkbizottság Évkönyve

„OROSZFÖLDÖN MEGGYÖTÖRVE...”

**A GULÁG–GUPVI-KUTATÓK NEMZETKÖZI
FÓRUMA KÁRPÁTALJÁN, 2022**

*Nemzetközi emlékkonferencia
Beregszász, 2022. november 18.*

Szolyvai Emlékparkbizottság – Intermix Kiadó
Ungvár–Budapest
2023

TARTALOM

TÓTH MIHÁLY

A Szolyvai Emlékparkbizottság 2022. évi tevékenységéről 9

DR. ZUBÁNICS LÁSZLÓ

A kárpátaljai magyarok és németek internálása és deportálása
1944 és 1945 között. Levéltári iratok és dokumentumok címmel
Olekszij Korszun összeállításában Magyarországon kiadott
gyűjteményről, fogadtatásáról..... 13

DR. ZÉKÁNY KRISZTINA

Mártírok, ismert és ismeretlen hősök emlékezete a Gulág–Gupvi-
kutatók 2021. évi nemzetközi emlékkonferenciáján 23

MAROSI ISTVÁN

dr. Ortutay Elemér (1916–1997) kárpátaljai görögkatolikus pap
élete és kora. Élettörténeti kutatásának lehetőségei 35

DR. DUPKA GYÖRGY

Magyar hadifoglyok, civil rabok nyomában a Baltikumban
(GULÁG-GUPVI táborok, sírkertek Lettország, Észtország
és Litvánia régióiban) 49

BIMBA BRIGITTA

Bátyúi katonafoglyok, három napra elhurcolt civilek a MNL
hadifogoly-adatállományában 83

DUPKA NÁNDOR

Ki volt Haklik Sándor? A kistráti római katolikus esperes
letartóztatása, koncepció s pere, vértanúhalála 99

BAKANCOS LÁSZLÓ

Az 1992-es magyarországi kárpótlás és a kárpátaljai
magyarság..... 114

DR. BOGNÁR ZALÁN

Hadifogolyként és internáltként a GUPVI lágereibe.
Nagy-Budapest és agglomerációja civil lakosságának kétféle
foglalt státuszban történt ítélet nélküli, tömeges elhurcolása
1944 decembere és 1945 áprilisa között 120

DR. BOTLIK JÓZSEF

A horvát-szlavóniai magyarirtás (1944. június – 1945. május).
Tito marsall partizánosztagainak kevésbé ismert helyszínei 165

KOVÁCS SÁNDOR

A szovjet rezsim által meggyalázott és elpusztított magyar
emlékek Munkácson és környékén 188

DR. HAVASI JÁNOS

A II. világháború során eltűnt hozzátartozók felkutatásának mai
lehetőségei és korlátai..... 229

DR. PROF. MOTREVICS VLADIMÍR PETROVICS

A II. világháborús magyar katonai temetkezési helyek az Ural
régióban: elhunytak lélekszáma, a sírok helye és gondozása 248

FÜGGELÉK

Nemzetközi tudományos emlékkonferencia, Beregszász,
2022.november 18. 263

GULÁG–GUPVI-kutatók Nemzetközi Fóruma 2022:
kutatás, tényfeltárás, emlékezetpolitika, 2022. november 18. 266

Megemlékezés, koszorúzás, emléktáblák avatása a Szolyvai Emlékparkban, 2022. november 19.....	268
A kommunista diktatúra által 1945-1947 között igazságtalanul elítélt és kivégzett kárpátaljai patrióták.....	269
Fontosabb kárpátaljai események, megvalósult projektek, 2021-2022	271
A Szolyvai Emlékparkbizottság kutatóműhelyében készült GULÁG–GUPVI kiadványok, 2020–2022	297
A kötet szerzői	301

TÓTH MIHÁLY¹

A SZOLYVAI EMLÉKPARKBIZOTTSÁG 2022. ÉVI TEVÉKENYSÉGÉRŐL

Megnyitóbeszéd

Kedves konferenciárésztvevők! Tisztelt hölgyeim és uraim!

Mai megemlékező konferenciánk immár harmadik, mely különleges körülmények okán, az előadók és a témánk iránt érdeklődők személyes megjelenésének korlátozottságával kell megtartanunk. A 2020. és 2021. évi rendezvényünk korlátait a Covid 19-világjárvány, míg a jelenlegit még ennél is súlyosabb helyzet, az ez év februárjában, az Orosz Föderáció agressziójával kirobbant orosz–ukrán háború szabja meg. Igazi háború. Annak minden embertelen szörnyűségével, veszteségével, a hadiállapottal együtt járó személyi szabadság korlátozásaival, emberi jogsérelmekkel. Ez utóbbiak adnak immár sajnálatos napi aktualitást konferenciánknak, hiszen ismét, személyes sorsunkban, közvetlen környezetünkben kell szembesülnünk olyan jelenségekkel, mint háborús emberi veszteségek, hadirokkantság, jogtalan fogvatartás, deportálás, hadifogság.

Talán éppen e tragikus jelenségek megjelenése ad aktualitást az Emlékparkbizottságunk további tevékenységének, mely talán szerényebb külső megjelenésben, de tartalmát tekintve, annak főbb irányait: kegyeleti tevékenység, a sztálini terrorizmussal kapcsolatos tényanyagok feltárása és ismertetése tekintetében töretlenül folytatódott a 2022. év folyamán is. A kárvallottak és azok leszármazot-

¹ dr. Tóth Mihály, a Szolyvai Emlékparkbizottság elnöke

tinak jóvátételi kérdései szorulnak – szorultak háttérbe, mikoris az ország társadalmának figyelme a friss áldozatok jóvátétele és okozott veszteségek pótlása felé irányul.

Kegyeleti tevékenység

Múlt (2021.) évi, a Szolyvai Emlékparkban megtartott ökomenikus istentisztelettel egybekötött központi kegyeleti megemlékezésünkre a Covid19-járvány lecsengésének időszakában, de még a teljes kiterjedésű háború kitörése előtt, ugyan tömegek és külföldi meghívottak részvétele nélkül, de az Ukrajnába akkreditált magyar diplomaták és a kárpátaljai magyar közösség reprezentánsainak részvételével került sor. Sajnálattal kellett tudomásul vennünk, hogy sok év aktív részvétel után, ezúttal nem köszönthettük rendezvényünkön **dr. Tilki Attilát**, a Magyar Országgyűlés képviselőjét, Bizottságunk külhoni pártoló tagját, akinek az ukrán hatóságok betiltották az Ukrajnába való beutazást.

Az Emlékparkkal kapcsolatos a mögöttünk maradó év eseményei között említeném, hogy május 13-án délben abban a megtiszteltetésben részesültünk, hogy a Kossuth Rádióban megszólalt a Szolyvai Emlékpark Mártírok Kápolnájának lélek-harangja. Sajnálattal kell tudomásul vennünk, hogy a háborús eseményeknek kapcsán jelentősen visszaeset az Emlékpark látogatottsága. Erről tanúskodik az, hogy a Park Emlékkönyvében az utolsó bejegyzés 2022 márciusában történt. Ugyanakkor a Munkácsi Vármúzeumban található „Malenykij Robot” emlékkiállítás Sztálinizmus Kárpátaljai Áldozatainak Álandó Emlékkiállításának gondnoka úgy tájékoztat, hogy ennek a színterünknek alapvetően ukrán turisták által való látogatottsága továbbra is évi több ezer főre tehető.

Sikeresnek és hatékonynak bizonyult a térfigyelő kamerarendszer telepítése és egy szolyvai őrző-védő szolgálat által való működtetése. Az év folyamán jelentősebb rongálás az Emlékparkban nem történt. Valamint meglepéssel konstatálhatjuk, hogy a Bethlen Gábor Alap támogatásának, Emlékparkbizottságunk tagjai aktivitásának és a szolyvai munkatársaink lelkiismeretes szolgálatának köszönhetően az

Emlékparkban folyó évben is sikerült elvégezni a szükséges felújítási és állagmegőrzési munkákat.

Tényanyag-feltárás – ismeretterjesztés

A sztálini terrorizmussal kapcsolatos tényanyagok feltárásával és ismertetésével kapcsolatos számos történés között kiemelendő „A kárpátaljai magyarok és németek internálása és deportálása 1944 és 1955 között – Levéltári iratok és dokumentumok” című kötet, mely a Magyarország Külgazdasági és Külügyminisztériuma, valamint a Bethlen Gábor Alap támogatásával jelent meg. A maga nemében egyedülálló kötet a kárpátaljai magyar és német lakosság 1940-50-es években elszenvedett tragédiáját, a szovjet erőszakszervezetek által elkövetett megtorlásokat az erre vonatkozó levéltári dokumentumok tükrében mutatja be. E 822 oldalas, több mint 500 dokumentumot tartalmazó forráskiadvány **Olekszij Korszun** történész több mint 20 éves kutatómunkájának az eredménye, mely az 2012-ben kiadott ukrán nyelvű kiadvány magyar nyelvű változata. Fontos megjegyezni, hogy e könyv bemutatása, az ezt megérdemlő tömegtájékoztatói sajtómegjelenítéssel mind Magyarországon, – Budapesten, 2022 júniusában, mind Kárpátalján, – Munkácson 2022 szeptemberében megtörtént. Programunk szerint mai Konferenciánkon is bemutatjuk e kiadványt, illetve méltathatjuk annak összeállítóját, szerzőjét.

Az Emlékparkbizottság tevékenységével, illetve az immár hagyományosnak tekinthető évente megrendelésre kerülő megemlékező tényfeltáró tudományos konferenciánk anyagainak a nyilvánosság elé tárásában jelent fontos előrelépést azok feltöltése a Kárpátaljai Magyar Művelődési Intézet honlapjára (<https://kmmi.org.ua/>). Az érdeklődő olvasó ugyanitt megtalálhat minden, a témánkkal kapcsolatos a Kárpátaljai Magyar Könyvek sorozat keretében megjelent, illetve a Szolyvai Emlékparkbizottság kutatóműhelyében készült kiadványt.

Az interneten továbbra is elérhető a Szolyvai Emlékpark honlapja (<https://szolyvaipark.org/>), valamint a facebook-profilja is követhető, ezek adatbázisainak feltöltése folyamatos.

Dupka György, az Emlékparkbizottságunk felelős titkára személyében részt vettünk azon a kutató-émlékúton, melyre a pécsi Német Kör szervezésében a balti államokban szeptemberben került sor. Ennek keretében a magyar olvasók, túlélők, hozzátartozók előtt ismertlen levéltári dokumentumokat, kiadványokat sikerült összegyűjteni a lettországi, észtországi, litvániai kutatók, levéltárosok, muzeológusok, diplomaták, magyar civil szervezeti vezetők közreműködésével. Ugyancsak a felelős titkár úr képviselte testületünket, illetve tartott előadást számos témánkkal kapcsolatos tanácskozáson, többek között az októberben, a kalotaszegi Magyarvistában megrendezett nemzetközi fórumon, a novemberi felsőszolcai „malenkij robot” – GUPVI konferencián, valamint a Gulágkutatók Nemzetközi Társaságának rendezvényein is.

A Szolyvai Emlékparkbizottság létével kapcsolatos történések között meg kell említeni, hogy a lassan mögöttünk maradó 2022. évben 70 éves lett *dr. Dupka György* író, költő, újságíró, szerkesztő, történész, lágerkutató, az Egyetemes Magyar Kultúra Lovagja, a Kárpátaljai Magyar Művelődési Intézet ügyvezető igazgatója, a Magyar Értelmiségiek Kárpátaljai Közösségének elnöke, az Együtt című folyóirat kiadója és lapigazgatója, a Szolyvai Emlékpark Bizottság felelős titkára, Sztálinizmus Kárpátaljai Áldozatainak Állandó Emlékkiállításának alapítója-felügyelője. Megragadva az alkalmat ezúton is kívánunk számára jó egészséget, hogy még számos éven át folytathassa szerteágazó, de ugyanakkor kimagasló szakmai színvonalú tevékenységét közös ügyünk elmozdítása érdekében.

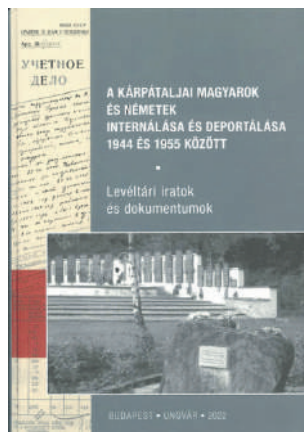
Tisztelt konferenciárészvevők! Engedjék meg, hogy mai eseményünk szervezői-rendezői, a Szolyvai Emlékparkbizottság, a Kárpátaljai Magyar Művelődési Intézet (KMMI), valamint az Ungvári Nemzeti Egyetem Ukrán–Magyar Oktatási-Tudományos Intézet (UNE UMOTI) Történelem és Európai Integráció Tanszéke nevében tisztelettel köszöntsem kedves mindnyájukat. Konferenciánknak eredményes munkát, a jelenlevőknek kellemes baráti együttlételet kívánva rendezvényünket megnyitottnak nyilvánítom.

Beregszász, 2022. november 18.

DR. ZUBÁNIC LÁSZLÓ²

**A KÁRPÁTALJAI MAGYAROK ÉS NÉMETEK
INTERNÁLÁSA ÉS DEPORTÁLÁSA
1944 ÉS 1945 KÖZÖTT.
LEVÉLTÁRI IRATOK ÉS DOKUMENTUMOK
CÍMMEL OLEKSZIJ KORSZUN
ÖSSZEÁLLÍTÁSÁBAN MAGYARORSZÁGON
KIADOTT GYŰJTEMÉNYRŐL,
FOGADTATÁSÁRÓL**

A 822 oldalas dokumentumgyűjteményt Budapest Főváros Levéltára közösen jelentette meg az ungvári Kárpáti Kiadóval és a Nemzeti Emlékezet Bizottságával. A kötet alcíme: Levéltári iratok és dokumentumok. Mint a kötet összeállítói az impreszumban írják: *„A kárpátaljai magyarok és németek internálása és deportálása 1944 és 1955 között” című kötet egy olyan alapmű, amely teljes körűen feldolgozza Kárpátalja II. világháborút követő korszakának egyik legtragikusabb fejezetét. A kötet azon eseményeket tárja fel, amelyek során az Belügyi Népbiztosság (NKVD) frontcsapatai és a SZMERS Különleges Módszerű Katonai Kémelhárítás által az állambiztonsági és NKVD, később belügyi szervek helyi alegységei közreműködésével végrehajtott, nemzeti hovatartozás miatti politikai üldözésnek és célirányos megtor-*

² dr. Zubánics László történész, PhD (Gut), az UNE UMOTI magyar történelem és európai integráció tanszékének vezetője

ló intézkedéseknek több mint harmincezer ártatlan magyar, illetve német nemzetiségű helyi lakos esett áldozatul. A kötet számos olyan egyedi iratot tartalmaz, amelyek felkutatása a Kárpátaljai Területi Állami Levéltár (KMÁL), az Ukrán Nemzetbiztonsági Szolgálat és a Belügyminisztérium Kárpátaljai Megyei Igazgatóságának Irattára, a Szovjetunió Központi Levéltárának mára megszűnt „Különleges Archivuma”, a Történeti Levéltár Iratgyűjteménye (TLI), az Oroszországi Föderáció Állami Levéltára (OFÁL), az Orosz Állami Társadalom- és Politikatörténeti Archivum (OÁTPM), az Orosz Állami Katonai Levéltár (OÁKL), az Oroszországi Föderáció Védelmi Minisztériumának Központi Levéltára (OFVMKL) alapgyűjteményeiben, illetve egyes magángyűjteményekben több mint két évtizedet vett igénybe”.

A Kárpáti Kiadó és a Levéltár között a licenyszerződést 2018-ban írták alá a kiadvány szerkesztője, **Olekszij Korszun** hozzájárulásával. Az eredetileg ukránul és oroszul megjelenő forráskiadványt további 18 dokumentummal egészítették ki. Az anyagi forrásokat a fordításhoz a 2016-ban a GULAG-emlékévben indított pályázat biztosította, a kiadást a Külgazdasági és Külügyminisztérium és a Bethlen Gábor Alap biztosította.

A kötet bevezetőjében **Olekszij Korszun** így vall a dokumentumgyűjtemény összeállításának és magyar nyelven való megjelentetésének fontosságáról: „*A Kárpátaljai magyarok és németek internálása és deportálása 1944 és 1955 között*” c. kötet megjelenésével a mű szerkesztőinek majdnem negyed évszázadig tartó, a háború utáni Kárpátalja népe számára örömet és bánatot, a szebb jövőhöz fűzött nagy reményeket és keserű kiábrándulást eredményező, egyik legdrámaibb korszakát feldolgozó levéltári kutatómunkáját zárja le. Ez egy olyan időszak volt, amely egyeseknek mindent megadott, másokat az életüktől is megfosztott. Ez magyarázza a múltbéli események megítélésében tapasztalható két végletet is, az igazságot feltáró információ iránti mohóságot, és annak kategorikus elutasítását”.

A dokumentumgyűjtemény gondozása és kiadásra való előkészítése egy népes csapat „keze munkáját” dicséri. Az orosz és ukrán nyelvű szövegeket **Hemeleinné Kiszely Katalin** fordította magyar nyelvre, olvasószerkesztő **Jung Eszter** volt, a technikai szerkesztés feladatait **Gáthy**

István látta el, **Kosztó Gyula** történész a szakértői feladatokkal foglalkozott (a források nyelvi, szakmai ellenőrzése, szerkesztése, a bevezető tanulmány megírása a magyar nyelvű kiadáshoz, illetve a források kiegészítő lábjegyzeteinek a megírása). A kötet szerkesztői feladatait, illetve nyomdai kiadásra való előkészületeit **Toma Katalin** látta el.

A hosszú előkészítői és szerkesztői munkát követően a kötet végül 2022-ben látott napvilágot. Első „bemutakozására” értelemszerűen Budapesten került sor. A 2022. június 16-én a Teve utcában tartott tájékoztatón és könyvbemutatón a kötet egyik magyarországi szerkesztője, **Toma Katalin** rövid bevezetőjét és köszöntőjét követően **dr. Kenyeres István**, Budapest Főváros Levéltára főigazgatója (a gyűjtemény előszavának szerzője) szólt a jelenlévőkhöz. Mint elmondta: egy sokoldalú összefogás és kiterjedt munka végeredménye a mű, amely bemutatásra kerül. 2013-ban a Külügyminisztérium és Budapest Főváros Önkormányzata támogatásával vette kezdetét a Fővárosi Levéltár első projektje, amelynek konkrét célja a Kárpátaljai Területi Levéltár Beregszászi Levéltára veszélyeztetett helyzetben lévő anyagainak a megmentése volt. A feladat 2015-re teljesítésre került, majd **Tóth István** akkori beregszászi főkonzul kezdeményezésére vállalták fel a „malenykij robot” témakörét magyar nyelven is bemutató dokumentumkötet kiadását. Ugyan a forráskiadvány témája szorosan nem tartozik a profiljukba, de szívesen vállalták, különös tekintettel arra, hogy közben 2017-ben Beregszászban egy levéltári állományvédelmi programba is belefogtak.

Braszlavec Viktor, a Kárpáti Kiadó igazgatója örömét fejezte ki, hogy impozáns művet sikerült megjelentetni, majd arra hívta fel a figyelmet, hogy az 1990-es évek elején – amikor a KGB anyagainak a túlnyomó részét például a balti országokból és Kazahsztánból vagy elszállították a moszkvai központi levéltárakba, vagy megsemmisítették, addig Ukrajnában a nagyobb részük majdnem érintetlenül megmaradt. A központtal ebben az időben a kapcsolat jónak volt mondható, így a moszkvai levéltárakban is viszonylag könnyen jutottak hozzá azokhoz a forrásokhoz, amelyeknek jelentős részét a mostani kötetben közre is adták.

A Nemzeti Emlékezet Bizottsága, mint társkiadó részéről **Máthé Áron**, a Bizottság elnökhelyettese beszélt a gyűjteményről, majd **Olek-**

szij Korszun is szót kapott, aki a korabeli történelmi események politikai és katonai motivációiról, azok következményeiről beszélt.

Kosztjó Gyula történész, a Clío Intézet munkatársa a magyar kiadáshoz írt előszavában megjegyzi, hogy a Vörös Hadsereg 4. Ukrán Frontja 1944. szeptember 27-én jelent meg a Tatár-hágó térségében és egy hónap alatt elfoglalta Kárpátalját. Problémát jelentett, hogy a Kárpátalja soha nem tartozott sem Oroszországhoz, sem a Szovjetunióhoz, ezért a helyi ruszin lakosságot ukránnak tekintették, így aztán úgymond „újragegyesíthették” Szovjet-Ukrajnával, jóllehet kétségtelen, hogy sokan voltak, akik a helyi ruszinok között a szovjet hatóságokat támogatták.

A magyar kiadás elé készült bevezetőjében **Kosztjó Gyula** a magyar nyelvű gyűjtemény jelentőségét így foglalja össze: *„Alekszij Korszun 2012-ben megjelent, ukrán nyelvű kötete volt az „első fecske”, amely az oroszországi és ukrainai levéltári források felhasználásával tárta fel a kárpátaljai magyar és német nemzetiségű lakosságnak a terület szovjetesítését kísérő kálváriáját. A kötetben élénk tárul a sztálini gépezet a legfelsőbb szinttől a hatalmi hierarchia legalsóbb szintjéig, amely emberek tízezreinek sorsát pecsételte meg. E könyv segítségével bepillantathatunk a magyar és német lakosság összegyűjtésének eseményeibe, a kiválogatott személyek elszállításának gondos megszervezésébe, valamint a deportálások végrehajtásába. Szembesülhetünk azokkal az embertelen körülményekkel, amelyek az elhurcoltakra vártak a szovjet hadifogoly- és munkatáborokban. Megismerhetjük a népbírói kihallgatások érveléseit, ítélet-hozatalainak menetét, a halálra ítélték és hozzátartozóik kétségbeesett törekvését az ítéletek megmásítására. Végül, de nem utolsósorban megismerhetjük a malenykij robot utóéletét, pontosabban a meghurcoltak rehabilitációjának eseménytörténetét”*.

A könyvbemutató zárásaként **dr. Seres Attila**, a Veritas Történetkutató Intézet és Levéltár tudományos főmunkatársa elmondta, hogy a kötet olyan szempontból is figyelemre méltó, hogy nyolc orosz és három ukrán levéltár anyagából válogattak a kötet szerkesztői, illetve fotógyűjtemény is helyet kapott a mellékletek között.

A budapesti könyvbemutatót 2022 őszén számos hasonló követte Kárpátalján is. A Munkácsy Mihály Magyar Házban 2022. október

24-én került sor az eseményre, amelyről **Kovács Elemér**, a beregszászi Kárpátinfo című hetilap munkatársa így számolt be: „Tények, valós adatok ismerete nélkül nem érthető meg közös múltunk. A hiteles történelmi források mellett közelebb hoznak a másik nemzet megértéséhez és a közös baráti együttműködés csak ily módon képzelhető el, hangzott el a Munkácsy Mihály Magyar Házban megtartott találkozón, melyen bemutatták „A kárpátaljai magyarok és németek internálása és deportálása 1944 és 1955 között – Levéltári iratok és dokumentumok” című kötetet. A forráskiadvány ukrán nyelvű változata tíz évvel ezelőtt látott napvilágot. A könyv tartalmát pódiumbeszélgetés keretében a kötet gondozását felvállaló két intézmény vezetője – a Budapesti Fővárosi Levéltár képviseletében Kenyeres István főigazgató és Viktor Braszlavec, az ungvári Kárpáti Kiadó irányítója – valamint Olekszij Korszun szerkesztő ismertette.

A kárpátaljai magyarok és németek legnagyobb XX. századi sorstragédiája még most, 78 évvel a szomorú események után sincs részletesen feltárva, hangsúlyozta megnyitó beszédében Bacsikai József. Magyarország Ungvári Főkonzulátusának misszióvezetője rámutatott: bár a Szovjetunió felbomlása után lázas feltáró munka kezdődött el Kárpátalján, és sorra jelentek meg a túlélők visszaemlékezései, ám a magyar és a német férfiak deportálását elrendelő szovjet belügyi csapatok vezetői által kiadott parancsok, rendelkezések és egyéb dokumentumok, valamint az elhurcolást, a foglyok lágererekbe való kísérését, elhelyezését, elosztását, a lágerkörülményeket tükröző jelentések sokáig nem álltak rendelkezésre. Annál az egyszerű oknál fogva, hogy a KGB központi levéltára ma is csak kevesek számára kutatható. Bízunk benne, hogy a most megjelent közel 800 oldalas kiadvány segít eltüntetni a fehér foltokat, komoly segítséget jelent mind a történészek, mind a közelmúlt eseményei iránt érdeklődő laikusok számára. Nagy jelentőséggel bír az a tény is, hogy a szláv anyanyelvű és a magyar szakemberek ugyanazt a forráskiadványt használhatják, így valószínűleg könnyebb lesz közös nevezőre jutni.

A kárpátaljai magyarok és németek XX. századi tragédiája egészen a legutóbbi időkhöz kevésbé volt ismert a Kárpát-medencében, mivel a téma kutatása csak más országok levéltáraiban – ott pedig csak korlátozott módon – volt lehetséges, hangsúlyozta Kenyeres István. Ennek ellenére

2010 után sorra jelentek meg azok a tanulmányok, amelyek megvilágították, az elcsatolt területek magyar és német nemzetiségű lakói miként élték meg a vörös hadsereg bejövetelét. A főigazgató beszámolt róla, hogy közel tíz esztendeje szorosan együttműködnek a kárpátaljai levéltárral, s ennek során több projektet is megvalósítottak. Berendeztek egy korszerű restaurátori műhelyt, modern raktárhelyiségeket alakítottak ki, digitalizáltak jelentős mennyiségű dokumentumot.

Viktor Braszlavec párhuzamba állította az oroszok mostani agresszióját a vörös hadseregnek a második világháború végén elkövetett háborús bűncselekményeivel. Többek között ebből a kiadványból is kiderül, hogy az oroszok által irányított vörös hadsereg milyen brutális módon viselkedett az általuk elfoglalt területek civil lakosaival szemben. Konkrét példákkal támasztotta alá, hogy a kollektív bűnösség elvének alkalmazása milyen nagy igazságtalanságokhoz vezet.

Több mint húsz esztendő kutatómunkáját sikerült összegyűjteni ebben a vaskos kötetben, hangsúlyozta Olekszij Korszun. A KGB egykori tisztje beszámolt róla, hogy valamennyi publikációját óriási érdeklődés kísérte, hisz ezáltal emberek ezrei értették meg, hogyan történhetett a szülők, nagyszülők elhurcolása, egyáltalán miként működött az alapvető emberi jogokat is lábbal tipró sztálini rendszer. Megtudtuk, hogy Olekszij Korszun a Kárpáti Kiadónál mostanáig hat kötetet jelentetett meg. Ezek többek között az erőszakos kolhozosításról, a kulákperekről, a szovjet rendszernek nem behódoló papok elhurcolásáról szóltak, valamint olyan kárpátaljai fiatalokról, akiket az 1940-es évek elején megtestesített a szovjet propaganda és átszöktek a határon. Ott aztán megismerték a szocializmus valódi arcát: mint megbízhatatlan személyeket lágerekben tartották fogva őket”.

2022. október 26-án az Ungvári Nemzeti Egyetem Ukrán–Magyar Oktatási-Tudományos Intézetének Bercsényi Miklós Könyvtárában is bemutatták A kárpátaljai magyarok és németek internálása és deportálása 1944 és 1955 között – Levéltári iratok és dokumentumok című kötetet. A Kárpáti Igaz Szó ungvári hetilap így számol be az eseményről: „A kiadvány a 20. század tragikus történelmi eseményeinek kevésbé ismert fejezetét, a kárpátaljai magyar és német lakosság 1944–1945-ben, illetve az azt követő években elszenvedett tragédiáját mutatja

be források tükrében. Olekszij Korszun – aki 1991-ig ezredesi rendfokozatban az Állambiztonsági Hivatal Kárpátaljai Igazgatósága vezetőjének első helyetteseként teljesített szolgálatot – az 1980-as években kezdte el feltárni a helyi magyarok és németek ellen a szovjet erőszakszervezetek által elkövetett megtorlásokra vonatkozó levéltári dokumentumokat. Számos olyan levéltári irathoz is hozzájutott, amelyek mind a mai napig nem elérhetők a tudományos kutatók számára.

Dr. Zubánics László, a Magyar Történelem és Európai Integráció Tanszék vezetője rendhagyónak nevezte a könyvbemutatót, ugyanis a háborút és a koronavírust megelőző időszakban rendszerek voltak az olyan tudományos és kulturális rendezvények, amelyek megmozgatták az intézet életét.

– A pódiumbeszélgetésen egy olyan témában szeretnénk elmélyülni, amely a levéltári kutatásokkal és a muzeológiával foglalkozik, hiszen a levéltári dokumentumokat csak úgy lehet az olvasó felé elvinni, hogy az bekerül a könyvtárba és a múzeumba is – fogalmazott Zubánics László. – Ma azért vagyunk itt, hogy megismerkedjünk egy olyan szerzővel, akinek hat ukrán nyelven megjelent gyűjteménye után a hetedik kötete magyar nyelven látott napvilágot, és készül egy újabb is. Ezek 1939-től egészen az 50-es évek végéig tartalmazzák, mindazokat a dokumentumokat, amelyek Kárpátalján meghatározóak voltak, amit ismernünk kell, források formájában, gazdag jegyzetapparátussal, forrásjegyzékekkel és mutatókkal. Aki ezzel az időszakkal akar foglalkozni tudományos munkájában, annak mindenképpen illik ismernie ezt a munkát, hiszen ezeknek a dokumentumoknak az idézése nélkül a történelemre való utalás hiányos – húzta alá a tanszékvezető.

Meskó János ungvári helytörténész emlékeztetett arra, hogy a kötetnek ez a harmadik bemutatója, korábban Budapesten és nemrég Munkácson is bemutatták. Kiemelte, ha az eredetileg történelem szakot végzett Olekszij Korszunt a 80-as évek elején az élet és a munkája nem sodorja Kárpátaljára, talán nem rendelkeznének annyi irattal ebből az időszakból. A történész pótolhatatlannak nevezte a szerző kutatómunkáját.

Olekszij Korszun beszámolt arról, hogyan kezdett neki a kutatásoknak, hogyan jutott el az moszkvai archívumokba és levéltárakba,

milyen nehézségekbe ütközött a titkosított dokumentumok megszerzése. Azzal kezdte, hogy kötetei bemutatóján mindig volt olyan ember a résztvevők között, aki megtalálta valamelyik felmenője nevét a könyvben. Kiemelte, több ezer olyan személy neve van a munkáiban, aki valamilyen formában szerepelt a feldolgozott dokumentumokban. Elmondta, örül annak, hogy munkája magyar nyelven is megjelent, hiszen ezzel szélesebb közönséghez juthatnak el a 20. század tragikus történelmi eseményeinek kevésbé ismert fejezetei.

Az iratokhoz a szerző magyarázatokat is fűz. Olyan korábban titkosított iratokat tár a nyilvánosság elé, amelyek katonai, párt- és nemzetbiztonsági hivatalok dokumentációit tartalmazzák.

– Nem volt könnyű a kutatómunka – mondta. – A történelem ezen időszakának megértéséhez elengedhetetlen megismerni a kor hivatalos dokumentumait. Nyugdíjazásom után rengeteg szabadidőm lett és úgy gondoltam, hogy valami hasznos dologgal fogok foglalkozni.

Kiemelte, a könyvben több ezer olyan magyar és német nemzeti-ségű ember tragikus sorsáról van információ, akiket a szovjet hatóságok erőszakkal és tömegesen deportáltak Kárpátaljáról a Szovjetunió különböző vidékeire. Volt, hogy heteket töltött földalatti levéltárakban, olyan dokumentumokat sikerült „kibányászni”, amelyek soha nem voltak katalógizálva, rendszerezve. Hogy ezeket nyilvánosságra hozhassa és publikálhassa, meg kellett szerezni a megfelelő engedélyeket. Elmesélte, hogy a moszkvai levéltár egyik nyugdíjazás előtt álló dolgozója úgy adott át neki egy iratcsomagot, hogy megígértette vele, azt ott közöltek legalább egy évig nem publikálja. Végül 3 év után hozta azokat nyilvánosságra. A 90-es évek elején a szovjet beidegződés miatt erről az időszakról nem volt szabad beszélni. A kutatás még tiltottabb volt. Most már teljesen más a helyzet. Arra biztatta a diákokat, kutassák a történelem e szakaszát, hogy szélesebb képet kapjunk az akkori esetekről.

Mihajlo Markanics, a Kárpátaljai Megyei Állami Levéltár igazgatóhelyettese kiemelte, Olekszij Korszunra úgy tekintenek, mint a levéltár külső munkatársára, aki, ha néhány hétig nem jön, a dolgozók már hiányolják. Rámutatott, a szerző elképesztő kitartással kutat a dokumentumok között.

Vaszil Miscsanin, a történelemtudományok doktora, aki kutatásaiban a Kárpátalja 1944 és 1950 közötti Szovjetesítésével foglalkozott, rámutatott arra, hogy ezt az időszakot a 90-es évekig csak szovjet „szemüveggel” lehetett megközelíteni. A Szovjetunió széthullása után kevesen láttak neki e téma objektív feltárásához. Korszun volt az első, aki eljutott olyan levéltárakba, amelyek sokáig zárva voltak a kutatók számára. Ezek az anyagok megvilágítják a történelem sötét vagy fehér foltjait, amelyekről korábban nem sokat tudtak az emberek”.

Összegzőként elmondhatjuk, hogy a magyar-ukrán szakmai együttműködésben olyan hiánypótló mű látott napvilágot, amely Magyarország és a Kárpát-medence magyar nyelvű lakossága számára a dokumentumok nyelvén – tudományos, közérthető, ugyanakkor olvasmányos módon – teszi hozzáférhetővé a XX. század tragikus történelmi eseményeinek kevésbé ismert fejezetét – a kárpátaljai magyar és német lakosság 1944-1945-ben, illetve az azt követő években elszenvedett tragédiáját. A magyar történetírásban élő GULAG/GUPVI-fogalomnak a közelmúltig nem volt – nem is lehetett – része a külföldi magyarság által lakott területeken, így Kárpátalján történt atrocitások, kitelepítések és internálások kutatása. Az elmúlt évtizedekben ez szerencsére megváltozott, s most már magyar nyelven is hozzáférhetőek az eseményeket bizonyító dokumentumok is. Csak remélni tudjuk, hogy a fiatal kutatók nemzedéke is kedvet kap, hogy a téma kutatásában még meglévő „fehér foltok” neveket, számokat, arcokat, élettörténeteket kapjanak.

Számukra lehet nagy segítség a Budapest Főváros Levéltára által hozzáférhetővé tett dokumentumválogatás:

https://bparchiv.hu/sites/default/files/atoms/files/karpatalja_dokumentumvalogatatas.pdf

*DR. ZÉKÁNY KRISZTINA*³

**MÁRTÍROK, ISMERT ÉS ISMERETLEN
HŐSÖK EMLÉKEZETE
A GULÁG–GUPVI-KUTATÓK 2021. ÉVI
NEMZETKÖZI EMLÉKKONFERENCIÁJÁN**

Immár évek óta az én tisztem bemutatni az előző évi tudományos konferencia alkalmából összeállított konferenciakötet írásait. Nyelvészként a lektori és szerkesztői feladatokat látom el, de már a legelső alkalommal is magával sodort az előadások, élettörténetek, lágerbeszámolók, levelek, okiratok tartalma. Én szoktam lenni a kötetek első olvasója.

A most megjelent kötetben pedig kivételesen sok az olyan írás, ami egy-egy személy sorsát, megpróbáltatásait, bátorságát tárja elénk. Nevezhetnénk az egyéni sorsokat bemutató kötetnek, hiszen az eddigiekhöz képest az itt összegyűjtött tanulmányok jelentős része mártírokkal, ismert és eddig ismeretlen hősökkel foglalkozik.

Pontos számadatokkal és dokumentumokkal szolgál *Marosi István* arról, hogy hány görögkatolikus áldozópap és családtagja vált a kommunizmus áldozatává 1944 és 1989 között. Beszámolójából megtudjuk, hogy a munkácsi egyházmegyének 1944-1949 közötti időszakban 416 papja volt, akik közül a legtöbben a görögkatolikus hagyományok szerint családos papi életet éltek. Közülük 126 áldozópap került javító munkatáborba a Szovjetunió területén, akik közül 30-an vértanúk lettek és jeltelen sírokban vannak eltemetve valamelyik lágertemetőben. További 48 pap lett hitű, azaz katolikus hitét nem tagadta meg, őket bírósági perben nem ítélték el. Összesen 174 pap hitvallóról beszélhetünk a Munkácsi Egyházmegye kommunista egyházüldözésével összefüggésben. Rajtuk kívül további 81 pap emigrált és 32 került szol-

³ Zékány Krisztina nyelvész, PhD (Ungvár), az UNE UMOTI Magyar Filológia Tanszékének vezetője

gálaton kívül 1949 előtt. 129 görögkatolikus pap tért át a pravoszláv hitre és lett aposztata, akik közül 69 pap 1956 után visszatért a katolikus egyházba és megszakította a pravoszláv egyházzal való kapcsolatot. Az 1949 és 1989 közötti időszakban az „Egyszemélyes Teológiai Akadémia” keretei között folyt a papi utánpótlás képzése. Eddigi ismereteink szerint 48 papot szenteltek fel titokban a Munkácsi Görögkatolikus Egyházmegye számára. A legtöbbet **Chira Sándor** püspök, de a galíciai egyházmegye püspökei is felszenteltek titokban néhány papot. A két időszak adatainak összevetéséből megállapíthatjuk, hogy a Munkácsi Görögkatolikus Egyházmegyének összesen 464 áldozópapja (papcsaládja) találkozott a kommunizmus szörnyű oldalával, üldözéssel és annak következményeivel. Az egyházüldözés időszakát összesen 88 pap (és papcsalád) élte túl, ők hoztak egzisztenciális döntéseket a II. világháborút követő időszakban. Közülük 73 volt hitvalló, hithű és titokban szentelt, és 15 áldozópap pedig vagy az illegálitás éveiben, vagy annak befejezése után tért vissza a katolikus egyházhoz.

A szerző a püspöki levéltár anyagai mellett számos állami hivatalos dokumentumot soroltat fel, valamint részletesen szól a Bendász-hagyatékról is, ami további kutatásokat igényel majd (3).

A következő írás a „málenkij robot” következményeiről szól a kárpátaljai magyar családokra nézve. **Molnár D. Erzsébet** szerint a szovjet rendszer kiépítésének folyamatában a kárpátaljai magyarságot ért legdrasztikusabb intézkedés kétségkívül a magyar férfilakosság tömeges elhurcolása, a „málenkij robot” volt. Levéltári forrásokkal is igazolható adatok szerint a kárpátaljai elhurcoltak száma körülbelül harmincezerre becsülhető. Mindez önmagában is feltételezi a deportálás tragédiájának kollektív voltát és azt is, hogy a régióban gyakorlatilag nem volt olyan család, amely ne lett volna érintett benne.

Amikor nyilvánvalóvá vált, hogy az embereket nem három napig tartó jóvátételi munka céljából gyűjtötték össze, illetve hogy milyen körülmények uralkodnak a szolyvai gyűjtőtáborban, a családtagok – bár mozgásterük meglehetősen korlátozott volt – mindent megtektek, hogy elviselhetőbbé tegyék az elviselhetetlent szeretteik számára. Amit elsősorban tenni tudtak, és ami egyben túlélési lehetőséget is jelentett sok fogoly számára, az az élelempótlás volt. Kárpátalja-szerte a

hozzátartozók többféle módját alkalmazták az élelem Szolyvára történő eljuttatásának: egyes településeken helyben rakták a szekerre az élelmiszercsomagokat majd szekeret a gyűjtőtáborig hajtották. Máshol az asszonyok csoportokba szerveződve indultak el batyukkal, kosarakkal és hol gyalogosan, hol vonattal, vagy a vonat tetején kapaszkodva igyekeztek eljutni Szolyváig. A megpróbáltatások a következő korszakban sem maradtak el. A szovjet éra sem kímélte a rendszer ellenségeinek, vagy veszélyes elemeknek titulált személyeket (12).

Dupka György tanulmányában adalékokat közöl az 1944 és 1947 között kivégzett kárpátaljai patrióták történetéhez. Arról ír, hogy a szovjet büntetőszervezetek 1944. október végétől kezdve 1946 végéig a helyi lakosság, főleg a magyarok, németek és a magyarbarát ruszinok ellen példátlan méretű politikai megtorlóssorozatot hajtottak végre.

A cikkben felsorolja a kárpátaljai magyar, német és magyarbarát patrióták fölött ítélkező fontosabb büntetőszerveket, bemutatja az 1945 januárja és 1946 áprilisa között a Rendkívüli Bíróság által halálra ítélt és kivégeztetett kárpátaljai patrióták jelenleg rendelkezésre álló betűrendes névsorát, valamint az Ukrán Front ítélőszékei által 1945 januárja–augusztusa közt halálra ítélt és kivégzett személyek névsorát, továbbá ír arról, hogy az MVSZ Határőr Hadsereg Kárpátaljai Katonai Hadbírósága 1946- 1953 összesen 250 ismert ítéletet hozott, ebből 2 volt halálos. Megtudjuk, hogy a Kárpátmelléki Katonai Körzeti Hadbírósága számlájára csupán 5 kárpátaljai ügye írható. Valamint röviden bemutatja azokat az egyházi és közeleti személyeket, akik lincselés közben, a letartóztatásuk alatt haltak meg, végül **Romzsa Tódor** halálának körülményeit. A tanulmány végén közli a szolyvai emléktáblákra került névsort (4).

A korszak elismert kutatója **Nurlan Dulatbekov**, a Karagandai Bolasak Egyetem rektora, több tudományos műhely vezetője, a Kazahsztáni Tudományos Akadémia rendes tagja, valamint többszöri állami kitüntetésben részesült jogtudós. A *Magyar hadifoglyok a Karagandai területen* című munkáját 2013-ban adta ki az egyetemen működő kutatóműhely munkatársaival. Ennek bemutatását vállalta **Seremet Sándor**. Általa betekintést nyerhetünk a rengetek levéltári adatba, visszaemlékezésbe, a kazahsztáni légerek világába. Érdekességképpen

pedig kiemeli, hogy külön fejezet foglalkozik az ezekben a légerekben fogvatartott magyar hadifoglyokkal (14).

Bimba Brigitta „*Dicsősége hirdetését hagyjad a jövőnek*”. Az *ungvári Manajló Mária Teofília o.s.b.m., a szent bazil rend tagja, kórházi főnővér koncepció s pere és következményei* című tanulmányából megtudjuk, hogy a **Romzsa Tódor** püspök elleni gyilkossági kísérletet 1947. október 27-én próbálták végrehajtani az NKVD emberei, amikor a Munkáctól nem messze lévő Lóka községben vett részt egy templomszentelésen. Lovas fogattal indult volna vissza Ungvárra két lelkésszel és két teológussal, amikor Beregszöllös után egy katonai teherautó beléjük rohant. A püspök és kísérői is súlyosan megsérültek, de nem haltak meg. Miután ezt észrevették a merénylet elvégzésével megbízott ügynökök, odahajtottak és ütlegelni kezdték a sebesülteket, vasrudakkal próbálták agyonverni őket, de szerencsére arra jött egy postakocsi, ami meghiúsította a terv végrehajtását. A postakocsi bevitte őket a munkácsi kórházba, ahol az életmentő műtét után a főpásztor már gyógyulóban volt. Itt jut szerephez **Manajló Mária** nővér, aki a kórház sebészeti osztályának beosztott ápolójaként szinte elmozdíthatatlanul őrködött a püspök betegágyánál.

10 évet töltött a GULAG-on egy olyan bűnért, amit soha nem követett el, de Sztálin halála után szabadult és megélhette azt is, hogy 40 év után legalizálódott a görögkatolikus egyház, a püspököt pedig boldoggá avatta **II. János Pál pápa**. Azon kívül, hogy a szeretetet és az igazhitűséget hirdette és nem volt a szívében harag megtartotta azt a fogadalmát is, hogy tanúbizonyságot tesz a püspök haláláról, így írta meg 1989-ben a visszaemlékezését (2).

A kivégzett **Benda Kálmán** mérnök, a magyar országház felsőházi tagja a beregszásziak emlékezetében ma is él. Az ő történetét meséli el **Zubánics László** a következő írásban. 1944 novemberében a szovjet hatóságok 62 éves korában letartóztatták, elhurcolták, haditörvényszék elé állították és Ungváron kivégezték. Beregszászi házáat elkobozták. A beregszászi Verke-parti öregdiákok emléktáblát avattak ennek a háznak a falán „Benda K Az hal meg igazán, akit elfelejtenek!” szöveggel.

A beregszászi temetőben nyugszanak a Benda és a Linner családok képviselői, azon családoké, akik sokat tettek a századfordulón a váro-

sért, hogy a nagy tűzvészt követően ismét feltámadjon, mind a fönixmadár. Sajnos **Benda Kálmánnak** nem adatott meg, hogy szerettei között nyugodhasson (15).

Meskó János írásában betekintést enged a meghurcolt **Durnevics Tódor (Fegyír) Georgijovics** (Latorcafő, 1904 – Javasz, 1954) iznyétei görögkatolikus vértanú parochus aktáiba. Írásából megtudjuk, hogy Tódor atyát a megbízhatatlanok közé sorolták, ezért a szovjet hatóságok bármilyen ürügyet kerestek letartóztatására. 1945-ben a szovjet hatóság „az ellenséges elemektől való megtisztítási munkát végezve” térségünkben. Az atya Gulag táborába került, ahol 1948. október 11-ig tartották, majd átszállították a Mordvin SzSzk (DUBRAVLAG) Javasz városába, ahol 1954. április 17-én a megkínzott és kimerült Durnevics atya ismeretlen okok miatt halt meg. Földi maradványai egy jeletlen sírban nyugszanak a távoli szibériai földben.

2021. december 10-én **Durnevics Tódor** atya ügyét rehabilitáció jóváhagyására benyújtották a Kijevi Nemzeti Rehabilitációs Bizottság vezetőjének. Sajnos a háború megakadályozta a pozitív döntést, így egyelőre várunk és reménykedünk (11).

Korszun Olekszij *A kárpátaljai magyarok és németek internálása és deportálása 1944 és 1955 között* c. gyűjteményt mutatja be, amely a megye magyar és német lakosságának internálásával és deportálásával kapcsolatos múltbéli események irodalmának sorát gazdagítja és egyedülálló levéltári dokumentumokat tartalmaz.

A gyűjtemény szerkezetileg három fejezetből épül fel. Az első fejezetben kaptak helyet a törvények és egyéb normatív jogszabályok – rendeletek, határozatok, parancsok, utasítások, elvi állásfoglalások, rendelkezések, irányelvek –, amelyek a katonai frontparancsnokság cselekményeinek szolgáltattak „jogalapot”, és szabályozták az NKVD adott struktúráinak, frontcsapatainak, munkatábori intézményeik és azon alegységeinek működését, meghatározták a fogvatartottak tartásának feltételeit, jogállásukat stb. E fejezet iratai teszik lehetővé a kutatók számára azon kérdésnek a mélyebb elemzését, amely teljes körű feltárását célozza e kötet. A kötet jellemzője, hogy aprólékos beszámoló alapján hiteles források felsorakoztatása keveredik az egyéni sorsok tragédiájával (7).

Ákosi Zsolt írásából megtudjuk, hogy Románia területén több átmenő táborot létesítettek a szovjet hatóságok, melyek közül kiemelkednek Máramarossziget és Foksány. Máramarossziget földrajzi fekvése és jó vasúti összeköttetése miatt lett kiszemelve arra a feladatra, hogy a vasúti forgalomnak legyen egyik központja, illetve a területén hadifoglytáborok, kórházak létesüljenek. Nem meglepő tehát, hogy Kelet-Európa egyik legnagyobb hadifoglytáborát Máramarosszigeten alakították ki. A tábor 1944 őszén hozták létre, miután a Vörös Hadsereg október 17-én megszállta a várost.

A város magyarságának támogatása nem maradt el. A helybeliek és a katolikus plébánia segítségének hála, sikerült sok fogoly számára emberibb körülményeket teremteni: „Szigeten nagy fogolylágert csináltak az oroszok. Hoztak-vittek foglyokat állandóan. Nemcsak katonákat, de civileket is, akiket otthon szedtek össze... Csoportokat szabadon engedtek, behozták a rendházba, az volt a fő hely. Nehéz volt enni adni szegényeknek. Beszerveztük a várost, az úri asszonyokat, akik aztán főztek, amíg elszállítottuk őket. A folyosók, az ebédlő, a kápolna mindig tele volt fogollyal. Az utolsó ennivalónk is elfogyott. Elmentem Hosszúmezőre, Sugatagra kérni segítséget. Adtak is bőven.” (1). A szigeti magyar diákság ugyanakkor aktívan részt vett a foglyok kiszabadításában, szöktetésében és *Kádár József* katolikus pap segítségével útvonalat biztosítottak számukra nyugatra. Olyan aktívak voltak ezek a diákok, hogy a széles vágányú vasúton közlekedő szerelvényeket nem merték az állomáson tartani, behozni oda, mert a vagonokat megfűrték a diákjaim, és megszöktették az embereket. A megszöktetett emberek számára egy improvizált tábort alakítottak ki a havasokban, majd onnan Szatmárra kerültek, ahonnan Csenger érintésével Ausztria és Németország irányába folytatódott az emberek haza szállítása (1).

*Bródy András*t és magyar, illetve ruszin politikustársait évtizedekig megbélyegezték, hol nemzetárulónak, hol a hortista rendszer leghűségesebb kiszolgálóinak titulálták őket. *Botlik József* írásából azt is megtudjuk, hogy az egyetlen kárpátaljai magyar nyelvű napilap csak évtizedekkel később, az idők gyökeres változásának idején, 1990 őszén foglalkozott *Bródy András*sal, akinek „képzettsége, felkészültsége, kitartása és Kárpátalja népének bizalma egyaránt felha-

talmazták arra, hogy az itt élő emberek nemzetek és nemzetiségek szószóloja legyen” (3). A szerző szemelvényeket mutat be a politikus özvegyével és fiával készített riportból. Többször idézi ifjabb **Bródy András** 2010-ben elhangzott szavait, aki úgy látta: édesapját hivatalosan „látszólag és képmutatóan rehabilitálták. (...) Annyit elismertek, hogy bizonyítékok hiányában ártatlanul kivégezték. Ez csak annyira volt jó, mint az egyébként is rendszerváltásnak nevezett mai korszak, amely az igazság és a bűnösök leplezésére és a hatalom átmentésére is szolgál... a lopott tulajdon visszaszolgáltatása (pld. a Bródy-villa, nem kaptuk vissza), a kárpótlások, a bocsánatkérések elmaradása, mind-mind azt bizonyítják, hogy itt [tudniillik Ukrajnában] nem volt igazi rendszerváltás. Tovább folytatódik a köpönyegforgatás, az igazság elrejtése. (...) tovább folytatódik a ruszinok kárpátaljai asszimilációja, nyelvük betiltása. Hiszen, ha tiltott a nyelv, a nemzetiség sem létezik! Csakis nyelvében élhet a nemzet! (...) Így hallgatják el manapság még ma is a magyar népeiségre és a velük szimpatizáló kárpátaljai őshonosokra irányuló, a háború utáni kiirratási tervet (nézd Szolyva[i]-haláltábor, Gulág)”(3).

Havasi Dániel és **Havasi János** dokumentumriportot közölnek A Vihorlát mártírjai címmel, amelyben beszámolnak arról, hogy 1944 novemberében, alig egy hónappal **Horthy Miklós** rosszul előkészített kiugrási kísérlete után tragikus események helyszíne volt a történelmi Abaúj-Torna vármegyéhez tartozó Vihorlát hegység. A proklamáció szellemével ellentétes, a harc folytatását elrendelő hadparancs által megzavart, a kárpáti harcokban megtizedelődött 2. hegyidandár katonáinak mintegy százötven fős csoportja úgy döntött, hogy megadja magát az szovjeteknek. A kétségbeesett lépés sikere érdekében elfogadták a szlovák partizánok közvetítését. Az életükkel fizettek ezért: máig tisztázatlan körülmények között a partizánok lemészárolták őket.

A helyi kutatók bátorsága, történelmi igazságkeresése tiszteletet, elismerést érdemel. Ahogy a katonai hatóságoké is, amelyek lehetővé tették számukra a terepbejárást. Sok évtizedes mulasztást kell pótolniuk (5).

Magyarország szerepéről a Varsói Szerződés felszámolásában szól **Horváth Miklós** hadtörténész, aki elsőként kapott lehetőséget a Varsói Szerződés felszámolása időszakában keletkezett iratanyag tudomá-

nyos célú feldolgozására. Jelen tanulmányában szól az egyes tagállamok, illetve a Szovjetunió szerepéről, politikusokról, eseményekről.

A magyar kormány kezdeményezésére, az Országgyűlés döntését végrehajtva Magyarország 1991-ben visszanyerte függetlenségét. A döntéseket előkészítő és azokat magas szinten végrehajtó szervezetek – a katonai vezetés, a katonadiplomata és szakemberek - tevékenységének is köszönhetően a Varsói Szerződés PTT – 1991. július 1-jén – kimondta a szervezet feloszlását. A szovjet csapatok 47 év után kivonultak az országból.

Kállai Karolina fényképes beszámolóban ad hírt egy romániai tanulmányútról. 2022 májusában a MNM Málenkij Robot Emlékhely szakmai csapata *Balabó Zoltán* kurátor és *Dragan Traian* főmuzeológus romániai tanulmányúton vett részt Erdélyben, valamint a Kárpátokon túli Foksányban (Focsani) és Marasestiben. Szatmárnémetiben a cikk szerzője is csatlakozott a kutató csoporthoz, s együtt sikerült felmérni a hősi temetőket, emlékműveket, márványtáblák állapotát (6).

Kovács Sándor írásában jónéhány olyan magyar emlékről szól az Ung-vidéken, amelyet a szovjet rezsim meggyalázott és elpusztított. Mindhez fényképes illusztrációt közöl, Készülő könyvét bemutatva elmondja, hogy a kutatást még nem fejezte be. Írásában csak részeredményeket közöl (8).

30 éve, pontosan 1991-ben alakult a Kárpát-medencei szinten is tevékenykedő Magyarországi Németek Pécs-Baranyai Nemzetiségi Kört (Német Kört). Erről számolt be *Matkovits-Kretz Eleonóra* alapító elnök, aki azóta vezeti a közösség programjait, közművelődési és hagyományörző eseményeit. A Német Kör fontos feladatának tekinti a múlt feltárását, megismertetését, az emlékek ápolását. Ebbe a tevékenységbe bevonta a határon túli magyar szervezeteket, történészeket, írókat és filmeseket, egyetemi tanárokat és az általuk képviselt kutatóműhelyeket, valamint a magyar lakta települések önkormányzatait. Közösségi és egyéni életében egyaránt felhívta a figyelmet a náciizmus és a sztálinizmus emberpusztító voltára, fontosnak tartja az áldozatokkal való, elmélyült foglalkozást, emléküket megörökítését és velük kapcsolatban az Európai Unió alapelvekért való küzdelem fontosságát, mely a szabadság, a demokrácia és az emberi jogok tiszteletben tartását (10).

Levéltári vizsgálati akták alapján számol be számos magyar nemzetiségű rab sorsáról a Szverdlovszki megyében az 1919-1949-es években **Motrevics Volodimir Pavlovics**. Tőle tudjuk meg, hogy 1992. július 1-jén létrehozták a Szverdlovszki Megyei Közigazgatási Szerveinek Állami Archívumát (GAAOSzO). Az archívum a megye Állami Levéltári Szolgálatának egységes intézményrendszerébe került, amely az Orosz Föderációban az egyetlen speciális archívum, amely közigazgatási szervek, igazságszolgáltatási, törvényhozó és rendvédelmi intézmények dokumentumait tárolja. A GAAOSzO fő dokumentumegysége „Az Orosz Föderáció Szövetségi Biztonsági Szolgálatának Szverdlovszki Megyei Hivatal” P-1 fondja. Ez a fond az 1919-2002 közötti évekre vonatkozó anyagot tartalmazza (13).

A lelkes kutatóknak, a megőrzött dokumentumoknak hála mára már rengeteg a forráskutatás. Összességében ezek a vizsgálatok az emberi sorsokat kutatják, keresik a egyéni és egyedi történeteket, amik sokszor még azok előtt is titokban maradtak sokáig, akik ugyan megélték ezt a kort, csak nem a lágerben, a büntetőtáborban, Szibéria telében, hanem odahaza, a biztonságot nyújtó környezetben.

A kutatások, vizsgálatok, bizonyítékok bemutatása nélkül az eltűntek egy része csak számadat maradna, vagy még az sem.

Hivatkozott írások és anyagok

1. **Ákosi Zsolt Attila**. A máramarosszigeti átmenő hadifogolytábor. (kézirat)
2. **Bimba Brigitta**. „Dicsősége hirdetését hagyjad a jövőnek”. Az ungvári Manajló Mária Teofília o.s.b.m., a szent bazil rend tagja, kórházi főnővér koncepció s pere és következményei. In: „*Kárpátsorsúzte nép...*” GULÁG–GUPVI-kutatók nemzetközi fóruma, 2021. Szolyvai Emlékparkbizottság – Intermix Kiadó. Ungvár–Budapest, 2022. 95-115.
3. **Botlik József**. A ruszin nép vértanúja, Bródy András emlékezete. In: „*Kárpátsorsúzte nép...*” GULÁG–GUPVI-kutatók nemzetkö-

- zi fóruma, 2021. Szolyvai Emlékparkbizottság – Intermix Kiadó. Ungvár–Budapest, 2022. 139-168.
4. **Dupka György.** Adalékok az 1944–1947 között kivégzett kárpátaljai patrióták történetéhez. In: „*Kárpátsorsúzte nép...*” GULÁG–GUPVI-kutatók nemzetközi fóruma, 2021. Szolyvai Emlékparkbizottság – Intermix Kiadó. Ungvár–Budapest, 2022. 45-79.
 5. **Havasi Dániel – Havasi János.** A Vihorlát mártírjai (dokumentumriport) In: „*Kárpátsorsúzte nép...*” GULÁG–GUPVI-kutatók nemzetközi fóruma, 2021. Szolyvai Emlékparkbizottság – Intermix Kiadó. Ungvár–Budapest, 2022. 168-179.
 6. **Kállai Karolina.** Emlékezetmegőrzés képekben, Szatmárnémetitől Foksányig. In: „*Kárpátsorsúzte nép...*” GULÁG–GUPVI-kutatók nemzetközi fóruma, 2021. Szolyvai Emlékparkbizottság – Intermix Kiadó. Ungvár–Budapest, 2022. 219-227.
 7. **Korszun Olekszij.** Egy Kárpátaljával kapcsolatos újabb, magyarul elkészült Gulág- Gupvi dokumentumgyűjteményről. (kézirat)
 8. **Kovács Sándor.** A szovjet rezsim által meggyalázott és elpusztított magyar emlékek az Ung-vidéken. In: „*Kárpátsorsúzte nép...*” GULÁG–GUPVI-kutatók nemzetközi fóruma, 2021. Szolyvai Emlékparkbizottság – Intermix Kiadó. Ungvár–Budapest, 2022. 227-270.
 9. **Marosi István.** A kommunizmus időszakában (1944–1989) üldözött kárpátaljai görögkatolikus áldozópapok és papcsaládok élettörténeti kutatásának dokumentumai. In: „*Kárpátsorsúzte nép...*” GULÁG–GUPVI-kutatók nemzetközi fóruma, 2021. Szolyvai Emlékparkbizottság – Intermix Kiadó. Ungvár–Budapest, 2022. 14-32.
 10. **Matkovits-Kretz Eleonóra.** 30 éves a Német Kör: a partnerszervezetekkel való együttműködés a „malenkij robot” kutatása és az emlékezetpolitika tükrében. In: „*Kárpátsorsúzte nép...*” GULÁG–GUPVI-kutatók nemzetközi fóruma, 2021. Szolyvai Emlékparkbizottság – Intermix Kiadó. Ungvár–Budapest, 2022. 270-285.
 11. **Meskó János.** Betekintés a meghurcolt Durnevics Tódor (Fegyir) Georgijovics (Latorcafé, 1904 – Javasz, 1954) izsnyétei g. k. vértá-

- nú parochus aktáiba. In: „Kárpátsorsúzte nép...” GULÁG–GUPVI-kutatók nemzetközi fóruma, 2021. Szolyvai Emlékparkbizottság – Intermix Kiadó. Ungvár–Budapest, 2022. 128-139.
12. **Molnár D. Erzsébet.** A „malenkij robot” következményei a kárpátaljai magyar családokra. In: „Kárpátsorsúzte nép...” GULÁG–GUPVI-kutatók nemzetközi fóruma, 2021. Szolyvai Emlékparkbizottság – Intermix Kiadó. Ungvár–Budapest, 2022. 32-45.
 13. **Motrevics Vladimir Pavlovics.** Magyarok a Szverdlovszki megyében az 1919–1949-es években. In: „Kárpátsorsúzte nép...” GULÁG–GUPVI-kutatók nemzetközi fóruma, 2021. Szolyvai Emlékparkbizottság – Intermix Kiadó. Ungvár–Budapest, 2022. 285-322.
 14. **Seremet Sándor.** Egy kapcsolat történetéből: Dulatbekovról, a Kazahsztánba hurcolt magyar hadifoglyok kutatójáról, könyvéről. In: „Kárpátsorsúzte nép...” GULÁG–GUPVI-kutatók nemzetközi fóruma, 2021. Szolyvai Emlékparkbizottság – Intermix Kiadó. Ungvár–Budapest, 2022. 79-84.
 15. **Zubánics László.** A kivégzett Benda Kálmán mérnök, a magyar országház felsőházi tagja a beregszásziak emlékezetében. In: „Kárpátsorsúzte nép...” GULÁG–GUPVI-kutatók nemzetközi fóruma, 2021. Szolyvai Emlékparkbizottság – Intermix Kiadó. Ungvár–Budapest, 2022. 115-128.

MAROSI ISTVÁN⁴

DR. ORTUTAY ELEMÉR (1916–1997)
KÁRPÁTALJAI GÖRÖGKATOLIKUS PAP
ÉLETE ÉS KORA.
ÉLETTÖRTÉNETI KUTATÁSÁNAK
LEHETŐSÉGEI

1. Ortutay Elemér és a hitvalló papi életutak
kutatásának időszerűsége

A XX. századi kommunista egyházüldözés és általában véve a kommunizmus negatív következményeinek a vizsgálata⁵ az elmúlt időszakban új lendületet kapott. A folyamatok vizsgálatának és a történeti leírásoknak a figyelemben tartása mellett egyre nagyobb teret kap az egyéni sorok vizsgálata. Közép- és Kelet Európa egyházaival összefüggésben erre alkalmat adtak az egyes üldözött egyházak és egyházmegyék boldoggáavatási eljárásai is. A Munkácsi Görögkatolikus Egyházmegye esetében két boldoggáavatási processzus ért eddig véget, aminek eredményeként *Romzsa Tódort* 2001. június 27-én Lembergben boldoggá avatta *II. János Pál pápa*, *Orosz Péter* vértanúságát pedig 2022 augusztusában ismerte el az Apostoli Szentszék, boldoggá avatása 2023-ban lesz, amennyiben addig véget ér az orosz-ukrán háború.⁶

⁴ Marosi István görögkatolikus áldozópap, az Ortutay Elemér Görögkatolikus Szakkollégium igazgatója, egyháztörténész (Beregszász)

⁵ A kommunizmus politikai rendszeréről és országokra gyakorolt hatásairól bővebben: Stéphane Courtois – Nicolas Erth – Jean-Louis Panné – Karel Barosek – Jean-Louis Margolin – Andrzej Paczkowski, *A kommunizmus fekete könyve. Bűntény, terror, megtorlás*, Budapest 2000.

⁶ A Munkácsi Egyházmegye vezetése Kárpátalján szeretné a boldoggáavatás kihirdetést, de a háborús időszak korlátozza a nagyobb létszámmal megtartott eseményeket.

A Munkácsi Görögkatolikus Egyházmegye esetében korábban történt kezdeményezés azoknak a hitvalló papoknak a közös boldoggá avatására is, akik lágerben voltak, s ott vértanúhalált haltak, vagy a munkatábor körülményei következtében súlyos (halálos) betegséget szereztek. Esetükben a közös eljárás azonban nem tudott a megfelelő szakaszba haladni, a későbbiekben teljesen le is állt.⁷ A hivatalos folyamat leállása ellenére fontos megjegyezni, hogy a Munkácsi Egyházmegyében az 1944 és 1989 közötti időszakban 128 hitvallót,⁸ közülük 30 vértanút és 48 hithű papot tartanak számon.⁹

Az egyházüldözés áldozatai közül több személy élettörténetének és hitvallásának a feldolgozása megtörtént az elmúlt időszakban, különösen **Bendász István** és **Bendász Dániel** kutatói tevékenységének¹⁰

⁷ A processzust még Milan Sasik püspök indította el, viszont az egyházmegyei résznél elakadt a folyamat. Egyrészt az egyes papi személyek helyi tiszteletének a hiányosságai, másrészt a folyamattal párhuzamosan elindult, többnyire nemzetiségi alapon nyugvó szempontok túlhangsúlyozása miatt.

⁸ A hitvalló papok élettörténetének a feldolgozása: Bendász István – Bendász Dániel, *Helytállás és tanúságtétel. A Munkácsi Görög Katolikus Egyházmegye hitvalló és meghurcolt pappjai*, Ungvár–Budapest 1994.

A kötet részben bővített, ukrán fordítása: Бендас, Степан – Бендас, Даниїл, Священики-мученики сповідники вірності, Ужгород 1999.

A papi személyek elítélésének bírósági peranyagával bővített kiadás: Bendász István – Bendász Dániel, *Helytállás és tanúságtétel. A Munkácsi Görög Katolikus Egyházmegye hitvalló és meghurcolt pappjai*, Budapest 2014.

⁹ Jelenleg is folyik a Nemzeti Emlékezet Bizottság Hivatala támogatásával egy kutatási projekt, mely az időszak forrásanyagának a feldolgozása mellett a Szovjetunió területén lezajlott görögkatolikus egyházüldözést feldolgozó tanulmánykötet, és fényképdokumentáció kiadását tűzte ki célul. A kutatási projektet lezáró kiadványok a hithű papok (akik nem csatlakoztak a pravoszláv egyházhoz, de nem kerültek börtönbe sem) adatait is tartalmazza majd.

¹⁰ Bendász István és Bendász Dániel kutatói tevékenységének és gyűjtőmunkájának eredményeit a szakirodalom Bendász-hagyatékként ismer. A dokumentum és könyvgyűjtemény a Bendász István Görögkatolikus Könyvtár és Levéltár (továbbiakban: BIGkKL) alapító gyűjteménye, mely megtalálható az Ortutay Elemér Görögkatolikus Központban (Beregszász, 90202, Mihók utca 4., Email: bendaszkonyvtar@gmail.com, honlap: www.ortutaykozpont.info). Bendász István (1903–1991) és Bendász Dániel (1938–2020) egyháztörténeti témájú

köszönhetően a “Helytállás és tanúságtétel” kötetek közreadásával.¹¹ Meg kell jegyeznünk, hogy az egyes görögkatolikus papok esetében személyes, vagy egyéb indíttatásból több hitvalló élettörténete külön-külön is feldolgozásra került.¹²

Ezeknek az egyéni hitvallástörténeteknek a sorában illeszkedik **Dr. Ortutay Elemér** hitvalló görögkatolikus pap, teológiai tanár élettörténetének kutatása és hitvalló magatartásának a bemutatása. Élettörténetének a feldolgozása több forrás alapján – melyeket a későbbiekben fogunk leírni – megfelelő alapossággal megtehető, élettörténete alaposan dokumentálható.

Ortutay Elemér személye, keresztény és katolikus hite, hitvalló magatartása jelentős és példaértékű. Személyében a görögkatolikus papi értelmiség manifesztálódása figyelhető meg Kárpátalján, s életeseeményein keresztül egy olyan XX. századi kárpátaljai élettörténetet mutatkozik meg, amely egy egész korszakot is megismert az egyén szemszögéből. Az 1916-ban született **Ortutay Elemér** két világháborút élt át, az 1997-ben bekövetkezett haláláig 5 ország állampolgára volt az egyházmegye területének az elhagyása nélkül. Élete átível a XX. századon és átélte annak örömteli és gyötrelmes időszakait. Az I. világháború idején született Ungváron, majd papcsaládban felnöve a Munkácsi Egyházmegye (ezzel együtt a jelenlegi Kárpátalja) több helységében is élt huzamosabb ideig. A Csehszlovák Köztársaság időszakában járt elemi- és általános iskolába, s akkor kezdte meg a gimnáziumot is. Eközben Máramarosban (Kövesliget) és Beregben

gyűjteménye elsősorban a Munkácsi Görögkatolikus Egyházmegye történetéhez kapcsolódó dokumentumokat és könyveket tartalmaz. A hagyatéék történetének leírása bővebben: Marosi István (szerk.), *Fekete levelek. Bendász István kárpátaljai görögkatolikus pap GULAG-táborban töltött éveinek levelezése (1949–1955)*, Beregszász 2020. 19-43.

A Bendász-hagyatéék iratanyagáról bővebb leírás megtalálható a 10. lábjegyzetben.

¹¹ A kötetek bibliográfiai leírását lásd a 4. lábjegyzetben.

¹² A Bendász István Görögkatolikus Könyvtár és levéltár állományában több életrajzi írás is megtalálható, amelyek nem minden esetben felelnek meg a tudományos igényesség elvárható feltételeinek, de mindenképpen hasznos információkkal szolgálnak az időszak megismerése, egyéni megélése szempontjából.

(Beregszász) élt családjával. A gimnáziumot Beregszászban fejezte be, majd teológiát tanult Ungváron, Olmützben és Budapesten. Görögkatolikus pap, gimnáziumi hitoktató és teológia tanár volt Ungváron. Majd a katolikus hit megvallása miatt raboskodott a Gulágon (Vor-kuta), s annak végeztével kályhagyárban dolgozott Ungváron, miközben nyilvánosan nem gyakorolhatta a hivatását. A Katakombarendszerben működő görögkatolikus egyház tevékeny alakja volt, majd az 1989 utáni újjáéledés egyik vezéralakja. Személyében hordozta a XX. századi kárpátaljai görögkatolikus papi élet és értelmiségi magatartás minden mozzanatát. Élettörténetének a kutatása önmagában is fontos lenne, azonban *Ortutay Elemér* a 2016-ban megkezdett Beregszászi Görögkatolikus Központ szervezésekor az intézmény névadója és ezért e személyének, életének és munkásságának a bemutatása erkölcsi kötelességünk is. Meggyőződésünk továbbá az is, hogy a példás emberi és papi élete mások számára is követendő példa, a görögkatolikus identitás papi és értelmiségi identitás kifejezési lehetősége. Közösségi horizontra vetítve a személyét arra is példát kaphatunk, hogyan tud a keresztény életeszemély és a katolikus hit a gyakorlatban megvalósulni egy XX. századi hitvallóélet által.

2. Az Ortutay Elemér életutat bemutató munkák

2.1. „...holnap is felkel a Nap” (1993)

Dr. Ortutay Elemér életrajzának megismerése szempontjából a „...holnap is felkel a Nap” 1993-ban jelent meg, mint saját visszaemlékezése, amely lényegében rövid összefoglalója élettörténetének. A nagyobb életrajzi részek összefoglaló leírása mellett egy-egy időszakra vonatkozó reflexióként is értelmezhető. A visszaemlékezésekre jellemző szubjektív élmények leírására elsősorban az optimizmus, bizonyos esetekben az emlékek romantizálása a jellemző, de nem titkolta el az egyes életrajzi részek nehézségeit sem. A kötet megírásának időszakában, az 1990-es évek elején, egyébként is jellemző volt a kárpátaljai görögka-

tolikus egyházi életben a kiemelt optimizmus, az egyházmegye legalizációjából származó lendület áthatotta azokat az egyházi személyeket, akik az egyházmegye újjáéledésében igazolva látták a kommunizmus időszakában hozott áldozataik helyességét és annak értelmét.¹³

2.2. A „Helytállás és tanúságtétel” (1994, 1999, 2014)

Bendász István és **Bendász Dániel** egyháztörténészek munkássága összefonódott a kommunizmus időszakában hitvalló papok élettörténetének a kutatásával. Ennek a kutatómunkának az eredménye egyrészt jelentős mennyiségű dokumentum összegyűjtése lett, mely a Bendász-hagyatékként¹⁴ ismert a Kárpátalja történetét kutatók számára és a **Bendász István** Görögkatolikus Könyvtár és Levéltárban található.¹⁵ A kutatás eredménye a „Helytállás és tanúságtétel. A Munkácsi

¹³ Ortutay Elemér, „...Holnap is felkel a Nap”. *Emlékirataim*. Ungvár 1993.

¹⁴ A kárpátaljai görögkatolikusok XX. századi üldözésének kutatásának alapgyűjteménye Bendász-hagyatékként ismer forrásanyag. Bendász István könyv- és irattára a tudós görögkatolikus pap gyűjtőmunkájának az eredményeként jött létre, ami jelenleg a Bendász István Görögkatolikus Könyvtár és Levéltár (továbbiakban: BIGkKL) állományában található. Bendász István elsődleges szándéka a történelmi Munkácsi Görögkatolikus Egyházmegye papi névtárának az összeállítása volt, amit már az II. világháború előtti időszakban elkezdett, és az illegalitás éveiben is folytatott. A lágerből való hazatérése (1955) után a hitvalló és hithű papok életrajzírásába kezdett, valamint az emigrált és az aposztáziát választó egyházi személyek életrajzi adatait is összegyűjtötte. Az 1991-ben bekövetkezett halála után ezt az adatbázist a fia, Bendász Dániel bővítette a saját kutatásai közben keletkezett dokumentumokkal. Bendász Dániel gondozásában nemcsak édesapja lágernaplója jelent meg, hanem publikálta a hitvalló papok életútját leíró „Helytállás és tanúságtétel” (bibliográfiai leírásuk a 4. lábjegyzetnél) című kötetet is, mely több nyelven és kiadásban is megjelent. Dániel édesapja kutatásait folytatva dolgozott a Kárpátaljai Területi Állami Levéltár (Derzsavnij Arhiv Zakarpatszkoji Oblasztyi – DAZO, magyarul Kárpátaljai Területi Állami Levéltár – KTÁL) egységeiben Ungváron. Ezek a források nagyrészt átírásokban maradtak meg a Bendász-gyűjteményben, rendezésük és feldolgozásuk folyamatban van. Kutatásainak további eredménye számos visszaemlékezés és interjú, illetve számos tanulmány és előadásvázlat is.

¹⁵ Boldog Romzsa Tódor életrajzírójának, Puskás Lászlónak a témához kapcsolódó gyűjteménye és jegyzetei megtalálhatóak Nyíregyházán: Nyíregyházi Egyházmegye Levéltára (<http://leveltar.nyirgorkat.hu>).

Görög Katolikus Egyházmegye hitvalló és meghurcolt papjai” című, több bővített kiadást megélt munka, mely a hitvalló görögkatolikus papok élettörténetét és elítélésük körülményeit mutatja be.¹⁶

A kötetben található 129 papi életrajz között olvasható **Dr. Ortutay Elemér** életének, munkásságának és helytállásának a feldolgozása is.¹⁷ A kötet harmadik kiadásának a jelentőségét növeli, hogy az egyes papi személyiségek életrajzának az elkészítéséhez felhasználásra kerültek azok a bírósági peranyagok is, amelyek a Kárpátaljai Területi Állami Levéltár (KTÁL) dokumentumai között találhatóak.¹⁸ Megállapítható tehát, hogy – az összes hitvallóval együtt – az életrajzok elkészítése kellő tudományos kutatásnak az eredménye.

2.3. „A harmadik fiú lelkületével” (2022)

A 2022-ben, a „A harmadik fiú lelkületével” címmel,¹⁹ Ortutay Elemér elhunytának a 25. évfordulóján megjelent kötet szerkezetében követi az emlékiratokat felépítését. Az egyes fejezetek ki lettek bővítve családi fényképekkel és korábban megjelent írásokkal. Az emlékiratok szövegekkel való bővítése egy válogatás az Ortutay-irathagyatékból, mely a

¹⁶ Bibliográfiai leírásuk megtalálható a 3. számú lábjegyzetben.

¹⁷ A kötet tartalmazza Manajló Mária Teofila életrajzát is, aki Romzsa Tódor püspököt ápolta a munkácsi kórházban a merénylet és az püspök halála közötti időszakban.

Meg kell jegyeznünk, hogy a jelenlegi ismereteink alapján teret nyert vélemény szerint 128 hitvallóról és 48 hithű papról kell beszélnünk. A hitvallás ugyanis egy egész életre szóló elköteleződést jelentett a katolikus egyház mellett.

A hithűek kategóriáját az különbözteti meg a hitvallóktól, hogy előbbiek ellen nem indítottak bírósági pert és nem kerültek börtönbe/munkatáborba, és vértanúk sem lettek.

A korábban 129 hitvalló közül a lágerből való hazatérés után Verbjescsuk István áttért a pravoszláv egyházba, ezért nem tekinthetjük olyan papi személynek, aki élete végéig kitarzott katolikus hitében.

¹⁸ DAZO 2558. fond.

¹⁹ Marosi István (szerk.), *A harmadik fiú lelkületével. Ortutay Elemér (1916 – 1997) kárpátaljai hitvalló görögkatolikus pap, teológiai tanár*, Beregszász 2022.

Bendász István Görögkatolikus Könyvtár és Levéltár²⁰ gyűjteményében található. A kötetben megjelent írások között található **Ortutay Elemér** jegyzeteiből, dolgozataiból, leveleiből, róla vagy általa írt újságcikkekből, családtagok visszaemlékezéseiből és novelláiból.

A kötet megjelenését **Ortutay Elemér** elhunytának évfordulója mellett az is motiválta, hogy 2016-ban Beregszászon elkezdődött a görögkatolikus egyházi központ szervezése és építése, amely a neves egyházi személyiségről kapta a nevét. A kötet megjelenése ilyen értelemben a példás pápi élet bemutatásának a lehetőségét is megteremtette.

3. Az Ortutay Elemér hagyaték kutatásának további lehetőségei

3.1. Ortutay-dokumentumok a Bendász István Görögkatolikus Könyvtár és Levéltárban

A **Bendász István** Görögkatolikus Könyvtár és Levéltár irathagyatékai között 27. számú jelzettel szerepelnek **Ortutay Elemér** atya hagyatéki iratai. Az 1997-ben bekövetkezett elhunytakor nem rendezett maradt meg az irathagyatéka, sokáig úgy tűnt, hogy nem is maradtak meg írásai. Az elmúlt évek kutatásainak és gyűjtőmunkának eredményeként azonban jelentősnek tekinthető dokumentummennyiség került elő azokból az iratokból, amelyek gyermekeinél és tanítványainál maradtak meg. Az összegyűjtött iratok között megtalálhatóak prédikáció- és tanulmányvázlatok, dolgozatok, recenziók. Az iratok anyag átírása 2022-ben megtörtént, melynek eredményeként 270 oldal (863 132 karakter) gépelt szöveg lett rögzítve, a következő időszak feladata lesz a gyűjtemény kiadása.

A gyűjtőmunka további feladataként a róla és általa írt újságcikkekről is készítettünk összeírást. A jelenlegi ismereteink alapján 77 hozzá kapcsolódó újságcikkről van tudomásunk.

²⁰ BIGkKL 27. Ortutay Elemér hagyatéki iratai.

3.2. Ortutay–dokumentumok a Kárpátaljai Területi Állami Levéltárban

A Kárpátaljai Területi Állami Levéltár (KTÁL) iratai között több olyan gyűjtemény (fond) is található, amelyekben *Ortutay Elemér* életrajzának a feldolgozásához forrásokat találhatunk. A gimnáziumi éveit Beregszászban töltő Ortutay életrajzi adataira találhatunk adatokat a Beregszász Magyar Gimnázium anyakönyvei között.²¹ Életrajzi elemek kutathatóak még a Munkácsi Görög Katolikus Püspökség iratanyagában is, mely a Kárpátaljai Területi Állami Levéltár egyik legnagyobb dokumentumszámú gyűjteménye.²²

Fontos számunkra az a gyűjtemény is, amely az Ungvár-Ceholnyai Görögkatolikus Egyházközség fondjában élte túl a kommunizmust.²³ Az 1941 és 1949 között összeállított prédikációgyűjtemény vélhetően nem a ceholnyai káplánságához köthető (1945 – 1949 között volt ceholnyai káplán). Vélhetően az egyházüldözés kezdetén, mint személyes iratanyagot, már nem tudta magánál tartani.

A *Bendász István* Görögkatolikus Könyvtár és Levéltár, illetve a Kárpátaljai Területi Állami Levéltár forrásai tehát tovább bővíthetik *Ortutay Elemér* életével és munkásságával kapcsolatos eddigi ismereteinket.

4. Az életútról röviden

A Munkácsi Görögkatolikus Egyházmegye XX. századi történetének és az 1949 – 1989 között katakombaéletet élő görögkatolikus egyháznak emblematikus személyisége *Dr. Ortutay Elemér*, akinek az eddig feldolgozott források alapján összeállított életrajzát röviden a következőképpen foglalhatjuk össze.

²¹ DAZO 432. fond, 1. opisz, od.zb. 51.

²² DAZO 151. fond.

²³ DAZO 1269. fond, 1. opisz, od.zb. 128.

Ortutay Elemér Dénes 1916. június 2-án született Ungváron, görögkatolikus papi családban. Szülei szintén görögkatolikus papcsaládból származtak. Édesapja, **Ortutay Jenő** (1889-1950) papi- és társadalmi tevékenységével az egyházmegye jelentős papi személyisége volt a két világháború közötti Kárpátalján. Egyházi emberként is jelentős szerepet vállalt a társadalmi életben. Papi hivatása mellett Beregszász polgármestere, országgyűlési képviselő és Ungi főesperes is volt. Édesanyja, Papp Ilona (1888-1960) szinten görögkatolikus papcsaládból származott, aki férje papi és társadalmi feladatainak a hátterét biztosította.

Ortutay Elemérnek két testvére volt: Angyalka fiatalon hunyt el betegségben, a beregszászi temetőben van eltemetve. Béla sportolóként volt kiemelkedő, a Ferencvárosi Torna Club és Magyarország válogottjának futballistája volt az 1940-es években.

Elemér, akit a Kárpátalja szerte Öcsiként is ismertek, az elemi iskola 1-2. osztályát Kövesligeten (ma Drahovo), a 3-4. osztályt Beregszászon végezte el. Szinte egész ifjúkorát Beregszászban töltötte, ahol 1927-1935 között a Beregszászi Állami Reálgimnázium diákja volt. Egy évet a ruszin, következőket pedig a magyar tannyelvű osztályban végezte.

Ifjúságának beregszászi korszakában tagja volt a környék „prágai, brünni és pozsonyi főiskolásait” tömörítő Szécsényi Főiskolai Egyesületnek, egy visszaemlékezés szerint egy ideig elnöke is. Beregszászra és az egyesületi életre később úgy emlékezett, mint ahol a tiszta magyar jellemet és a papi hivatásra való nyitottságot tanulhatta meg. Különösen Narancsik Imre református lelkész előadásai voltak rá nagy hatásúak, akit a Főiskolai Egyesület programjain többször szerepelt.

A teológiát Ungváron kezdte a Görögkatolikus Hittudományi Főiskolán és ugyanott a Papnevelő Intézetben (1. évfolyam, 1935-36). Majd az Olomouci Egyetem Teológiai karán folytatta (2-4/1. évfolyam, 1936-1938) tanulmányait, és Budapesten a Magyar Királyi Pázmány Péter Tudományegyetemen (4/2-5. évfolyam, 1939-40) fejezte be, miközben a Budapesti Központi Papnevelő Intézet növendéke volt. Mindhárom intézményre kedves szavakkal emlékezik visszaemlékezéseiben, életére mindegyik intézmény légköre és annak tanárai nagy hatást gyakoroltak.

Budapesten doktorált 1941. áprilisában, 1942. március 24-én avaták doktorrá. 1941 szeptemberében tette le lauréatusi vizsgáit, disszertációjának témája: „A keleti egyház nyilvános istentiszteletei.”

1941. szeptember 20-án házasságot kötött Vitéz Gabriellával a budai Flórián templomban. Felesége a Ranolder Intézet növendékeként szerzett tanítónői diplomát Budapesten.

Ortutay Elemért (Papp Istvánnal és Jackovics Lászlóval) 1941. október 5-én az ungvári püspöki palota kápolnájában pappá szentelte **Sztojka Sándor** munkácsi püspök. Első szent liturgiáját 1941. október 12-én mutatta be az Ungvár-Ceholnyai Görögkatolikus Templomban, ahol édesapja parókus volt. Papi jelmondata: „Beszéljek bár angyaloknak a nyelvén, ha szeretetem nincs, olyanná lettem, mint a zengő érc vagy pengő cimbalom. (1Kor 13,1)”

Gyermekeik közül **Péter** (1942), **Tamás** (1943), **Mária** (1945) és **Jenő** (1948) még a görögkatolikus egyház működésének betiltása előtt született. **Csaba** (1957) pedig a lágerből való hazatérés után.

Első papi kinevezéseként hittant és latint tanított az Ungvári Magyar Királyi Drugeth Gimnáziumban és a Szent Erzsébet Gimnáziumban. Emellett a cserkészcsapat parancsnoka volt.

1945. április 20-ától államosították az iskolákat Kárpátalján, amikor kinevezték a Ungvár-Ceholnyai görögkatolikus templom káplánjává, ahol az édesapja akkor még parókusként tevékenykedett. Édesapját 1945. június 15-én tartóztatták le a szovjet hatóságok, Ábezben raboskodott, ahol az elviselhetetlen állapotok következtében 1950-ben elhunyt.

Ortutay Elemér 1945-ben teológiai tanár lett Ungváron. **Romzsa Tódor** püspök meggyilkolása után 1947-1948-ban a püspök által addig tanított tárgyakat (teodiceát, filozófiát és görög nyelvet) is ő oktatva tovább.

1949. február 18-tól, amikor a Munkácsi Görögkatolikus Egyházmegye működését teljesen betiltották, kilakoltatták a püspöki palotában élő családokat is. **Ortutay Elemér** is az utcára került feleségével és négy gyermekével együtt. 1949. július 15-ig az Ungvári Faiskolában dolgozott, de hamarosan innen is elbocsátották, miután az állam vezetés megtiltotta a görögkatolikus papok alkalmazását a polgári/civil munkahelyeken is.

1949. augusztus 29-én tartóztatták le az Ukrán Szovjet Szocialista Köztársaság Büntető törvénykönyve 54/4. és 54/10,2. cikkelyei alapján. Előzetesen kifejezte és következetesen képviselte, hogy nem mondott le a katolikus hitéről és nem tér át a pravoszláviára.

A belügyi levéltár C5735-es ügyirata tartalmazza az aktáit. A koncepció perben ellene felhozott vádak között szerepelt, hogy „különös kiképzésben részesült...”, mivel a Budapesten végezte a teológiát és teológiai doktor lett. Továbbá Horthy névnapján, március 15-én és Hitler hatalomátvétele napján is misézett, amivel a vád szerint támogatta a fasizmust. Ez utóbbi vádat sok más papra is alkalmazták, ami azért különös, mert abban az időszakban előírás volt minden katolikus pap számára a szent liturgia mindennapos végzése. Az ellene hozott vádak között volt még, hogy az Ungvári Magyar Gimnáziumban a Magyar Ifjúsági Szövetségnek (Cserkészcsapat) vezetője volt. Továbbá a magyar megszálló rezsim és a görögkatolikus egyház iránti elkötelezettség jegyében nevelte az embereket. Segítette a magyar katonák számára, akik a szovjet fronton harcoltak, a ruhagyűjtési akciót. Görögkatolikus papként tevékenykedve a népnek szovjetellenes agitációt tartott. Felszólította a híveket, hogy ne hagyják el az uniátus/görögkatolikus egyházat. 1945 és 1948 között illegális hitoktatást folytatott az iskolás gyermekek számára azzal a céllal, hogy szovjetellenes vallási szellemben képezze ki őket és kiszakítsa őket a szovjet „valóságból”. 1947 decemberétől 1948 októberéig filozófiát és görög nyelvet oktatott „az illegálisan működő ungvári görögkatolikus teológiai akadémián.”

Az ellene kreált vádak alapján 1949. október 20-án 25 évi nevelő-munkatáborra, 5 évi polgári jogfosztásra és teljes vagyonek kobzásra ítélték. 1956. szeptember 14-ig Vorkután raboskodott, ahol előbb szénbányákban, egészsége megromlása után pedig építkezéseken dolgozott. Számos más vallású és nem magyar nemzetiségű pap, illetve értelmiségi raboskodott vele együtt.

Hazatérése után 17 évet dolgozott az Ungvári Kerámiagyárban, az utolsó két évet a raktárban. 1976. június 2-án vonult nyugdíjba.

A lágerből való hazatérése után bekapcsolódott a görögkatolikus egyház „földalatti” életébe. A munkatáborból hazatért görögkatolikus papoknál folyamatosak voltak a házkutatások még az 1980-as években

is. Egyik levele szerint 1985 és 1986 folyamán 15 alkalommal volt házkutatás a lakásán.

Nyugdíjba vonulása után továbbra is lelkipásztorkodással és papképzéssel foglalkozott az illegalitás éveiben. Az „Egyszemélyes Teológiai Akadémia”-ként elhíresült papképzési gyakorlat egyik meghatározó alakja, megszervezője volt. A gyakorlatban családi, vagy baráti találkozásként tüntették fel a képzési alkalmakat. Ebben a formában 18 papnövendéket készített fel egyházi szolgálatra, akiket 1989-ig titokban pappá szenteltek.²⁴

1989. november 8-án **Szent Mibály** ünnepén engedték meg, hogy a kárpátaljai görögkatolikus papok Máriapócsra utazzanak és ismét nyilvánosan liturgiát végezzenek. Ezen az ünnepélyes alkalmon **Ortutay Elemér** mondta a szentbeszédet, melyben a kárpátaljai görögkatolikusok működésének betiltását a mesebeli „néma királyfihoz” hasonlította.²⁵

1991. június 21-én, doktori oklevele átvételének 50. évfordulóján aranyoklevéllel tüntette ki a Pázmány Péter Római Katolikus Hittudományi Akadémia.

1991. október 6-án végezte aranymiséjét. Ebből az alkalomból választotta jelmondatául Aranyszájú Szent János imádságának részletét: „...biztosítsd lépteinket!” Első szent liturgiájának aranyjubiläumán több helyszínen végzett hálaadó szent liturgiát: Ungvár, Beregdéda, Makkosjánosi, Mátészalka.

1991. november 12-én rehabilitálták a hatóságok.

Az újjászervezett papnevelő intézet első vezetőségének és tanári karának tagja volt, egy rövid ideig nyilvánosan is taníthatott.

²⁴ A Munkácsi Egyházmegyében 1949 és 1989 között összesen 48 pap volt titokban felszentelve. Bővebben: Marosi István, *Katakombaszolgálat. A Munkácsi Görögkatolikus Egyházmegye a kommunista egyházüldözés időszakában Kárpátalján 1944-1989.* (Kézirat. Várható megjelenése: 2023.)

²⁵ A szentbeszéd megtalálható: Marosi István (szerk.), *A harmadik fiú lelkületével. Ortutay Elemér (1916 – 1997) kárpátaljai hitvalló görögkatolikus pap, teológiai tanár,* Beregszász 2022, 119-123.

1992. augusztus 18-án a Magyarok III. Világkongresszusán szóno-
kolt.

1993-ban megjelent visszaemlékezése „...*Holnap is felkel a Nap*”
címmel. Emlékirataiban röviden kiemeli életének a meghatározó ese-
ményeit. Szinte minden esetben pozitív kicsengést találunk az életér-
tékelésében. Az emlékiratain kívül is jelentős mennyiségű feljegyzése,
jegyzete, dolgozata, levelezése, prédikáció vázlata, újságcikke és tanul-
mánya maradt fenn tőle. Fiatal papként is jelentetett meg cikkeket. Az
illegális időszakában nyilvános írásai nem jelenhettek meg. Gondola-
táit unokáinak címzett leveleknek álcázva írta meg. Több cikke 1989
után jelent meg a Kárpáti Igaz Szó, a Pánsíp, a Kárpátalja, az Igen, az
Új ember és a Görög Katolikus Szemle hasábjain.

1996. szeptember 30-án Budapesten a Magyarország Köztársasági
Elnöke Arany Emlékéremben részesítette életútjának elismeréseként.

1997. január 25-én Ungváron hunyt el. Temetése 1997. január 28-
án volt az Ungvári Görögkatolikus Székesegyházban. Temetési be-
szédét **Dr. Keresztes Szilárd**, hajdúdorogi megyéspüspök mondta. A
szentbeszéd mottója volt: „Él az én lelkem és dicsér téged, és ítéleteid
megsegítenek engem.” (Zsolt 119,175) Sírja Ungvár ősi temetőjében, a
Kálvárián van az édesanyja mellett.

5. Összegzés

A kommunizmusnak a XX. századi társadalomra gyakorolt követke-
zményei sok áldozattal jártak Közép- és Kelet Európában. A Szovjet-
unió a befolyása alá tartozó területeken és országokban az államszer-
vezés részének tekintette az egyházak feletti befolyás megszerzését.
Különösen a görögkatolikus egyházzal viselkedtek ellenségesen, mű-
ködését beszüntették, a papság közül nagy arányban lettek vértanúk
és hitvallók.

A kommunizmus idején lezajlott folyamatok vizsgálata mellett egy-
re nagyobb teret kap az egyéni sorsok megismerése a történeti kutatá-
sokban. **Dr. Ortutay Elemér** (1916 – 1997) élettörténetének a vizs-

gálata ebbe a folyamatban illeszkedik. Személyes sorsának a vizsgálata egyben lehetőséget biztosít annak megismerésére, hogyan állami- és ideológiai rendszerek átalakítása milyen módon befolyásolta az egyén személyes életét a sokféle államrendszerhez tartozó Kárpátalján a XX. században.

Munkánkban arra törekedtünk, hogy a rövid életrajz összeállítása mellett a róla megjelent publikációkat áttekintsük és összegezzük a további kutatás forrásait.

DR. DUPKA GYÖRGY²⁶

**MAGYAR HADIFOGLYOK, CIVIL RABOK
NYOMÁBAN A BALTIKUMBAN
(GULÁG-GUPVI TÁBOROK, SÍRKERTEK
LETTORSZÁG, ÉSZTORSZÁG ÉS LITVÁNIA
RÉGIÓIBAN)**

– *Feljegyzések egy kutató noteszából* –

A pécsi Német Kör jóvoltából 8 tagú GULÁG-GUPVI kutatócsoporttal folytatjuk a magyar hadifoglyok nyomában a tényfeltáró-programot, ezúttal Lettorszáiban és Észtországban. A közel 3 ezer kilométeres emléktúrnk során felkeressük a Baltikumiban egykor létezett hadifogolytáborok némelyikét. Rigában, Jelgavában, Valgában, Tartuban, Tallinnban, Parnuban és más településeken adatokat gyűjtünk, helyszínelünk, emlékezünk, koszorúzunk.

A csoport GULÁG-GUPVI kutatói: **Benkő Levente** történész, szerkesztő (Erdély, Magyarvista), **dr. Bognár Zalán** történész (Budapest), **dr. Dupka György** történész, szerkesztő (Kárpátalja, Ungvár), **Fuchs Andrea** kulturális menedzser (Kárpátalja, Ungvár), **dr. Havasi János** újságíró, dokumentumfilm készítő (Pécs), **Matkovits-Kretz Eleonóra**, a pécsi Német Kör elnöke (Pécs), **Müller Judit** muzeológus (Pécs), **Papp Annamária** történész, újságíró, szerkesztő (Erdély, Magyarvista), Valamennyien a Gulág- és Gupvikutatók Nemzetközi Társaság (GKNT) tagjai.

Találkozunk az itt szolgáló magyar diplomatákkal, a lettországi, észtországi magyar diaszpóra szervezetek vezetőivel, az intézmények, egyetemek történészeivel, vezető szakembereivel, megtekintjük az egy-

²⁶ Dupka György történész, PhD (Ungvár, GKNT-tag), a KMMI igazgatója

kori szovjet rezsim népiirtását bemutató múzeumok, levéltárak dokumentumait stb.

Megvizsgáltam: Észtország, Lettország, Litvánia: 22 hadifogolytáborban mindösszesen a magyar hadifoglyok jelenlétéről kb. 5179 találat került elő a Magyar Nemzeti Levéltár szovjet hadifoglyok adatbázisában. Sokan örökre itt maradtak. Kegyelettel emlékezünk rájuk, nyugodjanak békében!

I. Első helyszín. Baltikumban folytattuk a magyar GULÁG-GUP-VI rabok tragikus sorsának, szenvedésüknek helyszíni felkutatását, ahogy ezt korábban tettük a pécsi Német Kör szervezésében (Lásd, <https://mek.oszk.hu/22700/22721/>). Programunk első állomása Lettország. Budapest–Riga Repülőjárattal érkeztünk a fővárosba. A

A kutatási program megbeszélése Riga egyik szállodájának halljában

Fotó: Fuchs Andrea

szálloda halljában **Giber Tamás Gábor**, a Lettországbán Élő Magyarok „Balaton” Társaság elnökhelyettese, egyben a Nyugat-Európai Országos Magyar Szervezetek Szövetsége (NYEOMSZSZ) elnökségi tagja baráti szeretettel fogadta társaságunkat. Még aznap, a hajnali órákban tanácskozást tartottunk, pontosítottuk a lágerehelyeket, rabtemetőket városon belül és közelében, amelynek felderítésére az elkövetkező nap folyamán indulunk egy előre megrendelt mikrobusszal.

A listánkon 7 főtábor adatai szerepel, ahol mások mellett közel 2,5 ezer magyar hadifogoly raboskodott 1944–1948 között, sokan örökre itt maradtak. A hozzátartozók nevében ezeket a kegyeleti helyeket megkoszorúzzuk, imát mondunk az elhunytakért, adatokat gyűjtünk, helytörténészekkel találkozunk, meglátogatjuk a szovjet megszállás múzeumot. A napot Magyarország rigai nagykövetségén szakmai találkozóval, könyvbemutatóval zárjuk.

II. helyszín. A Balti-tenger melléki Lettország történelmi fővárosából, a több mint félmillió Rigától a 30 km-re lévő Salaspils (Kastélysziget) várost kerestük fel, amely a vegyes erdők (fenyő, nyírfa) övezte *Daugava* folyó partján terül el. Úticélunk a *Salaspils Memorial Park* megtekintése, itt a II. világháború idején, 1941 októberében a németek – a szovjet hadifoglyok, náciellenes lett patrióták, zsidók, cigányok részére Stalag 350/Z számmal megsemmisítő tábort létesítettek kb. 18 hektáros területen. A koncentrációs, egyben tranzit tábor 1944 augusztus második feléig működött, miután a szovjet hadsereg egységei elfoglalták a vidéket.

Az egymással is vitatkozó történészek szerint a koncentrációs táborban mintegy 100 ezer ember, közte 7 ezer gyerek életét oltották ki. A női áldozatok között kárpátaljai zsidó nők, anyák is vannak. Más vélemények szerint az említett lágervesztességek az oroszbarát történészek feltúpirozott adatai, ennél lényegesen kevesebben pusztultak el a tranzit lágereben, a számháború még nem zárult le. Sőt, a lett patrióták, a deszovjetizációs/szovjet-orosztalanítási akciók hívei a szovjet-lett emlékmúzeum eltakarítását követelik, szerintük Lettország XX. századi történelméből erősen kilóg.

Megjegyzem, most ennek helyén, 1967-ben monumentális méretű lágermúzeumot építettek. Továbbá emberi tragédiákat tükröző emlékjeleket állítottak fel, szenvedéstörténeteket, korabeli dokumentumokat bemutató szabadtéri kiállítást rendeztek.

A Salaspils Memorial Park szabadtéri múzeumának megtekintése

Fotó: Fuchs Andrea

Fontos tudni azt is, a Lettországot meghódító szovjet csapatok fegyveres árnyékában az NKVD/MVD – a német haláltábor helyén – 1944. október 16.–1946. június 9-én létrehozta a **317.sz. hadifogolytábor itteni, 1. sz. részlegét**, melynek központi parancsnoksága Rigában székel. A termelési jellegű lágerben több mint kétezer német, kisebb számban (közel 100 fő) magyar hadifoglyot őriztek. A láger túlélője többek között a civil

Dombrowszki Ottó (Tiliti, 1900) tiszthelyettes,
Dörmő József (Albertirsa, 1902) polgári személy,
Galambos Ferenc (? , 1924) honvéd,

Korodin Mihály (Temes m., 1905) őrzetető,
Magyar Sándor (Lajosmizse, 1920) honvéd,
Moczok Gábor (Egeres, 1920) honvéd,
Nagyvári Benedek (Gyón, 1907) rang nélkül,
Patai Lajos (Káld, 1898) honvéd,
Péter Gyula (Budapest, 1914) munkaszolgálatos,
Vilmos József(?, 1919) honvéd.

Többeknek a további sorsáról nincs adat. A listában egy kárpátaljai földim nevére bukkantam, aki a Munkács környéki Barkaszó szülőte, **Majoros Zsigmond Ferenc** (1905). Őt a lakhelyéről internáltként hurcolták el és 1945. december 12-én érkezett a 277. sz. rigai tábor 16. sz. részlegébe. Majd 1946. január 27-én átszállították az Odessza környéki Makszdolorba, az itteni 186. sz. repatriációs táborba, innét került haza. Az adatbázisból kiemelt néhány rab neve igazolja, hogy itt magyar polgári személyek, internáltak, honvédek is raboskodtak. A to-

Emlékezés a Salaspils Memorial Park német hadifogoly-sírkertjében

Fotó: Fuchs Andrea

vábbi foglyok adatai itt találhatóak: <https://adatbazisokonline.mnl.gov.hu/.../szovjet...>

Ők a város újjáépítésében, a fakitermelésben és más munkákban vettek részt. Naponta egy alkalommal kaptak 150-300 gramm szalma-polyvás fekete kenyeret és egy-két merőkanál káposztalevest. A rabokat végkimerülésig dolgoztatták, akik közül sokan meghaltak. A Német Hadisírgondozó Népi Szövetség (VDK) szervezésének köszönhetően, 2006-ban a levéltári adatok alapján, a tömegsírok helyén 146 német fogolyáldozat emlékére egy rendezett német hadifogoly-temető létesült, ahol magyar honvédek is békésen nyugosznak. Ebben a sudár fenőkkel körülvett sírkertben kegyeletteljesen emlékeztünk halottjainkra, sírjuk felett imádkoztunk, a központi kereszt tövében virágcsokrot helyeztünk el.

III. helyszín. *A 277.sz. rigai hadifogolytábor 2. részlegének* nyomai után kísérőnk, **L. Gates** a mikrobusz pilótája javaslatára *Sarkadauga-va (Vörösfoló)* településen kutakodtunk. 1947-1945 között az itt raboskodó német, magyar és más nemzetiségű hadifoglyok barakkta-
bo-

*A Sarkadauga-va település vasútállomása mellett működött,
egykor a 277.sz. rigai hadifogolytábor 2. részlege.
Itt magyarok is raboskodtak, sokan jeltelen sírokban nyugosznak*

Fotó: Fuchs Andrea

ra a vasútállomástól nem messze terült el. Gyárat, vasútvonalat, utat, lakóházakat építettek. A tehervagonokat ki- és berakodták, különböző szállítmányokat mozgattak. A helyi lakosok elmondása szerint a barakk-tábor az 50-es évek második felében felszámolták, itt hatalmas kiterjedésű üvegyár és sok más üzem épült, a késztermékek zöme a szovjet piacra került, a Szovjetunió széthullása után az itteni gyárak is leálltak, a vidék gazdasága azóta is romokban hever. Az egyik gyár állagára felügyelő férfi, miután megtudta, hogy magyarok vagyunk, hibátlanul ejtette ki **Orbán Viktor** miniszterelnök nevét, hozzá tette, ilyen vezetőre lenne nekik is szükségük, aki ugyanúgy törődne az elszegényedett lett családokkal, mert sokan, különösen a fiatalok egy része külföldre jár dolgozni.

A mostoha életkörülmények következtében itt is a hadifoglyok közül sokan elhunytak, akiket a pályaudvarral szemközti ligetben, a polgári temető mellett helyeztek örök nyugalomra. A gondozatlan sírhanthokat áthatolhatatlan bozótos vette hatalmába.

A polgári temető mellett egy nagy kiterjedésű, monumentális lett katonai sírkertet is felkerestünk. Mindenütt katonai rend és tisztaság van, a gondozott sírokban több ezer lett közkatona, tiszt, patrióta alussza örök álmát. Ők az I. és a II. világháborúban, illetve a köztes években a német, majd az orosz, a szovjet hódítókkal az ország függetlenségéért vívott harcban hősi halált haltak, illetve különböző lágerekben pusztultak el. Ez a nemzet egyik kiemelt, központi temetője, melynek felépítésében a lett hazafias bajtársi szövetség is közreműködött. Példamutatóan ápolják a nemzeti kegyhelyeket. A temető gondnokai, ügyintézői szerint ide csak lett katonákat, ellenállókat temettek. Az irodavezető közlése szerint a polgári temetőn is túl található egy emlékjel, azok tiszteletére állították, akik a szovjet lágerekben hunytak el. Körülményes a megközelítése, ezért inkább a szovjet megszállás múzeumába siettünk, ahol már csoportunkat lett történészek várták.

IV. helyszín. *Lettország Megszállásának Múzeuma.* A napi közel 100 kilométeres emlékutunk iránya újra Rigába vezetett, a város számos épületén a szolidaritás jelképeként ukrán zászlók lobognak. A balolda-

li érzelmű lett kísérőnktől, **L. Gates** úrtól tudjuk meg, hogy Oroszország Ukrajna elleni háborúja új lendületet adott az utolsó, Lettország területén megmaradt szovjet emlékművek ledöntéséhez. Elmondja, ahol jelentős orosz kisebbség él, ez a takarítás erőteljesebb indulatokat váltott ki, mivel a lettországi oroszok és a moszkvai kormány ezt az akciót mélyen elítéli, háborús hőseik elleni támadásnak minősítik.

Legutóbb 2022. augusztus 25-én Rigában ledöntöttek egy 80 méter magas, II. világháborús szovjet győzelmi obeliszket. Szemtanúként tesz említést arról is, amikor az emlékmű a tóba zuhant, a nézelődők egy része éljenezte, míg az orosz ajkúak tiltakozásuknak adtak hangot.

A megbeszélt helyen, az óvárosban a magyar apától és orosz anyától származó **Zsupik Arianna** tiszteletbeli magyar konzul kalauzolásában jutunk el a messze földön *híres múzeumhoz*, a konzul az angol-lett-orosz-magyar tolmács szerepét vállalta.

Szerinte a lettországi hazafiak nem tudják megbocsátani Moszkva kommunista vezetőinek 1940-1941-ben, és 1944-1991-ben meghódított, és ebben az országban elkövetett bűnökét, a népirtást. Ugyanak-

Lettország Megszállásának Múzeumában Dr. Edvins Evarts történész és tárlatvezető mutatja be a Letteországot is meghódító náci és szovjet rezsimek emberpusztító tevékenységét

Fotó: Fuchs Andrea

kor ezzel párhuzamosan a jóhiszemű lett állampolgárok nyíltan elutasítják a náci Németország által 1941–1944-ben bekövetkezett, sok emberi életet kioltó megszállását is.

A múzeumban mellénk rendelt **Dr. Edvins Evarts** történész és tárlatvezető tájékoztatójából értesültünk, hogy a mindkét emberpusztító rezsim lettországi tevékenységét a *Lettország Megszállásának Múzeuma* (Latvijas Okupācijas Muzejs) hitelesen mutatja be; egyben történelmi oktatási intézmény is.

A kiváló lett történész arra vállalkozott, hogy egy szűk órában elénk tárja az 1993-ban létrejött múzeum gazdag anyagát. Az intézet létrehozásának az amerikai Wisconsini Egyetemen oktató, lett származású **Paulis Lazda**, történelemprofesszor volt a kezdeményezője. Az épületet a kulturális minisztérium biztosította. A múzeumi anyagok begyűjtését, kiállítását, a létesítmény igazgatását és finanszírozását az 1993 tavaszán létrejött Foglalkozási Múzeum Alapítvány 11 fős kuratóriuma (OMF) a mai Foglalkozási Múzeum Egyesület (OMB) vállalta magára.

A múzeum első kiállítása 1993. július 1-jén nyílt meg. A szervezők megmutatták, mi történt Lettországban, annak földjén és az emberek között 1940 és 1991 között két megszálló – a náci és a kommunista – totalitárius rendszer alatt. Felhívják a világ figyelmét az állam és nép ellen elkövetett bűncselekményekre.

Emlékeztetnek a megszállás áldozataira: akik elpusztultak, üldöztek, erőszakosan deportáltak vagy elmenekültek a megszállási rendszerek terrorjától.

A történész barátunk érvelése szerint nem lehet elfelejteni, hogy a II. világháborút követően 200 ezer fővel csökkent Lettország lakossága. 30 ezren harcban estek el, fele német és fele finn egyenruhában. 80 ezren külföldre menekültek. Az itt maradottak közül a szovjet hatalmi szervek 70 ezer főt meghurcoltak, Ebből az illegalitásban az un. erdei testvéreket is ide számítva 12 ezren meghaltak. Újabb elszánt generációk léptek a nyomukba és 1990. május 4-én győzelemre vitték a függetlenségi mozgalmat, ekkor kiáltották ki a független Lett Köztársaságot, majd 2004. május 1-jén Magyarországgal együtt felvételt nyert az Európai Unióba, majd a NATO-ba is. Büszkén konstatáltuk, ismét magyar Gripenek őrzik 4 hónapon át a balti légteret.

Az unikális gyűjtemény 2017 elejére közel 60 000 regisztrált tételt, több mint 2300 video véleményt és más múzeumi tárgyat, dokumentumot tartalmaz a deportáltakról, menekültekről és a lettországi megszállások által érintett személyekről.

A szovjet múzeumként létesített, kétszintes főépületét a szovjetek építették 1971-ben. Korszerű felújítása 2018 nyarán kezdődött, 2020-ban fejeződik be. Állandóan frissülő kiállításait évente sok százezer tekintik meg. Az intézmény ma a nemzet büszkesége, az idelátogató külföldi államférfiak is gyakran felkeresik.

A tárlatvezetés után **dr. Edvins Evarts** történész a tanácskozóterembe invitálta társaságunkat. A kávézás mellett igen sok kérdést vitattunk meg. Bőven ellátott minket angol, orosz, német nyelvű szakirodalommal, amelyből megtudhatjuk, hol tart Lettországbán a náci- és a kommunista diktatúrát reálisan feltáró, megítélő, elemző helytörténeti kutatás. A további együttműködés érdekében címet cseréltünk. Megígérte, a lehetőség szerint a Baltikum országaiban raboskodott

Dokumentumok a meghurcolt, kivégzett lett patriótákról

Fotó: Fuchs Andrea

magyar hadifoglyok ügyével kapcsolatban segítséget nyújt a további tényfeltáró munkánkhoz.

V. helyszín. Magyarország Rigai Nagykövetségén **Bányai Ferenc** nagykövet, **Bányai-Balázs Annamária** kulturális attasé örömmel köszöntötte és fogadta delegációnkat. A nagykövetségen szervezett találkozót megtisztelte jelenlétével **Ariana Zupika** tiszteletbeli konzul, **Giber Tamás Gábor**, a Lettországi Élő Magyarok „Balaton” Társaság elnökhelyettese, és a lettországi magyar szervezet alapító tagjai, valamint **dr. Edvins Evarts** történész a Lettország megszállásának Múzeuma tudományos főmunkatársa.

Bányai Ferenc rendkívüli és meghatalmazott nagykövet a rendezvény nyitó előadásában ismertette az I. világháborút követően Rigán keresztül zajlott magyar fogolycsere, valamint a II. világháborút követően Lettországi elhunyt magyar hadifoglyok sírhelyének felkutatása terén végzett nagykövetségi munkát.

A nagykövet a Baltikumban fellelhető magyar vonatkozású hadisírok és temetkezési helyek kapcsán kijelentette, hogy az eddig feldolgozott bécsi levéltári dokumentumok alapján nincs tudomásuk az I. világháborús magyar hadisírokról a Balti államok területén. A második témakör kapcsán előadásában kiemelte, hogy a II. világháborús nyilvántartások nagyon hiányosan maradtak fenn, számtalanszor előfordult, hogy a hadifogságba esettettek adatai a központba nem érkeztek meg. Véleménye szerint az is előfordul, hogy a helyi levéltárakban ma is megtalálhatóak ezek az adatok. Ezek kutatása még nem kezdődött meg. Meggyőződéssel állítja, hogy a fogolytáborok lakói is elsősorban az újjáépítés és a mocsárlecsapolás területén foglalkoztatták. Az Oroszországi Föderációban működő partnerszervezetük, a „Vojennije Memoriali” Társaság 1999-ben átadta a volt Szovjetunió területén eltemetett magyar hadifoglyok névjegyzékét. Ennek alapján megállapítást nyert, hogy a Lettországi 7 magyar áldozat nyugszik.

– 350. sz. táborparancsnoksághoz tartozó, Ventsspils, Aizsaules utcai temetőben 2;

– 3338. sz. rabkórház rigai Vadagstes utcai 1. sz. temetőben 1 fő;

– 4379. sz. rabkórház rigai, Krasznoarmejszki kerület 2. sz. temetőjében 4 fő nyugszik.

*Találkozó Magyarország Rigai Nagykövetségén Bányai Ferenc nagykövettel és
Lettországban élő magyarokkal*

Fotó: Fuchs Andrea

Az előadás elhangzása után a kutatócsoport tagjai saját könyveiket oda ajándékozták a nagykövetségnek, többségükben a II. világháború alatti és utáni szovjet légerek témáit érintő kiadványokat, amelyek méltó helyet kapnak a nagykövetség Arany János Könyvtárának polcain.

A rendezvény kötetlen szakmai tapasztalatcserével zárult. A csoport kutatói megígérték a nagykövetségnek, hogy a Balti államok területén felkutatott magyar hadifoglyokkal kapcsolatos újabb eredményekről megküldik a szakmai tájékoztatót, a témában megjelent tanulmányokat.

Estébe hajló beszélgetést folytattunk a Lettországbán Élő Magyarok „Balaton” Társaság tagjaival, akik életszerűn Rigában és a környékén élnek. Az itteni magyar diaszpóra tagjainak zöme még a rendszerváltás előtt, többnyire diákként, szakemberként Kárpátaljáról került ide, azóta a nagykövetség által szervezett rendezvényeken megjelennek, anyanyelvükön beszélgetnek, hogy a magyar identitás-tudatot megerősítsék. Baráti kapcsolatban állnak a Nyugat-Európai Országos Magyar Szervezetek Szövetsége (NYEOMSZSZ) litvániai,

észtországi, továbbá a svédországi, németországi, dániai, norvégiai és más tagszervezetekkel is.

Beszélgetés a Lettországból élő magyarok képviselőivel

Fotó: Fuchs Andrea

VI. helyszín. A reggeli órákban Észtország legdélibb városába, az 1286-ban először említett *Valgába* indultunk, két és fél óra alatt 160 kilométer tettünk meg, szerencsésen megérkeztünk a lett-észt határ mentén elterülő vasúti csomópontba, valaha az 1920-as szétválasztásukig Valga és az észak-lettországi Valka egy várost alkottak, az utóbbi Lettországhoz került, a két település között húzták meg a határvonalat, így vált külön a 12 ezer lakosú Valga határváros. Itt is számontartják, hogy 1584-ben Valka a már említett *Báthory István* erdélyi fejedelemtől, a megkoronázott lengyel királytól városi kiváltságot kapott. A helyiek tudatták velünk, hogy a kardot tartó kezét ábrázoló címert szintén a nagyságos fejedelem adományozta Valka/Valga városának, Ennek az eseménynek, Báthory Istvánnak a helyi észtek emlékjelet is állítottak.

Megérkezésünk után a kutatócsoportunknak a Valgai hazafias nevelés és állandó múzeumban *Meellis Kivi* igazgató, *Valdenko Nielson*

ügyvezető tartott érdekesítő előadást a náci és a kétszeres szovjet megszállás éveinek tragikus történetéről, továbbá az NKVD MVD ál-

Eszmecsere a Valgai Hazafias Nevelés Múzeumban Meellis Kivi igazgató, Valdenko Nielson ügyvezető társaságában. Fotó: Fuchs Andrea

tal felállított **187. sz. tranzit lágerről**, amelyben a németek mellett több mint félezer magyar hadifogoly és civil internált raboskodott. A

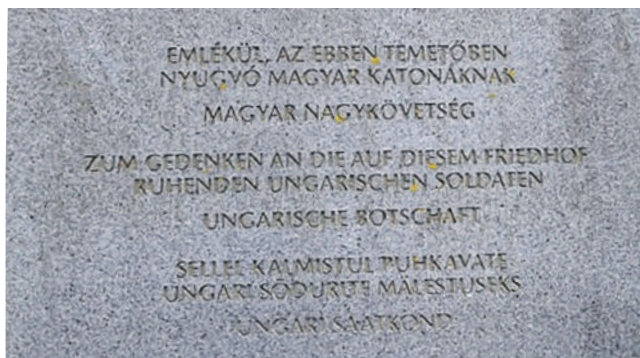
Csoportkép a múzeum bejáratánál

Fotó: Fuchs Andrea

megszállás korszakait dokumentáló *helytörténeti múzeum* gazdag gyűjteményét – a múzeumvezetők kalauzolásában – nagy érdeklődéssel tekintettük meg, miközben észnyelven is megjelent magyar túlélők visszaemlékezését tartalmazó sajtókiadvány másolatát is megkaptuk.

A tárlatnézés után a barátságos házigazdákkal közös kutatásban, adatcserében állapodtunk meg, címet cseréltünk.

VII. helyszín. A II. világháború végén és után, 1944–1949 között *Valgában* működött az NKVD MVD **187. sz. GUPVI tranzit hadifogolytábora**, amelyben német katonatisztek mellett magyar hadifoglyokat is elhelyeztek. Az utóbbi időben megejtett kutatások szerint 54 magyar –zömében tiszt – raboskodott itt, közülük 27-en itt vannak eltemetve.

A valgai 187. sz. GUPVI tranzit hadifogolytábor sirkertjében elhelyezett emléktábla három nyelvű felirata

Fotó: Fuchs Andrea

Megjegyzem, más adatok szerint több, mint 500 magyar honvéd és internált fordult meg az átmeneti táborban, akiket aztán más Észtország béli településen felállított lágerekbe irányítottak.

Valgai kísérőink elmondták, hogy előttünk a közelmúltban Valgába látogatott **Forrai Kristóf** nagykövet, ahol **Báthory István** születésnapja alkalmából a lengyel nagykövettel együtt koszorút helyezett el.

Az illusztris vendégek meglátogatták a katonatemetőt is, ahol virágcsokrot helyeztek el a táborban elhunytak keresztjénél.

Ilyen előzmények tudatában mi is felkerestük a nevezett sírkertet.

Koszorúzás és emlékezés a valgai 187. sz. GUPVI tranzit hadifogolytábor sírkertjében

Fotó: Fuchs Andrea

Meellis Kivi őrnagy, múzeumigazgató, *Valdenko Nielson* ügyvezető társaságában ezen a helyen az elhunyt magyar áldozatokra emlékezünk. Ezzel a nyelv-rokonainkkal egy új barátság, együttműködés vette kezdetét. A Német Hadisírgondozó Népi Szövetség (VDK) és Magyarország Tallinni Nagykövetsége közreműködésével felújított hadifogolytemető középontjában lévő kereszt tövében elhelyeztük a kegyelet, a megemlékezés virágait, imádkoztunk az elhunytak lelki üdvéért.

VIII. helyszín. Valgától 90 kilométeres távolságot megtétele után érkezünk Észtország második legnagyobb városába, a több mint 90 ezer lakosú *Tartuba*, amely Dél-Észtország kulturális és tudományos köz-

pontja és az Emajögi folyó mentén terül el. Alapítási éve 1262. A város mai, piros-fehér zászlaját 1580 körül az akkori lengyel királytól, **Báthory Istvántól** kapta, ennek tiszteletére az egyetem melletti épület falán emléktáblát helyeztek el.

Ezen a helyen kerestük fel a *Tartui Egyetem Finnugor Tanszékét*. Kutató-csoportunkat a németországi születésű **Gerson Klupp** professzor fogadta. Magyar nyelven lefolytatott megbeszélésen rajta kívül jelen volt a komi származású **Nyikolaj Kuznyecov** nyelvész, a magyarországi **Tóth Krisztina** lektor és a Kárpátaljai Bátyúból áttelepült **Nagy Andrea** tanszéki munkatárs. Megismerkedtünk a Tartui Egyetem Észt és Általános Nyelvészeti Intézet Finnugor Tanszék sokrétű munkájával.

*Megbeszélés a Tartui Egyetem Finnugor Tanszékén
Gerson Klupp professzorral és munkatársaival*

Fotó: Fuchs Andrea

A *Finnugor Tanszéken* BA- és MA-szinten tanulhatnak többek között a magyar nyelv és kultúra szakon. Doktori képzésre a balti finn nyelvekből (beleértve a finn nyelvet és kultúrát is) és uralisztikából (beleértve a magyar nyelvet és kultúrát is) van lehetőség. A Tartui Egyetemen folytatott tanulmányokon kívül minden magyar szakos hallgatónak lehetősége nyílik legalább egyszer, de gyakran többször is legalább fél éves magyarországi részképzésre. A tanszéknek az Erasmus-program keretében lehetősége van küldeni hallgatókat.

A tanszéken a finnugor nyelvek és ezek nyelvjárásainak, valamint e nyelvek nyelvtörténeti szempontú kutatása folyik. Az 1923-ban elindított Tartui Magyar Tudományos Intézet működésében jelentős szerepe volt *Csekey István* jogász professzornak, *Virányi Elemér*, *Györke József* magyar lektornak. 1944-1993 között magyar lektor közreműködése nélkül folytatódott a magyar nyelv oktatása *Paula Palmeos* professzor irányításával.

A múlt század 60-as éveiben Kárpátaljáról érkezett magyar anyanyelvű diákok segítségével (*Zékány Imre*, *Fodó Sándor*, *Káposztay Erzsébet*, *Mokány Sándor*, *Vavra Klára*, *Mokány Katalin*) folytatódott a magyar nyelv és kultúra oktatása. A 90-es évek második felében mások mellett itt tanít *Pomozsi Péter* nyelvész. Az ő nevéhez fűződik Kis magyar irodalmi antológia észt nyelvű kiadása a tartui Magyar Füzetek sorozat kiadásában. Az ezredforduló után *Tóth Szilárd*, *Tóth Viktória*, *Tóth Krisztina* a magyar lektor. Megfordult itt *Pusztay János* nyelvész professzor is. Számos magyar író, költő műve jelent meg észt nyelven is.

Csoportkép a Finnugor Tanszéken

Fotó: Fuchs Andrea

A további együttműködés érdekében megtörtént a kapcsolatfelvétellel. A tanszék könyvtárának egy GULÁG-GUPVI tematikájú könyvcsomagot ajándékoztunk.

IX. helyszín. Tartu külvárosában megkerestük a **286. sz. tábor** helyét, amelyet már az 50-es években ledózerolták. A tartui részleg sírkertjét az *Alekszandrovszki polgári temetőben* alakították ki. Így került sor a Pauluse névre átkeresztelt temető meglátogatására, az itt felállított kereszt megkoszorúzására. A 14 téglalakú gránittömbre mintegy 8 ezer német és néhány magyar áldozat nevét is felvésték.

Koszorúzás, emlékezés a Pauluse (Alekszandrovszki) polgári temetőhöz tartozó 286. sz. hadifoglytábor tartui részlegének sírkertjében

Fotó: Fuchs Andrea

Megjegyzem, a szovjet hadsereg által megszállt Észtország területén a valgai, a tallinni főtáboron kívül több nagy hadifoglytábor létesült, az egyik legnagyobb Ahtmében, mely 15 ezer fogoly befogadására volt alkalmas, az 1945-49 között ott sínylődött 40 magyar fogoly közül heten ott vannak eltemetve. Ahtme mellett Kivioliban, Kohta-Járvében, Narvában és Tallinban működtek a legnagyobb gyűjtőtáborok. Va-

lőszínűleg a legtöbben voltak magyar foglyok is, a fennmaradt nyilván-
tartások azonban igen hiányosak, viszonylag megbízható névsor csak
az ahtmei, a kivioi és a valgai táborban elhunyt katonákról őrződött
meg. Ezek alapján 27 valgai, hét ahtmei, hét kivioi és egy tartui ma-
gyar sirról tudunk.

Késő délután magunk mögött hagytuk Tartut.

X. helyszín. Reggeli órákban Tallinnon belül és kívül egykor létező
hadifoglytáborok, sírkertek, börtönlágerek felderítésére indultunk.
Meglépődve észleltük, hogy a mobilon bejelölt NKVD MVD **286. sz.
láger** és a rabtemető helyén, illetve a Balti-tenger kikötője és az óváros
közti területen a modern építészet jegyében luxus-lakások, intézmé-
nyek épülnek. Ennek érdekében a műemlékek közzé be nem sorolt régi
lakóházakat is ledőzerolták. A helyiek mondják, hogy még a szovjet éra
50-es éveiben a lágerek barakkjait felszámolták.

Mást nem tehattünk, bejártuk a kikötő és a tengerpart területét,
ahol a magyar hadifoglyokat is dolgoztatták. A szemtanuk szerint a ra-
bok újjáépítették a lebombázott kikötőt, a mólót, a raktárakat és más

*Felkerestük a tallinni 286. sz. láger és a rabtemető helyét a Balti-tenger
kikötőjének területén, amit az 50-es évek végén felszámoltak*

Fotó: Fuchs Andrea

középülteket. Szikla és betondarabokkal megerősítették a partmenti hullámfogókat, a főnökség családjainak fürdésre, napozásra alkalmas partmenti zárt területeket alakítottak ki. Még a tenger sósóvizét is megkóstoltuk, alkalmas kőtömbökön ülve figyeltük a tenger hullámai fölött repkedő sirályokat és a vízben úszó hattyúkat. Távolabb sok emeletes tengerjáró hajó óriások, Svédország, Finnország felől érkező személy és teherszállító kompokon pihentettük meg a tekintetünket. Baloldalt a távolban nagy kiterjedésű erőd-börtönre figyeltünk fel. Ott eldöntöttük, hogy még ebéd előtt felkeressük az észti emberek szenvedésének színhelyét.

XI. helyszín. Szakadó esőben érkezünk a tallinni *Erőd-börtön-múzeum* bejáratához. Szomorú, lehangoló a látvány. A múzeum munkatársaitól megtudtuk, hogy miután a svédek a cári hadsereg kiszorította Tallinból is. Ekkor **I. Miklós cár** a tallinni kikötő védelmezésére 1829-ben elrendelte az erőd építését. A cári hatalom megdöntéséig mintegy 2 ezer orosz katonának adott otthont. 1919-ben Észtország kikiáltotta függetlenségét, ezzel egyidőben az erődöt börtönné alakították át, ahol 1200 elítéltnak biztosítottak cellahelyet. Ezt a célt szolgálta 2002-ig.

A hírhedtté vált erőd 1940–1941, 1944–1991-ben a szovjetek politikai börtöne, 1941–1944-ben a náci németek börtön-lágere, ekkor mintegy ezer zsidót és sok száz szovjetbarát észtet végeztek ki. A náci németeken is túltettek a népiértó sztálinisták.

Többek között a két szovjet periódusban egyidőben 3500 lett patriótát zsúfoltak össze az 1200 férőhelyes börtönben. Az NKVD egységei kegyetlenül leszámolt az „erdei testvérek” soraiba tömörült szovjetellenes partizánokkal. Sztálin halála után a börtönt főleg köztörvényesekkel töltötték fel.

Amikor 1991-ben Észtország visszanyerte a függetlenségét, funkciója nem változott, itt továbbra is köztörvényeseket őriztek. Az észti állam 2002-ben kiürítette a börtönt és azóta Erőd-börtön-múzeumként funkcionál. A 4 szinten mintegy 100 cellában a német mellett a szovjet terrorral kapcsolatos dokumentációs anyagokat, a börtön-

életre jellemző életviteli tárgyakat, eszközöket, berendezéseket mi is megtekintettük.

A birhedt tallinni Erőd-börtön, jelenleg Múzeum

Fotó: Fuchs Andrea

Az Erőd-börtön egykori cellája, kivégző terme

Fotó: Havasi János

A szokványos cellákon kívül volt itt magán és sötét zárka, karcser, valató szoba, kivégző terem stb. Amikor az utóbbi küszöbét átléptük, a fejünk magasságában hangszóróból pisztolylövés dördült el. Ezzel a szervezők érzékeltették, hogy a halálraítélteket a hóhér tarkólövessel végezte ki. A halott tetemet a hozzátartozóknak nem adták ki, eltüntették, más vélemény szerint ledarálták és a tengerbe dobták, a halakkal etették meg.

A lett nép megtorlását három véreskezű tábornok, kommunista funkcionárius irányította: **Alekszej Skurin** belbiztonsági tábornok 1940–1941-ben 10 ezer észt embert Szibériába deportáltatott.

Idel Jakobszon, az NKVD észtországi fő nyomozója az észt politikai foglyok megtorlásában jeleskedett.

Eduárd Nelusz, az NKVD főtisztje 1949 márciusában 20 ezer észt ember Szibériába történő deportálását vezényelte le. Ők helyi észt származású kommunisták voltak, akik a Kreml hű szolgálóiként közreműködtek saját népük megtizedelésében.

XII. helyszín. Tallinn óvárosában található a világhírű *Vabamu - Megszállás Múzeum* (Vabamu Museum of Occupations. Más néven: Foglalkozások és Szabadság Múzeum (Vabamu Museum of Occupa-

A világhírű tallinni Vabamu - Megszállás Múzeum

Fotó: Fuchs Andrea

tions and Freedom). 2003. július 1-jén nyitották meg, és Észtország történetéhez igazodó 1940-1991 közötti időszaknak szentelték, amikor az országot a Szovjetunió azután a náci Németország megszállta, majd ismét a Szovjetunió. Ez idő alatt az országot az Észt Szovjet Szocialista Köztársaságnak nevezték.

A múzeumot a Kistler-Ritso Észt Alapítvány kezeli. Az Alapítvány tagjai 1999- ben kezdtek gyűjteni cikkeket a múzeum és a történelmi tanulmányok számára. A kurátorok ezekből készítettek több termet beöltő, tematikus, állandó tárlatot.

Plakátok, tablók a szovjet megszállás korszakából

Fotó: Fuchs Andrea

A kurátorok elmondták, hogy a szabadság és a függetlenség minden ország számára értékes. Az utódok tudni akarják őseik nehéz történelmi küzdelmét, a hősök nevét, akik megvédték az ország életét. Észtország újkori történelmét jellemző elemekből álló állandó kiállítás minden korosztályt vonz.

Társaimmal megtapasztaltuk, hogy a különböző nyelveken (angol, német, orosz stb.) készült elektronikus útmutató részletesen elmagyarázza a tárolt anyagokat. Beleértve a szabadságharcosok, lázadók, együttműködők valódi emlékeit. A szabadság, a kitartás, a túlélés, a

gonosz, kegyetlen tragédiák története formájában kerül bemutatásra. Az állandó kiállítás öt részből áll: Szovjet-Észtország; Szabadság; Helyreállítás; Embertelenség; Száműzetésben.

Az észtek malenykij robotra burcolásának jelképei a rabok bőröndjei

Fotó: Fuchs Andrea

Az intézmény az óvárosban található egy épületben, ahol börtöncellákat, kihallgató szobákat működtettek. A KGB vezetésével az ész nép ellen bűncselekményeket követtek el. Aki ide betér, az elektronikus útmutató közreműködésével megtanulja az emberiség elleni bűncselekmények történetét, másként kezdi értékelni a szabadságot, a függetlenséget és az igazságosságot.

XIII. helyszín. Tallinn óvárosában. Köztudott, hogy 1997-ben az UNESCO Világörökség listájára kerülve, továbbra is védett középkori városmaggal büszkélkedhet a Finn-öböl déli partján húzódó Tallinn. Észtország Pazar szépségű fővárosát a kárpátaljai származású **Nagy Gabriella**, az Észtországi Magyarok Munkácsy Mihály Egyesület vezetőségi tagja szíves kalauzolásával bejártuk. Tallinn, eredeti formájában őrizte meg teljes középkori városmagját. A város aranykora a XV. század elejétől a XVI. század közepéig tartott, a Hanza-szövetség tag-

jaként meghatározó szerepet töltött be a Balti-térségben. A jól működő gazdaság biztos alapot nyújtott az építészeti és a művészeti kreativitásnak. A megszámlálhatatlan bástyával tűzdelt, hatalmas várfallal körülölelt óvárosban régi lakóházak, üzletek, templomok, tornyok között barangolhatunk.

Az északok érdeme, hogy a város még manapság is tartja szép, történelmi arculatát. A különböző korszakok (dán, a Livóniai lovagrend, svéd, orosz, német és más hódítók uralma alatt) nyomai mind a mai napig megtalálhatók a város, valamint az óváros különböző részein. Majd következett a várost kikerülő I. világháború, az észak függetlenség, 1940-1941-ben szovjet érdekszféra lett.

Ezt követően a németek foglalták el a fővárost, aztán 1944. szeptember 23-án a Vörös Hadsereg a németektől visszafoglalta és következett a több évtizedes szovjet korszak.

Az ország függetlenségét 1991. augusztus 20-án állították helyre. Azóta Tallinn az ország legnagyobb városa. Fontos kulturális, oktatási, politikai, pénzügyi, kereskedelmi és gazdasági központja a balti régióknak. Büszkék vagyunk nyelvrokonaink sikereire!

XIV. helyszín. *Tallinnban dr. Bán István*, az Észtországi Magyarok „Munkácsy Mihály” Egyesület elnökének szervezésében a magyar külképviseletek égisze alatt 1992. szeptember 23-tól működő tallinni Magyar Kulturális Intézetben delegációnk tiszteletére, könyvbemutatóval egybekötött kis magyar találkozóra került sor.

A szervezők nevében köszöntőbeszédet mondott Bán István tiszteletbeli konzul, *Orosz Tamás*, a Tallinni Magyar Nagykövetség ideiglenes ügyvivője, *Tischler János* történész, a magyar kultúra legjelentősebb észtországi közvetítője, a Magyar Kulturális Intézet új igazgatója.

A kutató csoport nevében a diplomatákat, a tallinni magyarokat *Matkovits-Kretz Eleonóra*, a pécsi Német Kör elnöke üdvözölte, egyben köszönetet mondott a szervezőknek, hogy lehetővé tették a Baltikumi emlékút megvalósítását. Majd *Müller Judit* (Pécs), *Havasi János* (Pécs), *dr. Bognár Zalán* (Budapest), *Benkő Levente* (Erdély, Magyarvista), *Papp Annamária* (Erdély, Magyarvista), *Dupka*

György (Kárpátalja, Ungvár), **Fuchs Andrea** (Kárpátalja, Ungvár) GULÁG-GUPVI kutatók számoltak be eddigi feltárásaikról, legutóbb megjelent könyveikről, kutatási területük legújabb eredményei-

Emlékkonferencia a Tallinni Magyar Kulturális Intézetben

Fotó: Fuchs Andrea

Találkozó Orosz Tamással, a Tallinni Magyar Nagykövetség ideiglenes ügyvivőjével, Tischler János történésszel, Tallinni Magyar Kulturális Intézet új igazgatójával, dr. Bán Istvánnal, az Észtországi Magyarok Munkácsy Mihály Egyesület elnökével és a szervezet tagjaival. Fotó: Fuchs Andrea

ről, az észtországi benyomásokról. A magukkal hozott kiadványokat az intézet könyvtárának ajándékozták. Ezt követően a találkozás fogadással, borozgatással és egymással való beszélgetéssel, tapasztalatcserével zárolt.

A rendezvényt megtisztelték az Észtországi Magyarok Munkácsy Mihály Egyesületének aktív tagjai is. Az alapító elnöktől megtudtuk, hogy az egyesület 1988. november 5-én alakult Tartuban. A beregszászi származású alapítóelnök beszámolt az egyesület múltjáról és jelenéről is. Elmondta többek között, hogy a kezdetben kik voltak az alapító tagok, mások mellett: *Bizinger József, Asszonyi István, Asszonyi Erzsébet, Asszonyi András, Löhmus Judit, Strömpl Judit, Suba Sándor és Anna, Szirkó Ferenc* és Éva, Jana Árpád és *Ljuba, Talur Katalin*. Ekkor a hivatalos adatok szerint 241 magyar élt Észtországban. A fizetőtagok száma 2010-ben még 35 magát magyarnak valló felnőtt, hozzájuk tartoznak a gyerekek (kb. 40), valamint még kb. 10 olyan személy, akik csak ritkán vesznek részt az egyesület életében, s nem fizetik rendszeresen a tagsági díjat. Mint mondta: *„Ma már a magyarság három generációjáról beszélhetünk. Az első generáció - az ún. áttelepültek - korhatára a 40 és a 60 év között van. A második és harmadik generáció már itt született, s többségük vegyes házasságban. Az egyesületnek két központja van: az egyik Tallinnban, a másik Tartuban. Az elmúlt évek során ez a két központ váltakozó intenzitással tevékenykedett. Az elején Tartuban folyt aktívabb társasági élet, mert itt voltak olyan korú gyerekek, akik igényelték a foglalkozást. Rendszeresen működött egy vasárnapi iskola. Az utóbbi néhány évben Tallinnban folyt aktívabb egyesületi élet. Itt rendszeresen megtartották a péntek esti összejöveteleket, foglalkoztak a gyerekekkel.*

A kapcsolattartásban fontos helye van a rendszeres magyar nyelvű istentiszteleteknek. Haláláig id. Asszonyi István református lelkész végezte a szolgálatot, akinek négy gyermeke közül három élt Észtországban. Halála után a svédországi Molnár Veress Pál lelkész viseli gondját az észtországi magyar hívőknek. 1997. őszén megalakult az Észtországi Magyar Gyülekezet, amely tagja az Északi Magyar Gyülekezet Szövetségének.

Évente legalább négyszer van olyan országos rendezvény, amelyre összegyűlik a tagság nagyobb része. Ezek a március 15., a húsvét, Szent István-nap, az október végén szervezett finnugor rokonsági napok, és a karácsony. Több éve tartunk vidám farsangi ünnepséget is.

Nagyon fontos helyet foglal el az egyesület életében a kapcsolat Magyarországgal és a környező országokban működő magyar egyesületekkel.

Eddig még minden évben sikerült legalább rövid időre magyarországi táborba vinni a gyerekeket. A felnőttek közül néhányan rendszeresen részt vesznek a svédországi Önképzőkör nyári táborában” – tudatta **Bán István** elnök. Az általa vezetett egyesület 1989-től tagja az Észtországi Kisnemzetek Szövetségének. **Bán István** 1999-től annak alelnöke, együttműködnek több észtországi etnikai kisebbséget egyesítő szervezettel, észt-magyar, finnugor társasággal.

Szoros kapcsolatot tartanak a világ más tájain működő magyar egyesületekkel (elsősorban a környező országokban: a Svédországi Magyarok Országos Szövetségével, a Finnországi Magyarok Egyesületével, a Litvániai Báthory Szövetséggel, a lettországi magyar egyesületekkel). Egyesületünk alapító tagja a Nyugat-Európai Országos Magyar Szervezetek Szövetségének (NYEOMSZSZ-nak).

Szorosan tartják a kapcsolatot a Kárpátalján élő hozzátartozókkal, az ott működő magyar szervezetekkel is. Amióta kitört az orosz-ukrán háború, figyelemmel kísérik az ottani eseményeket, mert ők is féltek a háború árnyékában élő magyarokat, abban reménykednek, hogy előbb-utóbb béke lesz és javulni fog honfitársaik helyzete.

XV. helyszín. Tallinnt békével magunk mögött hagytuk és Parnu tengeri kikötőváros felé vettük 130 kilométeres útirányunkat. **Lavassaare** településnél lekanyarodtunk egy mezei-erdei útra és kb. 3 kilométer után elértük az útvonalunkat keresztező, erdei patak menti kisvasút nyomvonalát.

A térkép szerint ebben szögletben, az erdő szélén található az egykori NKVD MVD 332.sz. **GUPVI főtábor 2. sz. részlege**, ahol a német, magyar és más nemzetiségű hadifoglyok, internáltak favágással, tőzegkitermeléssel foglalkoztak. Az úgy nevezett zöldlágér és a rabtemető helyét csak hosszas keresgélés után találtuk meg.

Lavassaare település batárában az erdei patak menti kisvasút nyomvonala mellett terült el a tőzegkitermeléssel, favágással foglalkozó magyar és német hadifoglyok „zöld” lágere

Fotó: Fuchs Andrea

Végül az odavezető ösvényre rábukkantunk, a bozótos erdő mélyébe vezetett, majd egy patakon átívelő fahídon jutottunk tovább. A német hadisírgondozók alapos, körültekintő munkájuknak a nyomát felfedeztük, fapallókon, lépcsőkön közelítettük meg a fenyőkkel, nyírfákkal, sűrű áfonyabokrokkal benőtt, 50x30 méteres téglalap alakú sírkertet.

A tömegsírokra 3 méteres fémkeresztet, egy kicsit távolabb, jobbról és balról 3 kisebb fémkeresztet állítottak. Előtte pihenőpadot is elhelyeztek. A szemétkosárban üres konyakos és vodkásüveget találtunk. Az emlékjel tövében műanyag-

A lágertemető irányjelzője a tőzeg alapú erdőben

Fotó: Fuchs Andrea

foglalatban félig égett gyertya volt. A tőzegrétegből áradó nedvesség olthatta ki a lángját.

A Lavassaare-i erdő szélén található az egykori NKVD MVD 332.sz. GUPVI főtábor 2. sz. részlegének temetője, ahol a német, magyar és más nemzetiségű hadifoglyokat hantoltak el

Fotó: Fuchs Andrea

Pontos kimutatás még nem került elő. A nagyméretű sírkert alapján azt a következtetést vontuk le, hogy sok százan alusszák itt örök álmukat. Imádkoztunk a halottakért, erdei virágokból összeállított csokrot helyeztünk a keresztre és elénekeltük a *Hová tűnt a sok virág* című szomorkás dalt.

A vasútmenti térségben – az elektronikus térkép szerint - megtaláltuk a második temetkezési helyet, de ezt a német hadisírgondozók nem újítták fel, mivel a sírhantok helyén a közel 80 évtized alatt erdő keletkezett.

*A benőtt lágertemető területét rozsdamentes fémoszlopok,
a tömegsírokat pedig vaskeresztek jelzik*

Fotó: Fuchs Andrea

Valóságghú gőzmozdony-fütty hangjára vonultunk ki a fenyőerdőből, a kisvasúton gördülő kocsikban természetjáró kirándulók ültek, barátságosan integettek.

XVI. helyszín. Az áfonyás erdei fenyvesek és tiszta erdei fenyvesek váltják övezik a Parnu felé vezető utat. Kísérőnk szerint a leggyakoribb fák a nyír, a fenyő, nyárfa és a fehér nyálas éger. Az erdők kisebbik hányada védett, 75 %-ot tesz ki ma gazdasági célokra hasznosított, jól jövedelmező erdők területe, amely 30 500 vidéki embernek ad munkát. Sík vidékre érünk, élénk tárul a közel 40 ezer lakosú *Parnu* város a hasonló nevű öböl mentén. A várost kettészeli a *Parnu* folyó.

Ebben a városban 1945-ben állította fel az NKVD-MVD **331.sz. GUPVI termelési tábor 1.sz. részlegét**. Az egykori barakk-tábornak, temetőjének híre-hamva sincs. Egy éves működése után a háború utáni helyreállítási munkát végző német, magyar és más nemzetiségű rablómányt az NKVD **82.sz. táborba** irányították.

Napjainkban 1318-ban alapított város napjainkban közkedvelt üdülőhely, számos szállodával, étteremmel és széles fővenyekkel rendelkezik. Rövid pihenő után folyttauk utunkat a Balti-tenger partvonalára mentén húzódó országúton. Ikla határőr településnél szinte észrevétlenül átléptük az észtországi-lettországi egykori határátkelőt, tárva-nyitva a lakatlanul hagyott hatósági épületek ajtaja, ablaka. Az észtországi oldalon egy páncélvonal makettje látható, amely arra emlékeztet, hogy az ideérkező észt tengerészgyalogosok szerepet játszottak az ország felszabadításában.

Vitrupe településhez közeli főút melletti Balti-tenger fővenyes partján tartottunk egy rövid pihenőt, kiderült, hogy a kísértőnk egyik kedves helye. Bátor rigai fürdőzők lubickoltak a tenger hideg vizében.

XVII. helyszín. Emlékútunk során több mint ezer kilométert tettünk meg *Riga-Valga-Tartu-Tallinn-Parnu-Riga* között. A felkeresett településeken és környékén a baltikumi kényszermunkára elhurcolt civilek, hadifoglyok tragikus sorsával foglalkoztunk. Hiteles adatközlőkkel találkoztunk, eddig a magyar olvasók, túlélők, hozzátartozók előtt nem ismert levéltári dokumentumokat, kiadványokat sikerült összegyűjtenünk a lettországi, észtországi kutatók, levéltárosok, muzeológusok, diplomaták, magyar civil szervezeti vezetők közreműködésével. Mindezek segítségével könyvalakban szeretném bemutatni a magyar rabok szenvedéstörténetének helyszíneit a függetlenségükért sok áldozatot hozott balti országok, balti népek történelmének tükrében. A Baltikumban felelhető magyar vonatkozású hadisírokhöz és temetkezési helyekhez is kötődő kutatás még csak most kezdődött el.

Kutatócsoportunk továbbra is fontosnak tartja egy államilag támogatott önálló GULÁG-GUPVI Dokumentációs, Kutató- és Emlékközpont (GGDKE) létrehozását, mivel ezt nemzeti ügynek tartjuk, hiszen közel 80 évvel ezelőtt több mint 1 millió magyar embert hurcoltak el a történelmi Magyarország területéről a Szovjet munkatáborokba, egy részük örökké ott maradt. A hozzátartozók sokmillió táboros tudni akarja az elhurcoltak sorsát, táborigényét, hogy mindebből okulva egy békeszeretőbb generáció nőjön fel.

A pécsi Német Kör által szervezett emlék út 8 tagú kutatócsoportja szerencsésen megérkezett a ferihegyi repülőtérré.

*GULÁG-GUPVI expedíció homokba karcolt
búcsúzó emlékjele a Balti tenger partján*

Fotó: Fuchs Andrea

BÁTYÚI KATONAFOGLYOK,
HÁROM NAPRA ELHURCOLT CIVILEK
A MNL HADIFOGOLY-
ADATÁLLOMÁNYÁBAN²⁸

A kárpátaljai magyarság XX. századi sorstragédiája a szovjet megszállással csak fokozódni látszott. 1944-ben bizonyossá vált, hogy Magyarország az 1938-41 közötti revíziók során visszaszerzett területeket, így Kárpátalját is ismét elveszíti. A szovjet térhódítás során több megtorlási akció és csapás elszenvedője lett a helyi magyarság. A kommunista diktatúra népiirtási szándékkal – *Dupka György* kutatási alapján – „hét csapást” mért rájuk. Bátyú vonatkozásában ebből az első kettőt vesszük górcső alá. 1944. október–novemberben végrehajtott hadifogolyszerző akció során a 4. Ukrán Front egységei közel 20 ezer magyar és német katonát ejtettek foglyul, sok bátyúi honvéd ekkor esett fogságba, de volt, akinek már korábban, vagy jóval később, különböző frontszakaszokon veszett nyoma. Majd következett a civil lakosságon a kollektív bűnösség elve által végrehajtott akció, mely „malenkij robot”-ként híresült el. 1944. november 13-án „területszerző célzattal” elrendelték a határmenti térségben élő katonaköteles magyar férfiak ezreinek a letartóztatását és az NKVD gyűjtőtáboraiba történő hurcolását. A hadifogoly szedő akció és a három napos kis munkára való irányítás szinte minden településen megtizedelte a lakosságot. A férfilekosság színe java munkatáborokba került. A tanulmány a beregszászi járási Bátyú községből katonaként fogságba esett és civilként elhurcolt

²⁷ Bimba Brigitta, a Debreceni Egyetem Történelem és Néprajzi Doktori Iskolájának abszolvált hallgatója (Bátyú, GKNT-tag)

²⁸ A kutatás a Magyar Nemzeti Levéltár megbízásából és támogatásával, valamint a Visegrad Scholarship Program segítségével valósult meg.

férfiak számát és az azokhoz kapcsolódó legfontosabb információkat próbálja feltárni és bemutatni több levéltári forrás, adatbázis és visszaemlékezés közregyűjtése és összegző elemzése által.

A terület teljes megszállását és az említett tisztogatási akciók végrehajtását követően először 1945 júliusában készült lista azokról a férfiakról, akik nem tartózkodtak Kárpátalján. Iván Turjanica a Kárpát-Ukrajnai Néptanács tejhatalmú vezetője településenként összeállította a népbizottságokkal a listákat. A parancs így szólt: „Utasítom, hogy a hadifogolytáborokban tartózkodó kárpát-ukrajnai illetőségűek névsorát két nap alatt és két példányban futárokkal beküldessék a beregszászi körzeti népbizottsághoz. A névsorokhoz kapcsolják a következő adatokat: születési hely és dátum, az illetőség és a láger helye, amelyben tartózkodik. Beregszász, 1945. július 2.”²⁹ A falvak többségében az illetékes hatóság képviselői 1. sz. és 2. sz. listát állítottak össze. Az 1. sz. listán azok szerepelnek, akik a magyar hadsereg kötelékében vonultak harctéri szolgálatra. A 2. sz. listára azok kerültek, akiket civilként gyűjtötték össze, majd a szolyvai, szambori és szanoki gyűjtőlágerekbe vittek. Mindkét lista a hozzátartozók hallomásból szerzett információin alapult, ezért a listán szereplő nevekhez kapcsolt lágerok pontos helyszíne több esetben nehezen vagy egyáltalán nem azonosítható. A nevek mellett szerepel az egyének születési éve, születési- és lakhelye. Bátyúban nem állítottak össze 1. sz. és 2. sz. listát, így nehezebb kettéválasztani és megállapítani a ki milyen státuszba kerülhetett fogságba.

További, részletesebb listák azokról a férfiakról készültek, akik túléltek a több száz, néha több ezer kilométeres utakat a Szovjetunióbeli cél-lágerekig. Ezeknek a férfiaknak egy, vagy több személyi kartonja is készült, melyeken a születési év, hely, lakhely mellett a fogságba esés helye, ideje, a személy státusza a fogságba eséskor, a láger, vagy lágerek száma/neve és az elhalálozás, vagy hazatérés ténye és dátumai is szerepelnek. A személyi adatlapok sok esetben hiányosak, de mégis több információval szolgálnak, mint a Turjanica-névsorként emlegetett listák. Ezek a kartonok évtizedekig titkosítottak voltak. A Magyar Nemzeti Levéltárnak

²⁹ BAGU 2004: 14.

köszönhetően 77 év után elérhetővé váltak mindenki számára.³⁰ A listákat kiegészítik még azok a névsorok és adatbázisok, melyeket a szovjet kényszermunkatáborokban meghalt személyekről állítottak össze.

A Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség (KMKSZ) 1989-1993 között településenként portabejárásokkal összeírta azoknak a névsorát, akik a Szovjetunió munkatáboraiiban haltak meg. Ezek a listák **Dupka György** közreadásában jelentek meg először,³¹ (Továbbiakban: SZEP) valamint a településenként felállított emléktáblákra és oszlopokra is felvésésre került hány civil (mártír) és II. világháborús katona halt meg a lágerekben.

A civilként elhurcolt malenkij robotosok névsora a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola Lehoczky Tivadar Társadalomtudományi Kutatóközpontjának kiadványában³² is megjelent (Továbbiakban: LIMES).

Külön a lágerekben elhunyt katonákról is készült egy részleges összeírás, melyet a Hadtörténeti Intézet és Múzeum adott közre a hadisírokat gondozó Vojennie Memoriali Társaságnak köszönhetően, akik felkeresték az egykori lágerek helyeit és emlékjeleket állított a lágerekbe odaveszett katonáknak (Továbbiakban: HIM).³³

A két fő forrásbázis Bátyú esetében is a Kárpátaljai Területi Állami Levéltárban található Turjanica-névsor (Továbbiakba: KTAL) és a Magyar Nemzeti Levéltárnak (Továbbiakban: MNL) a *Szovjetunióba elhurcoltak* című adatbázisa (Továbbiakban: GUK). A bátyúi nép-

³⁰ A Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára 681 955 magyar nemzetiségű katona, illetve polgári személy nyilvántartó kartonját vásárolta meg az Orosz Állami Hadilevéltártól (RGVA) egy 2019. április 8-án kötött Magyar–Orosz Kormányközi Levéltári megállapodás keretén belül. 2021-ben a kommunizmus áldozatainak emléknapján a Magyar Nemzeti Levéltár (MNL) közreadta és online is mindenki számára elérhetővé tette a *Szovjetunióba elhurcoltak* című adatbázist. Az online adatbázis a következő linken érhető el: <https://adatbazisokonline.mnl.gov.hu/gyujtemeny/szovjetunioba-elhurcoltak> (Letöltés 2023.04.18.)

³¹ DUPKA 1993.

³² DOBOS–MOLNÁR 2017.

³³ A katonakagulagon online adatbázisa a következő linken érhető el: <https://katonakagulagon.hu/> (Letöltés: 2023.04.18.)

bizottság 1945. július 2-5 között 192 férfi nevét írta össze a községben, akik nem tartózkodtak a településen, így vélhetően szovjet fogságba kerültek. A GUK-ban a „Bátyú” kulcsszóra szűrve viszont csak 84 személyi kartont találhatunk. Ezeken Bátyú az egyén születési helye, vagy fogságba esési helye mellett olvasható. Ez azonban nem jelenti azt, hogy csupán 84 Bátyúban született, vagy itt fogságba esett személy kartonja maradt fent az oroszországi levéltárakban. A cirill betűs kéziratok gépi algoritmus szerinti fordítása során több személy és településnév került helytelen alakban az elektronikus adatlapokra. Ennek következtében Bátyú, mint településnév a teljesség igénye nélkül a következő helytelen formákban jelenik meg az adatlapokon: Radoma, Bathó, Bertis, Badjevó, Masevo, Batta, Bosna, Bugyasevo, Bagola, Bana, Bogcha, Bauty, Baity, Baté, Vat, Bota, Batala, Bajuc, Banu, Babiu, Botezu, Bos, Bala, Bolobra, Bodu, Bay, Bagi, Badin, Bajna, Bagi, Basevo, Szacsva. Az eredeti kartonokon lévő sorok kiolvasása és értelmezése sokszor az orosz nyelvet elsajátított kutatók számára is fejtörést okoznak.

Mindezt figyelembe véve és újraértelmezve végül 212 bátyúi adatlapját sikerült megtalálni a GUK-ban. Az említett két forrásbázis között többnyire 50%-os az átfedés, melyet kiegészítenek az elhunytakról készült listák (SZEP, LIMES, HIM), melyek között szintén van átfedés. Az öt forrásbázis összefésülését követően a születési helyet, lakhelyet és a fogságba esés helyét figyelembe véve 356 férfi neve került be az adatbázisba. A 356 emberből csupán 275 személynél mutatható ki egyezés a születési helyet és lakhelyet illetően, emiatt a tanulmány, a témához kapcsolódó előadással ellentétben csak a ténylegesen Bátyúban született és ott élő férfiak további sorsát vizsgálja és elemzi. A további 81 személy esetében, – akik más országhoz, vagy településhez kötődnek születési vagy lakhelyüket illetően és csupán Bátyúban estek fogságba – részletes elemzéssel nem tér ki. Utóbbival kapcsolatban anynyi említésre méltó, hogy vannak köztük román, szerb, csehszlovák és német nemzetiségű katonák is, de más kárpátaljai településekről származó civilek is előfordulnak. Sok, civilként fogságba esett személy kartonján azért tüntették fel Bátyút a fogságba esés helyének, mivel a három napos kis munkára való összegyűjtés során egy regionális gyűjtőközpontot alakítottak ki a községben az egykori Lónyai-kastély te-

riületén, ahol többek között Nagybakos, Újbátyú, Harangláb, Bótrágy, Hetyen, Csonkapapi, Beregsom, Nagylónya és Kislónya férfinait gyűjtötték össze. Mintegy 2000-en jelentkeztek, hogy segítsenek a berobbant hegyvidéki alagutak és utak újjáépítésében.³⁴ Visszaemlékezők és levéltári források (GUK) szerint azonban kerültek ide szernyei, barkaszi, eszenyi, szalóki férfiak is.

A szovjet megtorlás 275 bátyúi elszenvedője között vannak olyan férfiak is, akiknek a fogságát az öt forrás közül csak egyvel lehet alátámasztani. Azoknak a férfiaknak a sorsáról tudunk a legkevesebbet, akik a KTÁL, LIMES és SZEP listáin szerepelnek csak. A KTÁL listája alapján példaként megemlítve az 1926-os születésű **Demjén Jánosról** azt tudjuk, hogy Bátyúban született és lakott, valamint, hogy a szambori lágerbe került. A fogságba eséskori státuszára és idejére a láger helyéből kiindulva következtethetünk, a 18 éves fiataalt a 0036. számú parancs értelmében civilként hurcolhatták el. További sorsa ismeretlen.³⁵ A GUK-kartonok többsége ennél jóval több információt tartalmaz. **Sütő Géza** bátyúi lakosról a személyi adatlapja alapján megtudhatjuk, hogy 1910-ben született, **Sütő Péter** volt az apja. Katonai szolgálatteljesítés közben, őrmesteri ranggal 1944. november 10-én fogták el a szovjetek Szolnokon. A Donyec medencében lévő 280 /19 sz. hadifogolytáborba került, ahonnan 1946. február 3-án engedték szabadon.³⁶

A rendszerváltást követően a portabejárások során a légerekben meghalt katonákról és civilekről készült listák is kevés információval szolgálnak. A Szolymai Emlékparkbizottság egy adott település civil és katoná hős halottjának csak a nevét, esetenként a születési évét közölte. A II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola kiadványában pedig csak a „malenkij robot” során elhurcolt áldozatok névsora olvasható felsorolás szerűen, születési év nélkül.

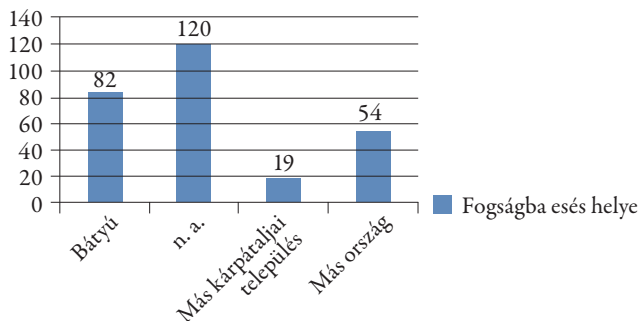
³⁴ Bence Béla túlélő visszaemlékezése. DUPKA 1993: 55.

³⁵ KTÁL F.R-14., op.1., od.zb..220

³⁶ Sütő Géza GUK-kartonja: <https://adatbazisokonline.mnl.gov.hu/adatbazis/szovjet-taborok-magyar-foglyai/adatlap/73042690676141BE4D87A6F264EE DBD7?search=798513&term=eyJxIjoiNzk4NTEzIiwiaWwiOiwiZnEiOltldLCJzb3J0Ijoi c2NvcuUiLCJhcSI6IiIsImFwVHlwZSI6Ij9&curr=2>

Részletesebb adatunk a HIM adatbázisa lévő elfogott és fogságban meghalt bátyúi katonákról van. Az 1913-as születésű *Dankó Gyuláról* ez alapján kiderült, hogy 1944. november 24-én esett fogságba Csepelen. A 299/2. számú hadifogolytáborba került Feodoszijába, ahol 1945. március 13-án meghalt és itt is temették el.³⁷

A 275 emberből 120-ról a források hiányossága miatt nem tudható pontosan hol esett fogságba, legkevesebb 82 férfit Bátyúból hurcoltak el, 19-et egyéb kárpátaljai településen, 54 személyt pedig egy teljesen más országban fogtak el.

Az elhurcolás és fogságba esés helyei

Forrás: KTÁL, GUK, SZEP, LIMES, HIM

Utóbbi esetén katonaként a fronton estek fogságba, mint például *Nyeste József*, aki 1944 decemberében a 24/1 gyalogezred katonájaként Magyarországon, Máriaújfaluban állomásozott, 1945 márciusában pedig Szentgotthárdnál fogták el a szovjetek.³⁸ A források szerint volt olyan katona, akit Ausztriában, Szlovákiában, Romániában, vagy

³⁷ Dankó Gyula GUK-kartonja: <https://adatbazisokononline.mnl.gov.hu/adat-bazis/katonak-a-gulagon/adatlap/27676895?search=gyula%201913%20B%C3%A1ty%C3%BA&term=eyJxIjoiZ3l1bGEgMTkxMyBCXHUwMGUxdHlhdTAwZmEiLCJmcSI6eyJkYl9pZCI6eyI0MzJhY2EzYTFlMzQ1ZTMzOWYzNWZzMGU4ZjY1ZWVjZSI6IjMxOCJ9fSwic29ydCI6InNjb3JlIiwiaWYXEiOiIiLCJhcVR5cGUiOiIifQ==&curr=1>

³⁸ Nyeste József bátyúi túlélő visszaemlékezése. In BAGU 2004: 99.

Magyarországon, azon belül: Csepelen, Józsán, Gyulán, Csákváron, Szerencsen, Dunavacsén, Szentgothárdnál, Gyöngyöspatán, Szolnokon, Gutoron, Mogyoróváron, Bánfalván, Bogácson, Isaszegnél fogtak el. Vagy épp a Kárpátokból az állásaikból visszavonulva út közben, vagy dezertálás közben kapták el őket. Az is előfordult, hogy néhány napra úgy gondolták lemaradnak és meglátogatják a családtagjaikat. Sok esetben a rokonok, vagy jó ismerősök bújtatták őket más településen. Volt, aki Csapon, Barkaszón, Eszenyben, vagy Ungváron esett fogságba. A szovjetek számára fontos hídfőállás, Ungvár elfoglalása után Sztálin aláírásával ünnepi parancsot hoztak nyilvánosságra, majd 2 500 magyar és német katonát ejtettek foglyul.³⁹

Hogy valaki civilként, vagy katonaként esett fogságba arra, ha nem is egybehangzóan, de több forrás is rámutat. A KTÁL névsorban, ha a lágert jelölő oszlopban olyan magyarországi helységnevekkel találkozunk, mint Baja, Cegléd, Budapest, Szolnok stb. akkor nagy eséllyel az illető katonaként esett fogságba. Ugyanakkor a tágabb értelemben vett megnevezések is erre utalnak, mint pld. a Magyarország, magyar katona. A GUK adatlapokat figyelembe véve a fogságba eséskori státuszuk a feltüntetése mellett szintén árulkodó jel, hogy az illető katonaként esett fogságba, hogy nem egy kárpátaljai településnév, hanem egy magyarországi, esetenként ausztriai, németországi, romániai vagy egyéb helységnevet viselve a fogságba esés helyéhez. A civilként internáltak esetében ugyanitt Battyút olvashatunk. A civilek esetében a fogságba esés időpontja is mérvadó, hisz a három napos kis munkára az 1944. november 13-án megjelent parancsot⁴⁰ követően néhány nap

³⁹ DUPKA 2020: 46–47.

⁴⁰ November 13-án ülésezett a Kárpátalját megszálló 4. Ukrán Front Katonai Tanácsa, ahol meghozták az akkor még szigorúan titkos 0036.számú parancsot: Össze kell írni mindazokat a 18-50 éves korú német és magyar nemzetiségű hadköteles személyeket, akik jelenleg a felszabadított Kárpátontúli Ukrajna területén élnek [...] A katonai parancsnokok a jegyzékbe vételkor kötelesek az érintettek tudomására hozni, hogy november 18-án ismét kötelesek megjelenni [...] A felszabadított Kárpátontúli Ukrajna területén élő személyeket külön osztagokban, listák szerint, konvoj alatt hadifogoly-gyűjtőhelyre kell irányítani. MOLNÁRD 2015: 91-92.

állt rendelkezésre, hogy összegyűjtsék az embereket és a létszámot teljesítsék. Az első csoport november 18-án hagyta el Bátyút. A falu lakói döbbenetben nézték, hogy a háromnapos munkára jelentkező békés tömeget fegyveres katonák terelik. A vasúton és a malomban dolgozóknak eleinte felmentés járt, de az utolsó csoportokba már közülük is sokan kerültek. Azokat, akik szlováknak vagy ruszinnak vallották magukat, hazaengedték.⁴¹ Az elhurcolás alól további felmentést jelentett, ha valaki pravoszlávnak vagy görögkatolikusnak tüntette fel magát. Néhányan görögkatolikus magyarként, minimális szláv nyelvtudással önként belépett a Vörös Hadseregbe, vagy aki igazoltan baloldali érzelmű volt, kommunistának vallotta magát, és felvételt nyerhetett a helyi pártszervezetbe. Aki pedig minimális cseh vagy szlovák nyelvtudással rendelkezett, beléphetett a cseh légióba.⁴² A valóságot azonban még a kommunisták sem tudták, ugyanis a falu kommunista bírójá, **Baraté György** a saját fiát is elküldte jelentkezni.⁴³ Az utolsó csoportot december 2-án indították útnak, köztük volt dédnagyapám, **Demjén Albert** is, valamint Bota Árpád, akinek visszaemlékezései alapján bebizonyosodott, hogy előre meghatározott mennyiségű emberanyagot kellett átadniuk.⁴⁴ „Bátyúból minket vittek el utoljára. A dátumra pontosan nem emlékszem, de azt hiszem, november vége vagy december első napjaiban történhetett. Gyalog meneteltünk Munkácsig, hosszú sor feketéllett. Az éjszakát a munkácsi sörgyár udvarán, egy féleresz alatt töltöttük. Másnap reggel sorakozó, óránként létszámmellenőrzés. Késő este megérkeztünk Szolyvára. Mielőtt betereltek volna a szögesdróttal körbevett táborba, újabb létszámmellenőrzést tartottak, amikor is kiderült, néhány ember hiányzik. A kíséző őrmester körbenézett, s észrevette, hogy nem messze férfiak vannak szekerekkel. Mint később megtudtuk, szlatinai ruszinok voltak, sőt árultak. Az őrmester odament hozzájuk és szó nélkül betuszkolta őket a sorba. Volt köztük,

⁴¹ FEDINEC-VEHES 2010: 150.

⁴² DUPKA 2012: 148

⁴³ Sz. Baraté József visszaemlékezése. BAGU 2004: 79.

⁴⁴ BIMBA 2016: 119.

robotosokkal” együtt Bátyúból vitték el. 22 katona még 1944. november 18-a előtt került szovjet kézre, további 36 pedig csak 1945-ben.

Az 1922-es születésű Tuba Endre 1943-ban kezdte tényleges katonai szolgálatát teljesíteni, október 1-jén vezényelték a 4. Felderítő Ezredhez, majd innen Budapestre került az 1. Repülőezredhez. Megjárt több frontszakaszt, Budapest ostroma után a ceglédi katonai laktanyában berendezett fogolytáborba került, ahonnan Romániába, a foksányi lágerbe vitték, majd innen 1945 májusában Ukrajna egyik legnagyobb iparvárosában kialakított lágerrendszerbe, Luganszkba került.⁴⁸

Kárpátalja területén nem voltak hadifogolytáborok, csupán hadifogoly-átvevőhelyek. Ilyen átvevőhely volt Perecsenyen, Huszoton és Szolyván. A bátyúiak többsége Szolyvára került, volt, aki mindkét lágert megjárta, mint anyai dédnagyapám, *Demjén Albert* is, akivel dédnagyanyám már Perecsenyen találkozott 1944 karácsonykor, mikor némi élelmet vitt megvonva a családtól neki a lágerbe. A hadifoglyok átvevőhelyei és a gyűjtőtáborok a front lágerrendszerét alkották, amelynek Szamborban volt a központja, mely először a Szovjetunió belügyi népbiztossága hadifoglyok és internáltak ügyeivel foglalkozó osztályához, később az NKVD hadifoglyok és internáltak ügyeivel foglalkozó főosztályához tartozott. Innen szállították tovább a foglyokat a céllágerbe.⁴⁹ Dédnagyapámat is Szamborba irányították Turkán keresztül. Itt egy lengyel katonának köszönhetően mellé állt a szerencse, az ő javaslatára azt mondta a lágerparancsnokságon, hogy 50 éves, ezért szabadon engedték.⁵⁰ Ekkor még nem lehetett tudni, hogy ez valójában egy felsőbb rendeletnek volt köszönhető, ugyanis 1945 januárjában elrendelték, hogy többek között a szláv nemzetiségűeket, a kommunistákat, az ipari szakembereket, a betegeteket és időseket haza kell engedni. Több mint háromezer gyengélkedőt, és „tévesen őrizetbe vette személyt” engedtek haza a gyűjtő- és elosztó lágerből – derül ki Mocsalovnak Voronovhoz, a hadifoglyok és internáltak ügyeivel foglalkozó főosztályvezető-helyetteséhez intézett 1945. február 9-i

⁴⁸ Tuba Endre túlélő visszaemlékezése. BAGU 2004: 43-45.

⁴⁹ DUPKA 2009: 6-7.

⁵⁰ Demjén Albertné visszaemlékezése. BAGU 2004: 102-103.

0327. sz. jelentéséből.⁵¹ Szolyváról⁵² is volt, akit hazaengedtek, de voltak, akiknek már csak a holttestét vitték haza a hozzátartozók, hogy tisztességesen eltemessék, mert a lágerekben jeltelen tömegsírokba kerültek volna. A Bátyúból elhurcolt Szabó András holttestét a lánytestvére vitte haza Szolyváról, egy másik helyi elhurcolt, Baraté Albert pedig betegen került haza, de nem sokkal később otthon meghalt, állítólag attól a cukortól, amit a lágerben direkt etettek velük, üvegszilánkok voltak benne.⁵³

A szovjetek valójában nem tettek különbséget a civilként, vagy katonaként elhurcoltak között. A Szovjetunió Népbiztosainak Tanácsa által 1941. július 1-i szovjet 1798-800 T (Titkos)! rendelete értelmében: „Hadifogolynak minősülnek a Szovjetunióval hadiállapotban lévő államok fegyveres erejéhez tartozó mindazon személyek, akik katonai tevékenység során estek fogságba...” A hadifoglyok és internáltak közti különbség értelmezésében fennálló zavart az adja, hogy a dokumentum folytatásában az áll, hogy hadifoglyoknak minősülnek a Szovjetunióval hadiállapotban lévő „országoknak a Szovjetunió területére internált polgári személyei” is.⁵⁴ Hogy nem tettek különbséget a civilként elhurcoltak és katonaként fogságba esett hadifoglyok között arról egy túlélő visszaemlékezéséből is bizonyosságot nyerhetünk. Baraté József civil elhurcoltat Boriszovból Bobriba helyezték át, ahol fakitermelésen dolgoztatták, itt találkozott egy bátyúi sorstársával, **Baraté Endrével**, aki tankista volt és a fronton esett el. Tehát sem az elhelyezés, sem a munkavégzés tekintetében nem tettek különbséget a civilek és katonák között.⁵⁵

A hadifogolynak minősített, civilként elhurcolt, vagy fogságba esett bátyúiakat a szambori gyűjtő- és elosztólágerből, vagy egye-

⁵¹ DUPKA 2009: 18.

⁵² Az egykori gyűjtőtábor helyét a kárpátaljai magyarság Golgotájának is nevezik, ugyanis rengeteg ember pusztult itt el, az élelem, a vízhiány, a rossz higiéniai körülmények és a járványok miatt.

⁵³ Interjú Bolyog Verával. Bátyú, 2018.10.11. A hangfelvétel a szerző tulajdona.

⁵⁴ VARGA 2006: 55–59

⁵⁵ Baraté József túlélő visszaemlékezése. BAGU 2004: 84.

nesen a frontról többnyire a következő Szovjetunióbeli területekre, GUPVI-céllágerekbe szállították:

Belorusz SZSZK: Boriszov, Gomel, Orsa, Vityebszk, Bobjurszk

Szverdlovszki terület: Krasznouralszk, Kamenszk, Ljohiva, Nevianszk

Donyeck-i terület: Jenakijevo, Konsztantynovka, Sztalino, Mariupol, Makajevka, Szofijevka, Kramatorszk

USZSZK: Kijev, Krasznij Lucs, Hodorov, Liszicsanszk, Szevasztopol, Szimferopol, Odessza

Az embereket fűtetlen marhavagonokban, étlen, szomjan szállították sokszor heteken át a céllágerekbe. Hogy milyen nehéz körülmények között kellett a raboknak utazni, arra az egyik túlélő felesége így emlékezett: „Volt egy konzerves doboza, mikor szállították kifelé a lágerbe abba pisilt bele és azt nyalta, a fagyos pisit, mert nem kaptak inni”.⁵⁶

A civilként elhurcoltak jelentős hányada a belorusziai Boriszovba került. „A boriszovi lágert úgy emlegették, mint halálláger. Itt nem krematóriumokban égették el az embereket: elasztak az éhségtől” – emlékezett vissza egy bátyúi túlélő, aki 38 társával együtt ebbe a lágerbe került. Közülük 15-en haltak meg és kerültek tömegsírba. Az elhalálozás mérhetetlenül nagy arányáról ad tanúbizonyságot, hogy elmondása alapján az 5000, nagyjából magyar nemzetiségű fogolyból, – de raboskodtak ott németek, románok és szerbek is – körülbelül 1000 ember élte túl az első telet.⁵⁷ Boriszovban többeket a hastífusz vitt el, de voltak, akik végelgyengülésben haltak meg, beleszédültek a latrinába.

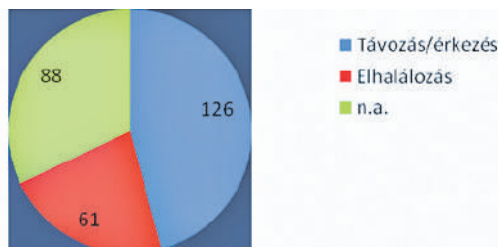
A civilek másik nagy hányada az Urálba, Nevianszkba került. Baksa Zoltán túlélő szerint a 16 bátyúi közül 1945 telén már nyolc meghalt. Kezdetben 2000-en voltak a lágerben, 1945 tavaszára már csak 650-en maradtak, a többiek meghaltak. Valamennyiben fakitermelés közben télen belefulladások a két méteres hóba.⁵⁸

A szovjet fogságba került 275 kárpátaljai férfi közül legkevesebb 61-en meghaltak (h), 126-an hazatértek (érk.), 88 személy további sorsa pedig ismeretlen (n.a.).

⁵⁶ Interjú Bolyog Verával. Bátyú, 2018.10.11. A hangfelvétel a szerző tulajdona.

⁵⁷ Nyeste Béla bátyúi túlélő visszaemlékezése. BAGU 2004: 82.

⁵⁸ Baksa Zoltán túlélő visszaemlékezése. BAGU 2004: 97-98.

A foglyok hazatérési és elhalálozási aránya

Forrás: KTÁL, GUK, SZEP, LIMES, HIM

A KMKSZ által szervezett és korábban már említett portabejárásoknak köszönhetően 56 bátyúi mártír nevét írták össze, ebből 38 civil, 18 katona. Ismeretes, hogy az elhurcoltak közül 15-en Boriszovban, nyolcan Nevianszkban haltak meg. A hadisír gondozó társaságnak köszönhetően újabb hat elhunyt bátyúi katona neve került elő, akik a közül három Boriszovban, egy Feodoszijában, egy Usztovszkban, egy katona pedig Bezsicában van eltemetve. A többség, ahogy a túlélők visszaemlékezéséből is kiderül nem élte túl az első telet.

Kimaradnak az elhurcoltak és áldozatok soraiból/listáiból azok, akiket néhány hét után szabadon engedtek (említett dédnagyapám, **Demjén Albert**), akiknek a gyűjtő- vagy elosztólágerekből sikerült megszökniük (a visszaemlékező Bota Árpád), vagy meghaltak ugyanitt (**Tuba Gábor** meghalt Szolyván – felesége **Tuba Julianna** visszaemlékezése alapján),⁵⁹ úton a lágerek felé, vagy a fronton (**Baraté Ferenc** a Turkán történő toborzás során jelentkezett a cseh hadseregbe és elesett a fronton).⁶⁰ Nincs az áldozatok között az a három személy sem, akiket Szolyváról hazahoztak és Bátyúban temettek el.

A szerencsésebbek néhány hónap elteltével szabadultak. Az elhurcoltak minimális hányada már 1945 őszének elején visszatér Kárpátjára, köztük volt **Bagu Géza**, **Demjén Vilmos** és **Sütő Miklós**, akiket OKAS-nak minősítettek és a súlyos betegségük miatt térhettek haza.⁶¹ A többség 1946-

⁵⁹ Orosz Julianna visszaemlékezése. OROSZ 2017: 38-39.

⁶⁰ Sz. Baraté József visszaemlékezése. BAGU 2004: 85.

⁶¹ Bagu Géza visszaemlékezése. DUPKA 2016: 86.

Bagu Balázs helytörténész – a portabejárásokat is végző aktivista – a rendszerváltozást követően közölt adatai szerint 1944-ben 1898 fő volt a falu lakossága. Levéltári adatokra hivatkozva ebből 396 fő 18-50 év közötti férfi volt. Közülük 271 ember adatát feldolgozva azt állítja, hogy 140 ember került sztálini munkatáborba, 81 férfi pedig katonaként volt távol az otthonától, közülük 18-an a fronton estek el, a többiek szintén szovjet lágerekbe kerülhettek (B.B – a szerző), 50 személy sorsa ismeretlen.⁶⁵

Következtetésként elmondható, hogy több mint 30 év kellett ahhoz, hogy olyan források is kutathatóvá váljanak, melyek alátámasztják, hogy jóval többen járták meg a sztálini lágereket, mint ahogy azt az 1945-ös vagy az 1989-92 közötti adatok tükrözik. A GUK-kartónok alapján újabb 57 bátyúi civil és vagy katona neve került elő, akiknek a fogságát eddig nem lehetett alátámasztani írásos forrással. Emellett nem szabad figyelmen kívül hagyni a túlélők és hozzátartozók visszaemlékezéseit sem, mivel az általuk közölt információk alapján ez a szám még tovább növelhető.

Források

Kárpátaljai Területi Állami Levéltár (KTÁL)
KTÁL F. R-14., op.1., od. zb. 220

Interjúk

Interjú Bolyog Verával. Bátyú, 2018.10.11. A hangfelvétel a szerző tulajdona.

Bibliográfia

16. BAGU Balázs 2004: *Életutak*. Ungvár–Budapest, Intermix Kiadó
17. BIMBA Brigitta 2016. *Elhurcolások Bátyúban*. In Szemere Judit (szerk.): *„Ezer fogoly küldi imáját az égbe...Mi Anyánk, Úristen se-*

⁶⁵ DUPKA 1993: 16.

- gits haza minket*”. Ungvár–Budapest, Szovlyvai Emlékparkbizottság–Intermix Kiadó. 117-126.
18. DOBOS Sándor–MOLNÁR Ferenc (szerk.) 2017: *MALENKIJ ROBOT – GUPVI. Északkelet Magyarországról elhurcolt áldozatok névsora (1944–1945)*. Beregszász–Ungvár, „RIK-U” Kiadó
 19. DUPKA György 2020: *A kárpátaljai magyarság és németiség elhallgatott tragédiája 1944 –1946*. Ungvár–Budapest, Intermix Kiadó.
 20. DUPKA György (összeáll.) 1993: *Egyetlen bűnük magyarságuk volt. Emlékkönyv a sztálinizmus kárpátaljai áldozatairól (1944–1946)*. Ungvár–Budapest, Patent–Intermix.
 21. DUPKA György (összeáll.) 1993: „Élő történelem”. Válogatás a meghurcolt magyarok visszaemlékezéseiből 1944-1992.. Ungvár–Budapest, Intermix Kiadó.
 22. DUPKA György (összeáll.) 2016: *Vádolnak a kárpátaljai túlélők és meggyalázott holtak*. Ungvár–Budapest, Intermix Kiadó
 23. Fedinec Csilla–Vehes, Mikola (főszerk.): *Kárpátalja 1919–2009: politika, történelem, kultúra*. Budapest, Argumentum Kiadó. 246–247.
 24. MOLNÁR D Erzsébet 2015: *Kárpátaljai magyarok a Szovjetunió hadifogoly- és munkatáboráiban (1944–1953)*. Doktori (PhD) értekezés, Debreceni Egyetem BTK 2015. Tárolt változat: https://dea.lib.unideb.hu/dea/bitstream/handle/2437/217124/dolgozat_Molnar_D._E.pdf. Letöltés ideje: 2017. okt. 16.
 25. OROSZ Júlia 2017: *A „málenkij robot” árnyékában – beszélgetések az elhurcolt áldozatok hozzátartozóival*.
 26. VARGA Éva Mária (szerk.) 2006: *Magyar hadifoglyok a Szovjetióban. Dokumentumok (1941–1953)*. Moszkva–Budapest, ROSSZ-PEN–MKTTK

KI VOLT HAKLIK SÁNDOR? A KISRÁTI RÓMAI KATOLIKUS ESPERES LETARTÓZTATÁSA, KONCEPCIÓS PERE, VÉRTANÚHALÁLA

1. A polgári társadalom és a történelmi egyházak szétverése

(Előzmények dióhéjban)

1944 őszén a 4. Ukrán Front csapatai megszállták Kárpátalját.⁶⁷ Moszkvában előzetesen elkészített forgatókönyv alapján a polgári társadalom felszámolására a népirtás fogalmát is kimerítő nagy tisztogatást hajtottak végre a 4. Ukrán Front Katonai Tanácsa november 12-én elfogadott 0036. sz. határozata⁶⁸ alapján kimondta: a településeken magyar és német katonakötelesek élnek, akiket, mint az ellenség katonáit, le kell tartóztatni és fogolytáborba kell küldeni, hogy bűneikért életükkel vagy munkájukkal fizessenek.

A nagy tisztogatás számszerű adatairól ismertté vált az NKVD 1944. december 16–17-én kelt jelentése, hogy az osztagok november 18-tól Kárpátalján 22 951 személyt hurcoltak az NKVD GUPVI 2.

⁶⁶ Dupka Nándor (Ungvár): az UNE UMOTI Magyar Történelem és Európai Integráció Tanszékének hallgatója

⁶⁷ Lásd bővebben. Kárpátalja 1919–2009. Kultúra, politika, történelem. Főszerkesztő: FEDINEC Csilla, VEHES Mikola. Argumentum, MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézete. Budapest, 2010. 640 p. A monográfia ukrán nyelvű változata ismegerjelent Ungváron (Uzshorod, Poligrafcentr „Líra”, 2010. 716 old.).

⁶⁸ Megjelent először magyarul: Dupka György, Korszun Alekszej: A „málenyikij robot” dokumentumokban. i. m. 71-73 p. Megjelent ukránul először: Тернистий шлях до України. Збірник архів.докум.і матеріалів. i. m. 427-429. p.

sz. szolyvai elosztó gyűjtőtáborba.⁶⁹ Másnéven haláltáborként él a nép emlékezetében, mivel itt a járványok, az éhség s a hideg ezerszámra tizedelte a foglyokat.

Az elhurcoltak kb. 10 %-a el sem érte kijelölt táborhelyét, legkevesebb 1/3-a ott pusztult.

A továbbiakban bekövetkezett polgári társadalom és a történelmi egyházak szétverése folytán a represszió áldozatává gyakran ártatlan, jó hiszemű emberek százai váltak. Jóformán megtizedelték a kárpátaljai lakosság elitjét, akik bármilyen tisztséget viseltek 1945 előtt.⁷⁰

A nyilvánosságra került adatok szerint a II. világháború után közel 100 református lelkész hagyta el 40 gyülekezetét és települt át Magyarországra. 1944 novemberében a háromnapos munkára elhurcolt magyar emberek között is számos lelkész volt.

1947-1959 között 23 református lelkészt ítéltek Gulág-rabságra⁷¹. Ebből odahalt: *Balogh Sándor, Narancsik Imre, Szutor Jenő*. Vallás közben elhunyt *Gecse Endre*.

A legnagyobb veszteséget a Kárpátaljai görögkatolikusok szenvedték el. Vezetőjük „bezpeka” pribékjei 1947. őszén az azóta boldoggá avatott *Romzsa Tódor* görögkatolikus püspök a Kijevben és Moszkvában kitervelt KGB kettős merénylet áldozata lett.⁷² Azokat a görögkatolikus papokat, aki nem írták alá a csatlakozást, ezeket elhurcol-

⁶⁹ Megjelent először magyarul: Dupka György, Korszun Alekszej: A “málenkij robot” dokumentumokban. i. m. 71-73 p., Megjelent ukránul először: Тернистий шлях до України. i. m. 520-521. p., Pontosított változata: Закарпатські угорці і німці: інтернування та депортаційні процеси. 1944-1955 рр. Архівні документи і матеріали. Упорядник. О. М. Корсун. i. m. 165-166. p.

⁷⁰ Lásd: Dupka György: A Szovjet hatóság megtorló tevékenysége Kárpátalján. (1944-1991). Intermix Kiadó, Ungvár-Budapest, 2014. <https://mek.oszk.hu/13300/13350/> [Letöltés: 2022. november 10.]

⁷¹ Fodor Gusztáv: Akik a nagy nyomorúságból jöttek. https://rkk.reformatus.hu/data/attachments/2018/05/30/193922/Fodor_Gusztav_Akik_a_nagy_nyomorusagbol.pdf [Letöltés: 2022. november 10.]

⁷² Lásd bővebben: Romzsa Tódor püspök hitvallása és vértanúhalála. Készült PUSKÁS László atya boldoggá avatási életrajzi anyagai nyomán. Intermix Kiadó, Ungvár–Budapest, 2000.

ták. Az eddigi Bendász-feldolgozások¹⁰ szerint az akkor működő 265 plébánia 350 lelkészéből 129-en elutasították az aposztáziát, őket népbírói tárgyalás után lágerekbe toloncoltak, egyeseket kivégeztek. Több mint 30-an nem tértek vissza, egyeseket kivégeztek, illetve helyes körülmények közepette vesztette életét.⁷³

A szovjet terror a kárpátaljai római katolikus egyházat sem kímélte meg; általában hazaárulással és izgatás vádjával 19 lelkípásztort ítétek el. Az 1945-1952 között lezajlott letartóztatási hullám perbe fogott áldozatai közül **Pásztor Ferenc** beregszászi plébánost, főesperest, püspöki helynököt és **Haklik Sándor** ráti plébánost, ungi esperest, vikáriust mártírként tiszteljük. Az előbbit 1989-ben⁷⁴, az utóbbit 1992-ben⁷⁵ rehabilitálták.

A meghurcolt római katolikus papok témakörében kutatóként kiemelkedő munkásságot végzett az utókor számára **Majnek Antal** püspök, **Csáti József**, **Dióssy Géza**⁷⁶, **Bohán Béla SJ**⁷⁷ világ pap, továbbá **Hidász Ferenc OFM** szerzetes, **Melega Gabriella Anna OP**⁷⁸ nővér, ismert helytörténész, valamint **dr. Botlik József**⁷⁹, **dr. Dupka György**,

⁷³ Vértanúink- hitvallóink. Kárpátaljai római- és görögkatolikus vértanúk életrajza 73 személy (újdonság!): <http://www.mindszenty.katolikus.hu/koszoru/boldava.html> [Letöltés: 2022. november 10.]

⁷⁴ *Реабілітовані історією: Закарпатськ область.* (упорядник О.Д. Довганич, О.В. Хланта, О.М. Корсун) –Книга перша. – Ужгород: «Закарпаття», 2003. A továbbiakban: RIZO, I.2003, 548.

⁷⁵ RIZO, I. 2003, 272.

⁷⁶ CSÁTI JÓZSEF-DIÓSSI GÉZA Kornél: A Kárpátaljai Római Katolikus Egyház. –In: Extra Hungariam. A Hatodik Síp antológiája. Hatodik Síp, Budapest-Ungvár, 1992.176.p.

⁷⁷ P. БОHÁN Béla SJ: Adalékok a szatmári egyházmegye 20. századi történetéhez. (Ahogy írásokból és saját tapasztalatomból láttam), Magyar Egyháztörténeti Vázlatok, Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia Munkaközösség, Bp., 2007/3-4

⁷⁸ Melega Gabriella Anna OP http://regi.mindszenty.katolikus.hu/vh61/61_1.html [Letöltés: 2022. november 10.]

⁷⁹ BOTLIK JÓZSEF–DUPKA György: Ez hát a hon... Tények, adatok, dokumentumok a kárpátaljai magyarság életéből 1918–1991. Mandátum–Universum, Budapest–Szeged, 1991.

*Tegze József*⁸⁰, *dr. Riskó Marianna*⁸¹, *Szendrey Anita*⁸² történész. Azonban a téma további kutatást igényel, hogy méltó mementó legyen az utókor számára, hogy az Isten és emberiség ellen elkövetett bűncselekmény volt, aminek a jóvátételére mai napig nem került sor.

Pásztor Ferenc tevékenységével több történész foglalkozott, míg *Haklik Sándor* ráti plébános szenvedéstörténetét eddig senki nem dolgozta fel a levéltári iratok alapján. Ezért a dolgozatom fő céljának tekintettem *Haklik Sándor* ráti plébános meghurcoltatása, elítélése körülményeinek feltárását. Sikerült életrajzát a dokumentumok alapján a teljesség igénye nélkül megrajzolni.

2. Mit kell tudnunk Haklik Sándor életéről a letartóztatásáig

1893-ban született a Bereg-vidéki⁸³ Beregszászvégardó⁸⁴ településen szegény – keresztény család körében.

Édesanyja: *Boróki Teréz*, *apja Ferenc*. Apját, *Haklik Istvánt* korán elvesztette.

Testvérei: *Baranyi*⁸⁵ *István*, lakhelye Gödöllő, foglalkozása: orvos; *Baranyi József*, lakhelye Esztergom, foglalkozása: orvos; *Baranyi Ferenc*,

⁸⁰ TEGZE József: A munkácsi római katolikus templom története. Az MRKE kiadása, Munkács, 2006.

⁸¹ Riskó Mariann: Chira Sándor (1897-1983), a Munkácsi Görög katolikus Egyházmegye püspökének élete és vértanúsága. Doktori (PhD) értekezés. Budapest, 2017. http://real-phd.mtak.hu/490/19/risko_marianna_disszertacio.pdf [Letöltés: 2022. november 10.]

⁸² SZENDREY Anita: A beregszászi római katolikus egyház helyzete a szovjet rendszer kiépítésének kezdetén (1944–1949). Acta Beregsasiensis 2011/1, SZENDREY Anita: Adalékok a Beregszászi Római Katolikus Egyház történetéhez (1938-1963).pdf

⁸³ A trianoni békeszerződésig Bereg vármegye Tiszaháti járásához, a II. világháború után Beregszászi járáshoz tartozott.

⁸⁴ **Beregardó** (1889-ig *Beregszász-Végardó/Beregszászvégardó*), ukránul *Ченивка* [Csepivka], szlovákul *Ardov*, oroszul *Ченовка* [Csepovka]), korábban *Берегово-Ардово* [Berehovo-Ardovo]). Jelenleg Beregszász külvárosi része.

⁸⁵ (*Haklik Sándor* testvérei a *Haklik* vezetéknevüket még a II. világháború előtt megváltoztatták magyar *Baranyi* vezetéknevre.

lakhelye Kis-Hont (mai Szlovákia), foglalkozása: gyári munkás; **Baranyi Mária** – leánytestvér, lakhelye Budapest, foglalkozása: pedagógus, akik még a II. világháború előtt Beregszászt elhagyták. Közeli hozzátartozói közül csak unokatestvére **Haklik Mária** élt a szovjetizált Beregszászban.

Haklik Sándor a tanulmányait 1899-ban a Beregszászi járási Mezőkaszonyi iskolában kezdte. Alapfokú tanulmányainak az első 4 osztály befejezéséről szóló igazolást 1903-ban megkapta. 1904-ben felvételt nyert a Szatmárnémeti (mai Románia, Satu Mare) gimnáziumba. 1912-ben a helyi papnevelő szemináriumban folytatta tanulmányait, amit 1913-ban fejezett be.

Az I. világháború alatt 1914–1916-ig mint teológus kórházi szolgálatot teljesített. A papi szeminárium befejezése után **Boromisza Tibor** (Kalocsa, 1840. július 18.–Szatmárnémeti, 1928. július 9.) püspök 1916. június 8-án pappá szentelte.

Kinevezték Szaniszló (Románia) település római katolikus egyház káplánjának (1916-1918). Utána püspöki döntés értelmében átirányították Beregszászba káplánként, ahol, 1924-ig teljesített szolgálatot. 1924-ben áttelepült Munkácsra, ahol 1927-ig dolgozott. Később áthelyeztek Beregszászba, ahol 1 évet dolgozott. 1928-ban áthelyezték a nagyszőlősi járási Tiszaújlak római katolikus egyház plébániájára, itt ideiglenes adminisztrátorként 1929-1930 között teljesített szolgálatot.

A csehszlovák uralom alatt a magyarság összetartásáért küzdött, számos beregvidéki egyesületben közéleti, politikai szerepet vállalt, cikkeket írt a helyi lapokba. Ezért sok kellemetlensége támadt a cseh hatóságokkal, többször vád alá helyezték és meghurcolták.

1930-ban áthelyezték plébániai vezető tisztségre az ugvári járási kisráti és nagyráti római katolikus egyház élére. Ezt a beosztást 1949-es letartóztatásáig teljesítette.

Archív felvétel:

Haklik Sándor ráti plébános

Fontos megjegyezni, hogy 1938-ban a római katolikus egyház vikáriusaként felszentelték.

Az NKVD operatív tisztjei 1949. május 16-án hurcolták el a ráti plébániáról a **Haklik Sándort**. Fogolyszám: 2009.

A Kárpátaljai Megyei Bíróság 1949. június 13-án bírósági határozatot hozott **Haklik Sándor** ügyében szovjetellenesség vádjával az Ukrán SZSZK Btk. 54/4 szakasza és 54/10 szakasza 2. bekezdés alapján 25 év szabadságvesztésre, 5 évre a közügyektől való eltiltásra, a vagyon elkobzására ítélték.

3. Haklik Sándor N-2357. sz. aktájának iratai

A Kárpátaljai Területi Állami Levéltárban (KTAL) őrzött **Haklik Sándor N-2357. sz. aktájának iratait**⁸⁶-ra **Meskó János ungvári történész** hívta fel a figyelmünket. Neki köszönhetően az alábbiakban mutatjuk be, a 99 oldalas, orosz, ukrán nyelvű iratcsomót. Ebből 18 lényeges dokumentumot választottam ki (a letartóztatási, kihallgatási jegyzőkönyv, vádirat, bírósági ítélet, felülvizsgálati kérelem, határozat a rehabilitációról stb.), melyeknek az általam elvégzett magyar fordítását is egy terjedelmesebb dolgozatban közreadom.

Mostani előadásomban vázlatosan ismertetem **Haklik Sándor** aktáját.

A letartóztatott adatlapját 1949. május 16-án **Karitasov** kapitány, a KGB Kárpátaljai Megyei Főosztályának munkatársa állította össze.⁸⁷

3.1. Házkutatás jegyzőkönyve

Az akta egyik fontos irata 1949. május 16-án keltezett. – **Haklik Sándor** ráti lakhelyén végzett házkutatásának jegyzőkönyve.⁸⁸

⁸⁶ Haklik Sándor 2357. aktája. KTAL, Fond:2558. Opisz. 1. N-1161.

⁸⁷ KTAL, **Haklik Sándor 2357. sz. akta**. Fond 2558, op.1. N-1161. Az ügyirat eredeti, kézzel írt 1-2.

⁸⁸ KTAL, **Haklik Sándor 2357. sz. akta**. Fond 2558, op.1. N-1161. Az ügyirat eredeti, kézzel írt 1-2.

Házkutatást végrehajtó hatóság: **Karitasov** kapitány, a KGB Kárpátaljai Megyei Főosztályának Ungvári járási nyomozója.

Házkutatásnál jelen lévő tanúk: **G. Gulej** hadnagy, **Teler Mária Mihájlovics** tanú.

A házkutatást **Haklik Sándor Ráti** laccímén hajtották végre.

Két jegyzék készült a házkutatás idején lefoglalt tárgyakról. Az egyik 19 megnevezést került elkobzásra (többek között írógép, papi nyaklánc, kávékészlet, magyar zászló stb.), míg a másik 25 megnevezést tartalmaz a lakhely teljes bútorzata, ágynemű, életviteli cikkek, szőnyegek, órák, tűzhely, ruhanemű stb.)

A jegyzéket összeállította: **Kartasev** kapitány és **Gulej** hadnagy

A jegyzéket a következő jelenlévők jelenlétében állították össze: **Gerecs Mária, Teler Mária Mihájlovics, Kovács Etella Ivánovics.**

Az elkobzott vagyont átadták megőrzésre **Kovács Etella Ivánovics** szovjet állampolgár tulajdonába.

3.2. Kihallgatási jegyzőkönyvek

Miután **Haklik** plébánost őrizetbe vették, és az ungvári 1.sz. börtönbe szállították, másnap, 1949. május 17-én megtörtént a kihallgatás, melynek tartalmát jegyzőkönyvben rögzítették.⁸⁹ A késő esti órákban lebonyolított *kihallgatást* **Pacula** ezredes UMGB Kárpátalja megyei osztályának nyomozója vezette le egy **Pavlovics** nevű KGB-tolmács közreműködésével.

Az első jegyzőkönyv a szovjetellenességgel meg gyanúsított Haklik plébános személyi adatait, életrajzát foglalja össze.

1949. május 18. – folytatták a kihallgatást, melynek anyagait a a második jegyzőkönyv tartalmazza.

1949. május 19. – elkészült a harmadik kihallgatási jegyzőkönyv.⁹⁰

⁸⁹ K TAL, *Haklik Sándor* 2357. sz. akta. Fond 2558, op.1. N-1161. Az ügyirat eredeti, kézzel írt 1-3.

⁹⁰ K TAL, *Haklik Sándor* 2357. sz. akta. Fond 2558, op.1. N-1161. Az ügyirat eredeti, kézzel írt 1-4.

Haklik Sándor 2357. sz. aktájának borítója

Az 1949. május 20-ai negyedik utolsó kihallgatásának jegyzőkönyve⁹¹ szerint *Karitasov* kapitány, a KGB nyomozója arra keresett választ, hogy *Haklik Sándor* plébános miként vett részt a Kárpátalján visszafoglaló magyar hadsereg egységeinek Ung-vidéki, pontosabban kistéglási, ráti ünnepélyes fogadtatásában, megszervezésében. Milyen politikai megnyilvánulást tartalmazó beszédet mondott? Ezekon az alkalmakon kik vettek részt? Hol vásárolta a magyar nemzeti lobogót ő és azok a lakosok, akik kitették a magyar lobogókat? Milyen szovjet ellenes tevékenységet folytatott a lakosság körében? Milyen propagandát fejtett ki a szovjet kommunista párttal, az állammal szemben? *Haklik Sándor* a jegyzőkönyv szerint cáfolta az ellene felhozott hamis vádak. Kijelentette, hogy Ráton nem volt fogadási ünnepség a lakosság részéről. Azonban akinek volt saját készítésű magyar nemzeti színű zász-

⁹¹ K TAL, *Haklik Sándor 2357. sz. akta*. Fond 2558, op.1. N-1161. Az ügyirat eredeti, kézzel írt 1-5.

lója, azok kirakták a házuk homlokzatára. A magyar nemzeti lobogót saját kezűleg varrta, a hozzá való anyagot ő vásárolta az üzletben.

A felsorolt kihallgatásokon feltett kérdésre **Haklik Sándor** vádlott büntetőjogi felelősség tudata alatt válaszolt, Minden egyes iratot aláírásával hitelesítette. *Haklik Sándor Sztefanovics* név alatt.

3.3. Rendelet a vádemelésről

A négy *Jegyzőkönyv* tükrében, **Pacula** ezredes, úgy ítélte meg, hogy **Haklik Sándor** plébános ráti hívei körében szovjet ellenes agitációt fejtett ki, ezért vétkesnek bizonyult és **Akszenov** alezredessel, az UMBG 3.sz. nyomozó osztályának vezetőjével egyeztetve az Ukrán Btk. 126 és 127. és a Btk. 54-4 és 54-10 2. cikkelye alapján a vádemelést május 25-én *Rendeletbe* foglalta. A *Rendelet* tartalmát még május 25-én **Haklik Sándorral** ismertették, amit sajátkezűleg aláírt.

A Rendeletet **Jeremicsev** őrnagy, az UMGB 4. nyomozó osztályának vezetője jóváhagyta. Másolatát május 26-án megküldték a megyei ügyészségi hivatal számára és a megyei UMBG „A” 3. sz. nyomozó osztályának.

Idézek a *vádemelési javaslatból*⁹²

A KGB megyei főosztály képviselői Vádiratot eljuttatták a megyei ügyészség számára a bírósági per elindításához, mely a nyomozati anyag összes mellékleteivel együtt mintegy 100 oldalt tesz ki gépirással és kézírással.

A plébános ellen – a KGB nyomozói találtak a plébános ellen 3 ráti, egy koncházi és egy kisgejőci lakost, akik hamis tanúvallomást tettek: **Kovács Sándor** (Rát); **Dudinszki Tibor** (Koncháza); **Horváth Gyula** (Rát); **Barkaszi József** (Kisgejőc); **Oláh Bertalan** (Rát) lakosa.

3.4. A bíróság zárt ülésen hozott határozata

A Kárpátaljai Megyei Büntetőbíróság⁹³ **Solom** bíró elnökletével **Haklik Sándor** ügyét 1949. június 13-án **Necseporenko** ügyész előterjesztésé-

⁹² K TAL, **Haklik Sándor** 2357. sz. akta. Fond 2558, op.1. N-1161. Az ügyirat eredeti, gépelt 1.

⁹³ K TAL, **Haklik Sándor** 2357. sz. akta. Fond 2558, op.1. N-1161. A 89.oldalon az ügyirat eredeti, gépelt 1.

ben, zárt ülésen tárgyalta meg. Az ítélet meghozatalában közreműködött *Polyatancsuk* tirtkár *Solom* és *Tokar* bírósági ülnökök. A vádlott hivatalból kirendelt védője *Judkovics Mózes* ügyvéd volt.

A vádlottat az Ukrán SZSZK Btk. 54-4. szakaszának és 54-10. szakaszának 1. bekezdése alapján vonták felelősségre. A koncepció per folyamán a plébánost hiteles bizonyítékok nélkül azzal vádolták, hogy:

- „1938 novemberében a Rátra bevonult magyar hadsereget felszabadítóként üdvözölte és ünnepséget rendezett tiszteletülre.
- A háború alatt a szentmiséken szovjet ellenes tevékenységet folytatott. Például felszólította hívőket, hogy ne segítsenek a szovjet hadseregnek. 1944 októberében amikor a magyar és német hadsereg visszavonulóban volt a szovjet hadsereg nyomására aktívan agitálta a lakosságot, hogy segítsék a magyar és német hadsereget a szovjet hadsereggel szemben.
- Amikor Kárpátalját az USZSZR-hez csatolták a vádlott az egyházi rendezvényeken szovjetellenes tevékenységet folytatott a lakosság körében. 1948 őszén *Haklik* nem egyszer a beszédében *Oláh Bertalan* és *Kovács Sándor* és más ráti lakosokkal szóba elegyedve, kinevette a kolhoz rendszer működését, *előre megjósolta, hogy a Szovjetunió államformája meg fog változni.*
- Illegálisan szervezett iskola korú fiatalok számára összejöveteleket, ahol a katolikus egyház szeretetére és a Szovjetunió, illetve a Kommunisták Párt által szervezett rendezvények utálatára nevelte őket stb.”

A bírói testület *Haklik Sándor* többszörösen halmozott bűncselekmények elkövetésében bűnösnek mondta ki az Ukrán SZSZK Btk. 54-4. szakasza és 54-10. szakasza 2. bekezdése alapján. A 26/U-47p. sz. határozat alapján a vádlottat 25 év börtönbüntetésre ítéli, teljes vagyonekzabzással.

A börtönbüntetése 1949. május 16-tól veszi kezdetét.

3.5. Felülvizsgálati kérelem a vádlott ügyében

Az aktában lévő egyik dokumentum szerint a Kárpátaljai Megyei Bíróság ítélelhozatala után *Judkovics Mózes*, mint *Haklik Sándor* védőügyvédje, fellebbezést nyújtott be, melyben kérte az ítélet felülvizsgá-

latát⁹⁴, a 25 évnél enyhébb büntetés meghozatalát az USZSZK Ukrán Büntetőjogi Kódex 346 cikkelye és 3-as alpontja alapján. Indoklásában többek között kifejtette, hogy **Oláh Bertalan Sztepanovics** és **Horváth Gyula Alekszándrovics** tanúk vallomása nem tartalmazott perdöntő információt és bizonyítékot védenca szovjet- és kolhozellenességéről. Az igazgatása alatt lévő földterület (ingatlan és ingóság) nem a saját, hanem az egyház tulajdonát képezte, ezért igazságtalanul ítélték el.

A másik iratból megtudjuk, hogy az USZSZK Főügyésége felterjesztésében Ukrajna Legfelsőbb Bírósági Testülete kivizsgálta a peranyagot⁹⁵. Döntése szerint a fellebbezés a vádlott részéről nincs kellő képen megalapozva, így a Kárpátaljai Megyei Bíróság 1949. június 13-án hozott határozatát jogerősnek minősítette.

A harmadik irat a végrehajtói határozat⁹⁶, aláírója **Ruszin Vaszil**, a Kárpátaljai Megyei Bíróság elnöke. Ebben arra utasítja a Csapon székelő Ungvári Járási Népbíróság, hogy **Haklik Sándor Sztefánovics** az ungvári járási Rát község lakójának vagyonát, magántulajdonát azonnal lefoglalják le és kobozzák el.

3.6. Haklik Sándor rehabilitációja

A 74 éves szovjet rémuralom után a Szovjetunió felbomlásának évében, 1991. augusztusától Ukrajna független államként igyekezett megszabadulni a szovjet örökség egy részétől, legalábbis azoktól mindenképp, amelyek a nemzetközi megítélésben rossz fényt vetettek volna rá. Immáron, mint független állam, diplomáciai kapcsolatot létesíthetett a Vatikánnal.

Ebben a korfordulós időszakban Kárpátalján így kerülhetett sor arra, hogy a koholt vádak alapján letartóztatott, 1949. június 13-án az

⁹⁴ K TAL, **Haklik Sándor** 2357. sz. akta. Fond 2558, op.1. N-1161. A 91-92. oldalon az ügyirat eredeti, gépelt 2.

⁹⁵ K TAL, **Haklik Sándor** 2357. sz. akta. Fond 2558, op.1. N-1161. A 9. oldalon az ügyirat eredeti, gépelt 1.

⁹⁶ K TAL, **Haklik Sándor** 2357. sz. akta. Fond 2558, op.1. N-1161. A 94. oldalon az ügyirat eredeti, gépelt 1.

Ukrán SZSZK Btk. 54-4 szakaszának, 54-10 szakaszának 2 bekezdése alapján a Kárpátaljai Megyei Bíróság által 25 év szabadságvesztésre, 5 év közügyektől való eltiltásra és teljes vagyonek kobzásra elítélt **Haklik Sándor** római katolikus papot 1991. április 17-én rehabilitálták.

Az erről szóló *Igazolást*⁹⁷ **Himinec V.V.** Kárpátontúli Területi Ügyészség ügyészhelyettese, jogtanácsosa látta el kézjegyével. Tudatta, hogy hivatalos információ a szabadon bocsátásáról, illetve elhalálozásáról nincs.

Meg kell jegyezni, hogy **Haklik Sándor** esetében a rá igazságtalanul kiszabott 25 év egyenlő volt a halálos ítélettel az amúgy is beteg plébános számára, aki 56 évesen, katolikus vértanúként örökre eltűnt a GULÁG egyik haláltáborában.

Az egyik krónikása szerint: „*Mivel megtagadta, hogy a nyakában lévő aranykeresztet levegye, és örzöinek átadja, a kijevi börtönben agyonlőtték. Halálának időpontja, sírjának helye ismeretlen. Ő a kárpátaljai vértanú papok egyike.*”

Más vélemény szerint még az ítélethirdetés után, valamelyik börtönbe szállítás közben (Lemberg, Kijev?) halt meg.

3.7. Haklik Sándor emlékezete

A feldolgozott koncepciós peranyag levéltári irataiból kidomborodik az eddig ismeretlennek tűnt mártír atya életútja, a **Haklik Sándor** római katolikus plébános, vikárius markáns alakja, aki mindhalálig hú maradt hitéhez, egyházához, az általa képviselt közösséghez, papi szolgálatában is elévülhetetlen érdemeket szerzett.

A ráti római katolikus templomban a rendszerváltást követően emléket megőrizték, a helyi temetőben pedig emlékjelet állítottak tiszteletére. A ráti római katolikus templom falán emléktábla hirdeti hitvalló helytállását.

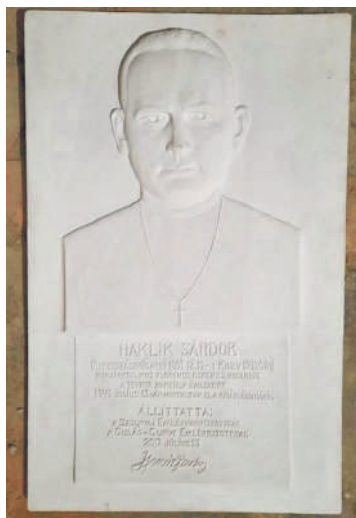
Tiszabökényben az Árpád-házi Szent Erzsébet római katolikus templom két termében Egyházüldözés Kárpátalján témájú múzeumban) is tablón lett megőrkítve a mártírpap életútja.

Nevét felvették a Szolyvai Emlékparkban a Siratófalra.

⁹⁷ KTAL, **Haklik Sándor** 2357. sz. akta. Fond 2558, op.1. N-1161. A 99. oldalon az ügyirat eredeti, gépelt 1.

Továbbá dombormű emléktábla avatását tervezik **Haklik Sándor** emlékére a Beregardói római katolikus templom falán is, amelynek **Mihajlo Beleny** szobrász az alkotója. A beregardóiaknak ajándékba adott dombormű megrendelője a Szolyvai Emlékparkbizottság.

Ismertlen helyen, idegen földben alussza örök álmát. Nyugodjon békében! Emlékét megőrizzük.

*Haklik Sándor, dombormű,
Mihajlo Beleny (Ókemenca) szobrász alkotása*

Felhasznált irodalom

1. A Kárpátaljai Állami Levéltár anyagai.
2. A Szolyvai Emlékparkbizottság archívuma.
3. BENDÁSZ István-BENDÁSZ Dániel: *Helytállás és tanúságtétel.* A munkácsi g.k. egyházmegye hitvalló és meghurcolt papjai. Galéria-Écriture, Ungvár-Budapest, 1994.
4. BOTLIK József-DUPKA György: *Ez hát a hon...* Tények, adatok, dokumentumok a kárpátaljai magyarság életéből 1918–1991. Mandátum–Universum, Budapest–Szeged, 1991.

5. DUPKA György: *A szovjet hatóság megtorló tevékenysége Kárpátalján 1944-1991 között*. Intermix Kiadó, Ungvár-Budapest, 2014. ISBN 978-963-9814-61-5, ISSN 1022-0283. Tárolt, letölthető változat: <http://mek.oszk.hu/13300/13350/> [Letöltés: 2022. november 10.]
6. *Romzsa Tódor püspök hitvallása és vértanúhalála*. Készült PUSKÁS László atya boldoggá avatási életrajzi anyagai nyomán. Intermix Kiadó, Ungvár-Budapest, 2000.
7. „Sötét napok jöttek” (Konceptiós perek magyar elítélteinek emlékkönyve 1994–1955). DUPKA György közreadásában. Intermix Kiadó, Ungvár-Budapest, 1992.
8. *A Szatmári Egyházmegye Jubileumi Sematizmusa. Kiadja a Szatmári Római Katolikus Püspökség*. Összeállította: Ilyés Csaba. Szatmárnémeti, 2006.
9. *Útközben*. Tanulmányok a kárpátaljai magyarságról. Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség, Ungvár, 1998.
10. WYSZKOWSKI, Pawel: *Katolikusüldözés Ukrajnában és Kárpátalján*. Katolikusok Ukrajnában a kommunista rezsim alatt (1917-1944-1991). Temesvári Pelbárt Ferences Gimnázium és Kollégium, Esztergom, 2013.

Tanulmányok, cikkek

11. CSÁTI József-DIÓSSI GÉZA Kornél: A Kárpátaljai Római Katolikus Egyház. –In: Extra Hungariam. A Hatodik Síp antológiája. Hatodik Síp, Budapest-Ungvár, 1992.176.p.
12. FODOR Gusztáv: A kárpátaljai református egyház élete a sztálini egyházpolitika szorításában. In: A kommunizmus áldozatai – 2015. 170-197 old. <http://kmf.uz.ua/wp-content/uploads/2017/01/A-kommunizmus-aldozatai-2015.pdf> [Letöltés: 2022. november 10.]
13. HORVÁTH Ágoston: A légerekben is szentmisét tartottunk. – In: Dupka György. Konceptiós perek magyar elítélteinek emlékkönyve, 1944-1955. Intermix Kiadó, Budapest-Ungvár, 1993. 43-45. p.
14. MAJNEK Antal: A kárpátaljai római katolikus egyház története. In: *Útközben*. Tanulmányok a kárpátaljai magyarságról. Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség, Ungvár, 1998.

15. MELEGA Gabriella Anna OP http://regi.mindszenty.katolikus.hu/vh58/58_1.html [Letöltés: 2022. november 10.]
16. Magyar katolikus lexikon: <http://lexikon.katolikus.hu/> [Letöltés: 2022. november 10.]
17. Vértanúink-hitvallóink. Kárpátaljai római- és görögkatolikus vértanúk életrajza 73 személy (újdonság!): <http://www.mindszenty.katolikus.hu/koszoru/boldava.html> [Letöltés: 2022. november 10.]
18. P. BOHÁN Béla SJ: Adalékok a szatmári egyházmegye 20. századi történetéhez. (Ahogy írásokból és saját tapasztalatomból látam), Magyar Egyháztörténeti Vázlatok, Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia Munkaközösség, Bp., 2007/3-4
19. SZENDREY Anita: A beregszászi római katolikus egyház helyzete a szovjet rendszer kiépítésének kezdetén (1944–1949). Acta Beregsasiensis 2011/1, SZENDREY Anita: Adalékok a Beregszászi Római Katolikus Egyház történetéhez (1938-1963).pdf

Szláv nyelvű felhasznált irodalom

20. *Закарпатські угорці і німці: інтернування та депортаційні процеси. 1944-1945 рр.* Архівні документи і матеріали. Упорядник. О. М. КОРСУН. Редакційна колегія: З.М. КІЗМАН, Ю.Ю. ДУПКО, А.М. ФУКС. Всеукраїнське державне видавництво «Карпати», Ужгород, 2011. Видавництво Закарпаття, Ужгород, 2012.
21. *Реабілітовані історією: Закарпатськ область.* (упорядник О.Д. Довганич, О.В. Хланта, О.М. Корсун) –Книга перша. – Ужгород: «Закарпаття», 2003. – 786.

AZ 1992-ES MAGYARORSZÁGI KÁRPÓTLÁS ÉS A KÁRPÁTALJAI MAGYARSÁG

1944 októbere és novembere félelmet, rettegést és gyászt hozott a kárpátaljai magyarságra.

A szovjetek Magyarország-Kárpátalja elleni háborús akciója 1944. október 9-én kezdődött el Beregszászban. A szovjet-orosz hadsereg által elkövetett, a beregszászi vasútállomás elleni váratlan gyáva, kegyetlen légitámadás célja az volt, hogy az Észak-Erdélyből visszavonuló tehetetlen sebesülteket szállító szerelvényt lebombázzák és a 4. Ukrán Front bevonulása előtt megfélemlítsék a kárpátaljai magyarságot. Ezzel a lépésükkel az oroszok megmutatták, hogy nem ismernek sem istent, sem embert, nem kegyelmeznek senkinek, sem gyerekeknek, sem civileknek. A légitámadásnak kb. 150 halálos áldozata lett, nem beszélve a sebesültekről.

A bombázást és a géppuska-sorozatokat szovjet felségjelű, de nem szovjet gyártmányú repülőök hajtották végre... !? (a szemtanúk szerint)

Mindezek után a kárpátaljai magyarság számára a legtragikusabb, legembertelenebb időszak következik. Megmutatja az arcát „az emberarcú, emberközeli szocializmus”, amely lábbal tiporja a nemzetközi jogot és az általános emberi jogokat. Tehették ezt bátran, ne feledjük el *Churchill* a háború közben tett londoni nyilatkozatát: „Hitlert legyőzzük, még ha ehhez fél Európát át kell engednünk a bolsevizmusnak”.

1944. november 13-án megjelenik a 4. Ukrán Front 0036-os számú rendelete, parancsa és a városparancsnokság 2-es számú parancsa.

Ezeknek a rendeleteknek megfelelően Tiszacsomán is létrehozták a községi népbizottságot, amelynek elnöke, titkára és több tagja volt. Apám elmondása szerint, három napi élelemmel, pokróccal felszerel-

⁹⁸ Bakancsos László, az UMDSZ Mentorok Tanácsának elnöke

kezve a régi leventeotthon udvarán gyülekeztek, hogy onnan Beregszászba menjenek a gyülekezőhelyre. Mindenki nagyon félt, az anyák, a feleségek, a gyerekek. Mindenki ott motoszkált a kérdés, hogy valóban csak három nap lesz, nem tudták a választ. Apám, **Bakancsos László** és három testvére András, István és Lajos, valamint közeli barátaik, **Major Jenő** és **Bányász Miklós** úgy döntöttek, hogy megszöknek. Három napi élelmük van, takaró is, lesz, ami lesz, valahol meghúzzák magukat és kivárnak. Tudták, hogy az életükkel játszanak, de bevállalták a szökést. November 20-21-én, amikor az asszonyok elmerészkedtek Szolyvára élelmet vinni a férfiaknak, látták a szögesdrótkerítést, az ott lévő állapotokat és kegyetlenkedéseket, – hozták a hírt –, hogy ez nem három napos munka lesz, hanem, lehet, hogy évekig tartó kényszermunka a Szovjetunióban, sajnos igazuk lett.

Beregszászban az adminisztrátorok a regisztrálás során felfigyeltek arra, hogy a tiszacsomaiak mind görögkatolikusnak és magyarnak vallják magukat, emiatt felajánlották nekik, hogyha ukránoknak fogják magukat vallani, és aláírják az erről szóló nyilatkozatot, mindannyiukat hazaengedik a családjukhoz. A tiszacsomaiak közül senki sem fogadta el az ajánlatot, hűek maradtak görögkatolikus hitükhöz és magyarságukhoz, 46-an a legdrágábbal, az életükkel fizettek hűségükért.

Dálnoki Miklós Béla, magyar miniszterelnök 1945. január 7-én az elhurcoltak szabadon bocsátása érdekében intézett levelet a szovjet kormányhoz, amelyben külön említést tesz a kárpátaljai deportáltakról: „Bereg vármegyéből magyar férfiakat vittek el közel két hónappal ezelőtt munkaszolgálatra. Beregszász városából és a szomszédos községekből, melyek a trianoni szerződés értelmében Csehszlovákiához tartoznak, november 19-én elvitték a 18-50 év közötti magyarokat. Ugyancsak elvitték Beregvármegye trianoni területéről a Beregszász-Vásárosnamény műúttól keletre eső községekből november 21-én a 18-50 év közötti férfiakat. Ez utóbbiak közül a papokat, ruszinokat, cigányokat, zsidó és görögkatolikus vallásúakat visszaküldték Beregszászból a családjukhoz. (...)”

A szolyvai gyűjtőtáborban – a hazatérők között az a szóbeszéd járta –, hogy az ételükben porrá őrölt üveget tettek, és nem hastifuszba, vérhasban haláloztak el az ártatlan emberek, hanem gyomorvérzésben.

(Ez egy ősi kínai mérgezési módszer, amely sem a vérben, sem a szövetekben nem kimutatható)

Apámék 1944. november 18-tól 1945 március végéig bujdokoltak Nagybaktán, Muzsalyben, a muzsalyi hegyen a pincékben, Váriban, Haláboron és Dédában. Voltak bátor emberek, akik segítettek nekik a bújdosásban és az élelmezésben. Éjszakánként mozogtak egyik faluból a másikba, hogy a NKVD emberei ne vegyék észre őket.

A hozzátartozók családjainál szűrőpróbaszerű házkutatásokat végeztek. 1944 karácsony éjszakáján is így történt. A népbizottsági tagok úgy gondolták, hogy karácsonyra feltehetően hazajönnek a bújdosók, házkutatást végeztek, de nem találták őket.

Anyámat, *Bakancsos Annát* és *Major Julis* nénit a nagy hidegben lenge ruházatban az udvaron vallatták, de hiába, nem tudták, hogy hol vannak a szökevények.

1945. március vége felé már idegileg, sem fizikailag nem bírták a megpróbáltatást, úgy döntöttek, hogy az éjszaka folyamán felkeresik a tizsacsomai népbizottság legelvetemültebb tagját és „elbeszélgetnek” vele. Ez a találkozó az egyik éjszaka meg is történt. Feltehetően az illető elmondta a történeteket a többi népbizottsági tagoknak. A bújdosók előjöttek rejtekhelyeikről, a népbizottság tagjai nem jelentették fel őket... !?

1945-ben a szovjet hatóságok megtalálták azokat a személyeket, mondhatni minden faluban, akik hajlandóak voltak együttműködni, kollaborálni velük, megtalálták a helyi baloldali gondolkozású embereket, milicistákat és besúgókat, akik, hogy kedvébe járjanak az új hatalomnak, mindenre képesek voltak. Megjelentek a falvakban a „kis sztálinok”, akik mindenben túl akarták teljesíteni a hatalom kéréseit, hogy megfeleljenek az elvárásoknak. A „kis sztálinok” nélkül Sztálin nem tudta volna végrehajtani istentelen és embertelen „nagy terveit”. A deportált és még itthon maradt fiatal férfiakat, tisztségviselőket, papokat a legkülönbözőbb vádakkal illették, de a legcinikusabb az volt, hogy hazaárulók. Holott ezek az emberek soha nem tagadták meg hitüket és hűségüket nemzetükhöz, országukhoz, a szovjet rendszer áruói sem lehettek, mert nem fogadtak hűségesküt a szovjeteknek, sem állampolgáraik nem voltak.

Akárcsak a Benesi dekrétum, a mai napig érvényben van a Kárpátöntúli Ukrajna Népbizottságainak I. kongresszusa által elfogadott határozat, hogy az Ukrajnában élő magyarok és németek az ukrán nép örök ellenségei. Ezt a határozatot Munkácson, 1944. november 26-án fogadták el. 1990. október 14-i nyilatkozatában a KMKSZ Választmánya leszögezi: elvárja, hogy a szovjet államfő és az ukrán parlament mondja ki az 1944 őszén elhurcolt kárpátaljai magyar férfiak büntelenségét, kollektív politikai rehabilitását és kérjen bocsánatot a kárpátaljai magyarságtól. Sajnos, a kérésnek sem a szovjet államfő, sem az ukrán parlament nem tett eleget. Talán ennek a KMKSZ választmánya által elfogadott nyilatkozat hatására az Ukrán SZSZK Legfelsőbb Tanácsa elfogadja „Az ukrainai politikai megtorlások áldozatainak rehabilitásáról” szóló törvényét, amely 1991. július 1-től lép hatályba. E törvény értelmében egyes személyek, egyének erkölcsi rehabilitációban részesültek, ami nem járt anyagi, pénzübeli kárpótlással.

Az elmúlt évtizedekben a világon több országot és nemzetet rehabilitáltak és kárpótoltak, visszakapták önrendelkezési jogukat, önálló, független országok jöttek létre, másoknak autonómia jár, nekünk, elszakított magyaroknak az sem. Magyarországot senki sem rehabilitálta/kárpótolta, Európa eldobott mostohagyerekei lettünk.

Magyarországot, a magyar nemzetet nem követte meg, nem kárpótolta senki az ellene elkövetett cselekményekért:

1. Az 1848-1849-es Forradalom és Szabadságharc vérbefolytásáért, amikor 200 000 orosz kozák beavatkozott és eltiporta a magyarok szabadságharcát.

2. 1920. június 4.-ért, a Trianoni békediktátumért, amikor elvették Magyarország területének 2/3-át, lakosságának 1/3-át, a vagyoni veszteség felmérhetetlen, ha figyelembe vesszük az ingatlanok, az ipari létesítmények, a vasútrendszer, ásványi és természeti kincsek, a humán erőforrás, és nem utolsósorban a termőföld elvesztését.

3. 1944-ért, a szovjet koncentrációs táborokért, ahol elpusztult a kárpátaljai magyarság színe-java.

4. 1956-ért, amikor a szovjet páncélosok lánctalpai porrá zúzták a magyar forradalmat és szabadságharcot. A nyugati világ – USA,

Nagy-Britannia – homokba dugták fejüket, hogy ne lássák a magyar nemzet „keresztrefeszítését”.

A világon egyedül Magyarország lett az az ország, amely önmagát kárpótolta. Hogy mire gondolok? Nevezetesen az 1992-es évi XXXII. törvényre, az életüktől és szabadságuktól politikai okból, jogtalanul megfosztottak kárpótlásáról.

A törvényt 1992. május 12-én fogadta el a Magyar Köztársaság Parlamentje, amely 1992. június 2-án lépett hatályba. Ez a törvény 30 évvel ezelőtt lett elfogadva, de sem a jelenleg regnáló magyar kormány és parlament, sem az ellenzék, sem a magyarországi és kárpátaljai elektronikus és írott sajtó nem tartotta fontosnak, hogy említést tegyenek az akkor elfogadott kárpótlási törvényről. Mi az oka a hallgatásnak? Talán az, hogy 1992-ben a kárpátaljai magyarság számára titokzatosan el volt hallgatva/hallgattatva a kárpótlási törvény 1992. május 12-től 1992. szeptember 11-ig. Ezen a napon nyújtottam be, a Szabolcs-Szatmár-Bereg megyei Kárrendezési Hivatalba 16 kárpátaljai, Beregszászi járási személy kárpótlási igénybejelentő borítékát, akik beregszászi, tiszacsomai, badalói és macsolai lakosok voltak.

Szeptember 11 után, majd 1 hónappal később, a Kárpáti Igaz Szó október 6-i számában jelenik meg egy tájékoztató a kárpótlásról, amelyet a KMKSZ elnöksége tesz közzé. Tudatják, hogy előreláthatólag ez év október 17-én Beregszászba várják **dr. Sepsey Tamás** címzetes államtitkárt, az Országos Kárrendezési és Kárpótlási Hivatal elnökét, aki tájékoztatót tart a témaközben.

Ez a tájékoztató 1992. október 17-én Beregszászban, a nagy színházban meg is lett tartva – tele volt a színház érdeklődőkkel –, a színpadon **dr. Sepsey Tamás** mellett az a két személy állt, akik azt mondták nekem több, mint egy hónappal azelőtt, „hogya hiszel az ügy sikerében, és kötöd az ebet a karóhoz, járj utána”!

Idézet a Kárpáti Igaz Szó tájékoztatójából:

- Meddig lehet benyújtani az igényeket?
- Az igényeket 1992. november 2-ig kell postára adni, illetve eljuttatni az Országos Kárrendezési és Kárpótlási Hivatal címére.
- A határidő elmulasztása jogvesztéssel jár.

A törvényalkotók nem egyértelműen fogalmaztak. Ha a kárpótlási törvény 4. paragrafusának lett volna egy d) pontja, annak kb. így kellett volna hangzania: „Ezen kárpótlási törvény hatálya kiterjed az elszakított területeken élő, határontúli magyarságra is”. Akkor ez egy világos, érthető üzenet lett volna mindenki számára. 1992. szeptemberének első napjaiban elutaztam Ungvárra, Magyarország Ungvári Konzulátusára, ahol azt a tájékoztatást kaptam, hogy a magyarországi kárpótlási törvény nem vonatkozik, nem hatályos a kárpátaljai magyarságra!!!

Még a mai napig felfoghatatlan és érthetetlen számomra, hogy a magyar kormány és parlament miért nem értesítette hivatalosan a határon túli magyar szervezeteket, de főképpen a kárpátaljai magyarságot a KMKSZ-en keresztül, hiszen a kárpótlási törvényt 1992. május 12-én a magyar parlament megszavazta és elfogadta.

Egyetlen egy parlamenti pártnak, frakciónak sem jutott eszébe, hogy hivatalosan értesítsék a határon túli magyar szervezeteket.

A Magyarok III. Világtalálkozóján lett volna lehetőségük, hogy a magyar kormány és parlament informálja a jelenlévő küldötteket a kárpótlási törvényről.

dr. Sepsey Tamás államtitkár miért csak 1992. október 17-én jött le Ungvárra és Beregszászba, hogy sajtókonferenciát és ankétot tartson a kárpótlásról?

A kárpótlási törvény szerint a kárpótlási igények benyújtásának a határideje 1992. november 2-i dátummal megszűnik.

Pozitív dolog volt a magyar kormány és parlament részéről, hogy a kárpótlási igények benyújtásának határidejét többször is meghosszabbították és, hogy a kárpótlási ügy még 2003-ban is folytatódott.

DR. BOGNÁR ZALÁN

**HADIFOGOLYKÉNT ÉS INTERNÁLTKÉNT
A GUPVI LÁGEREIBE.
NAGY-BUDAPEST ÉS AGGLOMERÁCIÓJA
CIVIL LAKOSSÁGÁNAK KÉTFÉLE
FOGOLYSTÁTUSZBAN TÖRTÉNT ÍTÉLET
NÉLKÜLI, TÖMEGES ELHURCOLÁSA
1944 DECEMBERE ÉS 1945 ÁPRILISA KÖZÖTT**

A Magyarországra a Keleti-Kárpátoknál beérkező Vörös Hadsereg bár magát felszabadítónak hívatta, mégis több mint 300 ezer civil honfitársunk – férfiak és fiúk, nők és leányok – számára a harcok befejeződésével nem a szabadság, hanem a több évig tartó rabság, kényszermunka időszaka következett el.⁹⁹ A civilek tömeges elhurcolásának három alapvető indoka volt: 1. A hatalmas emberveszteség pótlására (rabszolga)munkaerő beszerzése, 2. Az ellenséggel szembeni megtorlás, 3. A társadalom átalakításának, szovjetizálásának előkészítése.

Az, hogy a szovjetek mennyire nem felszabadítóként, hanem megszállóként jöttek Magyarországra, kiválóan mutatja az a tény is, hogy míg a Vörös Hadsereg tagjai Belgrád, Prága vagy Varsó felszabadításáért, azaz „Za aszvaszgyényije” feliratú emlékérmeket kaptak, addig Budapest esetében nem a felszabadításáért, hanem az elfoglalásáért „Za vzjatyije” (За взятие Будапешта) kapták az emlékérmeket, akárcsak Berlin, Bécs vagy Königsberg esetében.

Így tehát, szinte attól a pillanattól kezdve, hogy a Vörös Hadsereg Magyarországra területére érkezett, egyből elkezdtek tömegesen elhur-

⁹⁹ Minderről bővebben lásd Bognár Zalán: „Málenkij robot” A Magyarországról ítélet nélkül szovjetunióbeli kényszermunkára elhurcolt civilek története. Gu-lágkutatók Nemzetközi Társasága-Kairoz Kiadó, Budapest, 2018.

colni a civil lakosságot „málenkij robotra” a Székelyföldről Vas vármegyéig, Kárpátaljától a Délvidékig mindenhol. Még 1945. május 30-án is szedtek össze civileket Somogy vármegyében.¹⁰⁰

A Magyarországról ítélet nélkül szovjet fogságba hurcolt civileknek a különböző, sőt esetenként változó fogolystátusza (hadifogoly vagy internált) indokolja a magyar köznyelvben kialakult és a történész szakma által is átvett „málenkij robotos” kifejezés, illetve kategória használatát. A kifejezés eredete az orosz „malenkaja rabota” (маленькая работа), ami „kis munkát” jelent. A Magyarország területére érkező szovjet fegyveres szervek – a Vörös Hadsereg és a Belügyi Népbiztosság (NKVD) – emberei többnyire ennek a kifejezésnek a sűrű használatával, vagyis hogy csak a front mögötti területen végzendő „kis munka” vagy csak néhány perces igazoltatás ígéretével, esetenként a „kis munkát” követő igazolás, igazolvány kiadásának a hazugságával hurcolták el a polgári lakosság tömegeit több éves szovjetunióbeli kényszermunkára. Ezekkel a hazugságokkal csapták be az ártatlan civilek százezreit, hogy az esetleges tiltakozásoknak, ellenszegüléseknek, valamint a szökési kísérleteknek elejét vegyék. Ezért vált ez a két szó, a „málenkij robot” Magyarországon a köztudatban, majd ennek nyomán a történész szakmában is a polgári lakosság tömeges elhurcolásának és több éves szovjetunióbeli kényszermunkájának a kifejezésévé, terminus technicusává. Nagy Ferenc, a háború utáni koalíciós időszak leghosszabb ideig hivatalban levő miniszterelnöke így írta le mindezt 1947-ben, két évvel az események után, eddigi ismereteink szerint elsőként írásba foglalva és megjelentetve a „málenkij robot” kifejezést az általa hallott módon, illetve külföldön használt írásmód szerint: „A szovjet katonaság az ország minden részében szedte össze a férfiakat, és tömegesen deportálta őket a Szovjetunióba. Itt [Budapesten] is „malinki robot” – kicsike munka címén gyűjtötte össze a férfilakosságot, amelynek jó része azután vissza sem került többé otthonába.”¹⁰¹

¹⁰⁰ MNL OL XIX-J-1-q KÜM HDF. O. 30.102/pol. – 1945.

¹⁰¹ Nagy Ferenc: *Küzdelem a vasfüggöny mögött I.* Európa – História, Budapest, 1990. 85.

A „málenkij robotos” kifejezés annál is inkább indokolt és szükséges, mert az Orosz Föderációtól az 1990-es évek végén és a 2000-es évek elején megkapott 66 281 adatsorban, – amely a szovjet hadifogoly- és internálótáborban, valamint hadifogolykórházban elhunyt katona és civil magyarok adatait tartalmazza – számos példa van arra, hogy a foglyok státusza, – hogy hadifogoly vagy internált – még a fogságuk idején is változott.¹⁰² Hasonló a helyzet az Orosz Állami Katonai Levéltártól a Magyar Kormány támogatásával a Magyar Nemzeti Levéltár által megvásárolt közel 700 ezer szovjet fogságba került magyar személy nyilvántartó kartonján (oroszul: учётная карточка) található adatokkal is.¹⁰³ Ugyanezt igazolják vissza a túlélők visszaemlékezései is.¹⁰⁴

A „málenkij robot”-ra elhurcoltak nagyobb részét „hadifogolyként” a katona hadifoglyok közé vegyítve hadifogolytáborokba vitték, míg kisebb részüket német internáltként. A (hadi)fogságba vetettek 1/3-a civil volt.

A tömeges deportálások általános indokai mellett a korabeli, revideált, 172 ezer km²-es, 14,7 milliós Magyarországról történt civil elhurcolások, vagyis a „málenkij robotosok” – a dokumentumok alapján – kétféle fogly státuszba és három csoportba sorolhatók:

I. Hadifogolyként	1. hadifogolylétszám-kiegészítés
	2. etnikai tisztogatás
II. Internáltként	3. németként való internálás

¹⁰² <https://katonakagulagon.militaria.hu/index.php?page=adatbazis> honlapon rengeteg személynél látható, hogy hogyan változott a rabok fogly státusza, illetve a légertípus, amelyben fogva tartották őket. Így például Diczházi András (sz: 1915. Perkupa), Blaskó Ferenc (sz: 1908. Igló), Szarka Antal (sz: 1912, Rákosszentmihály), Endler Ferenc (sz: 1900. Nemesnádudvar), Albecz Ferenc (1906. Mérk) és még sok rabtársuk internálótáborból került át hadifogly táborba és közülük például Diczházi internálótáborból (munkászászlóaljából) hadifogly táborba, majd onnan ismét internálótáborba (munkászászlóaljba) került.

¹⁰³ <https://adatbazisokonline.mnl.gov.hu/adatbazis/szovjet-taborok-magyar-foglyai>

¹⁰⁴ Bognár Zalán: „Málenkij robot”... i. m. 2018. 571-574.

Hadifogolyként történt elhurcolások

A Budapestről és a környékéről való elhurcolások esetében a fent említett három csoport közül „csak” a hadifogolylétszám-kiegészítés és a német származásúként való elhurcolásokról beszélhetünk, mivel az etnikai tisztogatás indoka – értelemszerűen – csak a trianoni határon kívüli területeken volt jellemző. Ugyanis, ha a trianoni határon kívüli, különösen, ha az 1938–1941-ben visszacsatolt területeken történt elhurcolásokat vizsgáljuk, akkor szembeötlő, hogy a polgári lakosság tömeges elhurcolásánál azt tapasztaljuk, hogy a Szovjetunió – Kárpátalja megszerzése érdekében – és a vele szövetségre lépett vagy hozzá állt országok ezeket a tömeges elhurcolásokat, munkaerő-beszerzéseket igyekeztek a trianoni békediktátummal Magyarországtól elcsatolt magyar lakosság eltávolítására, megfélemlítésére, az etnikai arányok megváltoztatására, vagyis az úgynevezett magyarkérdés „megoldására” is felhasználni. Tehát ezeken a területeken a hadifogolylétszám-kiegészítés összekapcsolódott az etnikai tisztogatással, s hol az egyik, hol a másik ok, illetve cél dominált. A terjedelmi korlátok miatt most csak utalok két ilyen térségre. A *Dupka György* és *Molnár D. Erzsébet* által feltárt, a 4. Ukrán Front Katonai Tanácsa által kiadott 0036-os parancs alapján Kárpátaljáról és környékéről, 1944 novemberében és decemberében történt elhurcolásokra,¹⁰⁵ valamint a *Murádin János Kristóf* által feltárt az Erdélyből, különösen Kolozsvárról és Maros-Torda vármegyéből történt deportálásokra.¹⁰⁶

¹⁰⁵ Dupka György: A mi golgotánk. A kollektív bűnösség elvének alkalmazása a kárpátaljai magyarokkal és németekkel szemben. (A 4. Ukrán Front Katonai Tanácsa határozatainak végrehajtása az NKVD-jelentések tükrében, 1944-1946) Ungvár – Budapest, 2012.; Molnár D. Erzsébet: Kárpátaljai magyarok a Szovjetunió hadifogoly- és munkatáboráiban (1944-1953). 2015. Doktori (PhD) értekezés, Debreceni Egyetem https://dea.lib.unideb.hu/dea/bitstream/handle/2437/217124/dolgozat_Molnar_D._E.pdf (Letöltve: 2016. november 17.)

¹⁰⁶ Murádin János Kristóf: „Málenkij robot”-ra hurcolás a Romániához csatolt részekről. In: Bognár Zalán–Márkus Beáta (szerk.): „Itt volt a végállomás.” Halálos áldozatokkal járó német- és magyarellenes tevékenységek a Kárpát-medencében 1944–1949. Magyarországi Németek Pécs-Baranyai Nemzetiségi köre, Pécs, 2015., 90–99.

Hadifogolylétszám-kiegészítés

A hadifogolylétszám-kiegészítéseknek alapvetően kétféle oka volt. Az egyik egy legfelsőbb szintű utasításból eredő, központi utasítás volt, amely az egész ország területére kiterjedt. A másik ok helyi szintű, szubjektív döntéseken, parancsokon alapult. Mindkettő esetében a szovjet-orosz szakirodalom arra hivatkozik, hogy a civil férfiak valójában dezertált, illetve civilbe átváltozott katonák, vagy partizánok, vagy pusztán azért kellett őket elhurcolni, mert potenciális veszélyt jelentettek a Vörös Hadseregére. Tették ezt annak ellenére, hogy a magyarok részéről nem volt semmilyen szervezett szovjetellenes partizán tevékenység, és tették ezt annak ellenére, hogy a hadifoglyokról szóló, a Szovjetunió Népbiztosainak Tanácsa által 1941. július 1-én jóváhagyott, 1798-800. T. (Titkos!) számú határozat világosan kimondta, hogy: „*Hadifoglyoknak minősülnek a Szovjetunióval hadiállapotban lévő államok fegyveres erejéhez tartozó mindazon személyek, akik katonai tevékenység során estek fogságba...*” [kiemelés – B. Z.]. Tehát nem a harcok befejeződése után napokkal, hetekkel vagy hónapokkal. Ugyanakkor, tény és való, hogy kiskaput is hagytak maguknak a civilek tömeges elhurcolására, ugyanis a határozat idézett mondata így folytatódik: „... továbbá ezen országoknak a Szovjetunió területére internált polgári személyei.”¹⁰⁷ Tehát végül is bárkit, vagyis civileket is elvihettek hadifogolyként, illetve már itt keverték a hadifogoly és az internált fogoly státuszt.

1/a) Hadifogolylétszám-kiegészítés központi parancs alapján

A rendelkezésre álló dokumentumokból egy legfelsőbb szintű döntés körvonalai rajzolódnak ki, amely alapján a szovjet fegyveres szerveknek az egész ország területén össze kellett szedniük és hadifogságba vetniük azokat a férfiakat, akik 1941-től katonai szolgálatot teljesítettek. A fogságba ejtett szovjet katonák is azt vallották, hogy mindazokat a férfiakat összeszedik, akik 1941 óta katonák voltak. E tekintetben Budapest első szovjet városparancsnoka, *Csernyisov* tábornok

¹⁰⁷ Varga Éva Mária (főszerk.): Magyar hadifoglyok a Szovjetunióban. Dokumentumok (1941-1953) Moszkva – Budapest, ROSSZPEN – MKT'TK, 2006. 55-59.

nem köntörfalazott, hanem **Hátszeghi (Hatz) Ottó** ezredesnek, a budapesti összekötőtisztnak nyíltan kijelentette, hogy azok, „akik 1941 óta katonai szolgálatot teljesítettek, jelentkezésre lesznek felszólítva, s azután fogolytáborba kerülnek”¹⁰⁸.

Ezt támasztja alá több levéltári dokumentum is. Kenderesen például „a község tolmácsa dobszó által kihirdette, hogy akik 1941. év óta katonai szolgálatot teljesítettek, jelentkezzenek a legszigorúbb büntetés terhe mellett, 2 napi élelemmel a község háznál.” – derül ki a község előljáróinak kérvényéből.¹⁰⁹ A Hatvan melletti Lőrinciben 1944. december 8-án kidobolták, hogy „aki 1941–1944. években katonai szolgálatot teljesített, azonnal jelentkezzen a községi bírónál.”¹¹⁰ Budapesten, Kelenföldön – a Külügyminisztériumhoz érkezett egyik értesítés szerint – „Január 7-én az egész lakótelepet kiürítették Budafokra, tolmács útján megkérdezték: Ki volt katona 1941 és 1944 között, akik jelentkeztek, azokat elvitték.”¹¹¹ De ugyanezzel az indokkal vitték el a férfiakat az ország sok más településéről is.

A fogolyszedőknek nem számított, hogy – egészségügyi, családi vagy más indokok alapján – leszerelték már őket, vagy hogy az életüket kockáztatva szöktek meg az alakulatuktól, nem akarva folytatni az értelmetlen harcot. Az sem számított, hogy ezek közül legtöbben nem is szolgáltak a Szovjetunió területén. Csak egy dolog volt a fontos, hogy legyen indokuk minél több munkaerőt a Szovjetunióba vinni az országuk újjáépítéséhez.

Ugyanakkor a végrehajtás nem egyforma szempontok szerint történt. Nagyon sok helyen minden 18 és 50 év közötti férfinak jelentkeznie kellett igazoltatás végett, vagy pedig 3 napi munkára a község házában vagy egy iskolában. Voltak olyan települések is, ahol úgynevezett políciájok (a Vörös Hadsereg megbízásából, illetve támogatásával létrejött

¹⁰⁸ Hadtörténelmi Levéltár (HL) Honvédelmi Minisztérium (HM) 1274/általános (ált.) – 1945.

¹⁰⁹ MNL OL XIX-J-1-q Külügyminisztérium (KÜM) Hadifogoly Osztály (HDF. O.) 144.290/7. – 1945.

¹¹⁰ MNL OL XIX-J-1-q KÜM HDF. O. 25.203/pol.– 1945.; 27.769/pol. – 1945.

¹¹¹ MNL OL XIX-J-1-q KÜM HDF. O. 28.094/pol.– 1945.

belső rendfenntartó erők emberei) a lakásukból vitték vagy hívták el az embereket kis munka, „malenkij robot” vagy igazoltatás ürügyével a községházára, ahonnan már szovjet fegyveres kísérettel vitték őket a legközelebbi hadifogolytáborba. Így kerültek például a ceglédi lágerbe a Tápiószentmártonban, Tápiószőlőn, Tápióbicskén és Albertirsán összeszedett polgári foglyok is.¹¹² A hadifogolylétszám-kiegészítéseket a legkülönbözőbb módon, a legkülönfélébb megtevesztéssel hajtották végre. Szombathelyen hirdetményben közölték, hogy a városban tartózkodó katonaviselt személyek jelentkezzenek karhatalmi szolgálatra.¹¹³ Másutt azt doboltatták ki, hogy aki kincstári ruházattal rendelkezik, azt le kell adnia.¹¹⁴ A felhívásnak eleget tevőket fegyveres őrk kísérték a legközelebbi hadifogoly-gyűjtőtáborba, mint hadifoglyokat.

A Budapest határától 25 km-re északnyugatra, nyugatra, délnyugatra lévő településekről elhurcoltakat is a Budán fogságba vetettekkel együtt hurcolták a déli irányban lévő hadifogolytáborokba, leginkább a bajai lágerbe. Így például a Keszölcéről az 1944. december 30-i felhívásnak eleget tevőket – amely szerint minden férfinak jelentkeznie kellett a parancsnokságon 17 és 47 éves kor között – „a szomszédos Csév községbe irányították azzal, hogy ott igazolványokat fognak kapni, melylyel munkahelyüket zavartalanul felkereshetik.” Így a dorogi bányában dolgozó 245 bányászt hurcoltak így el Keszölcéről.¹¹⁵ A szomszédos Dorogról és Tokodról ugyanakkor a szokásos közmunkára, vagyis kicsi robotra való jelentkezés hazugságával vitték el az ott lakó bányászokat, köztük a szeged-csanádi püspök, *Hamvas Endre* öccsét is.¹¹⁶ S ahogy a front haladt nyugatra 1945. január 9-én a Bicske közelében, a Váli-völgyben lévő Fejér megyei Tabajdról vittek 48 férfit és fiút 5 napi

¹¹² Dusek László (szer.): Egy krónika a malenkij robotról. A Tápiószentmártonból 1945. február 8-án elhurcoltak és hozzátartozóiknak vallomásai, visszaemlékezései. Tápiószentmárton, 1993., 3., 23., 28., 37., 39.

¹¹³ MNL OL XIX-J-1-q KÜM HDF. O. 145.492/7. – 1945.

¹¹⁴ MNL OL XIX-J-1-q KÜM HDF. O. 25.440/pol. – 1945.

¹¹⁵ MNL OL XIX-J-1-q KÜM HDF. O. 27.891/pol. – 1945.

¹¹⁶ MNL OL XIX-J-1-q KÜM HDF. O. 25.823/pol. – 1945.

munka hazugságával.¹¹⁷ A már említett Tárnok melletti, Tordasról is ezekben a napokban vitték el a civil férfiakat „hadifogságba”.¹¹⁸

A legtöbb helyen a végrehajtásnál már nem a parancsban megadott kritérium volt fontos, hanem hogy legyen indokuk minél több munkacserét elhurcolni a Szovjetunióba. Így sok helyen nem csak azokat hurcolták el, akik 1941-től teljesítettek katonai szolgálatot, hanem a katonaköteles korú, 18-50 év közötti férfiakat, sőt sokszor még ezekre a korhatárookra sem voltak tekintettel. Például ivánci körjegyzőségben minden 16-45 éves férfinak kellett jelentkeznie 5 napi élelemmel és 2 rend fehéreneművel a községházán „málenkij robotra”.¹¹⁹ Sőt Baranya vármegye nyugati részében a szigetvári orosz biztonsági szervek rendelkezése alapján a 14 és 50 év közötti katonaviselt és leventekiképzést nyert fiú–férfi lakosságot hurcolták el.¹²⁰ Fontos itt megemlíteni, hogy Magyarországon, mivel az I. világháborút lezáró trianoni békediktátum megtiltotta az általános hadkötelezettséget, és csak 35 ezres zsoldos hadsereget engedélyezett, ezért a fiúknak már az 1921. évi LIII. tc. alapján 12 éves kortól 21 éves korig – vagyis a katonaköteles kor eléréséig – részt kellett venniük a leventekiképzésben, ahol fizikai és elméleti felkészítésben részesültek.

Hadifogolylétszám-kiegészítés helyi parancsok alapján

A helyi szintű döntéseknél, elhurcolásoknál a szovjet magasabb egységek, a front-, a hadsereg-, a hadtest- vagy a hadosztályparancsnokok voltak a felelősök, akik a feletteseik által kitűzött hadművelleti célok elérésének késését általában az ellenséges erőknek a vártnál nagyobb létszámával magyarázták, illetve a nagyobb mennyiségű hadifogoly nagyobb dicsőséget is jelentett. Így például az elhúzódó tordai csata miatt a környező településekről mintegy 10 ezer civilt hurcoltak el, köztük

¹¹⁷ MNL Fejér Megyei Levéltára Alispáni iratok 2070/Al.i. – 1945.

¹¹⁸ MNL OL XIX-J-1-q KÜM HDF. O. 27.995/pol. – 1945.

¹¹⁹ MNL-OL XIX-J-1-q KÜM HDF. O. 27.338/pol. – 1945.

¹²⁰ MNL-OL XIX-J-1-q KÜM HDF. O. 27.832/pol. – 1945.

Kolozsvárról 5000 főt;¹²¹ a szovjetek számára hadműveleti kudarccal végződő tiszántúli páncélos csata miatt Nyíregyházáról, Debrecenből és környékükről szedtek össze több mint 10 ezer embert.

Azonban a budapesti csata okán történt elhurcolások minden addigi és utána következő elhurcolások méretét meghaladták. Valószínűsíthető, hogy az ilyen nagymértékű tömeges elhurcolások mögött legfőbb indítékként *Malinovszkij* marsall öngigazoló mesterkedése rejlik.

Sztálin ugyanis siettette Budapest elfoglalását. Azt akarta, hogy a szovjet csapatok menetből foglalják el a magyar fővárost. Az Attilavonallal megerősített „Budapest-erőd” ostroma azonban igencsak elhúzódva, 52 napig tartott, és csak február 13-án sikerült elfoglalni a magyar fővárost. (Zárójelben hadd jegyezzük meg, hogy az I. világháborúban győztes nagyhatalom, Franciaország csak 43 napig volt képes ellenállni a náci Németország haderejének!) Az ostrom elhúzódása annál is kellemetlenebb volt Malinovszkij számára, mivel a *Zsukov* marsall által vezetett I. Belorusz Front páncélos ékei ekkorra már 60 km-re megközelítették Berlint. Moszkvában pedig nem értették, hogy mi az oka az ostrom elhúzódásának, és egyre türelmetlenebbek lettek. Rákosi visszaemlékezésében így ír erről: „Budapest be volt kerítve, s szovjet ismerőseim egyre türelmetlenebbül kérdezték tőlem, hogy tulajdonképpen hány blokk van Budapesten? (A szovjet hadsereg jelentéseiben naponta megemlítették, hogy hány háztömböt – blokkot – foglaltak el a németektől.)¹²² Kénytelen voltam megvallani, hogy erről nekem sincs fogalmam, de türelmetlenségükben én is osztozom.”¹²³ *Malinovszkij* a megtorlástól való félelmében a főváros bevételének az elhúzódását az ellenséges német–magyar erők

¹²¹ Murádin János Kristóf: A megtizedelt város. *Korunk* 2004/10, 57–65.

¹²² Érdekes módon ebben az esetben nem tesz említést a magyar védőkről. Valószínűleg ez annak köszönhető, hogy a szovjet jelentésekben is inkább csak németeket említettek, mivel a német haderő sokkal jobb felszereltségű volt, és elkeseredettebben védekezett saját háborújában, félve az orosz fogság borzalmaiktól, mint a magyar. Ezzel is az ostrom elhúzódását kívánták érthetőbbé tenni.

¹²³ Rákosi Máttyás: *Visszaemlékezések 1940–1956*. Napvilág, Budapest, 1997., I. kötet, 141–142.

nagy számával magyarázta. Korábbi jelentéseiben 180–200 ezer fő ellenséges haderőről számolt be.¹²⁴

A budapesti csata során szovjet fogságba vetettek száma

Sokáig a leginkább közismert és a magyar szakirodalomban is az ezredfordulóig elfogadott, nagyító alá nem vett adat *Malinovszkij* marsall Budapest bevételéről tett győzelmi jelentése volt –, amelyet Sztálin is átvett az 1945. február 13-i napiparancsában – az ellenség embervesztéséről a következőképpen számol be: „A budapesti harcok folyamán a 2. Ukrán Hadseregcsoport csapatai több mint 110 ezer ellenséges katonát és tisztet fogtak el...”.¹²⁵ Ugyanakkor ez a jelentés nem tartalmazza, nem is tartalmazhatta azoknak a számát, akiket a kitörést követően február 17-ig ejtettek fogságba a Budai- és a Pilis hegységben. Ezt igazolják a február 13-a utáni, napról-napra emelkedő (hadi)fogoly-létszámok a különböző jelentésekben és híradásokban.

A Pravda 1945. február 15-ei száma már 120 ezernél több hadifogolyról tesz említést. Ezzel összecseng egy szintén 1945. február 15-i adat. A moszkvai Kossuth-adó aznap „123 000 német-magyar fogolyról és 50 000 halotról beszélt”.¹²⁶ Egy nappal később, 1945. február 16-án a Neue Züricher Zeitung moszkvai tudósítója – szovjet forrásokra hivatkozva – immár 129 ezer Budapesten fogságba ejtett hadifogolyról írt.

A román történetírás kiemelten foglalkozott a magyarországi harcokkal, s ezen belül a budapesti csatával.¹²⁷ Budapest „felszabadításá-

¹²⁴ Zaharov, Matvej: A 2. és a 3. Ukrán Front felszabadító hadműveletei Délkelet- és Közép-Európában 1944-1945. Budapest, 1973., 230. o.; Peter Gosztonyi: Der Kampf um Budapest 1944/45. München–Zürich, 1964., 37. o.; Artyemjev, N.: Magyarország felszabadítása. Budapest, 1950., 54.

¹²⁵ Új Szó, 1945. február 14. 1.

¹²⁶ Gosztonyi: Der Kampf ... 42.

¹²⁷ E témáról a legismertebb és magyarul is megjelent munka: Ceausescu, Ilie – Constantiniu, Florin – Ionescu, Mihail E.: Kétszáz nappal korábban. Románia szerepe a második világháború megrövidítésében. Bukarest, 1986. 443.

ról” írva, összesen 135 000 ellenséges katona fogságba eséséről tesznek említést.¹²⁸

Míg *Matvej Zaharov* szovjet hadtörténész –, aki a 2. Ukrán Front törzsfőnökeként maga is részt vett a magyarországi harcokban – a Szovjetunió Hadügyminisztériumának Levéltárában fellelt forrásra hivatkozva több mint 138 ezer hadifoglyot említ a könyvében.¹²⁹

Ugyanezt az adatot találjuk *Pável Luknyickij*, a harcokban részt vett szovjet haditudósító százados munkájában is. A 110 000 fős fogolylétszámról írja, hogy: „A foglyul ejtett katonák számát helyesbíteni kell: hivatalos adatok szerint összesen 138 000 ellenséges katona és tiszt esett fogságba.” A helyesbítést azzal indokolja, hogy „a Főparancsnokság parancsának kihirdetése után” a budai erdőkben még további ellenséges erőket ejtettek fogságba.¹³⁰

Mindkét előbbi adat – Zaharovnál bizonyosan,¹³¹ Luknyickijnál valószínűleg – a 2. Ukrán Front összefoglaló jelentésén alapul, amelyben a Budapesten elesett és hadifogságba került személyek létszámát 188 000 főben jelölték meg.¹³² Ha ebből levonjuk a jelentésekben előforduló több mint 49 000, illetve 50 000 halottat, akkor pontosan megkapjuk a 138 000 fős fogolylétszámot.

A 130 00 főnél nagyobb fogolylétszámot támasztják alá a különböző február 13-a utáni jelentésekben szereplő további (hadi)fogoly létszámok is.

A TASSZ 1945. február 15-i közlése a február 13-a után fogságba ejtett ellenséges katonák számát 19.350 főben adja meg.¹³³ Míg egy

¹²⁸ Otetea, Andrei (szerk.): *Istoria Lumii in Date*. Bukarest, 1969. 443.

¹²⁹ Zaharov, M. V.: A 2. és a 3. Ukrán Front felszabadító hadműveletei Délkelet- és Közép-Európában, 1944-1945. Budapest, 1973. 262.

¹³⁰ Luknyickij, Pavel: *Magyar napló*. Budapest, 1980. 187.

¹³¹ Bizonyosan, hiszen Zaharov jegyzetében ugyanarra a levéltári forrásra utal, mint Tóth Sándor.

¹³² Tóth Sándor: A Budapesten körülvárt ellenséges erők megsemmisítése, a főváros felszabadítása. In.: *Magyarország felszabadítása. Tanulmányok hazánk felszabadításának történetéből*. (szerk.: Száva Péter) Budapest, 1975. 412.

¹³³ K. W. Böhme: *Die Deutschen Kriegsgefangenen in sowjetischer Hand. Eine Bilanz*. München, 1966. 36.

másik forrás szerint a kitörést követően a szovjet hadsereg február 15-ig 22 350 hadifoglyot ejtett.¹³⁴ *Artyemjev* az utóbbi adathoz igen közelebbi, azaz 23 000 főben adja meg a kitörést követően február 16-ig foglyul ejtettek számát.¹³⁵

A fenti jelentések szerint is, a *Malinovszkij* által említett, több mint 110 ezer főhöz további, több mint 20 ezer fő járul.

Végül a 110 ezer főnél nagyobb (hadi)fogoly létszámot támasztja alá az a tény is, hogy – bár Budapest fokozatos elfoglalásával egyidejűleg is már megkezdődött, – a főváros polgári lakosságának tömeges elhurcolása¹³⁶ február 13-a után is tovább folytatódott, sőt nemcsak februárban, hanem egészen április végéig, vagyis az ostrom befejeződése után még több mint 2,5 hónapig!¹³⁷ Tehát az ostromot követően a szovjet szervek által (Vörös Hadsereg, NKVD, SZMERS) fogságba vetett katonákkal és polgári személyekkel együtt, immár bizonyosra vehető a 138 ezres fogolylétszám. Annál is inkább, mivel a 2. Ukrán Front parancsnokának a foglyokkal el kellett számolnia az NKVD GUPVI-nál, vagyis a Hadifogoly és Internáltügyi Főparancsnokságánál, pontosabban annak a Vörös hadsereg mellé rendelt fogadópontjainál.

Kamen Nevenkin bolgár hadtörténész azonban kétségbe vonja és a budapesti csata során fogságba vetettek 138 ezres számát. Azzal érvel, hogy ez, a 2. Ukrán Front jelentésében szereplő létszám nemcsak a budapesti csata során hadifogságba ejtetteket tartalmazza, hanem a 2. Ukrán Front teljes, vagyis az Északi-Kárpátoktól a Csepel-szigetig terjedő arcvonalán 1944. december 27. és 1945. február 14. között fogságba ejtettek számát. Egyúttal megjegyzi, hogy az előbbivel megegyező levéltári egységben – ahogy írja – „viszonylag megbízható” adatok

¹³⁴ Ungváry Krisztián: A budapesti csata végső felvonása: a német-magyar védősereg kitörési kísérlete. *Hadtudományi Tájékoztató* 1994/10. 175.

¹³⁵ Artyemjev, N.: Magyarország felszabadítása. Budapest, 1950. 66.

¹³⁶ A témáról először megjelent, levéltári kutatásokon alapuló írás: Bognár Zalán: Budapest polgári lakosságának tömeges elhurcolása szovjet hadifogságba, 1945. január–március. *Hadtörténelmi Közlemények* 1995/1. 109-114.

¹³⁷ Stark Tamás: A „málenkij robot” budapesti áldozatai 1944–1945. Egy forráscsoport elemzésének tanulságai. *Történelmi Szemle*, 2012/2. 297.

szerint a budapesti katlanba zárt ellenséges erőkből Pesten 62 826, míg Budán körülbelül 59 ezer főt ejtettek fogságba a szovjetek és szerinte ez a hiteles adat. Tehát szerinte, illetve a másik dokumentum szerint „csak” mintegy 122 ezer hadifoglyot ejtettek a szovjetek a budapesti katlanban. A szerző azt is hozzáteszi e létszámadathoz – elfogadva a védők ennél lényegesen kisebb létszámát, valamint számításba véve a harcokban életüket vesztett több tízezer katonát is –, hogy „Ezek a számok minden bizonnyal magukban foglalják azon magyarok jó részét is, akik soha semmilyen harcban nem vettek részt az ostrom folyamán”.¹³⁸ Véleményünk szerint a 16 ezer fős különbség nem releváns, hiszen csak 11,6%-os.

Mindazonáltal mindenképpen előrevivő Nevenkin kutatása, mert az általa elfogadott és hitelesnek tartott létszám előtérbe helyezésével jelen írás szerzőjét is a létszámadatok továbbgondolására ösztönözte, amelyek alapján az is lehetséges, hogy még a 138 ezer főnél is több embert vetettek fogságba Budapest ostroma kapcsán. Hogy miért?

Először is, az említett jelentések, csak a 2. Ukrán Front által fogságba vetettek létszámát tartalmazza, míg a budai oldalon a 3. Ukrán Front zárta be Budapest körül az ostromgyűrűt 1944. december 24-én, és már aznap fogságba vetettek civileket a Budai oldalon, a Pasaréti úton és a Rómaifürdő területén,¹³⁹ Míg a Budapest csoportot – amellyel a budai oldalon a 3. Ukrán Front alárendeltségében harcoló alakulatokat is a 2. Ukrán Front alárendeltségébe helyezték – csak 1945. január 11-én hozták létre, s így az addig a 3. Ukrán Front által elfogott katonák és civilek 10-20 ezer fős létszáma természetesen nincs benne sem a 138 ezer, sem a 122 ezer főben.

Másodszor, a budapesti civilek tömeges elhurcolása – nem beszélve a fővárost körülvevő agglomerációról – hamarabb kezdődött, mint a jelentésben megadott 1944. december 27-i kezdődátum és több mint 2,5 hónappal tovább tartott a jelentésben írt 1945. február 14-i dátumnál. Tehát, ha komolyan vesszük a Nevenkin szerint elfogadott, 1945.

¹³⁸ Kamen Nevenkin: A Budapest Erőd 1. A magyar főváros ostroma, 1944-45. Hadiakadémia, Budapest, 2019. 1111-1112.

¹³⁹ Stark T.: A „málenkij robot”... 282-283.

február 14-ig hadifogságba vetett védők és civilek létszámaként a 122 ezer főt, akkor a Budapest és környékéről a budapesti csata okán elhurcoltak teljes létszáma – napi 500-1000 fő civil fogságba vetésével számolva – messze meghaladja a 138 ezer fős létszámot!

Mindazonáltal maradjunk a 138 ezer fős hadifogoly létszámnál, ugyanis Malinovszkijnak, a Vörös Hadsereg marsalljának ezt a hadifogoly létszámot le kellett számolnia, át kellett adnia az NKVD GUPVI számára, vagyis a Belügyi Népbiztosság Hadifogoly- és Internáltügyi Főparancsnokságának, pontosabban eljuttatnia ennek hadseregbeli fogadópontjaihoz.¹⁴⁰ Ugyanakkor a Budapesten körülzárt német–magyar védősereg létszáma mintegy 79 ezer fő volt,¹⁴¹ vagyis – a marsall által megadott létszámadatoknak még a felét sem érte el. Ráadásul a főváros védői közül – a harcok hevességét ismerve – csak maximum 35-40 000 fő eshetett szovjet fogságba, akik között a magyar katonák lehettek többségben. Először is, a visszaemlékezések és a 2. Ukrán Front csoportfőnökségének jelentése szerint is a német katonák azt tartották: „...a halál jobb, mint a fogság”.¹⁴² Másrészt, a németek közti magas halálozási arányt támasztja alá a német hadifogolykérdést 12 kötetben feldolgozó «Erick Maschke Bizottság» felmérése is, amely szerint a budapesti csatában fogságba esettek nagy része magyar volt, mivel a Szovjetunióból hazatért német hadifoglyok között alig akadt valaki, aki Budapesten harcolt volna.¹⁴³

Mindenesetre hiányzott mintegy 100 000 hadifogoly, akiket a marsall Budapestről és az azt körülvevő agglomerációból elhurcolt polgári személyekkel pótol. Ha azonban csak a fiktív, 188 000 fős védősereg számából kivonjuk a valódi 79 000 fős védősereg létszámát, akkor a kü-

¹⁴⁰ V. P. Galickij: Vrazseszkije vojenno-plennije v SZSZSZR (1941–1945), Vojennoisztorieszkij Zsurnal, Moszkva, 1990/9. 42.

¹⁴¹ Ungváry Krisztián: Budapest ostroma. Corvina, Budapest, 1998., 71. (17. táblázat) és 305. (32. táblázat).

¹⁴² Tóth Sándor: A Budapesten körülzárt ellenséges erők megsemmisítése, a főváros felszabadítása. In.: Magyarország felszabadítása. Tanulmányok hazánk felszabadításának történetéből. (szerk.: Száva Péter) Budapest, 1975. 266.

¹⁴³ K. W. Böhme: Die Deutschen Kriegsgefangenen in sowjetischer Hand. Eine Bilanz. München, 1966. 30.

lönbség még nagyobb, 109 000 fő.¹⁴⁴ Döbbenetes adat! Ugyanakkor a 100 000 fő körüli adatot erősíti meg a nyugati emigrációban, 1950-ben kiadott „Fehér könyv” is, amelyet az ENSZ hitelesnek fogadott el.¹⁴⁵

Azaz mintegy 100 ezer főre tehető az akkor még csak 14 kerületből álló Budapestről és a fővárost körülvevő agglomerációból elhurcolt polgári személyek száma.

A civil lakosság tömeges elhurcolása Budapestről és környékéről hadifogolyként

A Budapestről és környékéről történt elhurcolások időintervallumára, módjára, területi arányaira, a fogságba vetettek életkorára, társadalmi összetételére, valamint az elhurcolások útvonalaira vonatkozóan a Külügyminisztérium Hadifogoly Osztályára (korábban Politikai Osztályára) érkezett több tízezer kérelem alapján pontos képet nyerhetünk.

A budapesti és környékbeli polgárok összeszedése – mint ahogy ez a Külügyminisztérium Hadifogoly Osztályához érkezett kiszabadítási kérelmekből kitűnik – december végétől április végéig tartott, vagyis az ostromgyűrű bezárulásától a főváros elfoglalása után még több mint két és fél hónapig. Ugyanakkor a legnagyobb arányú összeszedések január közepétől március közepéig tartottak. Az első budapesti civil (hadi)foglyok budai lakosok voltak, majd január elejétől a pesti oldalról is kezdték összeszedni a polgári lakosokat, akik közül az elsöket Zuglóról és Kőbányáról hurcolták el.

Az ekkor még Debrecenben székelő Ideiglenes Nemzeti Kormányhoz az első hivatalos értesítések a tömeges elhurcolásokról február

¹⁴⁴ Budapest védőinek létszámadatairól és a Budapest ostroma kapcsán elhurcolt polgári személyek létszámára vonatkozó adatokat és számításokat bővebben lásd: Bognár Z.: Egy csata utóélete... i. m. 77–87.

¹⁴⁵ Fehér könyv a Szovjetunióba elhurcolt hadifoglyok és polgári deportáltak helyzetéről. (Szerk.: Magyar Harcosok Bajtársi Közössége Hadifogoly-szolgálat.) Bad Wörishofen, 1950. 9.

középső harmadában érkeztek. **Csorba Jánosnak**, Budapest székesfőváros 1945. Január 21-én a Budapesti Nemzeti Bizottság által megválasztott polgármesterének február 11-i, a miniszterelnökhöz írt levele a következőképpen tudósít a Budapesti helyzetről: „... súlyosan nehezedik a városra az a körülmény, hogy az orosz csapatok az embereket munkára fogják össze. Ezeket néha csak néhány óráig veszik igénybe, máskor azonban napokig dolgoztatják, sőt vidékre szállítják őket. Az összefogdosás az utcákon, minden rendszer nélkül történik. Vannak, akiket éhesen, kiskabátban visznek el. Nemcsak munkanélkülieket, hanem igen sok esetben fontos üzemek alkalmazottait, vezetőit, sőt néhány lelkészt is összeszedtek. Közülük több ezer embert gyűjtőtáborokba visznek, részben Gödöllőre, részben más városokba. Ezeknek számát 18-20 000-re becsülik.¹⁴⁶ A táborokban semmit sem csinálnak velük, még csak ki sem hallgatják őket. Emiatt a férfiak nem mernek az utcákon járni. Az összefogás veszedelme éppen azokat fenyegeti, akiknek fontos munkájuk miatt lakásukat el kell hagyni.”¹⁴⁷ (Kiemelés tőlem – B. Z.) Majd egy héttel később **Hátszeghi (Hatz) Ottó** ezredes, – akit **Csernisov**, Budapest szovjet katonai parancsnoka mellé rendelték ki összekötő tisztként – 1945. február 17-i, a honvédelmi miniszternek tett jelentésében a következőket írta: „Az emberek rendszertelen összefogdosása és elhurcolása rendületlenül tovább folyik.” Majd a továbbiakban így folytatja: „Megható a budapesti lakosság élni akarása. Ingyen és élelem nélkül minden munkás a helyére sietne, hogy a termelést folytassa, üzemét rendbehozza. Az elhurcolás veszélye azonban megfélemlít mindenkit. Senki sem meri elhagyni otthonát.”¹⁴⁸

¹⁴⁶ A valóságban már ekkor jóval több civilt vetettek hadifogságba a szovjet szervek. A valóságosnál alacsonyabb létszámadatnak több oka is van. Először is a főpolgármester a Budai oldalon történt elhurcolásokról nem sokat tudhatott, hiszen január 18-ától már teljesen el volt vágva a Budai oldaltól és korábban is inkább a budai irányban történt migráció. Másodszer pedig ebbe a létszámba természetesen nem vette bele az akkori Budapest közigazgatási határán túli fogolyszedéseket sem.

¹⁴⁷ Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (MNL OL) XIX-A-1-j, Miniszterelnökség Általános iratok, (Ált. i.), 474./1945.

¹⁴⁸ HL HM 1274./ált. – 1945.

Vitték a polgári lakosokat a már elfoglalt háztömbök, lakónegyedek vagy gyárak óvóhelyeiről, a lakásokból, az utcákról igazolás ígéretével vagy csak egy kis munkára, „málenkij robot”-ra. Sőt vitték őket a gyárakból, az üzemekből is, és az embereket az sem mentette meg az elhurcolástól, ha a Vörös Hadsereg részére dolgoztak. Így hurcoltak el munkásokat például a Kelenföldi Erőmű Budafoki úti, a Standard Villamossági Rt. Fehérvári úti telephelyéről, az Egyesült Izzólámpagyárból, a csepeli *Weiss Manfréd* gyárból, a MÁV Istvántelki és Kőbányai Főműhelyéből, a Hoffher-Schrantz Gépgyárból, és a sort még hosszan folytathatnánk.¹⁴⁹ Nem kímélték a különböző egészségügyi intézetek járóképes betegeit sem, és sokszor a gondozó személyzettel együtt hajtották őket a kijelölt hadifogoly-gyűjtőtáborba.

Különös előszeretettel vitték el az egyenruhás közalkalmazottakat, a postásokat, vasutasokat vagy éppen rendőröket, mivel a hadifogolyhiánnyal küszködő szovjet katonai vezetésnek jól jöttek ezek az egyenruhások a civil foglyok tömege közt, s könnyen rájuk süthették, hogy valamilyen ellenük harcoló fegyveres testületnek a tagjai. A Magyar Postavezérigazgatóság 1945. május 9-i, a Külügyminisztériumhoz címzett levelében 859 elhurcolt alkalmazottjának a szabadon bocsátását kérelmezi.¹⁵⁰ A gödöllői és a ceglédi hadifogolytáborokban külön postás századokat alakítottak ki. Ugyancsak „előszeretettel” vitték el a BSZKRT, vagyis a Budapest Székesfőváros Közlekedési Részvénytársaság egyenruhás alkalmazottait is, a villamosvezetőket, kalauzokat stb. Egy részükből a ceglédi Huszár laktanyabeli hadifogolytáborban alakult külön BSZKRT század.¹⁵¹ Hasonló volt a helyzet a MÁV alkalmazottaival is. A MÁV Általános Igazgatási Főosztályának – az 1945. március 27-i levelében olvasható – addigi összesítése szerint az orosz katonai hatóságok által elvitt budapesti államvasúti alkalmazottak szá-

¹⁴⁹ MNL OL XIX-J-1-q KÜM HDF. O. 127.803/pol. – 1945., 125.108/pol. – 1945., 27.793/pol. – 1945., 28.037/pol. – 1945., 27.113/pol. – 1945., 27.575/pol. – 1945.

¹⁵⁰ MNL OL XIX-J-1-q KÜM HDF. O. 27.271./pol. – 1945.

¹⁵¹ MNL OL XIX-J-1-q KÜM HDF. O. 27.111./pol. – 1945.

ma 1195 fő.¹⁵² A rendőrökkel sem kivételeztek. Szolgálati helyeikről, a rendőrőrszobákról vitték el a rendőröket, például február 11-én a **XI. Horthy Miklós** út 9. szám alatti rendőrőrsről 39 főt, vagy a várból 8 főt.¹⁵³ Kádár János, akit január 23-án neveztek ki Budapest rendőrfőkapitány-helyettesévé, 1945. február 9-i szigorúan bizalmas jelentésében a következőket írta: „... az orosz hatóságok a kapitányságokról, a laktanyákból vitték el a rendőröket. A naponta szolgálatba induló rendőröknek alig 50%-a érte el szolgálati helyét. A rendőrök elvitele olyan méreteket öltött, hogy jelenleg Gödöllőn 2000-3000 főnyi rendőrtiszt és legénység van a fogolytáborban.”¹⁵⁴ Ugyanígy elvitték az új, demokratikus Magyar Honvédség Budapestre kerülő tagjait is, mint például március 10-én a **Horthy Miklós** körtérről **Lék László** főhadnagyot, aki a Magyar Vöröskereszt Hadifogoly Irodáján teljesített szolgálatot.¹⁵⁵

Voltak olyanok, nem is kevesen, akik az I. világháborúban már megízlelték az orosz hadifogságot, a szibériai csontfagyaszó telet és a II. világháború végén immár civilként és már megöregedve kellett elszendvedniük immár a szovjet fogság embertörő malmának a poklát. Így történt ez **Solc Jánossal** is, aki 53 évéből már 6 esztendő orosz hadifogságban töltött,¹⁵⁶ és még sokan másokkal, akik a korábbi orosz fogságban elsajátított orosz nyelvtudásukkal sokat segítettek sors-, pontosabban a bajtársaikon, akik sokszor életüket köszönhették az öreg bakák nyelvtudásának. Ugyanakkor sajnos közülük a legtöbben már nem élték túl a másodszori fogság megpróbáltatásait.

A marsall, hogy tovább kozmetikázza, illetve valószínűsítse családsát, egyéb fogásokat is alkalmazott. Például többször előfordult, hogy a civil foglyokra a hadifogságban már meghalt német és magyar katonák ruháit adták. A Honvédelmi Minisztériumba érkezett egyik jelentés is

¹⁵² MNL OL XIX-J-1-q KÜM HDF. O. 27.270./pol. – 1945.

¹⁵³ MNL OL XIX-J-1-q KÜM HDF. O. 27.688./pol. – 1945.

¹⁵⁴ Szakács Sándor–Zinner Tibor: A háború „megváltozott természete” Adatok, adalékok, tények és összefüggések 1944–1948. Genius Gold Rt., Budapest, 1997. 83.

¹⁵⁵ MNL OL XIX-J-1-q KÜM HDF. O. 27.541./pol. – 1945.

¹⁵⁶ HL HM 35.211./eln. – 1945.

egy ilyen esetről tudósít: A budapesti Ferenc József lovassági laktanyából kialakított gyűjtőtáborban lévő magyar hadifoglyokat – „miután tőlük a magyar honvédség egyenruháját elszedik – német egyenruhába öltöztetik és így szállítják őket tovább, a sötétség beállta után ismeretlen helyre”¹⁵⁷. Egy másik – a Külügyminisztériumhoz írott – felháborodott hangú levélben pedig a következőket olvashatjuk: „Újabbban az oroszok a magyar hadifoglyokat beöltöztetik német egyenruhába, ezzel akarják a világot félrevezetni, hogy német foglyot visznek, persze senkinek nem szabad megközelíteni a fogolyszállítmányt.”¹⁵⁸ Jellemző volt az a módszer is, hogy a vasúti szállításoknál a magyar civil és katonai hadifoglyok közé vagononként 10–20 németet is beraktak, így az egész szerelvény német hadifogoly-szállítmányként futott.¹⁵⁹

A szovjet katonáknak, illetve feletteseiknek teljesen mindegy volt a foglyok kiléte, csak egy dolog volt fontos: a létszám.

Budapesten a lakosság összeszedésének többféle módját is alkalmazták a szovjet katonák. A legalapvetőbb módszerük volt, hogy a már elfoglalt háztömbök, illetve lakónegyedek óvóhelyeiről (légoltalmi pincéiből) a férfilakosokat közvetlenül a front mögött kialakított gyűjtőhelyekre terelték, azon címszóval, hogy ott majd igazolják őket, és erről dokumentumot (bumáskát) is kapnak, amellyel szabadon közlekedhetnek. A Külügyminisztérium Hadifogoly Osztályának iratanyagában ezrével találhatóak olyan kérdőívek, amelyek „Mikor és honnan vitték el a Vörös Hadsereg katonái?” rubrikájában az 1945. januári vagy februári dátum mellett valamelyik budapesti ház óvóhelye szerepel. Ezt a szovjet dokumentumok is alátámasztják, amelyekből az is kiderül, hogy ezek a civil összeszedések központi parancsra történtek. Ugyanis például a Budán a Déli vasúti hídhöz tartozó

¹⁵⁷ HL HM 25.251/el. – 1945.

¹⁵⁸ MNL OL XIX-J-1-q KÜM HDF. O. 30.002/pol. – 1945.

¹⁵⁹ HL Tanulmányok és visszaemlékezések gyűjteménye (Tgy.) 3225. Kiss István: Egy mezítelen a többszázezer közül. Fogságom naplója. Szovjet fogságom 594 napja. 4.; Volt Hadifoglyok Bajtársi Szövetsége (VHBSZ) 421. – 1993. Balczó István volt civil (hadifogoly visszaemlékezése (továbbiakban: vic.) 1.; VHBSZ 288. – 1992. Baranyai Béla vic. 1.

töltésnél harcolt 23. lövész hadtest alárendeltségében lévő 83. tengerészgyalogosokból álló dandár napi jelentéseiben is a hadifogságba vettteknél külön említi a katonákat és a civileket. Az is jól kivethető ezekből a napi jelentésekből, hogy amikor elfoglalnak háztömböket, akkor akár 100 főnél több civilt is fogságba ejtenek, míg amikor megmerevedik a front és nem jutnak előrébb, akkor többnyire nem ejtenek civil foglyokat. Sőt az a döbbenetes tény is kiderül e jelentésekből, hogy ez az alakulat 1945. január 1. és február 10. között 6,5-ször több civilt ejtett fogságba, mint amennyi katonát!¹⁶⁰

A másik leggyakoribb forma – amely nagyságrendjét tekintve vetekszik az előbbivel –, hogy az utcáról szedték össze az embereket. Ez általában úgy zajlott le, hogy egy-két szovjet katona a forgalmasabb utcák és terek (a körutak, az Andrásy út, a Rákóczi út, az Oktogon stb.) házainak kapualjaiban vagy egy-egy épen maradt üzlethelyiségben elbújva az arra járókat összeszedte és betuszkolta a belső udvarokba, pincékbe, vagy magukba az üzlethelyiségekbe, majd a sötétség beálltával továbbvitték őket a gyűjtőtáborok felé. Még **Rákosi Máttyás**, a Magyar Kommunista Párt főtitkára is – akit Sztálin legjobb magyarországi tanítványának neveztek, tehát nem lehet őt szovjetellenes elhajlással vádolni – a következőképpen fakadt ki **Georgi Dimitrovnak**, a bolgár kommunista párt főtitkárának írt egyik levelében: „Nagy nehézséget okoz nekünk, hogy a razziák Budapest utcáin újra nagyobb méreteket öltenek. Némely napokon a gyárba menő vagy onnan jövő munkások ezreit fogják össze az utcákon, és mint hadifoglyokat különböző táborokba viszik őket. A Központi Bizottság házát naponta valósággal megszállják az izgatott hozzátartozók.”¹⁶¹ Áprilisban az Ideiglenes Nemzeti Kormány egyik miniszterét, gróf **Teleki Géza** vallás és köz-

¹⁶⁰ Honvédelmi Minisztérium Központi Irattára (Centralnij Archiv Minyisztyersztva Oboroni = CAMO, Podolszk) fond: 1890. opisz: 1, gyelo: 23, 1–43. o. – A 83. tengerészgyalogos dandár hadinaplója. Ezúton köszönöm Mihályi Baláznak, hogy a Kamen Nevenkin által felkutatott és neki átadott anyagot a rendelkezésemre bocsátotta!

¹⁶¹ Pütkösti: i. m. 77.

oktatásügyi minisztert is elvitték egy kis munkára, de neki szerencséje volt mert rátaláltak és kiszabadították.¹⁶²

Akinek sikerült ezen akciókból kicsúsznia, és hadköteles korú volt, annak kerülete illetékes NKVD-parancsnokságán kellett jelentkeznie igazoltatás végett. Innen néhány kivételtől eltekintve mindenkit fegyveres kísérettel, konvojban hadifogoly-gyűjtőtáborok felé indítottak útba.¹⁶³

Azoknak a férfiaknak, akik mindezek után szabadon mozoghattak Budapesten, még esélyük volt arra, hogy akár a lakásukról, akár a munkahelyükről vagy a romeltakarításból „málenkij robot” (kicsi munka), vagy igazoltatás címén egy „davajgitáros”¹⁶⁴ szovjet katona elkísérje őket a legközelebbi NKVD-parancsnokságra, vagy közvetlenül egy gyűjtőhelyre, mint ahogy ezt a már idézett jelentésében Hátszeghi ezredes leírta.

A fenti változatos módszerek valamelyikével került fogságba több, az ellenállási mozgalomban részt vett személy, mint például a Magyar Nemzeti Felkelés Felszabadító Bizottságának tagjai: **Mikó Zoltán**, **Bondor Vilmos** és még mintegy 250 társuk.¹⁶⁵ Sőt partizánok, mint például **Csobány Endre**, a Görgey partizánzászlóalj parancsnoka és társai, akik egy ideig együtt harcoltak a szovjet csapatokkal,¹⁶⁶ vagy **Csillik Gábor**, aki a Lendvay utcai partizánszakaszban harcolt.¹⁶⁷ Említhetjük még a zsidókat mentő **Rózsa Pált** is, akit január 3-án hurcoltak el a lakásáról, és akiért kiszabadítási kérelemmel fordultak a

¹⁶² Montgomery: i. m. 205.

¹⁶³ Ilyen NKVD-parancsnokságok voltak: VIII. Luther u. 4.; IX. Üllői út 8.; XI. Horthy Miklós (ma Bartók Béla) út 61.; XII. Böszörményi út. 23. XIV. Amerikai út 25. szám alatt.

¹⁶⁴ A szovjet dobtáros PPS géppisztolyt nevezte így a magyar köznyelv, lévén hogy a szovjet katonák többnyire ezzel, a „gitárként” rájuk fogott fegyverrel davajozás (davaj=gyerünk) közben kényszerítették őket parancsaik végrehajtására.

¹⁶⁵ Benkő Zoltán: Mikó Zoltán és a Görgey-zászlóalj. In Magyarország 1944. Fejezetek az ellenállás történetéből **Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 1994., 287–295.**

¹⁶⁶ MNL OL XIX-J-1-q KÜM HDF. O. 25.984/pol.– 1945.; Benkő: i. m.

¹⁶⁷ Az MKP Központi Vezetősége kérte ki. MNL OL XIX-J-1-q KÜM HDF. O. 27.413/pol.– 1945.

megmentett kommunista párti zsidók, valamint több, a szovjetek oldalán, a Budai Önkéntes Ezred tagjaként harcolt magyar katona is.¹⁶⁸ Sok kommunista párttagot, sőt középvezetőt is elvittek, mint például **Hegedűs András** kommunista párti politikust, későbbi miniszterelnököt, aki így emlékszik ezekre: „Engem is sokszor igazoltattak, néha csak kisebb munkavégzésre fogtak be, máskor viszont láthatólag hadifogolyként kezeltek. Kétszer megszöktem, egyszer pedig sikerült üzeni a kommunista pártnak és ők kimentettek. **Vas Zoltán** kézzel írt igazolása esetenként többet ért, mint az orosz városparancsnok pecsétes papírja, mivel azt a harcoló alakulatokhoz tartozó katonák nem fogadták el.”¹⁶⁹ Ebből kiderül, hogy **Vas Zoltán** nem a Vörös Hadsereg, hanem az NKVD tisztjeként tért vissza Magyarországra. Ugyanis, ahogy már említettem, a szovjetekkel együtt harcoló Budai Önkéntes Ezred tagjait is fogságba vetették, mert az őket igazoló szovjet katonáknak nem számított, hogy az általuk igazoltatott személynek magas rangú szovjet tisztől van igazolása. S ahogy **Hegedűs András** maga is írta még a szovjet városparancsnok pecsétes papírja sem ért fel Vas Zoltánéval. Ez csak úgy lehetséges, hogy Vas Zoltán az NKVD tisztje volt, hiszen a Vörös Hadsereg katonái is rettegetek az NKVD-től, respektálták az általuk adott igazolásokat.

Még megdöbbentőbb **D. Róbert** antifasiszta ellenálló esete, akit a nyilasok az Andrássy út 60-ban megkínóztak, „majd a Duna-partra vitték kivégezni, több társával együtt”. A rájuk leadott géppisztolyoszorozat **D. Róbertet** nem sebezte meg halálosan. „Felgyógyult, de 1945. április 3-án ismeretlen okból, a nála lévő ellenállási mozgalmi igazolványa ellenére elvitték, ahonnan a máramarosszigeti fogolytáborba került”, olvasható az egyik szabadítási kérelemben.¹⁷⁰ Tehát a nyilas vérengzést, kivégzést csodával határos módon túlélve, szovjet hadifogság lett a sorsa, ahonnan ki tudja, hogy életben hazatért-e?

¹⁶⁸ MNL OL XIX-J-1-q KÜM HDF. O. 27.760/pol. – 1945.

¹⁶⁹ Hegedűs András: A történelem és a hatalom igézetében. Kossuth Könyvkiadó, Budapest 1988. 105.

¹⁷⁰ MNL OL XIX-J-1-q KÜM HDF. O. 145.131/7. – 1945.

Szovjet hadifogság jutott osztályrészül igen sok zsidó származású személynek is, aki egyszer már átélte a megalázottság, a kiszolgáltatottság, az embertelenség és a naponkénti halálnak kitettség borzalmas stációit. Volt, akit a bori lágerből a szerb partizánok szabadítottak ki, s miután hazajött Budapestre, a felesége keresése közben a Rózsák terén vetették fogságba.¹⁷¹ A budapesti gettóba zárt zsidóság egy része sem sokáig örülhetett a január 18-ai felszabadulásnak, mert többüket még aznap, hazatérve lakásukba, a lakótársaikkal együtt hurcolták el. A kiszabadítási kérelmükhöz csatolt kérdőív megjegyzés rovatába ilyen és ehhez hasonló szövegek olvashatóak: „A gettóból kijöve, ugyanaznap a ház összes férfi lakójával együtt először Gödöllőre vitték, jelenleg Cegléden [hadifogolytáborban van].”¹⁷²

Sőt sok, a náci Németországba deportált zsidó személyt, aki túlélte a KZ-lágerek borzalmait, hazafele jövet vagy hazaérkezve Budapestre az orosz–angol nyelvű igazolásukat semmibe véve hurcoltak el egy másik típusú embertelen birodalom lágereibe.¹⁷³

Nagyon sok Magyarországon tartózkodó, illetve itt menedéket talált külföldi állampolgár is áldozata lett a szovjetek fogolyszerző akcióinak. Így például azok közül a lengyelek közül is sokan kerültek szovjet hadifogságba, akik 1939-ben menekültek el hazájukból a német-szovjet megszállás elől, ahogy ez jól látható a Külügyminisztériumhoz érkezett kérelmekből és a ceglédi hadifogolytábor foglyainak téglafelirataiból.¹⁷⁴ Rajtuk kívül még Budapestén hadifogságba vetettek a szovjetek több mint 200, német hadifogságból Magyarországra menekült franciát, akiket a gödöllői hadifogolytáborba hajtottak.¹⁷⁵ Sőt több még az országban működő nagykövetség diplomatáit is elhurcolták, mint pél-

¹⁷¹ MNL OL XIX-J-1-q KÜM HDF. O. 27.758/pol. – 1945.

¹⁷² MNL OL XIX-J-1-q KÜM HDF. O. 27.684/pol. – 1945.; 27.687/pol. – 1945.

¹⁷³ Pl.: MNL OL XIX-J-1-q KÜM HDF. O. 27.217/pol. – 1945.; KÜM HDF. O. 27.229/pol. – 1945.; MNL OL XIX-J-1-q KÜM HDF. O. 27.228/pol. – 1945.

¹⁷⁴ MNL OL XIX-J-1-q KÜM HDF. O. 125.231/pol. – 1945.; Bognár Zalán, Jójárt György, Reznák Erzsébet: Téglákba vésett történelem. A ceglédi fogolytábor története és téglafalainak feliratai. Kossuth Múzeum, Cegléd, 2017. 99-100.

¹⁷⁵ Interjú Dr. Kosáry Domokos egykori civil hadifogollyal, a Magyar Tudományos Akadémia későbbi elnökével. A hangfelvétel a szerző birtokában.

dául a svájci és a svéd követség több diplomatáit, akik közül **Raul Wallenberg** a legismertebb. Igaz őket többnyire nem a Vörös Hadsereg, hanem az NKVD vetette fogságba.¹⁷⁶

A magyar kormány többször is kérelemmel fordult a Szövetséges (szovjet) Ellenőrző Bizottsághoz az ártatlanul elhurcolt civilek érdekében, többnyire nem sok eredménnyel. Így például az egyik levélben azt kérte, hogy „elsősorban az ellenállási mozgalomban részt vett, főleg Budapest utcáiról, óvóhelyeiről, vagy Sopronkőhidáról hazatérve az úton elszállított emberek és a szervezett párttagok bocsáttassanak szabadon.”¹⁷⁷

De nemcsak a hivatalos verzió szerinti, 18 és 50 év közötti férfilakosokat hurcolták el, hanem 13 éves gyerekeket is elvittek, mint például **E. Dezsőt**, és 50 felettieket is, mint például az édesapját, akivel együtt hurcolták el az egyik budapesti gyár, a Standard Villamossági Rt. óvóhelyéről 1945. január 7-én.¹⁷⁸ Még az is előfordult, hogy nők is belekerültek a (hadi)fogoly-oszlopokba. Ők többnyire önként vállalták a sorközösséget férjükkal, de őket a romániai lágerekből már haza küldték, illetve haza engedték.¹⁷⁹ A szovjet katonák számára csak egy dolog volt fontos: a létszám.

A polgári lakosok összeszedése és fogságba vetése olyan mértéket öltött, hogy az Ideiglenes Nemzeti Kormány miniszterelnöke, **Dálnoki Miklós Béla** – hivatalos úton – a külügyminisztere, **dr. Gyöngyösi János** útján kérte **Vorosilov marsalltól**, a magyarországi Szövetséges Ellenőrző Bizottság elnökétől a foglyszedés leállítását.¹⁸⁰

Március végétől a már enyhülni látszó elhurcolások ismét nagyobb méreteket kezdtek öltetni, ahogy ezt Rákosi maga írta meg a bolgár

¹⁷⁶ A svájci követség jelentése Magyarország orosz megszállásáról 1945 tavaszán. Idézi: Montgomery, John Flournoy: Magyarország a vonakodó csatlós. Budapest, 1993. 205-206.

¹⁷⁷ MNL OL XIX-J-1-q KÜM HDF. O. 27.515/pol. – 1945.

¹⁷⁸ MNL OL XIX-J-1-q KÜM HDF. O. 27.732/pol. – 1945.; Interjú Elter Dezsővel. A hangfelvétel a szerző birtokában.

¹⁷⁹ VHBSZ Csánki Gábor vie. 33./92.; MNL OL XIX-J-1-q KÜM HDF. O. 27.637/pol. – 1945.

¹⁸⁰ MNL OL XIX-J-1-q KÜM HDF. O. 26.047/pol. – 1945.

kommunista párt főtitkárának. Ugyanezt erősíti meg a már korábban idézett *Hátszeghi Ottó* ezredes immár a március 29-i jelentésében is, amelyben a következőket írta: „4-5 nap óta Budapesten ismét tömegesen hurcolják el a férfilakosságot. Egyes épülettömböket körülzárnak, és a férfiakat 18–50 évig állítólag igazoltatás céljából – először a GPU [valójában az NKVD, amibe a GPU 1934-ben beolvadt – B. Z.] parancsnokságokra, majd ismeretlen helyre viszik. Az elhurcoltak közül csak kevesen térnek vissza otthonukba. Kérek sürgős intézkedést a Szövetséges Ellenőrző Bizottságnál.”¹⁸¹ Az elhurcolások méretének hirtelen növekedésének az lehet a magyarázata, hogy összesítették a budapesti csata kapcsán leszállított hadifoglyokat az érintett hadifogoly-gyűjtőtáborokban, s a meghatározott 138 000 fős létszám még nem volt meg, tehát gyorsan igyekeztek Budapest utcáiról pótolni, a még mindig hiányzó fogolylétszámot.

Az akkori Budapestet körülvevő agglomerációból is – amelynek jelentős része már a mai Budapest területéhez tartozik, amelyet akkoriiban Nagy-Budapestnek¹⁸² neveztek – tömegesen vitték el a polgári lakosokat többnyire kétféle indokkal: igazoltatás vagy kis közmunka végett minden 18 és 50 éves közötti férfi köteles a megjelölt időben és a kijelölt helyen jelentkezni, ami többnyire a város-, vagy községháza, vagy valamilyen iskola volt. Ilyen módszerrel vittek el például a rákospalotai városháza elől is 1945. január 27-én mintegy 600 férfit.¹⁸³ (Ugyanaznap vitték el a rákospalotai Istvántelki Főműhely 310 dolgozóját is a gödöllői hadifogoly-gyűjtőtáborba.)¹⁸⁴ Január 6. és 10. között Érdről és a környékbeli településekről (Diósd, Tárnok, Sósút stb.) kétnapi munka és azt követő igazolás, igazolvány adás ürügyével mintegy 4500 civil la-

¹⁸¹ HL HM 20.326/el. – 1945.

¹⁸² A következő települések tartoztak az akkori ún. Nagy-Budapesthez: Albertfalva, Békásmegyér, Budafok, Budatétény, Cinkota, Csepel, Kispeszt, Nagytétény, Pesthidegkút, Pestszenterzsébet, Pestszentimre, Pestszentlőrinc, Pestújhely, Rákoscaba, Rákoshegy, Rákoskeresztúr, Rákosliget, Rákospalota, Rákosszentmihály, Sashalom, Soroksár, Újpest.

¹⁸³ MNL OL XIX-J-1-q KÜM HDF. O. 27.495/pol. – 1945.

¹⁸⁴ MNL OL XIX-J-1-q KÜM HDF. O. 27.270/pol. – 1945.

kost hurcoltak el, akiknek kétharmada érdi volt.¹⁸⁵ Legtöbbjüket január 8-án Érdről a vásártérről hurcolták el, akik között mintegy 200 tárnoki lakos volt. Pesthidegkútról január 14-én mintegy 700 főt vittek el.¹⁸⁶

A másik elhurcolási indok a Budapest környéki településeken – ami országosan is gyakori volt – az embereknek a német származás indokával történt deportálása volt. **Rákosi Mátyás** a már említett, **Georgi Dimitrovnak** írt egyik levelében a következőkről is beszámol: „...sok jó elvtársat, mint németet elvittek, akiket csak ritkán tudunk kiszabadítani.”¹⁸⁷ De minderről a későbbiekben lesz szó.

A Budapestről és környékéről decembertől április végéig összeszedett és elhurcolt civil – és katona – hadifoglyokat 8 településen (Vác, Cegléd, Jászberény, Kiskunfélegyháza, Tetétlenpuszta, Kecskemét, Baja, Budapest) kialakított 12 hadifogolytábor-részlegben gyűjtötték össze. Közülük 4 város – Baja, Budapest, Cegléd, Kiskunfélegyháza – volt a gyalogmenetek végcélja, ahonnan már vasúton szállították tovább őket a Szovjetunió felé.¹⁸⁸ A pesti oldalról a legtöbb foglyot a gödöllői és a ceglédi, míg a budai oldalról a bajai lágerbe hajtották. Utóbbi esetben a foglyokat közel 200 km-t hajtották 6-7 napon keresztül, hiányos öltözékben, sokszor mínusz 10-20 fokos hidegben, szinte étlen-szomjan. E hadifogolytáborok lakóinak több mint a fele civil volt, különösen a gödöllőiben, ahol ez az arány 80-85% volt. Több visszaemlékező között ezt erősítette meg **Kosáry Domokos** történész, a Magyar Tudományos Aka-

¹⁸⁵ Romits Antal túlélő 8000, Tímár Edit 3000, míg Muskovics Andrea Anna 4500 főben adja meg az Érdről és környékéről elhurcoltak számát. (Romits Antal: Főhajtás az elhurcoltakért. Érdi Tükör, 2000/2. 21.; Tímár Edit: Érdiek a szovjet hadifogolytáborokban. In: Kubassek János (szerk.): Érdi krónika. Érd természeti képe, múltja, sportja és lakói. Érd, 2004. 317–321.; Muskovics Andrea Anna: „Mit vétettem, kinek ártottam? Tárnokiak malenkij roboton. Tárnok Nagyközség Szlovák Nemzetiségi Önkormányzata, Tárnok, 2016. 12.)

¹⁸⁶ MNL OL XIX-J-1-q KÜM HDF. O. 26.726/pol. – 1945.

¹⁸⁷ Pünkösti Árpád: i. m. 77.

¹⁸⁸ A magyarországi hadifogolytáborokról bővebben lásd Bognár Zalán: Hadifogolytáborok és (hadi)fogolysors a Vörös Hadsereg által megszállt Magyarországon 1944-1945. Kairosz, Budapest, 2012.

démia későbbi elnöke is.¹⁸⁹ Kovács Imre, a Nemzeti Parasztpárt egykori főtitkára rendkívül kifejezően írta le a gödöllői „hadifogolytábor” öszszetételét: „azt lehetett hinni, hogy egész Budapest ott szorong előttünk. Bundás, előkelő mozgású és tartású, már lestrapált és lezüllött urak mellett villamoskalauzok, utcaseprők, postások és rendőrök topogtak az udvaron. Csendőrök és katonák tarkították a polgári lakosságot...”¹⁹⁰ A gödöllői „hadifogolytábor” túlnyomó civil többségét, vagyis lényegében internálótábor jellegét erősíti meg a svájci követség jelentése is, amelyben a gödöllői hadifogoly-gyűjtőtábor „koncentrációs tábor”-nak nevezve azt írják, hogy ott „mintegy 40 ezer internáltat [tehát civilt – B. Z.] őriznek és onnan ismeretlen céllal kelet felé deportálják őket”.¹⁹¹

A Budapestről és környékéről hadifogolyként elhurcolt civilek gyalogmeneteinek útvonalai a hadifogolytáborokig és azok között

¹⁸⁹ Interjú dr. Kosáry Domokos, egykori civil elhurcolttal. A hangfelvétel a szerző birtokában.

¹⁹⁰ Kovács Imre: i. m. 191.

¹⁹¹ Montgomery, J. F.: Magyarország, a vonakodó csatlós. Budapest, 1993. 205.

Internáltként történt elhurcolás

Magyarország esetében a harmadik csoportot a német származás indokával elhurcolták alkotják. Ez a csoport két alapvető momentumban különbözik az előző kettőtől. Először is, ezek az elhurcolások már nemcsak a férfi, hanem a női lakosságra is kiterjedtek. Másodszer, ezeket az embereket már internáltként – a korabeli magyar dokumentumok szerint deportáltként – külön gyűjtőhelyekre vitték, ahonnan külön szerelvényekkel lettek kiszállítva a Szovjetunióba, ahol továbbra is a hadifoglyoktól elkülönítve, internálótáborokban lettek elhelyezve.

Ennek központi, írásba fektetett alapja a szovjet Államvédelmi Bizottság (ÁVB) 1944. december 16-i 7161. számú határozata volt, amelyet maga *Sztálin* látott el kézjeggyel. A határozat kimondta, hogy „A Szovjetunióba történő munkára irányítás céljából mozgósítani és internálni kell Románia, Jugoszlávia, Magyarország, Bulgária és Csehszlovákia Vörös Hadsereg által felszabadított területén tartózkodó valamennyi munkaképes német – a 17 és 45 év közötti férfiakat és a 18 és 30 év közötti nőket. [...] Engedélyezni kell az elszállítandó németek számára, hogy magukkal vihessenek meleg ruházatot, tartalék fehérneműt, ágyneműt, edényeket személyes használatra és élelmiszert, összesen 200 kg súlyig fejenként. [...] Valamennyi németet a Donyeci-szénmedence szénbányászatának és a Dél vaskohászatának helyreállítási munkálataira kell irányítani. [...] A németek begyűjtését és internálását 1944 decemberében és 1945 januárjában le kell bonyolítani és a munkaterületre való kiszállítást 1945. február 15-ig be kell fejezni.”¹⁹² Sztálin a „mozgósítás” irányítását az NKVD-re, „Berija elvtárs”-ra bízta.

E határozatának végrehajtási utasításaként a 4. Ukrán Front Katonai Tanácsa december 21-én a 00520. sz. (Szigorúan titkos!),¹⁹³ míg a 2. és a

¹⁹² Vida István (szerk.): *Iratok a magyar-szovjet kapcsolatok történetéhez*. 1944. október – 1948. június. Dokumentumok. Budapest, 2005. 65-67.

¹⁹³ Korszun, Olekszij (főszerk.): *Zakarpatszki uhorci i nyimci. internuvannya ta deportacijni proceszi 1944-1945. Arhivni dokumenti i materiali*. [A kárpátaljai magyarok és németek internálásának és deportálásának folyamatai 1944-1945. Levéltári dokumentumok és anyagok] Ужгород (Ungvár), 2012. 68-70.

3. Ukrán Front Katonai Tanácsa 1944. december 22-én a 0060. sz. (Szi-gorúan titkos!) parancsát adta ki. Utóbbi publikus, a lakosság számára megfogalmazott, falragaszokon megjelent változata általában a városparancsnokságok 3. számú parancsaként jelent meg. Ezek szerint „az összes német származású munkaképes személyek” – férfiak 17-45, nők 18-30 éves kor között – kötelesek voltak jelentkezni „a közvetlen mögöttes területen végzendő közmunkára” a kijelölt helyen és időpontban.

Már itt több probléma is felmerül. Először is, a parancsban nem az elkövetett bűnök és nem is a választott saját identitás, vagy anyanyelv volt az alapja a kényszermunkára hurcolásnak, hanem a demokratikus világ, sőt a Szovjetunió által is – legalábbis szavakban – elítélt a náci Németország által is alkalmazott úgynevezett „faji alapú” megkülönböztetés. Ugyanígy látták az eseményeket a korabeli emberek is. Még **Erdei Ferenc**, az Ideiglenes Nemzeti Kormány a titkos kommunista belügyminisztere is arról beszélt, hogy „ez ugyanaz, mint amit Hitler csinált a zsidókkal” – olvashatjuk **Révai Józsefnek**, a Magyar Kommunista Párt egyik vezetőjének a másik vezetőhöz, az ekkor még Moszkvában lévő **Rákosi Mátyáshoz** írt levelében.¹⁹⁴

A származási alapú megkülönböztetés kritériumait nem határozták meg központilag, így az összegyűjtést végrehajtó parancsnokok tág teret kaptak a német származás meghatározására. Így írt erről **Révai József** az előbb említett levelében: „A munkabíró német lakosság elszállítására vonatkozó akció, sajnos nem járt azzal a hatással, amivel kellett volna járnia. [...] Az történt ugyanis, hogy a parancsnokságok a legtöbb helyen úgy hajtották végre a dolgot, hogy a családnevekből indultak ki és fix kontingen-sekből. Ha nem volt elég német, vettek magyarokat. Vettek olyanokat, akik egy szót sem tudnak németül, bebizonyítottan antifasiszták, ültek, internálva voltak, mindegy: vitték őket. Előfordult, hogy kommunista párttitkárokat, vezetőségi tagokat, sőt nemzetgyűlési képviselőket vittek, azért mert német nevűek, sőt vittek tiszta magyar nevűeket is. Szóval, kissé sok volt az ilyen akcióknál természetesen elkerülhetetlen helyi túlkapás.”¹⁹⁵

¹⁹⁴ Izsák Lajos – Kun Miklós (szerk.): Moszkvának jelentjük... Titkos dokumentumok 1944-1948. Századvég, Budapest, 1994. 35.

¹⁹⁵ Izsák – Kun: i. m. 35.

A végrehajtók nemcsak a származást értelmezték „tágan”, hanem – a szovjet gyakorlatnak megfelelően – most sem tartották be a korhatárokat, s azt messze túllépve, 16-65 éves korig hurcolták el a polgári lakosokat.

Másodszor, – amint azt már a hadifogolyként elhurcolt civileknél is láthattuk – már ebben a kihirdetett paranccban is tudatos megtévesztés, hazugság volt, hiszen nem a frontvonal közvetlen mögöttes területére, hanem szovjetunióbeli kényszermunkára gyűjtötték őket.

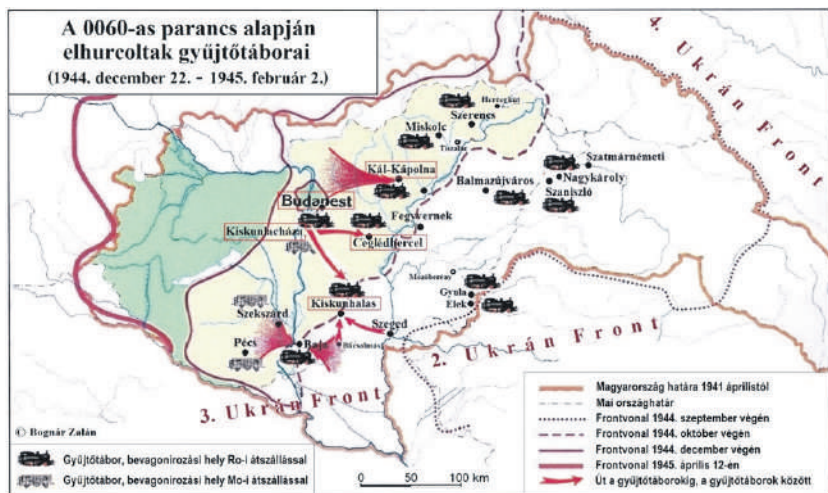
Ugyanakkor az ÁVB központi parancsa alapján a 0060-as parancsba már az is belekerült – ellentétben a 0036-os paranccsal –, hogy: „A mozgósítottak vigyenek magukkal: meleg felső ruhát, 2 pár hordható állapotban levő lábbelit, 3 rend fehérneműt, ágyneműt és takarót, evőedényt és 15 napi ételmet.”¹⁹⁶ Ebből adódóan a német nemzetiségűként elhurcoltaknak jóval nagyobb esélyük volt a túlélésre, mint azoknak, akiket a 0036-os parancs alapján, vagy például Budapestről hadifogolylétszám kiegészítésként hurcoltak el, ugyanis utóbbiakat teljesen felkészületlenül érte az elszállítás.

A felhívás utolsó, 5. pontjában pedig megfenyegették az érintett korosztályú német származásúakat és családtagjaikat arra az esetre, ha nem tennének eleget a felhívásnak: „Hadbírótság fog felettük ítélni. Ugyancsak szigorú megtorlásban részesülnek családtagjaik, bűntársaik.” Sokan bár már hallomásból tudták, hogy nem a frontvonalak mögé viszik őket dolgozni 15 napra, hanem a Szovjetunióba, de mégis elmentek, vállalták a szenvedéseket, mert féltették szüleiket, testvéreiket, szeretteiket.

Az elhurcolásokat a frontok parancsnokságaihoz rendelt NKVD-s kisegítő osztagok végezték a velük kollaboráló partizánokkal és más, elsősorban baloldali gondolkodású emberekkel.

Magyarország korabeli területén történt elhurcolások 1944. december 21. és 1945. február 2. között, 4 hullámban és több mint 18 területi központ, illetve ezekkel megegyező, de kevesebb helyen létesített gyűjtőtábor, illetve gyűjtőállomás közbeiktatásával zajlottak le.

¹⁹⁶ Zielbauer György: A magyarországi németiség nehéz évtizede 1945-1955. Szombathely-Vép, 1990. 33.

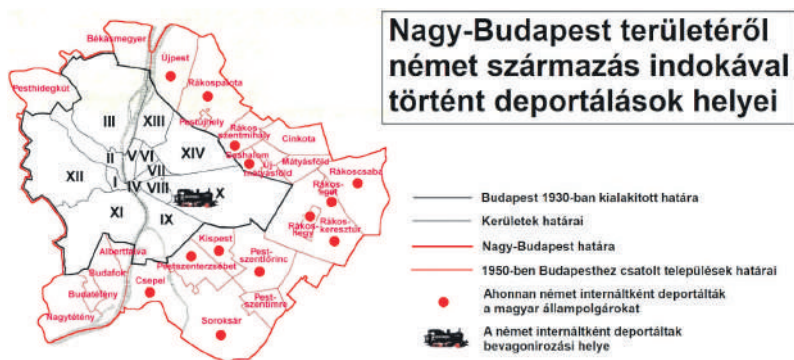
A Pest környéki településekről a 0060-as parancs alapján, internáltként deportáltak gyűjtőállomásainak, illetve bevonírozási helyeinek a településnevei vannak bekeretezve a térképen

Nagy-Budapestről és környékéről német internáltként történt elhurcolások

Stark Tamás 2006-ban megjelent könyvében azt írta, hogy a mai Pest megye 139 településéről hurcoltak el embereket a németek „mozgósítása” ürügyén.¹⁹⁷ Azonban ez szám biztos, hogy nem helyes, ugyanis a 139 tele-

¹⁹⁷ Stark: Magyar foglyok a Szovjetunióban... 81. Azonban e települések közé nem tartozott Érd és Pesthidegkút, mivel az onnan történő elhurcolásoknál nem a német származásra hivatkozva vitték el az embereket, hanem csak egy kis munka ürügyén, majd annak elvégzése után igazolást ígértek nekik. Ezeket a „málenkij robotra” hurcolásokat leginkább az alapján lehet a német származás indokálva történt elhurcolásoktól megkülönböztetni, hogy ezekben az esetekben csak férfiakat, illetve fiúkat hurcoltak el. Az érdi elhurcolásokról bővebben lásd: Lendvai Tímár Edit (szerk.): Szabadulás nélkül. Érd és környéke lakosai a Szovjetunió munkatáboráiban 1945–1954. Magyar Földrajzi Múzeum, Érd, 2016., I–II.

pülésből néhányat fel is sorolt, amelyek között volt Keszthely, Érd, Martonvásár és Diósd is, amely településekről nem a német származás indokával és nem is internált fogolystatuszban, hanem hadifogolyként vitték el az embereket. Az eddig feltárt dokumentumokból és a visszaemlékezésből egyértelműen kiderül, hogy sem a korabeli 14 kerületből álló Budapestről, sem a budai oldalról nem vittek el magyar állampolgárokat a 0060-s parancs alapján, német származás indokával szovjetunióbeli kényszermunkára. Igaz voltak olyan esetek, amikor e települések lakóit, mint németeket vitték el, de akkor ezen személyek nem a lakóhelyükön voltak, hanem egy másik településről vitték el őket. Olyan is előfordult, hogy a Buda környéki településekről elhurcoltak embereket, de őket nem a németiségük miatt vitték el őket, hanem hadifogolylétszám-kiegészítésként, tehát hadifogoly statuszban és ők mind csak férfiak és fiúk voltak.

Nagy-Budapest területéről csak a pesti oldalról, a korabeli, 14 kerületből álló Budapesten kívüli településekről deportálták a lakosságot a 0060-as parancs alapján

Budapest 14 kerületén kívüli, de az úgynevezett Nagy-Budapesthez tartozó és a pesti oldalon lévő községekből és városokból azonban már valóban vittek el német származás indokával magyar állampolgárokat. A kutatásaink jelen állása szerint a Nagy-Budapesthez tartozó 22 település közül a következő 13-ból vitték el németként az embereket: Csepelről, Kispestről, Pestszenterzsébetről, Pestszentlőrincről, Rákossabáról, Rákoshagygyról, Rákosligetéről, Rákoskeresztúrról, Rákospalotáról, Rákosszentmihályról, Sashalomról, Soroksárról és Újpestről.

Ezek közül először Csepelről vitték el a „németeket”. **Strein Oszkár** elhurcolt december végét említi az elhurcolásának idejeként.¹⁹⁸ Ezt erősíti meg a kiskunhalasi bevagonírozási hely felé menet a csepeli csoporthoz csapott tököliek 1944. december 30-i elhurcolási dátuma is.¹⁹⁹ **Stark Tamás** egy külügyminisztériumi dokumentumra hivatkozva január 21-ét,²⁰⁰ míg **Niederkirchner Rezső** január 19-ére emlékezik, igaz őt bár a Csepel-szigetről, de a Herminatelepről, a mai Halásztelekről vitték el.²⁰¹ Az Orosz Föderáció által Magyarországnak az 1990-es évek végén és a 2000-es évek elején átadott 66 281 fős, a GUPVI légerekben meghalt és regisztrált magyar katona és civil foglyok adatbázisából nyert információk alapján kijelenthető, hogy valóban több hullámban vittek el Csepelről német származású indokával az embereket. Az első elhurcolási hullám december végén – január elején, a második január 19-21. között, míg a harmadik, utolsó hullám január 29. és február 2. között zajlott le. A 3-5 napos intervallumoknál az első nap az összegyűjtés kezdetét, míg a záró dátum vagy a településről történt elhajtasuk napját, vagy a vasúti kiszállítás kezdőnapját jelzik.²⁰²

A Csepelről az első hullámban elhurcolt „németek” száma 300 fő körül volt.²⁰³ Mindenesetre közülük 1945. március 9-ig 269 fő nem tért vissza.²⁰⁴ A „németek” összeszedését magyar rendőrök és vörös karszalagos helybeliek végezték. Utóbbiak között voltak olyanok, akik koráb-

¹⁹⁸ Csarnai Attila: Háromszáz csepeli egy szovjet fegyenclepen. Csepeli Hírmondó 2012. (III. évf.), 17. szám, 15.

¹⁹⁹ Kincses Katalin Mária (szerk.): Elhurcolva – távol a hazától. Szovjet fogságban raboskodott és ott meghalt magyarok adatbázisa és tárgyi emlékeik 1941–1955. Hadtörténeti Intézet és Múzeum, Budapest, 2017. CD melléklet (továbbiakban: GUPVI légerekben meghalt magyarok adatbázisa)

²⁰⁰ Stark: A „málenkij robot” budapesti áldozatai... 293.

²⁰¹ Holakovszky László: Kényszermunkatáborba Tökölről. Tököli Tükör, 2014/6. 8.; Csarnai Attila: A 259-es csepeli fogoly visszaemlékezése. Csepeli Hírmondó, 2013/1. 14.

²⁰² GUPVI légerekben meghalt magyarok adatbázisa.

²⁰³ Csarnai: Háromszáz csepeli... 15. és Csarnai Attila: A 259-es csepeli fogoly visszaemlékezése. Csepeli Hírmondó, 2013/1. 14.

²⁰⁴ Stark: A „málenkij robot” budapesti áldozatai... 293.

ban nyilasok voltak. Azt hazudták, hogy Ráckevére viszik őket a vasútvonal helyrehozatalára.²⁰⁵ A csepeliakat a herminatelepekkel együtt először Tökölre vitték egy pincébe, ahova 15 tököli lakost is bezártak néhány napra. Innen néhány beteg embert hazaengedtek. Majd a mintegy 300 fős csoportot egészen Kiskunhalasig hajtották, naponta átlagosan 30 km-t gyalogoltatva velük hóban-fagyban. Az út 6 napig tartott, s közben újabb németes nevű csoportokat csaptak hozzájuk. Kiskunhalason egyből a vasútállomáson lévő vagonokba terelték őket.²⁰⁶ Az elhurcoltaknak a Külügyminisztériumhoz eljuttatott listáján több nő nevével a következő megjegyzés olvasható: „férjét önként követte”.²⁰⁷

A következő település Rákoskeresztúr volt, ahonnan valószínűleg szintén több hullámban, 1945. január 2. és 28. között hurcolták el a „németeket”.²⁰⁸ Köztük **Ritter Nándort** a lakásáról január 26-án vitték el, annak ellenére, hogy sánta volt.²⁰⁹ A rákoskeresztúriakkal egy időben, s valószínűleg velük együtt vitték el a szomszédos Rákoshegy-ről és Rákosligetéről is január 25-26-án az embereket.²¹⁰

Újpestről január 18-29. között „rendelet alapján” vitték el a „német hangzású” nevű 16-45 éves embereket.²¹¹ **Kas Oszkár** is köztük volt, akit anyósa lakásán kereste fel két férfi egy listával és megfenyegették, hogy ha másnap 10 óráig nem jelenik meg a gyűjtőhelyen, akkor azt a családján torolják meg. A Mária utcai gyűjtőhelyen több napot töltöttek el, s csak 26-án indították őket útnak Kőbánya alsóra, ahol január 28-ig vártak még csoportokat, többek között rákoskeresztúriakat és soroksáriakat és csak utána indul el a szerelvényük Cegléd felé.²¹² A újpestiek többségét a második hullámban az Erzsébet utcai

²⁰⁵ Csarnai: A 259-es... 14.

²⁰⁶ Csarnai: A 259-es... 14.; Csarnai: Háromszáz csepeli... 15.

²⁰⁷ MNL OL XIX-J-1-q KÜM HDF. O. 27.657/pol. – 1945.

²⁰⁸ MNL OL XIX-J-1-q KÜM HDF. O. 123.761/pol. – 1945., 123.762/pol. – 1945.; GUPVI lágerekben meghalt magyarok adatbázisa.

²⁰⁹ MNL OL XIX-J-1-q KÜM HDF. O. 123.720/pol. – 1945.

²¹⁰ GUPVI lágerekben meghalt magyarok adatbázisa.

²¹¹ GUPVI lágerekben meghalt magyarok adatbázisa.; Kas Oszkár: Sorsom része 1944-1947. Karolina Egyesület, Budapest, 2003. 9.

²¹² Kas: Sorsom része... 10-13.

adóhivatal épületében gyűjtötték össze, majd 30-án Kőbánya alsóra hajtották őket, ahonnan már vagonokban folytatták útjukat a Szovjetunió felé.²¹³

Az Újpesttel szomszédos Rákospalotáról január 20-27. között, és ugyanebben az intervallumban, január 26-27-én Rákosszentmihályról hurcolták el a „németeket” valószínűleg szintén Kőbánya alsóra, ahonnan már vagonokban vitték tovább őket.²¹⁴

Soroksárt 1944 novemberében a Vörös Hadsereg közeledtekor kiűrtették, s a lakók zömét a magyar hatóságok Pestszenterzsébeten helyezték el.²¹⁵ Január 8-tól kezdték összeszedni az embereket Soroksárról, de voltak, akiket január 30-án vittek el. Utóbbiakat a kultúrházban (Táncsics Művelődési Ház) gyűjtötték össze, köztük 16 éves lányokat is.²¹⁶ Más épületekben is gyűjtötték őket a szovjetek és a velük kollaboráló helyiek. Majd néhány nap múlva Kőbányára meneteltették és ott bevagonírozták őket január 29-én.²¹⁷ Pócsik Viktor kutatásai szerint 696 soroksári személyt hurcoltak el.²¹⁸

Pestszenterzsébetről január 13-30. között történtek az elhurcolások és a településről történt útnak indításuk a kőbánya alsói vasútállomásig többségében január 19-20-án történt.²¹⁹ A helyi szovjet parancsnokság utasítására a „Policáj” feliratú karszalagot viselő helyi rendfenntartók által, akik a lakásaikból vitték el az embereket a Török Flóris utcai Kossuth Lajos Gimnáziumba, majd onnan január 30-án Kőbányára, a bevagonírozási helyre. A Pestszenterzsébetről elhurcolt civilek számát a Külügyminisztériumba küldött beszámolóok mintegy 2000 főben

²¹³ MNL OL XIX-J-1-q KÜM HDF. O. 123.919/pol. – 1945., 123.759/pol. – 1945.; A GUPVI légerekben meghalt magyarok adatbázisa.; Kas Oszkár: Sor-som része 1944-1947. Karolina Egyesület, Budapest, 2003. 9.

²¹⁴ GUPVI légerekben meghalt magyarok adatbázisa.

²¹⁵ Stark: A „málenkij robot” budapesti áldozatai... 292.

²¹⁶ Szebeni Ilona: Haza fogunk menni! Kényszermunkán a Szovjetunióban 1944-1949. Debrecen, 1993. 286.; GUPVI légerekben meghalt magyarok adatbázisa.

²¹⁷ Uo. 292., 295.

²¹⁸ Pócsik Viktor: Jogfosztástól a joghoz jutásig. A soroksári svábok második világháború utáni történetéből. Szakdolgozat, ELTE BTK, 2009.

²¹⁹ GUPVI légerekben meghalt magyarok adatbázisa.

adják meg.²²⁰ Ebben azonban nyilván a hadifogolyként elhurcoltak is benne vannak, vagyis akiket nem német származás indokával hurcoltak el. Mindenesetre az valószínűsíthető, hogy a budapesti agglomerációból innen vitték el a legtöbb embert német származás indokával, mivel az Oroszországtól kapott adatbázisban is az innen elhurcoltak szerepelnek a legtöbben.²²¹ A Pestszenterzsébet szomszédságában lévő Kisperstről január 20-30. között vitték el a „németeket” valószínűleg szintén Kőbánya alsón való bevagonírozással.²²²

Kőbánya alsó vasútállomásról egy vagy két szerelvényt indítottak útnak a 0060-as parancs alapján, tehát mintegy 1500-3000 embert. Nyilván az embertömegek több napos ott tartózkodása miatt az egyik, a Külügyminisztériumhoz írt kiszabadítási kérelemben kifejezetten „Kőbánya fogolytábor” kifejezés szerepel.²²³

A következő településekről többnyire a ceglédberceli gyűjtőtáborba, illetve bevagonírozási helyre hajtották a németként mozgósítottakat. Sashalmon január 15-én hirdették ki, hogy „16-tól 45 évesig jelentkezzenek az iskolában a német hangzású nevéek. [...] Az iskolában öt-hat asztalnál felírták a személyi adatokat. Orvosi vizsgálat is volt, az anyiból állt, hogy akinek hiányzott az egyik keze, lába vagy a fél szeme, azt félreállították. Azt mondták, romeltakarítást végzünk 15 napig” – emlékszik az egyik deportált.²²⁴ 1945. január 17-én Sashalmon „... hazaérve nagynéném azzal fogadott, hogy két férfi keresett, egy listáról olvasták a nevem, és meghagyták, hogy másnap reggel 9-re menjek fel az iskolába. [...] [Másnap] Regisztrálás után közölték, hogy munkára kell mennünk, és a munkahelyre már holnap indulunk is. Vigyünk magunkkal meleg ruhát, pár napra élelmet, Ezt követően a folyosó végén a sashalmi tisztí főorvos mindenkit megnézett, szemet, nyaki mirigyeket s a torkot. [...] Akkor már száznál is többen

²²⁰ Stark: A „málenkij robot” budapesti áldozatai... 292.

²²¹ GUPVI lágerekben meghalt magyarok adatbázisa.

²²² GUPVI lágerekben meghalt magyarok adatbázisa.

²²³ MNL OL XIX-J-1-q KÜM HDF. O. 26.250/pol. – 1945.

²²⁴ Szebeni Ilona: Merre van a magyar hazám?... Kényszermunkán a Szovjetunióban 1944–1949. Debrecen, 1991. 108.

voltunk, és kivétel nélkül mind német nevű. Az orosz katonák az udvaron közöttünk sétáltak, majd amikor mindenkivel végeztek, közölték, hogy másnap 10 órára ismét jelentkezünk csomagjainkkal. A tömegben ekkorra már valahogy elterjedt a hír, hogy bennünket a Szovjetunióba visznek, de az annyira valószínűtlennek látszott, hogy szinte nem is foglalkozott vele senki” – mondta el *Wiedermann Piroska*. Január 19-én elindították őket Ceglédbercelre – nógrádberceli kitérővel.²²⁵ A GUPVI légerekben meghaltak listájában is a túlnyomó többségnél a január 19. szerepel a fogságba esés dátumaként, vagyis esetükben a többség a településről való útnak indításukat jelölte meg az elhurcolásuk időpontjaként.²²⁶ Ugyanez a január 19-i dátum szerepel a sashalmi rendőrségnek az „Angol Konzulátushoz” írt kérelmében is, amelyben 121 fő kiszabadítását kérték, akik közt 70 elhurcolt magyar nevű édesanyától született és közülük egynek, *Veszelly Ceciliának* négy lányát is elvitték.²²⁷

Pestszentlőrincen a városházáról kapott „idézésre” január 25-én kellett a pestszentlőrinci polgári iskolába menni, ahonnan már nem engedték ki őket. Másnap,²²⁸ 26-án gyalogmenetben Ceglédbercelre hajtották őket, ahol megtörtént a bevagonírozásuk.²²⁹ Aki az idézésre nem jelent meg, azt a lakásáról vitték el, mint például *Francsovic Annát* és húgát, Etelt január 31-én, akiknek német helyett délszláv hangzású a neve.²³⁰ Őket, akárcsak *Schmidt Jánost*, Pestszentlőrincen a Tas utca 46-ban gyűjtötték össze.²³¹ A fentiek alapján innen is több hullámban vitték el az embereket. Ezt erősíti az Oroszországtól meg-

²²⁵ Wiedermann Piroska: 33 hónap, 1001 éjszaka az orosz végtelenben. (Bev.: Katona Csaba) Archivnet. 6. évf. (2006) 5. sz. <http://www.archivnet.hu> (Letöltve: 2016. június 2.)

²²⁶ GUPVI légerekben meghalt magyarok adatbázisa.

²²⁷ MNL OL XIX-J-1-q KÜM HDF. O. 26.787/pol. – 1945.

²²⁸ F. Ilona szerint 3-4 napot töltöttek ott. Az is lehet, hogy öt társaival együtt egy másik turnusban vitték el. F. Ilona vie. In: Füzes: i. m. 300.

²²⁹ MNL OL XIX-J-1-q KÜM HDF. O. 123.737/pol. – 1945.

²³⁰ MNL OL XIX-J-1-q KÜM HDF. O. 123.912/pol. – 1945., 123.913/pol. – 1945.

²³¹ MNL OL XIX-J-1-q KÜM HDF. O. 123.914/pol. – 1945.

kapott adatbázis is, amely szerint Pestszentlőrincről az elhurcolások január 18-29. között zajlottak le, kiemelten január 27-28-ra.²³²

Rákoscabán január 21-26 között szedték össze az embereket.²³³ A községházán lévő nyilvántartásokból válogatták ki a „némethangzású nevűeket az orosz katonákkal közösen azok a vörös karszalagos, tolmácsként is segédkező pribékek.” – emlékszik **Berghoffer Róbert**.²³⁴ Január 28-án hajtották el Rákoscabáról az összegyűjtött embereket. Közülük a település előljárósága 103 fő kiszabadítását kérte, akiknek a politikai megbízhatóságát Rákoscaba Nemzeti Bizottsága és a politikai rendőrség is garantálta. (Tehát bizonyosan több embert hurcoltak el, akik közül politikailag ennyi volt igazolható.) A csatolt listán több nőnél a megjegyzés rovatban ez olvasható: „férjét önként követte”.²³⁵ Őket Ceglédbercelig, egy iskoláig gyalogoltatták. Itt az iskolában voltak még Rákosligetről, Rákoshegyről, Rákoskeresztúrról, Újpestről, Sashalomról Soroksárról, valamint a Nagy-Budapesten kívüli Szigetszentmártonból, Szigetújfaluból, Gyömrőről és Vecsésről **Berghoffer Róbert** túlélő emlékezete szerint.²³⁶

A Nagy-Budapesttel szomszédos települések esetében csak a pesti oldalról deportáltak a Szovjetunióba embereket német származás indokával. Így például Gyálról 1944. december 29. és 1945. január 4. között, Vecsésről január 2-22.között, Gyömrőről január 21-26. között, míg Kistarcsáról a legkésőbb, február 2-án vitték el a német nevűeket.²³⁷ Csömörről 1945. január 9-én vitték el a „németeket” a korábbiaktól eltérő bevagonírozási hely, illetve gyűjtőtábor közbeiktatásával Kál-Kápolnára.²³⁸ A Soroksárral szomszédos Dunaharasztriból és a mellette lévő Taksonyból már nem Kőbánya alsóra vitték az embere-

²³² GUPVI lágerekben meghalt magyarok adatbázisa.

²³³ GUPVI lágerekben meghalt magyarok adatbázisa.

²³⁴ Berghoffer Róbert: Tabu. Élet a fehér pokolban. Leben in der weißen Hölle. Muravidék Baráti Kör Kulturális Egyesület, Pilisvörösvár, 2010. 37.

²³⁵ MNL OL XIX-J-1-q KÜM HDF. O. 27.657/pol. – 1945.

²³⁶ Berghoffer: Tabu... 37.

²³⁷ GUPVI lágerekben meghalt magyarok adatbázisa.

²³⁸ A szerző interjúja Dr. Máthé Zsigmondné Rack Ilonával. A hangfelvétel a szerző tulajdonában.

ket, hanem a január 3-i elhurcolási hullámban Kiskunlacházára, majd Ceglédbercelre. Míg a január 9-i kidobolással – amelynél már 16 éve-seket is „mozgósítottak” – immár csak taksonyikat vittek január 10-én két teherautóval Kál-Kápolnára.²³⁹

Az internáltként elhurcoltak 1-5 napig gyalogoltak vagy szállították őket a bevagonírozási helyekig, illetve a gyűjtőtáborokig, ahol egy-két napot, maximum egy-két hetet töltöttek el, s már szállították is tovább őket.²⁴⁰ Akiket hadifogolyként vittek el, azok 1-10 napig gyalogoltak – esetenként 180-220 km-t megtéve – a gyűjtőtáborokig, ahol általában 60, de akár 210 napot is eltöltöttek egy vagy több gyűjtőtábor megjárva, mire bevagonírozták őket a Szovjetunió felé.²⁴¹

A Budapestről és környékéről német internáltként elhurcoltakal kapcsolatban három fontos momentumot kell rögzíteni. Az egyik, hogy a budai oldalon lévő sváb többségű településekről, mint például Budaörs, Budakeszi, Nagykovácsi vagy Törökbálint, nem vittek el németként civileket. Valószínűleg ez azért történt, mert ez a terület a front közelsége miatt még hadműveleti területnek számított, vagyis a front és a hadműveleti tárovonal közé esett, ezért nem merték kihirdetni a 0060-as számú parancsot, félve az ellenállástól, illetve az esetleges német áttöréstől, hiszen három Konrád fedőnevű hadműveletet is indítottak a németek Budapest felmentéséért, amelyekből kettőt ebben a térségben. Ráadásul az erdélyi szászoknál, Fogarasnál a „németek” összegyűjtésénél fegyveres ellenállás is előfordult.²⁴² Tehát mindenképpen biztosítani akarták a szovjetek a fronton harcoló katonáik közvetlen hátszágának a nyugalmát.

²³⁹ Makra Mónika–Gárdonyi Adrienn: Emlékezz ránk! ... azokra, akik „egy kis munkán” voltunk a Szovjetunióban. Szigethalom, 2017., 53–58.

²⁴⁰ A „málenkij robot”-ra német származás miatt elhurcoltakról bővebben lásd Bognár Zalán – W. Müller Judit: A 0060-as parancs. A német származás indokával Magyarországról elhurcoltak története. Magyarországi Németek Pécs-Baranyai Nemzetiségi Köre, Pécs, 2017.

²⁴¹ Minderről bővebben lásd Bognár: Hadifogolytáborok... i. m.

²⁴² Polian, Pavel: Against Their Will: The History and Geography of Forced Migration in the USSR. CEU Press, Budapest-New York, 2004. 255.

A másik fontos momentum, hogy több településről több hullámban is „mozgósítottak németeket”, akiket sokszor nem ugyanahhoz a bevagonírozó helyhez vittek.

A harmadik momentum, ahogy ezt *Varga Éva Mária* moszkvai kutatásaiból tudjuk, hogy *Malinovszkij marsall* a Budapest és környékén összeszedett több mint 100 ezer, esetleg 113 ezer civilből 12 933 főt a hadifogoly státuszából átsorolt az internáltak nyilvántartásába, vagyis áttett a németként internáltak közé.²⁴³ Lehet, hogy körülbelül ilyen létszám összeszedése volt betervezve az úgynevezett budapesti operatív törzs számára, amelynek működéséről, gyűjtőállomásáról, illetve gyűjtőtáboráról semmilyen adat eddig nem került elő.

Mindent összevetve Budapestről és környékéről kőbánya alsói, ceglédberceli, kál-kápolnai, kiskunlacházi és kiskunhalasi bevagonírozással az NKVD-s operatív törzsek 20 000-25 000 embert deportáltak német internáltként a Szovjetunióba.

Összegezve tehát a mintegy 100 ezer főnyi hadifogolyként deportált civil férfi mellett még 20-25 ezer német származás indokával internáltként elhurcolt férfi és nő, vagyis összesen 120-125 ezer honfitársunk esett áldozatul a szovjetek fogolyszedési akcióinak Budapesten és környékén 1944 decembere és 1945. április vége között, amely időszakon belül a németként történt elhurcolások intervalluma szűkebb, 1944. december 29. és 1945. február 2. közötti.

Bibliográfia

Hadtörténelmi Levéltár (HL)

Honvédelmi Minisztérium (HM) általános (ált.) és elnöki (eln.) iratok
Tanulmányok és visszaemlékezések gyűjteménye (Tgy.)

3225. Kiss István: Egy mezítelen a többszázezer közül. Fogságom naplója. Szovjet fogságom 594 napja.

²⁴³ Varga: Magyarok szovjet hadifogságban... 156.

**Honvédelmi Minisztérium Központi Irattára (Centralnij Archiv
Minyisztyersztva Oboroni = CAMO, Podolszk)**

Fond: 1890. opisz: 1, gyelo: 23, 1–43. o. – A 83. tengerészgyalogos
dandár hadinaplója.

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (MNL OL)

XIX-A-1-j, Miniszterelnökség Általános iratok, (Ált. i.)

XIX-J-1-q Külügyminisztérium (KÜM) Hadifogoly Osztály (HDF. O.)

Magyar Nemzeti Levéltár Fejér Megyei Levéltára (MNL FML)

MNL Fejér Megyei Levéltára IV. 405. Alispáni iratok

Volt Hadifoglyok Bajtársi Szövetsége (VHBSZ)

33. – 1992. Csánki Gábor tábori lelkész visszaemlékezése (továbbiak-
ban: vie.)

421. – 1993. Balczó István volt civil (hadi)fogoly vie.

288. – 1992. Baranyai Béla volt civil (hadi)fogoly vie..

Interjúk

A szerző interjúja Dr. Kosáry Domokos egykori civil hadifogollyal, a
Magyar Tudományos Akadémia későbbi elnökével. A hangfelvétel
a szerző birtokában.

A szerző interjúja Elter Dezsővel. A hangfelvétel a szerző birtokában.

A szerző interjúja Dr. Máthé Zsigmondné Rack Ilona egykori depor-
tálttal. A hangfelvétel a szerző tulajdonában.

Korabeli periodika

Új Szó, 1945. február 14.

Publikált források és feldolgozások

Artyemjev, N.: Magyarország felszabadítása. Budapest, 1950.

Benkő Zoltán: Mikó Zoltán és a Görgey-zászlóalj. In Magyarország
1944. Fejezetek az ellenállás történetéből Nemzeti Tankönyvki-
adó, Budapest, 1994., 287–295.

Berghoffer Róbert: Tabu. Élet a fehér pokolban. Leben in der weißen
Hölle. Muravidék Baráti Kör Kulturális Egyesület, Pilisvörösvár, 2010.

Bognár Zalán: Budapest polgári lakosságának tömeges elhurcolása
szovjet hadifogságba, 1945. január–március. Hadtörténelmi Köz-
lemények 1995/1. 109–114.

- Bognár Zalán: „Málenkij robot” A Magyarországról ítélet nélkül szovjetunióbeli kényszermunkára elhurcolt civilek története. Gulágkutatók Nemzetközi Társasága-Kairosz Kiadó, Budapest, 2018.
- Bognár Zalán: Egy csata utóélete. Budapest ostromának (hadi)fogoly-vesztése(i). *Studia Caroliensia* 2000/1. 77-87.
- Bognár Zalán: Hadifogolytáborok és (hadi)fogolysors a Vörös Hadsereg által megszállt Magyarországon 1944-1945. Kairosz, Budapest, 2012.
- Bognár Zalán – Jójárt György – Reznák Erzsébet: Téglákba vésett történelem. A ceglédi fogolytábor története és téglafalainak feliratai. Kossuth Múzeum, Cegléd, 2017.
- Bognár Zalán – W. Müller Judit: A 0060-as parancs. A német származás indokával Magyarországról elhurcoltak története. Magyarországi Németek Pécs-Baranyai Nemzetiségi Köre, Pécs, 2017.
- Böhme, K. W.: Die Deutschen Kriegsgefangenen in sowjetischer Hand. Eine Bilanz. München, 1966.
- Ceausescu, Ilie – Constantiniu, Florin – Ionescu, Mihail E.: Kétszáz nappal korábban. Románia szerepe a második világháború megrövidítésében. Bukarest, 1986.
- Csarnai Attila: Háromszáz csepeli egy szovjet fegyenctelepen. *Csepeli Hírmondó* 2012. (III. évf.), 17. szám, 15.
- Csarnai Attila: A 259-es csepeli fogoly visszaemlékezése. *Csepeli Hírmondó*, 2013/1. 14.
- Dupka György: A mi golgotánk. A kollektív bűnösség elvének alkalmazása a kárpátaljai magyarokkal és németekkel szemben. (A 4. Ukrán Front Katonai Tanácsa határozatainak végrehajtása az NKVD-jelentések tükrében, 1944-1946) Ungvár – Budapest, 2012.
- Dusek László (szerk.): Egy krónika a malenkij robotról. A Tápiószentmártonból 1945. február 8-án elhurcoltak és hozzátartozóiknak vallomásai, visszaemlékezései. Tápiószentmárton, 1993.
- Fehér könyv a Szovjetunióba elhurcolt hadifoglyok és polgári deportáltak helyzetéről. (Szerk.: Magyar Harcosok Bajtársi Közössége Hadifogoly-szolgálata.) Bad Wörishofen, 1950.
- Füzes Miklós: Modern Rabszolgaság. „Malenkij robot” Magyar állampolgárok a Szovjetunió munkatáborában. Budapest, 1990.

- Galickij, V. P.: Vrazseszkije vojennoplennije v SZSZSZR (1941–1945), Vojennoisztoricseskij Zsurnal, Moszkva, 1990/9. 42.
- Gosztonyi Péter: A Vörös Hadsereg. A szovjet fegyveres erők története 1917-1989. Európa Könyvkiadó, Budapest, 1993. 226.
- Gosztonyi, Peter: Der Kampf um Budapest 1944/45. München–Zürich, 1964.
- Hegedűs András: A történelem és a hatalom ígázatében. Kossuth Könyvkiadó, Budapest 1988.
- Holakovszky László: Kényszermunkatáborba Tökölről. Tököli Tükör, 2014/6. 8.
- Izsák Lajos – Kun Miklós (szerk.): Moszkvának jelentjük... Titkos dokumentumok 1944-1948. Századvég, Budapest, 1994.
- Kincses Katalin Mária (szerk.): Elhurcolva – távol a hazától. Szovjet fogságban raboskodott és ott meghalt magyarok adatbázisa és tárgyi emlékeik 1941–1955. Hadtörténeti Intézet és Múzeum, Budapest, 2017. CD melléklet (továbbiakban: GUPVI lágerekben meghalt magyarok adatbázisa)
- Molnár D. Erzsébet: Kárpátaljai magyarok a Szovjetunió hadifogoly- és munkatáboraiiban (1944-1953). 2015. Doktori (PhD) értekezés, Debreceni Egyetem https://dea.lib.unideb.hu/dea/bitstream/handle/2437/217124/dolgozat_Molnar_D._E.pdf (Letöltve: 2016. november 17.)
- Kas Oszkár: Sorsom része 1944-1947. Karolina Egyesület, Budapest, 2003.
- Korszun, Olekszij (főszerk.): Zakarpatszki uhorci i nyimci. internuvannya ta deportácijni proceszi 1944-1945. Arhivni dokumenti i materialii. [A kárpátaljai magyarok és németek internálásának és deportálásának folyamatai 1944-1945. Levéltári dokumentumok és anyagok] Ужгород (Ungvár), 2012.
- Kovács Imre: Magyarország megszállása. Katalizátor, Budapest, 1990.
- Lendvai Tímár Edit (szerk.): Szabadulás nélkül. Érd és környéke lakosai a Szovjetunió munkatáboraiiban 1945–1954. Magyar Földrajzi Múzeum, Érd, 2016., I–II.
- Luknyickij, Pavel: Magyar napló. Budapest, 1980.
- Montgomery, John Flournoy: Magyarország a vonakodó csatlós. Budapest, 1993.

- Makra Mónika–Gárdonyi Adrienn: Emlékezz ránk! ... azokra, akik „egy kis munkán” voltunk a Szovjetunióban. Szigethalom, 2017.
- Murádin János Kristóf: A megtizedelt város. *Korunk* 2004/10, 57–65.
- Murádin János Kristóf: „Málenkij robot”-ra hurcolás a Romániához csatolt részekrol. In: Bognár Zalán–Márkus Beáta (szerk.): „Itt volt a végállomás.” Halálos áldozatokkal járó német- és magyarellenos tevékenységek a Kárpát-medencében 1944–1949. Magyarországi Németek Pécs-Baranyai Nemzetiségi köre, Pécs, 2015.
- Muskovics Andrea Anna: „Mit vétettem, kinek ártottam? Tárnokiak malenkij roboton. Tárnok Nagyközség Szlovák Nemzetiségi Önkormányzata, Tárnok, 2016.
- Nagy Ferenc: Küzdelem a vasfüggöny mögött I. Európa – História, Budapest, 1990.
- Nevenkin, Kamen: A Budapest Erőd 1. A magyar főváros ostroma, 1944-45. Hadiakadémia, Budapest, 2019.
- Otetea, Andrei (szerk.): Istoria Lumii in Date. Bukarest, 1969.
- Pócsik Viktor: Jogfosztástól a joghöz jutásig. A soroksári svábok második világháború utáni történetéből. Szakdolgozat, ELTE BTK, 2009.
- Polian, Pavel: Against Their Will: The History and Geography of Forced Migration in the USSR. CEU Press, Budapest-New York, 2004.
- Pünkösti Árpád: Rákosi a hataloméért 1945-1948. Európa Könyvkiadó, Budapest, 1992.
- Rákosi Mátyás: Visszaemlékezések 1940–1956. Napvilág, Budapest, 1997., I. kötet
- Ránki György: 1944. március 19. Magyarország német megszállása. Budapest, 1978.
- Romits Antal: Főhajtás az elhurcoltakért. *Érdi Tükör*, 2000/2. 21.
- Stark Tamás: A „málenkij robot” budapesti áldozatai 1944–1945. Egy forráscsoport elemzésének tanulságai. *Történelmi Szemle*, 2012/2.
- Stark Tamás: Magyar foglyok a Szovjetunióban. Lucidus Kiadó, Budapest, 2006.
- Szakács Sándor–Zinner Tibor: A háború „megváltozott természeté” Adatok, adalékok, tények és összefüggések 1944–1948. Genius Gold Rt., Budapest, 1997.

- Szebeni Ilona: Haza fogunk menni! Kényszermunkán a Szovjetunióban 1944-1949. Debrecen, 1993.
- Szebeni Ilona: Merre van a magyar hazám?... Kényszermunkán a Szovjetunióban 1944-1949. Debrecen, 1991.
- Tímár Edit: Érdiek a szovjet hadifogolytáborokban. In: Kubassek János (szerk.): Érdi krónika. Érd természeti képe, múltja, sportja és lakói. Érd, 2004. 317-321.
- Tóth Sándor: A Budapesten körülzárt ellenséges erők megsemmisítése, a főváros felszabadítása. In.: Magyarország felszabadítása. Tanulmányok hazánk felszabadításának történetéből. (szerk.: Száva Péter) Budapest, 1975.
- Ungváry Krisztián: A budapesti csata végső felvonása: a német-magyar védősereg kitörési kísérlete. Hadtudományi Tájékoztató 1994/10. 165-176.
- Ungváry Krisztián: Budapest ostroma. Corvina, Budapest, 1998.
- Varga Éva Mária (főszerk.): Magyar hadifoglyok a Szovjetunióban. Dokumentumok (1941-1953) Moszkva – Budapest, ROSSZPEN – MKTTK, 2006.
- Varga Éva Mária: Magyarok szovjet hadifogságban (1941-1956) az oroszországi levéltári források tükrében. Russica Pannonicana, Budapest, 2009.
- Vida István (szerk.): Iratok a magyar-szovjet kapcsolatok történetéhez. 1944. október – 1948. június. Dokumentumok. Budapest, 2005.
- Wiedermann Piroska: 33 hónap, 1001 éjszaka az orosz végtelenben. (Bev.: Katona Csaba) Archivnet. 6. évf. (2006) 5. sz. <http://www.archivnet.hu> (Letöltve: 2016. június 2.)
- Zaharov, Matvej: A 2. és a 3. Ukrán Front felszabadító hadműveletei Délkelet- és Közép-Európában 1944-1945. Budapest, 1973.
- Zielbauer György: A magyarországi németység nehéz évtizede 1945-1955. Szombathely-Vép, 1990.

A HORVÁT-SZLAVÓNIAI MAGYARIRTÁS (1944. JÚNIUS – 1945. MÁJUS). TITO MARSALL PARTIZÁNOSZTAGAINAK KEVÉSSÉ ISMERT HELYSZÍNEI

A délvidéki magyarság ellen elkövetett tömeges népirtást a jugoszláv kommunista hatalom *Joszip Broz Tito* (1892–1980) marsall partizánosztagai 1944. október és 1945. május között hajtották végre. A megtorlásnak nem volt semmilyen jogi alapja, csupán nemzeti szláv, szempontú, fajvédő eszmerendszerre hivatkozott. A gyakori tömeges és nyilvános kivégzésekről csak kivételes esetekben maradtak fenn okiratok, az ezekben szereplő indoklás szerint a kivégzettek „népünk [tudniillik: a szlávok] ellenségei” voltak. A gyanúba fogottak nem védekezhetek, de fellebbezni sem tudtak, mert az önkényesen ítélkező partizánhatóságok, nem készítettek vádiratot, és bizonyítási eljárást sem tartottak. A délvidéki magyar férfilakosságot a partizánok összegyűjtötték, a kihallgatásokon súlyosan bántalmazták és kínolták, s néhány napi kínvallatás után tömegesen kivégezték. Az ítélkezés során a megkínzottakat a helyi felfegyverzett szerb lakosságból álló tömeggyűlés elé hurcolták, vagy a partizánhadsereg titkosszolgálat, az OZNA²⁴⁵ vád és ítélet ismertetése nélkül, korabeli kifejezéssel „lik-

²⁴⁴ Dr. Botlik József történész (PhD), Pázmány Péter Katolikus Egyetem nyug. egyetemi docense.

²⁴⁵ Népvédelmi Osztály, szerbül: Odjeljenje za zaštitu naroda / Одељење за заштиту народа, közismert rövidítése: OZNA. Tagjait köznyelv „oznások”-nak nevezte. A szervezetet Tito marsall 1944. május 13-án kiadott rendeletére hozták létre, vezetője Aleksandar Rankovics (Ranković, 1904–1983) volt. Augusztusban a „nép ellenségeinek” a likvidálására megalakították az OZNA-hadtestet hét hadosztállal és több kivégzőbrigáddal (dandárral). Az utóbbiak októbertől a partizánok által elfoglalt Vajdaságban is etnikai tisztogatást hajtottak végre a helyi szerb lakosság támogatásával.

vidálta” az egybegyűjtötteket. A kezüknél fogva dróttal vagy kötéllel összekötött emberek a vesztőhelyre hajtottak, és éjszaka halomra lövöldözték.

A délvidéki magyarirtásról *Mindszenty József* (1942-ig Pehm, 1892–1975) esztergomi bíboros, hercegprímás az első között tájékoztatta *Gyöngyösi János* (1893–1951) külügyminisztert, mely szerint Tito marsall partizánosztagai 50–60 ezer személyt végeztek ki, mert magyarok voltak. Az ekkor már elismert *Illyés Gyula* (1902–1983) író és költő 1945. június 5-én írta a következőket Naplójába: „A tervezett kemény hang helyett igen leverten kezdtek az előadásban a magyarság helyzetéről: 40 ezer embert a Délvidéken megöltek, Pozsonyban tizennégyezret internáltak, a Kárpátalján alig van már magyar stb. – alig van visszhangjuk, nem lehet semmit csinálni”.²⁴⁶ A magyarirtást a Tito-rendszer évtizedekig szigorúan titkolta, valójában csak az 1980–1990-es évek fordulóján, a jugoszláv rendszerváltás, majd az állam felbomlása idején lehetett nyíltan beszélni a megtorlásról. A köztudatban ekkor rögzült, hogy áldozatok száma 20–40 ezer között lehetett. Az ezredforduló előtti években már a hivatalos szerb kutatások is elismerték, hogy a Tito marsall által a Nyugat-Bánságban (Bánát), a Bácskában és Drávaszögben elrendelt katonai közigazgatás idején (1944. okt. 22.–1945. febr. 15.) végrehajtott tömeges magyarellenes megtorlásnak – szerb szóhasználattal: a „likvidálások”-nak – sok ártatlan áldozata volt, de a számukat csak 5 ezer, egyesek 10 ezer főre tették.

A fentiekkel szemben e sorok írójának legújabb kutatásai szerint 1944–1945-ben összesítve a Délvidéken (Nyugat-Bánság, Bácska, Drávaszög) továbbá Horvátország területén (Szerémség, Szlavónia stb.), valamint az alább idézett ún. „Keresztúton” összesen 10 365 magyar áldozat nevét sikerült azonosítania, emellett a becült vértanúk száma elérte a 25 706 főt. A kettő egybevéve: 35 921 délvidéki

²⁴⁶ ILLYÉS Gyula: Naplójegyzetek 1929–1945. Budapest, 1986. 364., 366. old. – Az író az elkövetkező évtizedekben többször szóvá tette a délvidéki magyarság sérelmeit, és az ezekből fakadó súlyos következményeket. Illyést emiatt a hazájában féltreértették, a vajdasági magyar „csúcserőtelenség” pedig kiátkozta, élén a kivételesen elismert Bori Imre (1929–2004) irodalomtörténésszel.

magyar áldozat. Mint többször utaltunk rá, még ez sem végeredmény, mert a listák korántsem teljesek: hiszen a különösen a Nyugat-Bánságban, a Szerémségben, Szlavóniában és Horvátország más részein még jó néhány ezerre tehető a magyar áldozatok száma. Tehát összességében legalább 40 ezer, de valószínűleg, hogy ennél is több vértanúval kell számolnunk. Ugyanis cáfolhatatlan tény, hogy az újjáalakult Jugoszláviában, Tito marsall kommunista diktatúrája idején 1948 márciusában zárták be az utolsó olyan lágert (szerbül: логор, 'logor'), ahol délvidéki magyarok és németek raboskodtak, s eközben közülük is sokan elpusztultak. A Bácskában és a Nyugat-Bánságban az áldozatokhoz kell számítanunk még azt az 1000–2000 magyar férfit, akiket a szovjet hadsereg megtorló szervei az NKVD, illetve a SZMERS hurcolt el a Szovjetunió kényszermunka táboraiba, a GULÁG-ra.²⁴⁷

Előadásunk második felében, a köztudatban szinte teljesen ismeretlen horvát-szlavóniai magyarirtásról szólunk. Mivel Szlavóniát gyakran összetévesztik a távolabbi, önálló ország Szlovéniával, szükségesnek tartottuk röviden az előbbi térség történelmét felvázolni. Különösen azt, hogy miként kapcsolódott/ kapcsolódik a központi magyar nyelvterülethez, és ott mikor telepedett meg tömegesen a magyarság, majd a Tito-féle partizánosztagek 1944–1945. évi megtorlása következtében miként került végveszélybe.

Szlavónia történelmi nagytáj a Dráva és a Száva folyása között, valamint a Száva keleti mentén, amelynek elnevezését a gyakori félreértések miatt röviden tisztázunk. Területe a XI. század folyamán már a Magyar Királysághoz – Valkó, Baranya és Somogy vármegyékhez – tartozott a Száva folyó vonaláig, de ekkor még nem Szlavónia volt a folyóköz neve. Árpád-házi I. (Szent) László *király* (1077–1095) Ilo-na nővérének, *Zvonimir* (Zelemér, †1089) horvát király özvegyének a hívására 1091 tavaszán vonult be seregével az Adriai-tenger melléki Horvátországba (akkori nevén Szlavóniába!), ahol az uralkodóház kihalása, 1087 óta trónharcok dúltak. László király elfoglalta Tengerfehérvár kikötőjét, majd Álmos herceget (1075. k.–1127), Árpád-házi I.

²⁴⁷ BOTLIK József: Eltitkolt magyarirtás a Délvidéken. 1944. október – 1948. március, Jugoszlávia. Budapest, 2022. (Megjelenés alatt.)

Géza király (1074–1077) fiát nevezte ki horvát királynak, és (*Szent László* ekkor a királyi címébe felvette új hódítása, Szlavónia (Horvátország) nevét is. Ekkor a horvát trón a magyar királyi családra szállt, majd 1102 tavaszán Árpád-házi (Könyves) Kálmán királyt (1095–1116) Tengerfehérváron horvát királlyá is koronázták. (Ezt követően több, mint 800 évig, 1918-ig állt fenn a magyar–horvát államközösség.) A Dráva és a Száva közötti vidéket királyi hercegek, később „szlavón bán”-nak címzett személyek kormányozták. A XIII. század második felében a területen Valkó mellett már Szerém, illetve Pozsega és Körös, később Verőce vármegye helyezkedett el.

A történeti fejlődés folyamán a Szlavónia (réggi magyar nevén Tótország) elnevezéssel jelölt terület határai gyakran változtak, de eközben soha nem számították hozzá a dél-dunántúli vármegyéknek – Baranya, Somogy és Zala – Dráván túl északra fekvő részeit. A balkáni török (oszmán) hódítás elől menekülő horvátok a XV. század végétől kezdték kiterjeszteni országuk nevét Szlavóniára, azaz a Körös és Zágráb vármegyékre. A XVI. században a tengerszemléli Horvátországnak csak a keleti része alá került oszmán uralom alá. Ekkoriban, különösen az 1526. évi mohácsi vész után Szlavónia keleti fele különösen sokat szenvedett a török hódoltság idején, majd annak megszűnése után, 1691-ben a terület nagy része határvidékként osztrák császári katonai közigazgatás alá került. Csaknem két évszázad múltán, az uralkodó 1869. augusztus 19-én rendelte el a Határőrvidék felszámolását, amely 1881-re fejeződött be. A területét végül 1886-ban tagolták a polgári irányítás alá. Horvátországot és Szlavóniát viszont új közigazgatási beosztással Horvát-Szlavónország néven egyesítették, de ennek keretében a horvát mellett, szlavón önkormányzat is működött.

A Közép-Szlavóniában két vármegye helyezkedett el: 1881-ben Pozsega (horvátul: Požega) megyében 14 331 (4,6%), Verőce (Virovitica) vármegyében 44 002 (12%) magyar élt.²⁴⁸ Ennek oka, hogy már a XVIII. század végétől három dél-dunántúli vármegyéből (Baranya, Somogy és Zala) újabb és újabb magyar kivándorlás indult meg

²⁴⁸ Szlavónia (szócikk). In. Magyar Katolikus Lexikon, XIII. köt. Főszerk. Kollega Tarsoly István. Szekszárd, 2008. 334. p.

a Dráva folyón túlra. Előbb szórványosan, az 1848–1849-es forradalom és szabadságharc után azonban már csoportosan, még a távolabbi Vas vármegyéből is. Zsellérek és cselédek sokasága érkezett, akik a szlavóniai nagy uradalmakban vállaltak munkát. Az 1870-es évektől jelentősebb számban birtokos parasztok rajzottak ki a Dunántúlról, sőt a Bácskából is, akiket vonzott a földbőség és a viszonylag alacsony földárak.²⁴⁹

Az 1910. népszámláláskor Pozsega vármegye (területe 4884 km²), lakossága 249 173 fő, amelyből 12 708 magyar (5,4%) volt. A megyeszékhely Pozsega városban 446 magyar (7,6%), Bród (Brod) járási székhelyen 2538 magyar (24,9%) élt, összesen 15 692 magyar. Verőce vármegye (4810 km²) lakossága 241 042 fő, ebből 34 228 magyar (14,1%). Székhelye Eszék (Osijek) törvényhatósági jogú város, népessége 31 388 fő, ebből 3729 magyar (11,9%), tehát összesen 37 957 magyar. A két vármegyében az 1910. évi népszámlálás szerint összesen 63 649 magyar élt, a horvát-szlavónországi magyarság 61,7%-a.²⁵⁰

Összességében az 1910. évi népszámlálás 103 207 magyar jegyzett fel a Magyar Szent Korona országainak második alkotóeleme, Horvát-Szlavónország területén. (Az akkori Magyar Birodalom harmadik része Fiume, az Adriai-tenger melletti kikötőváros volt, mint önálló kormányzóság.) Az összeírás pontatlanságait és eltolódásait figyelembe véve, fentínél azonban több tízezerrel nagyobbra becsülték a magyarság számát.²⁵¹ Egyébként 1910-ben, a Horvát-Szlavónországban magyarul is beszélők száma meghaladta a 170 ezer főt. A Dráva és a Száva folyása között elhelyezkedő Verőce vármegyében 70, Pozsega megyében 21, Belovár-Körös megyében 8; a Dráva és a Duna közti Szerém megyében 13, a távolabbi Zágráb megyében egy helység, összesen 113 település volt teljesen vagy viszonylagosan magyar többségű. Ezek kisebb szórvány szigeteket alkottak. A horvát-szlavó-

²⁴⁹ KÓSA László – FILEP Antal: A magyar nép táji-történeti tagolódása. Budapest, 1975. 181–182. p.

²⁵⁰ Magyarország Közigazgatási Atlasza 1914. A Magyar Szent Korona országai. 2000. 79. p., a városok: Pozsega 185., Bród 172., Eszék 175. p.

²⁵¹ KÓSA L. – FILEP A., 1975. 182. p.

niai magyarság 83%-a falvakban, kevesebb, mint egyötöde (17%-a) városokban lakott.²⁵²

A legszélesebb körű önkormányzatot élvező társországunkban a számlálóbiztosok természetesen horvátok voltak, akik legnépesebb községekben akár több száz magyart is horvátnak írtak be. Emellett a katolikus egyház mellett a hatóságok is jeleskedtek a horvátosításban. Erre példa az ún. Répás-kerület (Belovár–Körös vm.), amely a Dráva egy szakaszán átnyúlt Somogy vármegyébe. Hovatartozása kérdésében a két szomszédvár (tudniillik: a vármegyék) évszázadokon keresztül vitatkoztak, Somogy először 1715-ben követelte az országgyűlésen az elfoglalt terület visszaadását.²⁵³ Eközben a Répás-kerületben elhelyezkedő három község – Góla, Gotála és Zsdála – horvátosodott, bár az utóbbi az 1900-as évek elején 1200 magyarral még tartotta magát, de a horvát hatóságok nyomása miatt ingadozott.²⁵⁴ Az 1910. évi népszámláláskor Zsdálán már csak 114 fő vallotta magát magyarnak, 1913-ban a helyi Julián-iskolába 18 gyermek járt, akik a falubeliek szerint a „beköltözöttek ivadékai” voltak. Mindez a falu eredményes horvátosításának volt a következménye, hiszen ekkor már több mint száz éve csak horvát iskola működött, és a katolikus püspökség csak horvát papokat nevezett ki Zsdálára.²⁵⁵

Eközben a 112 km hosszú Valkó folyó középső szakasza mentén elhelyezkedő, nagyobb nyelvszigeteket alkotó, Árpád-kori eredetű magyar falvak – Lacháza, Páludvar, Haraszti, Szentlászló, Szilaspuszt, Kórógy, Palacs (Szigpuszta), stb. – ekkor még töretlenül őrizték nemzeti arculatukat.

²⁵² BOGNÁR András: A magyarság népesedési fejlődése Horvátország mai területén a legrégebbi időktől máig. Szerk. Horváth M. László, Zágráb, 2020. 199., 201. p.

²⁵³ A Répás-kerületet a török hódoltság után jogtalanul horvát határőrök foglalták el, amely ellen Somogy vármegye már 1692-ben tiltakozott. Bővebben, GÁBOR Gyula: A somogymegyei Répás-kerület története. Egy félbenhagyott perünk a horvát katonai határőrvidékkel. In. Századok, 1911. 2. szám, 81–97. old., 3. sz., 161–170. old., 4. sz., 280–288. p.

²⁵⁴ MARGITAI József: A horvát- és szlavónországi magyarok sorsa, nemzeti védelme és a magyar-horvát testvériség, Budapest, 1918. 20–21. old.

²⁵⁵ ARDAY Lajos: Az északnyugat-horvátországi szórványokról. In. Fejezetek a horvátországi magyarok történetéből. 1994. 176. p.

A horvát-szlavónországi magyarság iskoláztatásával és művelődési helyzetével az 1890-es évekig a fentebbi négy Árpád-kori szlavóniai magyar község kivételével nem foglalkoztak a magyarországi illetékes hatóságok. Elsőként a református egyház ekkortájt kezdett gyülekezeteket szervezni és iskolákat építeni, mert a bevándorolt dunántúli magyarok horvát istentiszteleteket látogattak, a gyermekeik viszont magyar intézmények híján horvát iskolákba jártak. A „magyarságmentés” újabb lendületet vett, amikor 1904 márciusában Budapesten **gróf Széchenyi Béla** (1837–1918) és gróf **Klebelsberg Kunó** (1875–1932), a későbbi legendás kultuszminiszter vezetésével megalakult a Julián Egyesület,²⁵⁶ amely a magyar nyelv és kultúra terjesztését, a szórványban élő magyarság kulturális és szociális támogatását tűzte ki célul. Itt fontos idézni Ágoston Sándornak (1882–1960), későbbi püspöknek a Horvát–Szlavónországba áttelepült magyar reformátusok 1906 és 1914 közötti szórványgondozójának a megállapítását a Julián Egyesület küldetéséről: „Nem a magyarosítás volt a célja, hanem [a] magyarok megtartása az elhorvátosítás évtizedek óta tartó, céltudatos munkájának megaglálására”.²⁵⁷ Tehát az egykorú és későbbi horvát, szerb és román vádak ellenére az egyesület sohasem volt a magyarosítás eszköze. Sőt, Szlavóniában már a XIX. század végén lehetett találkozni Nagy, Szabó és Molnár vezetéknévű horvátokkal.

A Julián egyesület – a református egyház mellett – másodikként mintegy „katolikus ágazatként” Horvát-Szlavónországban is kisdudóvokat, gyermekmenhelyeket, iskolákat, könyvtárakat létesített és tartott fenn, s felnőttképzéseket szervezett. Harmadikként a Magyar Királyi Államvasutak (MÁV) is működtetett elemi tanodákat, köz-

²⁵⁶ Az egyesületet az első magyar őshazakutatóról, Julianus (†1237 után) domonkos szerzetesről nevezték el, aki, 1235-ben indult el Árpád-házi Béla herceg megbízásából a Keleten maradt magyarok lakóhelyének felderítésére. A Julián Egyesület a Magyar Királyi Miniszterelnökség költségvetéséből működött, irányítója gróf Klebelsberg Kunó ügyvezető igazgató, aki később, 1914-től a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium államtitkára volt.

²⁵⁷ ÁGOSTON Sándor: A szlavóniai magyarság és a Julián Egyesület. In. Kalangya, 1940. 11. szám, 481. p.

nyelven „vasúti iskolákat”. Az 1914–1915. tanévben a horvát–szlavón területen, illetve Bosznia-Hercegovinában (Szarajevó, Mosztár) összesen 75 magyar tannyelvű Julián-iskola működött 144 tanítóval és 8 ezer tanulóval. A 14 MÁV-iskolát több mint 5200 gyermek látogatta. Külön küldetést töltött be a 250 Julián-könyvtár (ebből 126 gazdasági jellegű volt) a 22 200 kötetes állományával és közel 12 ezer beiratkozott olvasóval. A Szlavóniai Magyarok Naptára 27 ezer példányban jelent meg.²⁵⁸

A magyar nemzeti tudat megőrzésében, ápolásában kiemelkedő jelentőségű volt az Eszéken egy évtizedig, 1908 és 1918 között hetente megjelenő Szlavóniai Magyar Újságnak. A Drávántúl-szerte terjesztett lap nem üzleti vállalkozásként, hanem politikai célokkal jött létre a horvát öngazgatás alatt élő magyarság tájékoztatására és érdekképviseletére. Erre annál is inkább szükség volt, mert az 1910. évi népszámlálás 105 948 magyar anyanyelvű lakost (4,1%) jegyzett fel Horvát-Szlavóniában, amely csaknem a kétszerese volt 30 évvel korábbiaknak. A hetilap már egyéves fennállása után elérte a 2500-as példányszámot, amivel a térségben a második legnagyobb lett. Növekvő politikai és társadalmi súlya miatt, rendszeresen céltáblájává vált a magyarellenes támadásoknak. Például 1911-ben a színmagyar Zsdála községben (Kaproncai járás) a horvát katolikus pap megdorgálta a híveit, mert magyar írás-oktatásban vettek részt, és ráadásul az eszéki Szlavóniai Magyar Újságot olvasták. Két évvel később a Pakrác járási székhelyen (Pozsega m.) a helyi szerb pap magyarokat jelentett fel, mert a katonai sorozásnál nem a horvát, hanem a saját nemzeti színeket használták, magyarul énekeltek, és azon felül az eszéki hetilapot olvasták.²⁵⁹

A nyolc évszázados magyar–horvát államközösség 1918. október 29-ig állt fenn, amikor azt a horvát országgyűlés, a szábor („sabor”) azt Zágrábban egyoldalúan felmondta. Ezt követően Horvát-Szlavónország csatlakozott a megalakult, addig soha nem létezett délszláv állam-

²⁵⁸ ARDAY L., 1994. 15–16. p.

²⁵⁹ MAKKAI Béla – MAKKAI VÁRKONYI Ildikó: A „Szlavóniai Magyar Újság” és a horvátországi magyarság (1908–1918). In. Fejezetek a horvátországi magyarok történetéből, 1994. 86., 97–98. p.

hoz, az 1918. december első napján Belgrádban a Sándor régensherceg által bejelentett Szerb–Horvát–Szlovén Királysághoz. A berendezkedő új balkáni hatalom, a szerb hadsereg már novemberben elfoglalta Szlavóniát. Ezt követően rövid idő alatt felszámolták a magyarságmentő ún. Julián-intézményeket és a Magyar Királyi Államvasutak, a MÁV-iskolákat. Azokat kártérítés nélkül megfosztották ingatlanjaiktól és ingóságaitól, magyar tanítóikat pedig kiutasították az országból.²⁶⁰ Továbbá valamennyi magyar elemi iskolát megszüntettek. Pozsega és Verőce sok évszázados múltú vármegye-rendszerű közigazgatását 1924-ben „balkanizálta” a délszláv állam, amely az addigi irányítás teljes felszámolását jelentette.

Az elszakított magyarság helyzetére igen káros hatással volt az 1920-as évek elején végrehajtott földreform, amelynek fő célja a szerbek gazdasági és politikai erősítése volt. A Nagy Háborúban (1914–1918) részt szerb önkéntes katonákat (dobroljovácok) és családjaikat főként az államhatár menti körzetekben telepítették le, hogy szemmel tartsák és féken tartsák a helybeli megbízhatatlannak tartott magyar, német és horvát lakosságot.²⁶¹ Szlavóniába 7200 dobroljovác és 3700 telepes (kolonista) családot, csak szerbeket költöztettek Dél-Szerbiából, Bosznia-Hercegovinából, a tengermelléki Lika-Korbava megyéből és Crna Gorából (Montenegro). Egy részüket a magyarok által lakott helyekre, például Harashti községbe, ahol a mintegy 700 katasztrális holdat (fejenként 7–8 holdat) osztottak ki közöttük.²⁶²

Közben már az I. világháború után, 1918 végétől 1924-ig a hivatalos adatok szerint 44 093 magyar menekült el a délszláv királyságból a trianoni Magyarországra. Egyharmaduk, kb. 15 ezer fő a horvát-szlavón területekről távozott. A többségük közigazgatási alkalmazott, értelmiségi, nagybirtokos és cseléd volt, és túlnyomó részük azonban nem a horvát-szlavón területekről, hanem főként az elcsatolt történelmi vár-

²⁶⁰ Részletesen, BERNICS Ferenc: A Julián-akció. (Egy „magyarságmentő egyesület” tevékenysége Horvátországban és Bosznia-Hercegovinában és a jelen 1904–1992). Pécs, 1994.

²⁶¹ BOGNÁR A., 2020. 208–209. p.

²⁶² ARDAY L., 1994. 18. p.

megyékből (Bács-Bodrog, Torontál, stb.) távozott. Az 1910. évi népszámlálás szerint Horvát-Szlavónországban 208 településen élt száznál több magyar, összesen 70 ezer fő. Az államfordulat után, 1921-ben az előbbieknél már kevesebb, mint felében, 108 helységben már csak 52 ezer magyar lakott.²⁶³

A török hódoltságot és hadak állandó járását a Dráva jobb partján elhelyezkedő Eszék közelében az ártérben, illetve attól délre a Valkó (Vuka) folyó mocsarainak az oltalmában csak négy Árpád-kori eredetű magyar község vészelte át. Református hitűként maradtak fenn napjainkig. Így Magyarrétfalu (ma Eszék településrésze, 1940 körül csatolták a városhoz akkor kb. 800 magyar lakossal), Kórógy, Szentlászló és Haraszti. Az utóbbi község *Deák Imre* (1904–1990) zombori ügyvéd (később, 1942 és 1944 között a Magyar Országgyűlés Képviselőházának tagja) 1938. évi szlavóniai magyar falukutatásában megjegyezte: Haraszti magyarságának jövője nem igazán biztató, mert „a faluban egykezés dívik”, emiatt a lakossága eléggé elöregedett.

Jugoszlávia felbomlása, a Független Horvát Állam 1941. április 10-én történt kikiáltása után sem javult a horvátországi magyarság helyzete. Egyetlen magyar iskola vagy osztály sem működött a háború végéig, jöllehet 30 településen kérelmezték. Tanítóhiányra hivatkozva, a horvát közoktatásügyi minisztérium csak hét magyartanítási nyelvű iskola megnyitását engedélyezte. A súlyos tanügyi helyzet enyhítésére a vándortanítók járták a szórványtelepüléseket, és a oktatták a gyerekeket.²⁶⁴

A Szlavónia közepén elhelyezkedő Papuk-hegység²⁶⁵ 1942-ben lett a Tito-féle kommunista partizánmozgalom egyik horvátországi központja. Az itt tevékenykedő csoportok 1942 végére megerősödtek, és rajtaütéseket követtek el a horvát sorkatonaság, a domobránok és az

²⁶³ SEBŐK László: A horvátországi magyarok a statisztikák tükrében. In: Fejezetek a horvátországi magyarok történetéből. (tanulmányok). Szerk. Arday Lajos. Budapest, 1994. 140., 143. p.

²⁶⁴ BOGNÁR A., 2020. 217. p.

²⁶⁵ Középkori magyar elnevezése: Pozsega-havasa. A 80 km hosszú és 10–15 km széles hegyvonulat a Dráva és a Száva között helyezkedik el, amelyet Daruvár és Diakovár (Deáki) városok fognak közre, a legmagasabb csúcsa 965 méter.

usztasák, valamint különféle létesítmények ellen. A hadvezér, **Joszif Broz Tito** (1892–1980) marsall 1943. május 7-én azt a parancsot adta a szlavóniai partizánalakulatok vezérkarának, hogy a Száva és a Dráva közötti vasútvonalakon továbbra is támadják a birodalmi német vonatokat, amelyek Szerbia és a Balkán felé haladtak.

Közben a Független Horvát Állam (NDH) területén a kiterjedt kommunista partizánmozgalom következtében a magyarság helyzete bizonytalanná vált, emiatt körében egy belső vándorlási mozgalom indult. „A partizán alakulatok egyes helységekben kényszerű besorozást vittek végbe, ez sok helyen ellenszegülést váltott ki a magyarok körében, ami vagy kiűzésükkel, vagy pedig vagyonuk elkobzásával végződött. Jellemzők voltak a belovári [bélavári] és a moslavinai (...) és a garešnicai [gerzencai] járás[ok]ban. A magyarok ellenszegülését sok esetben kivégzések követték vagy gyűjtőtáborokba terelték őket, különösen Lipik és Pakrác környékén, de ez jellemezte a kelet-szlavóniai és szerémségi magyarok helyzetét is”.²⁶⁶

A magyarság egyetlen érdekvédelmi szervezete, a Horvátországi Magyar Közművelődési Közösség (HMKK) kérésére a horvát állami szervek 1943 márciusában engedélyezték az ország középső részéből a magyarok csoportos áttelepülését. Ez több szakaszban történt elsőként Kutina járási székhelyről (Belovár-Körös vm.) a szerémségi Csák faluba. A Nekcsétől (Našice) északnyugatra fekvő Humljani faluban (Verőce vm.) lakó magyarok Eszéktől délre a három Árpád-kori településre (Haraszti, Szentlászló, Kórógy), valamint keletebbre, Csapó (Čepin) és Dálya községbe költözhetnek. A Zágráb közelében, a fővárostól délre fekvő Lukavec (Zrinj Lukavečki) községből²⁶⁷ horvát domobránok (honvédek) segítségével, 200 szekérrel települtek át a magyarok a több

²⁶⁶ BOGNÁR András – HORVÁTH László: Horvátországi magyar veszteségek a II. világháború végén és után. In: A meg nem írt történelem nem létezik. Az 1944/45-ös magyarirtás negyed évszázados kutatásának tapasztalatai. Temerin, 2016. 70. p.

²⁶⁷ Lukavec község újabb elnevezése Zrinj Lukavečki arra utal, Zrínyi Miklós (1508–1566) horvát-szlavón bán, a későbbi szigetvári hős 1543-ban itt kötött házasságot gyámleányával, Frangepán Katalinnal.

mint 300 km-re elhelyezkedő Mária (Marinci) faluba, Valkóvár közelebe. A Nagygyordonya és Kisgyordonya falvakban (Belovár-Körös vm.) élő magyarok a Vinkovce melletti Andriasevce és Cérna községekbe települhettek.

Az előbbiekhöz kapcsolódik, hogy Szlatina járási székhely környékéről a magyarországi Barcs hasonló központtal szembeni Teréziaföld (Terezino Polje) közötti Dráva-átkelőn sok magyar távozott az anyaországba. Még a hozzávetőleges számukat sem ismerjük, az viszont tudjuk, hogy összesen 11 községből költöztek el, és mindannyian a Verőcei, a Grubisinci és Daruvári járások lakosai voltak. Fontos megjegyezni: „Minden áttelepülőnek elkobozták a vagyonát, sokan a költözés során életüket is veszítették”.²⁶⁸

A háború utolsó időszakában, 1944 nyarától a partizántevékenység erősödésével a megtorlás nemcsak a horvátokat, hanem a szlavóniai magyarságot sújtotta. Grubisinc és Gerbavác (mindkettő Belovár-Körös vm.) falvakban 30, illetve 4 magyart végeztek ki Tito marsall osztagai. Egyébként az utóbbi község 125 magyar családjából 57-en harcoltak a partizánok soraiban, és közülük 32-en elesetek. A kommunista ellenállok elöl négy falu – Cepidlak és Kutina (Belovár-Körös vm.), valamint Imsovác (itt 240 magyar élt) és Korenicsány (Pozsega vm.) – összesen több mint 2 ezer magyar lakosa előbb a szomszédos magyarok által lakott 9 községbe menekült, majd a magyarországi Barcs járási székhelyen felállított táborban talált ideiglenes menedéket. Ügyüket 1944 tavaszán magyar–horvát államközi egyezmény megkötésével igyekeztek rendezni, amit azonban Magyarország német megszállása megghiúsított.

Tito marsall partizáncsapatái 1944 októberében Szlavóniában, a Belovári járásban 2, a Verőceiben 14, a Szlatinaiban 4, a Grubisinciben 2 és a Daruvári járásokban 4 felsorolt és további név szerint nem emlí-

²⁶⁸ BOGNÁR András – HORVÁTH M. László – Vladimír GEIGER: A magyarok és németek vesztesége Horvátországban és Bácskában 1944/45-ben és a háború után. Szerk. Horváth M. László. Zágráb – Budapest, 2018. 22–25. p. – Egyes adatok szerint 1946-ben Magyarországon 84 800 Jugoszláviából elmenekült, kitoloncolt magyar élt. Az 1949. évi népszámlás szerint 65 877 magyar polgár származott a szomszédos déli államból, akik közül 7 ezer fő Horvátországból érkezett.

tett falvakban a többségben vagy kisebbségben lakó magyarok körében szervezett és tömeges kényszer-kitelepítéseket hajtottak végre. A feltehetően több ezer magyart néhány napra elegendő élelemmel, kézben elvihető személyes csomagokkal a Dráva folyásáig üldöztek, ahol a hídon keresztül át kellett kelniük a trianoni Magyarország területére.²⁶⁹ „A kényszer-kitelepített magyarok közlései szerint, a barcsi táborban és a kitelepítési idő folyamán a partizánok több tucat magyart végeztek ki. A pontos adatok hiányoznak”.²⁷⁰ Az 1944 októberétől elhúzódo dél-dunántúli harcok miatt a magyar hatóságok csak 1945 tavaszán tudták a Szlavóniából kiüldözötteket szervezeten letelepíteni a Barcsi, a Szigetvári és a Sásdi járásokban az elmenekült németek helyére. Kétszáz sokan közülük Nagyatádra (Somogy vm.) költöztek át.

A Tito-marsall vezette horvátországi partizán-főparancsnokság a szlavóniai Petőfi-zászlóalj 1944. december 20-án a trianoni Magyarországra, Baranya vármegyei Sellye községbe vezényelte, hogy egyesüljön az akkor ott állomásozó három vajdasági (azaz Tito-féle jugoszláv) magyar zászlóaljjal. S hozza létre a Petőfi-brigád (dandárt), amire végül a szomszédos Csányoszró faluban került sor. Közben Tito marsall 12. jugoszláv hadteste 1944. december 10-én a magyarországi Barcs községgel szemben a szlavóniai oldalról átkelt a Dráván, és a folyó északi, magyarországi partján hídfőállást épített ki. Támaszpontját két hónapig tudta tartani, de azokat kemény összecsapásokban a német 91. hadtest 1945. február 10-ére felszámolta.

Szlavóniában a német E Hadseregcsoporthoz egyike a hadteste 1945. március 6-ára virradó éjszaka tüzérségi támadás nélkül Alsómiholjác és Valpó körzetében kieroszakolta az átkelést a Dráván. Azzal a céllal, hogy előretörjön Pécs, illetve Mohács irányába. A hadseregcsoporthoz két német hadosztálya azonban visszaszorította a szovjet haderővel és Tito 3. jugoszláv hadseregével szövetségben itt harcoló 1. bolgár hadsereget.

²⁶⁹ BOGNÁR A. – HORVÁTH M. L. – V. GEIGER. 2018. 22. p. – A kényszer-kitelepítés érintett és felsorolt települései: Belovári járás 2 község, Verőcei j. 14. stb., Szlatinai j. 4. stb., Grubisinci j. 2, Daruvári járás 4 község, stb.; ARDAY L., 1994. 22., 39. p.

²⁷⁰ BOGNÁR A. – HORVÁTH M. L. – V. GEIGER. 2018. 22. p.

Drávacséhi és Drávaszabolcs községek között egy 10 km hosszú, 5 km mély hídfőt hozott létre a folyó északi, dél-dunántúli partján, emiatt a bolgárok kénytelenek voltak visszavonulni. A német légierő, a Luftwaffe 11. tábori osztálya viszont a szlavóniai Valpó község körzetéből támadta a jugoszláv partizáncsapatokat, amelyek ellenállását megtörte. A német egységek március 6-án estére elérték Valpótól észak-északkeletre már a Drávaszögben fekvő Bolmány és Újbezdán falvakat, amivel egy újabb német hídfőt létesíttek. A bolgár csapatok megsegítésére a szovjet hadsereg másnap, 7-én két lövészadosztályt rendelt a hadszínterre.²⁷¹ A németek március 11. és 17. között a két hídfőt megerősítették. A térségben vívott heves összecsapásokban a Jugoszláv Népfelszabadító Hadsereg 51. Vajdasági hadosztálya 15. „Petőfi Sándor” nevét viselő partizánbrigádja (dandárja) gyakorlatilag megsemmisült, amiről már szóltunk. A németek 19-én kezdték meg a két hídfőjük kiürítését, amit március 22-ére fejeztek be.

A Dráva és a Száva között a német 2. páncélos-hadsereg és az E Hadseregcsoport csapatai tovább harcoltak a 3. Ukrán Front jobbszárnyának alakulataival, amelyek bekerítéssel fenyegették. A német seregtestek emiatt március 28-án Valpó, Verőce térségéből nyugati-északnyugati irányban megkezdték a Szlavóniából való visszavonulást a Muraköz, akkor Zala vármegye délkeleti tája felé. Eközben keményen ellenállt az 1944 végétől nagy számban átállt csetnik csapatokkal megerősödött Tito marsall vezette, Jugoszláv Népfelszabadító Hadsereg alakulatainak,²⁷² amely a március végére birtokba vette Szlavónia nagy részét.

Tito marsall 1. jugoszláv hadseregének csak 1945. április 12-én sikerült áttörnie a Szerémségben kiépített német–horvát arcvonalat, és még napon elfoglalnia az ekkor még Szerémséghez tartozó Valkóvár (Vukovar) városát a Független Horvát Állam domobrán alakulataitól és az itt harcoló birodalmi német csapatoktól. Ez egyébként csak akkor történt, amikor április elejétől megkezdték a térségből kivonni a né-

²⁷¹ SZABÓ Péter – SZÁMVÉBER Róbert: A keleti hadszíntér és Magyarország 1943–1945. Budapest, 2003. 173. p.

²⁷² Tito marsall az egykori partizán-osztagokat 1945 elejére rendezett, szabályszerű haderővé szervezte át, amely csaknem minden fegyvernemmel rendelkezett.

met és a horvát egységeket. Csak megjegyezzük: másnap, április 13-án a szovjet hadsereg kezére került Bécs, a volt Ausztria fővárosa! Közben a Nyugat-Szerémségben (1945 szeptemberétől elnevezése Kelet-Szlavónia!) a Tito-féle partizánosztatok már 1944 őszén, az összecsapások elején megkezdték az ádáz ellenségnek tekintett „usztasa” horvát és a „fasiszta” magyarok elleni tömeges véres megtorlást.

Szlavóniában és Nyugat-Szerémségben az első ismert áldozatok a Valkóvár) várostól délkeletre elhelyezkedő Miklósfalva (Mikluševci) községben született 60 éves *Hajnal Mihály*, s a Valkóváron született 62 éves *Pap János* voltak. Holttá nyilvánítási okiratukat 1958-ban, illetve 1967-ben adta ki a vukovári járásbíróóság.²⁷³ A közeli Vinkovcei Járás Népbizottságának 1945. május 10-én kelt jelentése szerint „...történtek bizonyos helytelenségek a mi hadseregünk részéről, úgyhogy egyes falvakban elég sok ártatlan személyt öltek meg, még olyanokat is, akik nem voltak bűnösök vagy rossz emberek”.²⁷⁴

Az előbbiekhöz szorosan kapcsolódik a horvátországi közbíró (ügyész), *Jakov Blažević* 1945. július 14-én keltezett beszámolójának egyik megállapítása felettese a jugoszláv (országos) ügyész, *Jože Vilfan* számára. „A rendőrség legnagyobb százalékát csöcselék képezi, és ezek, különösen Szlavóniában, gonosztetteket, fosztogatást, gyilkosságot követnek el. (...) Elveszett minden elvszerűség a letartóztatások alkalmából”.²⁷⁵

A Dráva jobb partján fekvő és a folyó legfontosabb átkelőhelyén, Eszék városában (Verőce megye központja) a II. világháború idején csaknem kétezer magyar élt, ahol összesen 30 áldozata volt a megtorlásnak. Közülük 13 személyt a partizánok gyilkoltak le, köztük a város magyar katolikus papját. Letartóztatása és megkínzása után *Asztalos József* plébánost elhurcolták, és háborús bűnös koholt gyanúsítással 1945. augusztus 5-én, a város közelében a magyarlakta Újdá-

²⁷³ MÉSZÁROS SÁNDOR: Holttá nyilvánítva. Délvidéki magyar fátum 1944–45. II. (köt.) Bácság, Szerémség, Baranya, Muravidék. Szerk. Csorba Béla. Újvidék. 2000. 65–66. p.

²⁷⁴ BOGNÁR A. – HORVÁTH L., 2016. 63. p.

²⁷⁵ BOGNÁR A. – HORVÁTH L., 2016. 66. p.

lya községben nyilvánosan felakasztották. A partizánok *Illés Ábelt*, az eszéki református egyházközség presbiterét (az egyháztanács tagját) is legyilkolták, akit 1945. február 11-én temettek el a városban. A 15 éves *Ledő János* tanulót Eszék városrészében, Rétfaluban lőtték le március 30-án. Az összesen 30 eszéki áldozathoz hozzászámítjuk azt a 17 ártatlan magyart is, akiket az Eszéki Járásbíróság (Okružni sud) háborús bűnös valótlan vádakkal jogerősen halálra ítélte, amit végrehajtottak.²⁷⁶

A járási székhely Valkóvártól délkeletre elhelyezkedő Csák községben az 1938-ban végzett szociográfiai felmérés szerint 735 magyar élt, és a lakosság többségét, 72%-át alkotta. A partizánok bevonulása után közülük 25 helybeli esett áldozatul a megtorlásnak. Az Eszéktől közel 40 km-re délnyugatra fekvő Diakóváron és a környező falvakban 22 ártatlan magyart gyilkoltak le Tito marsall osztagai. Szintén Eszéktől, a délre húzódó Valkó folyó mentén sorban elhelyezkedő ősi magyar falvakat sem kerülte a kegyetlen bosszú. A fenti felmérés szerint Haraszi 670 lakosából 605 volt magyar (90,3%), akik közül 17 személyt végeztek ki a partizánok.

A szomszédos Szentlászló népe volt a következő áldozat, ahol az 1938-ban tartott felméréskor a falu 1100 lakosából 1080 volt magyar (98,2%). A helységben 14 férfit gyilkoltak le. Először hat polgárt, közülük négyet – *Ambrus János, Bece Áront, Egyed Illést* és *Kelemen Dávidot* – „a magyar hatalommal való együttműködés vádjá alapján vitték el a partizánok, és soha több nem tért[ek] vissza. A család[juk] soha nem mert róla [róluk] nyilvánosan beszélni”. Egyed Jánost a lakóháza udvarában lőtték agyon. *Kántor László* horvátországi magyar katona volt, akit elhurcoltak és a közeli Markusica (Márkusfalva) szerb ortodox falu melletti erdőben kínozták halálra, ahol később a ruházata alapján azonosították. A partizánok 1945 májusában még további 8 szentlászlói magyart vittek el és végeztek ki. Az innen néhány km-re dél-keletre elhelyezkedő, szintén Árpád-kori Kórogy község népe – az 1938. évi felméréskor 905 lakosából 903 volt magyar!²⁷⁷ – már 1944

²⁷⁶ BOGNÁR A. – HORVÁTH M. L. – V. GEIGER. 2018. 48., 59–60. p.

²⁷⁷ SEBŐK László: A horvátországi magyarok a statisztikák tükrében. In: Fejezetek a horvátországi magyarok történetéből. (tanulmányok). Szerk. Arday Lajos. Budapest, 1994. 149. p.

nyarán megszenvedte a partizánhatalmat. Ekkor 4 férfit – köztük **Pal-kó Mikec Illyést** agyonverték a községháza előtt, **Dezső Pikó Istvánt** pedig főbe lőtték –, később 1945. április 13–14-én további 3 kórógyi magyar lakost gyilkolt le Tito marsall osztaga.

A 2018-ban közzétett szlavóniai és nyugat-szerémségi jegyzék összesen 134 magyar nevet sorolja fel, akiket Eszék városában és 17 községben mészároltak le a partizánok. Áldozataik száma a további településeken: Valkóvár 4; Almás, Nécse, Újdálya, Vinkovce 2–2; Cserna, Djeletovci, Lacháza, Orahovica, Újlak, Viskovce, Zsupanya 1–1 fő.²⁷⁸ Magyarokat gyilkoltak le még Valkóvár környékén a következő településeken: Erdőd (itt az 1938. évi felméréskor 184 magyar élt), Mária/Kisasszonyfalva (Marinci – 406 magyar) és Ójankovác (1300 lakosából 1002 magyar, 77,1%). Az áldozatok teljes száma és neve nem ismert. A Lacháza községben jelzett egy áldozatnál minden bizonnyal több lehetett a partizánok megtorlásának. Népes település volt, 1938-ban 1250 lakosából 1136 volt magyar (90,9%), akikből a háború utáni első jugoszláv népszámlálás idejére mindössze 583 maradt. Újlakon ekkor 310 magyar élt. Apáti községben 1011 lakosból 401 volt magyar (39,7%).²⁷⁹

Kelet-Szlavóniában, Eszék környékén 1945 májusától négy „lógor”, valójában haláltábor működött 1946 közepéig-végéig, melyekben – a becslések szerint – több ezren estek áldozatul, közöttük több száz ártatlan szlavóniai magyar. A lágerek helyszínei, 1944-ben Valpó és Józseffalva (Josipovac), Eszékhez közel 30, illetve 10 km-re északnyugatra a Dráva folyása mentén működtek. A harmadik megsemmisítő tábornak a várostól szintén kb. 10 km-re délkeletre a Ténye községben lévőt csak 1946. augusztus végén létesítették, miután az előző kettőt bezárták, és 1947. január 18-án számolták fel. Közben a negyedik láger Eszéktől kb. 35 km-re délnyugatra, a volt Verőce vármegye Diakovári járásában Kerndián (Krndija) községben 1945 májusától „üzemelt” a következő év derekáig. Az utóbbi három „lógorban” is sok magyar pusztult el. Mészáros Sándor mindössze két „1944-ben eltűnt” szlavóniai magyar vértanú holtta nyilvánítását közölte befejezetlenül maradt

²⁷⁸ BOGNÁR A. – HORVÁTH M. L. – V. GEIGER. 2018. 48., 55–61. p.

²⁷⁹ SEBŐK L., 1994. 149. p.

kéziratában. Az ártatlan magyar áldozatok száma kb. 500-ra tehető, akik a fenti négy haláltáborban pusztultak el.

A Tito marsall partizánosztagai által a szlavóniai magyarság ellen elkövetett népirtás körülményeinek a feltárása, az áldozatok számának azonosítása, megállapítása még napjainkban sem késő, csak kutatói akarat kell(ene) hozzá.

Kelet-Horvátországban²⁸⁰ (a hajdani Belovár-Kőrös, Verőce és Pozsega vármegye, valamint Szerém megye Horvátországhoz csatolt területén) a magyar népesség száma és aránya az összlakosságban a következő évi népszámlálások idején, minden megjegyzés nélkül. 1948-ban: 32 245 magyar (2,89%), 1961-ben: 23 811 magyar (1,86%), 1971-ben: 18 479 magyar (1,43%), 1981-ben: 12 258 magyar (0,96%), 1991-ben: 9821 magyar (0,75%).

A II. világháború után (Kelet-Horvátországon belül) Kelet-Szlavónia három járásában élt jelentős számú magyarság. Az Eszéki járás nyolc településén 1948-ban 5369 magyar lakott, 1991-ben már csak 2811 fő, azaz valamivel több, mint a fele, 53,3,7%-a. Ebből a legnépesebb magyar közösség Eszék városában élt: 1950 fő, illetve 1344 fő volt, ahol a csökkenés aránya 31,1%, vagyis csaknem egyharmad. A járás legnépesebb magyarok által lakott települése Szentlászló volt, amelynek lakossága a fenti két évtized közötti időszakban 1028 fő-ről 580 főre csökkent. A Vinkovcei járás négy településén élt jelentős számú magyar: 1948-ban összesen 2522 fő, de 1991-ben már csak 868 fő, tehát kétharmaddal kevesebb. Az itt elhelyezkedő nevezetes Kórógy magyarsága eközben egyharmaddal, 934 fő-ről 603-ra csökkent. A Vukovári járás ugyancsak négy magyarok által lakott településén 1948-ban 2034, négy évtized múltán 1991-ben 1171 magyar élt. A három járás magyarsága a tárgyalt időszak alatt megfeleződött: a területükön 1948-ban 9925 magyart számláltak össze, 1991-ben már csak 4850 főt.²⁸¹ A térség központjában, Eszék városában ekkor 1344 magyar élt.

²⁸⁰ Kelet-Horvátország: a Száva folyótól északra, keleten nagyjából Eszék városáig elhelyezkedő terület.

²⁸¹ SEBŐK L., 1994. 138–139., 143., 147. old.

Az Eszéki, a Vinkovcei és a Valkóvári járásban a négy Árpád-kori település – Haraszti, Magyarrétfalu, Kórógy, Szentlászló – még ekkor is magyar többségű volt. Mellettük még az 1980-as években is 9 községben – Almás, Antunfalva (Antunovac), Apáti, Csák, Dálya, Erdőd, Lacháza, Mária/Kisasszonyfalva (Marinci), Ójankovác – és négy városban (Eszék, Vinkovce, Valkóvár, Újlak) éltek még kisebb-nagyobb lélekszámú (106–1521 fős) közösségekben magyarok.

Közép-Horvátország. A történelmi Szlavónia több részét, a hajdani Pozsega, Verőce, Belovár-Kőrös és Varasd vármegyéek területét újabban Közép-Horvátországnak nevezik. Az 1940-es évek elején az itt élő magyarság lélekszáma még mintegy 40 ezer főre tehető. A 2018-ban közzétett legújabb adatok szerint 1944–1945-ben a partizánok 135 magyart mészároltak le 24 településen. A névjegyzék azt is tanúsítja, hogy több helyen tömeges kivégzéseket hajtottak végre. A Verőce városától közel 30 km-re dél-nyugatra fekvő Grubisinc járási székhelyen és környékén a partizánok 30 magyart mészároltak le. Daruvártól szintén a fenti távolságra, nyugatra fekvő Gerzence járási székhelyen és körzetében 20 áldozata volt a megtorlásnak. A Horvát-Szlavóniába akkor már hosszú évtizedek óta betelepült magyarok egyik fontos központjában, Nagypiszanica községben,²⁸² ahol ekkor kereken 600 magyar élt, 16 magyart öltek meg a partizánok, a leszámolásban az OZNA emberei is tevékenyen részt vettek. Belovár-Kőrös megye székhelyén, Belováron 14, Varasd városában 9 áldozata volt a megtorlásnak.

Az előbbiekhöz kapcsolódik a Varasdi Kerületi OZNA 1945. március 31-én kelt beszámolója, amelyet felettes szervének, a Zágrábi II. Te-

²⁸² A 14 km hosszan elnyúló szerblakta Nagypiszanicán 1882 és 1896 között telepedtek le a Baranya és Somogy vármegyéből érkezett, többségében református magyarok, akik a 1900-as évek elején építették fel templomukat. A katolikusok számára a Julián Egyesület állított fel két-tanerős magyar iskolát. Hasonlóan más nyugat-szlavóniai magyarok által lakott falvakhoz – nem a magyarság hibájából – a szerbekkel itt is ellenséges volt a viszony. A községben, 1940-ben Délszláv Olvasókör (Jugoslovenska Čitaonica) működött, amely azonban 60 taggal lényegében csak magyar kultúr munkát végzett, és több magyar nyelvű színdarabot is előadott. A katolikus magyarok a Keresztény Ifjúsági Egyesületben (KIE) tömörültek (40 fő), az imaházban vasárnaponként előadásokat hallgattak, és énekkaruk is volt. In. ARDAY L., 1994. 184–185. p.

rületi OZNA részére küldött. „Az Önök utasítása szerint a városokba való bevonulás alkalmával elkészítettük a következő tervet a néppellen-ségek letartóztatására, csoportok szerint Varasd városára. Az első csoportban 173 név szerepel [köztük: *Varga Valent (Bálint), Kes(z)egi Miklós, Német(h) Ottó*], a második csoportban 270 név szerepel, köztük *Erős Iván, Láng Ernő, Rák János, Somogyi Dragica* és *Soós Ferenc*. „Ezen kívül van még egy listánk kb. 80 névvel, de Brcković elvtársnak (...) még nem volt ideje, hogy ezt a listát elhozza”.²⁸³

A térség további magyar áldozatai: Daruvár, Pakrác, Zsdála 5–5; Gerbavác, Verőce 4–4; Kapronca, Zágráb 3–3; Károlyváros, Nagygordonya, Novszka, Popovača, Zlatár 2–2; Csázma, Ivanicsvár, Gradina, Končanica, Kutina, Novi Marof, Szentgyörgyvára 1–1 fő.²⁸⁴ Néhány kiegészítés. A Belovári járásban fekvő Bedenik faluban – ekkoriban 474 lakosából 332 magyar (70,0%) – *Borsós Istvánt* és *Cser Sándort* végezték ki. A Grubisinci járásban fekvő Gerbavác 506 lakosából 267 magyar (52,8%) volt.²⁸⁵ Zsdála községben öt ártatlan helyi magyar lakost háborús bűnökkel vádoltak, és a Belovári Katonai Bíróság mindannyiukat halálra ítélte, és 1945. június-szeptember között kivégezték őket.

A horvát fővárosban, Zágrábban is sok ártatlan magyar esett áldozatul a partizánok megtorlásának. Mindez nem történhetett volna meg Tito marsall és a legfelsőbb hadvezetés utasításai nélkül. Az OZNA irányítója, *Aleksandar Rankovics* 1945. május 15-én kelt 124. számú táviratában a jugoszláv hadsereg vezérkarának nevében elégedetlenségét fejezte ki amiatt, hogy a szervezet horvátországi vezetői Zágrábban a „felszabadítás” óta eltelt tíz napban „mindössze 200 banditát végezték ki.” Ezek után a horvát fővárosban rövid idő alatt több ezer (állítólag 8000) halálos ítéletet hoztak, amelyeket leginkább már másnap végre is hajtottak. Így például egy *Vlado Ranogajec* nevű kapitány, a

²⁸³ BOGNÁR A. – HORVÁTH L., 2016. 63–64. p.

²⁸⁴ Az áldozatok névsora falyanként: BOGNÁR A. – HORVÁTH M. L. – V. GEIGER. 2018. 47., 61–71. p.

²⁸⁵ SEBŐK L., 1994. 146. p.

Zágrábi Katonai Bíróság nevében, naponta tízesével hirdette ki a halálos ítéleteket. A kivégzettek között több magyar is volt.²⁸⁶

A Tenger melléken, Fiume adriai kikötővárosban két magyar (*Gál József* és *Pál Iván*) esett áldozatul a partizánok megtorlásának.

A horvát-szlavóniai magyarság veszteségeit növelte, hogy a II. világháború alatt és után jugoszláv adatok szerint legalább 7 ezer magyar menekült el Horvátországból. A délvidéki Zentán született történész, *Kóvágó László* (1923–1990) szerint 12–14 ezer magyart telepítettek ki a horvátországi területről.²⁸⁷ A legújabb, 2018-ban közzétett kutatási eredmények, még mindig „nem teljes lista” szerint Horvátországban 647 magyart végeztek ki a partizánok. A fenti áldozatok között 47 főt lágerekben, börtönökben öltek meg, ezen kívül 21 partizánoktól megszökött magyart és 64 magyar nemzetiségű horvát katonát (domobránt) „likvidáltak”.²⁸⁸

A délvidéki/horvátországi áldozatok számát gyarapítja az a feltehetően több ezer magyar áldozat – amit a vajdasági kutatások figyelmen kívül hagytak! –, akik 1945. május elejétől Ostmark német tartomány (volt Ausztria) délkeleti, karintiai részére (Bleiburg és környéke) menekültek, ahol összegyűlemltek. Jelentős részüket június elejétől az újjáalakuló Jugoszlávia területén keresztül való visszahajtás közben, az ún. „Keresztút”-on (’Križni put’) a következő hetekben legyilkolták Tito marsall partizánosztagai. Mindez azt követően történt, hogy a brit katonai hatóságok több százezer menekültet hivatalosan „repatriáltak”, valójában egyszerűen átadtak Tito partizánhadseregének.²⁸⁹ Közöttük a hivatalos brit katonai adatok, *Frederick E. Morgan* (1894–1967) tábornok jelentése 15 ezer, a War Office 1945. május 19-i felterjesztése 24 ezer magyart említnek.²⁹⁰ E katonák a Független Horvát Állam (NDH) fegyveres

²⁸⁶ BOGNÁR A. – HORVÁTH L., 2016. 63. p.

²⁸⁷ SEBŐK L., 1994. 143. p.

²⁸⁸ BOGNÁR A. – HORVÁTH M. L. – V. GEIGER. 2018. 47. p.

²⁸⁹ Az angol „repatriation” szó hazatelepítést, visszahonosítást jelent, amely lehet önkéntes vagy kényszerű. Jogi értelemben és brit szempontból a kifejezés elfogadható, de az „átadás” tényét az expulsion (kiutasítás) vagy a deportation (kitoloncolás) tényyszerűbben megfogalmazná. A „repatriálás” tudatos használata elhárítja, illetve kisebbiti a brit katonai fél felelősségét a mészárlásokban.

²⁹⁰ BOGNÁR A. – HORVÁTH M. L. – V. GEIGER. 2018. 14., 38., 47. p.

erejébe a szlavóniai, szerémségi területeiről, és Horvátország más részeiből besorozott, valamint bosznia-hercegovinai magyarok voltak. A *Harold Alexander* (1891–1969) brit tábornok csapatai által elfoglalt osztrák területeken a „repatriálás” május 31-én fejeződött be.

Az előzmények: a Független Horvát Állam hadvezetése május 3-án rendelte el katonasága és a polgári lakosság visszavonulását Németország volt dél-ausztriai (karintiai) területeire. A horvát usztasa és a német katonai alakulatok május 6-án ürtették ki Zágrábot, amelyet a horvát kormány is elhagyott. Két nap múlva Tito marsall partizánhadserege bevonult a fővárosba. Közben a partizánoktól rettegve kb. 100 ezer polgári személy is csatlakozott a 150–200 ezer főre becsült (valójában jóval több), visszavonuló horvát usztasa és domobran (honvéd) alakulatokhoz, akik között sok ezer magyar, és több tízezer német, szerb csetnik is meghúzódott. A korabeli brit források jelentősen nagyobb, 500–600 ezres tömegről szólnak.

A fegyverletételről Ivan Herenčić horvát tábornok tárgyalt a britekkel, akik arra hivatkoztak: a szövetségesek megegyezése szerint a hadifoglyokat annak a kormánynak kell átadniuk, amely ellen harcoltak. Ekkor már a szövetségesek nyugati hatalmai is *Drazsa Mihajlović* (1893–1946) helyett a kommunista Tito marsallt ismerték el és támogatták, ezért a horvát foglyokat a magyar származású *Kosztja Nadj* (Nađ, 1911–1986) tábornok parancsoksága alatt álló partizáncsapatok vehették át, amelyekben egyébként ekkor már sok ezer átállt csetnik is harcolt. A britek még azért adták át sürgősen a foglyokat, mert a kommunista jugoszláv sereg igyekezett bevonulni Karintia déli részére, Klagenfurt körzetébe, hogy – akárcsak Trieszt városa esetében – megerősítse országa későbbi területi követeléseit. A brit hadsereg azonban ezt nem kívánta lehetővé tenni: ezért minél gyorsabban igyekeztek megszabadultak a horvátnak tekintett hadifoglyoktól s azok családtagjaitól, továbbá a hozzájuk csatlakozott civilektől és velük együtt – *Winston Churchill* (1874–1965) brit miniszterelnök utasítására – az osztrák területre benyomult Tito-féle csapatoktól is.

Az átadás után a jugoszláv partizánok már ott helyben, Bleiburg közelében, majd a szlovéniai Kočevski Rog mellett, aztán a Marburgba (ma: Maribor) vezető úton a visszatereltek közül június elején néhány nap

alatt tízezreket végeztek ki: hadifoglyokat, a polgári személyeket, köztük sok-sok száz magyart. Ezzel végrehajtották a II. világháború befejezése után történt legnagyobb tömegmészárlást Európában. Ennek helyszínei Szlovéniában: Marburg, Tezno, Celje, Teharje, Kočevje, Kočevski Rog, Laško, Huda Jama, Horvátországban Jazovka, Žumberak, Krapina, Samobor, Karlovac (Károlyváros), Sisak (Sziszek), Bjelovar (Bélavár) települések voltak. A partizánok az életben hagyottakat gyalogmenetben az ún. „Keresztút”-on (horvátul: 'Križni put') az újjáalakuló Jugoszlávia különböző részeire, sőt a távoli Vajdaságban és Macedóniában felállított lágerekig hajtották, ahol aztán hosszú hónapokig raboskodtak. Az útközben legyilkoltakkal és a halálmenetben elpusztultakkal együtt, óvatos becslések szerint legalább 50–55 ezer horvát és 20 ezer szlovén, bosnyák, szerb és magyar volt az áldozatok száma.²⁹¹ A „Keresztút”-on 1945 tavaszán életét veszített több ezer magyar közül mindössze 20 vértanút azonosított az idézett, 2018. évi, háromszerzős monográfia.

A horvátországi kutatók napjainkban a bleiburgi és a „keresztúti” áldozatok számát legkevesebb 85 ezer, a legtöbbre 198 500 főre becsülik. Egyikük, *Vladimir Žerjavić* (1912–2001) demográfus azonban csak kb. 65 ezer főre, köztük a horvát–szlavóniai magyarok számát mindössze 2 ezer áldozatra értékelte. Ezért *Bognár András* (1937–2019) zágrábi akadémikus rámutatott *Vladimir Žerjavić*nál a Bleiburgban és a Keresztúton a *Tito marsall* partizánjai által elpusztított horvátországi magyarok csekély voltára, és megbeszéltek, hogy ezt az adatot a tények alapján egyeztetik. A horvát kutató azonban rövidesen elhunyt, így a magyarok számát nem módosíthatta.

A fentebb idézett 2018. évi monográfiában a Száva folyó mentén elhelyezkedő Jasenovac helységben a horvát usztrasák által a háború idején működtetett a hírhedt lágerekben is számos horvátországi magyart is kivégeztek, illetve elpusztult. Közülük név szerint is azonosított vértanúkat a fenti kötet.²⁹²

²⁹¹ SOKCSEVITS Dénes: Bleiburg, a horvát Katiny. In: História, 2010. 8. szám, 7–11. p.

²⁹² BOGNÁR A. – HORVÁTH M. L. – V. GEIGER, 2018. 61., 64., 65–66., 67., 82., 83., 99–107. p.

A SZOVJET REZSIM ÁLTAL MEGGYALÁZOTT ÉS ELPUZTÍTOTT MAGYAR EMLÉKEK MUNKÁCSON ÉS KÖRNYÉKÉN

Rákóczi-emléktábla a Fejér-ház falán

Egyes források szerint a munkácsi Fejér-házat 1667-ben építették. Más vélemények azonban ezt a dátumot az átépítés évszámaként tartják számon. A Rákócziak uradalmi házát valamikor tornác vette körül. Az egykori épület tágas, különböző célt szolgáló melléképületekkel körülvett udvar közepén állt. Az 1703 júniusának végén lezajlott első kuruc-labanc összecsapás során a császári vasasok támadása a Fejér-ház – Rákóczi Ferenc szállása – ellen irányult. A szabadságharc leverése után, 1726-ban Munkáccsal együtt a Rákóczi-kastély is a Schönborn család birtokába került. 1746-ban a család a szolgálatukban álló, **Johann Bathasar Neumann** európai hírű építész (többek mellett az ő nevéhez fűződik a német barokk kiemelkedő alkotása, a würzburgi hercegérseki palota) megbízta az uradalmi ház átépítésének megtervezésével. Neumann tervei alapján, **Genovai János** debreceni építész felügyelete alatt a kastély átépítésére 1747–48-ban került sor. Ekkor nyerte el mai formáját. Elbontották az eredeti Fejér-ház északi és keleti oldalán húzódott fatornácot és az épület mintegy negyed részét. A megmaradt rész a mai épület nyugati szárnyát képezi. A kibővítés és átépítés után az épület U-alaprajzú formát öltött és kétszintes lett. A szépen felújított kas-

²⁹³ Kovács Sándor turisztikai szakíró, helytörténeti kutató (Budapest)

télyon reneszánsz és barokk stílusjegyeket egyaránt felfedezhetünk. Kapuzata északkelet felől, a két szárny közötti homlokzat közép-pontjában van. Elé a XIX. században oszlopos, timpanonos portált építettek, íves szemöldökébe középen díszváza ékelődik. A reneszánsz ablakok közül néhány eredeti. Az emeleti ablaksor barokk stukkóval díszített.

A mives portáltól balra, az emelet első és második ablaka között 1911-ben egy szép emléktáblát lepleztek le. Az emléktáblát a Munkácsi Lehoczky Tivadar Múzeumegyesület **közadakozásból és az 1910–11-es női kereskedelmi tanfolyam növendékeinek műkedvelő-előadásából készítette. A fekete tábla *Edelstein Jenő* ungvári kőfaragó alkotása. A díszes kivitelű, tűzzománc keret felső részét a Rákóczit ábrázoló kerámia dombormű tette egyedivé. Ez a remekbe szabott keret nem csupán kiegészítés, hanem igazi művészeti alkotás volt, és az ungvári agyagipari szakiskola munkáját dicséri. Az emléktáblára következő szöveget vették:**

**II. RÁKÓCZI FERENC
VITÉZLŐ FEJEDELEM DICSŐ EMLÉKÉNEK!
KIBUJDOSÁSA KÉTSZÁZADOS ÉVFORDULÓJÁN
EMELTE MUNKÁCS VÁROS KÖZÖNSÉGE.
1711–1911.**

**ESZMÉNYKÉPE MARADSZ RÁKÓCZI A HONSZERETETNEK
SZELLEMED ÉL KÖZTÜNK S VÉDI E DRÁGA HAZÁT
ŐS HAJLÉKOD ELŐTT KEGYELETTEL JÁR A MAGYAR NÉP
MUNKÁCS BÉKE ÖLÉN NAGY NEVED ÁLDVA VIRUL**

A szovjet korszakban a hatóságok a fejedelem portróját és a tűzzománc keretet szétverették, a szövegrészt pedig megrongálták, hogy a vakolat megálljon rajta. Később pedig egy plakáttal takarták el. A szovjet korszak viszontagságai után, az épületet tulajdonló képzőművészeti iskola 1989-ben felújította. A restaurálás során *Matl Péter* munkácsi szobrászművész újra mintázta a Rákóczi-portrét. Az emléktáblán ismét olvashatóvá vált az eredeti szöveg is.

*Az eredeti (Baranyi András gyűjteménye) és
a felújított (a szerző felvétele) Rákóczi-emléktábla*

Bíró bácsi emlékműve

A nagyon kevesek által ismert emlékműre **Popovics Béla** *Munkács kultúrtörténete a korabeli sajtóban* című munkájában hívja fel a figyelmet:

„1932 májusában *Emléket Bíró bácsinak* címmel olvashatunk egy kedves és elgondolkodtató cikket. A munkácsi Nagyhegyen volt egy köztiszteletnek örvendő gazdálkodó, akit annyira szerettek az emberek, hogy kőből meg szerették volna mintázni a fejét. Nincs tudomásunk róla, hogy ez az alkotás elkészült-e, viszont 1932 októberében a munkácsi hegyközség egy márványtáblával és Bíró István arcképével ékesített emlékművet állított az egy évvel azelőtt elhunyt tanító tiszteletére a Nagyhegyen lévő szőlőjének bejáratánál.”

Az emléktábla bal felső sarkában **Bíró István** ovális keretbe foglat portréja volt, mellette illetve alatta pedig a következő szöveget olvashatták:

**BÍRÓ ISTVÁN
EMLÉKÉRE KÖZADAKOZÁSBÓL EMELTE
HALÁLÁNAK ELSŐ ÉVFORDULÓJÁN
1932. OKT. 11-DIKÉN A MUNKÁCSI HEGYKÖZSÉG**

---.---

**FÁT, VIRÁGOT, SZŐLŐT, EMBERCSEMÉTÉKET
NEVELTÉL S HARCOLTÁL HÍVEN MINDHALÁLIG.
MUNKÁCS MAGYARSÁGA MEGŐRZI EMLÉKED
NEVED IGY ÉLNI FOG S PÉLDAKÉPPÉ VÁLIK**

Feltehetően a szoborterv ilyen formában öltött testet, ami egyáltalán nem csorbítja a nemes szándék értékét. Az viszont már elszomorító, hogy mára nem maradt fenn, emlékét csupán fénykép őrzi.

A vízkereszti csata hőseinek emléktáblái

Az igazságtalan trianoni békediktátum első érdemi felülvizsgálatának következményeként 1938. november 2-án – az első bécsi döntés értelmében – Magyarország visszakapta területeinek egy részét. A Csehszlovákiához csatolt Felvidék déli sávja e döntés értelmében békés úton újra magyar fennhatóság alá került. A mai Kárpátalja délnyugati része, Ungvár, Munkács és Beregszász valamint a szintiszta magyar lakosságú környékbeli falvak 1938. november 9-től tértek vissza az anyaországhoz. A vissza nem tért csonka Kárpátalja, azaz a Kárpáti Ukrajnánaként közismertté vált tartomány vezetősége nehezen viselte el Ungvár és Munkács elvesztését. Nem véletlen, hogy a határalkudozások során *Avgusztin Volosin*, Kárpáti Ukrajna miniszterelnöke a két városért cserébe 25 másik települést ajánlott fel.

A Munkács városát körbe bástyázó öt település közül Váralja, Váralánka, Klastromalja és Oroszvég visszakerült (*utóbbinál a demarkációs vonal a falu külterületén húzódott*), de Örhegyalja és kamjankai köztemető is a csehek illetve Kárpáti Ukrajna kezén maradt. Különösen fájó volt mind a csehek, mind az ukránok számára Oroszvég és Klastromalja elcsatolása. Az előbbiben több cseh finánc és hivatalnok telepedett le, a másik kolostora pedig az ukránok egyházi-szelle-

mi központjaként töltött be fontos szerepet. Egyébként ezt az öt falut 1945. február 11-én csatolták Munkácshoz és ma a város szerves részét alkotják.

1938–39 telén Munkácson tartózkodott a szabadcsapatok – a Rongyos Gárda egyik osztaga. A Rongyos Gárda tevékenysége az 1919-es nyugat-magyarországi események alakításában fogalommá vált. Az első bécsi döntés előtt az elszakított területek visszacsatolása felgyorsításának érdekében a gárda újjáéledt. A megalakult egységek fő célja a csehszlovák fennhatóság alá tartozó Kárpátalján a helyzet destabilizálása volt. Számtalan akcióval és csatározással járultak hozzá a döntés meghozatalának sikeréhez.

A rongyosok egy része azonban még 1938. novembere után, azaz a visszacsatolást követően is az anyaországgal újra egyesült területen maradt. Munkácson például térképhelyesbítőik fedőnéven *Ecsedy Csapó Ferenc József* parancsnoksága alatt egy 8-fős osztag.

A vízkereszti csataként ismertté vált harcokról többen is írtak tanulmányt, idézik a Honvédség és a Rongyos Gárda hivatalos jelentéseit. A kutatók által hivatalosnak minősített leírás szerint 1939. január 6-án, Vízkereszt napján (az ortodox karácsony Szentestéjén), hajnali 3:45 körül a cseh reguláris erők megtámadták a klastromaljai magyar határőröket. Az ügyeletet tartó négy határőrből hármat foglyul ejtettek, de a negyedik határőr által leadott lövésekre az ügyeletet teljesítő többi határőrzárőr is felfigyelt, és riadoztatták a városban állomásozó honvédség egységeit. A csehek és a hozzájuk csatlakozott ukrán felkelők ezt követően Oroszvég irányába nyomultak előre. A támadásban részt vett a 36. csehszlovák zászlóalj két százada (*kb. 160 fő*), megerősítve 3 páncélaútóval, valamint az államvédelmi őrség egyik századának néhány alakulatával. A támadás teljes ideje alatt Munkácsot több irányból, de főleg az őrhegyaljai Szarka-hegyről folyamatosan lőtte az ellenséges tüzérség. Munkács védelmébe a helyőrség katonáin kívül bekapcsolódtak a rendőrök, a nemzetőrök, önkéntes civilek, de talán leghamarabb a fentebb említett rongyos osztag.

A leghévesebb összecsapások a Latorca-híd valamint az Oroszvég és Klastromlja felé vezető útelágazás közötti szakaszon bontakoztak ki. Én most nem a „hivatalos” beszámoló száraz passzusait szeretném

felidézni, hanem egy, a helyi visszaemlékezések alapján írott cikket. A *Magyar Cserkész* című lap egy évvel az események után, az 1940. január 1-i számban idézte fel a rongyosok szerepét az összecsapás kezdeti szakaszában, nevezetesen azt, amit a „illetékes” kutatók talán kissé lekezelően vagy elhallgatva mutattak be. *„Munkács városából a kis Latorcán átívó híd Oroszvég községen nyílegyenesen, mintegy 100 méterre szalad neki benzinkútnak. Az út első harmadánál balra egy fatelep van, az udvaron cseréptetejű, még nem egészen kész épület is áll. Lakatlan a tájék. Ezért történetelt, hogy a csehek már előző éjszakán ennek a félig kész épületnek a padlására gépfegyvert állítottak fel és lopva megszállták magát a fatelepet is.*

A híddal szemben a benzinkútnál ellenséges golyószóró helyezkedett lesállításba. Innen az út derékszögben kétfelé ágazik. A bal hosszanti végénél a cseh negyedik ezred egy százada, a jobbág végénél pedig ugyanennek az ezrednek a másik százada húzódott meg. Hátuk mögött komorlott egy kolostor, amelynek tövében három cseh zászlóalj várta a parancsot az indulásra. Az úton három páncélgépkocsi erő motorja (sic!) zakatolt. A kolostorban székelt a parancsnokság. Hajnali négy óra előtt 20 perccel megadták a jelt az indulásra. Elöl a három tank nyitotta meg a tüzet a négy főből álló magyar határőrségre.

A határőrök fegyverrel válaszolnak a támadásra. Két határőr, a parancs szerint a magyar helyőrség riadóztatására Munkácsra rohan. A másik kettő becsülettel hősihalált hal a becsület mezején az egyenlőtlen tűzharcban.

Füsti zászlós a rajával már a hídnál van, de pillanatok alatt mint-ha a földből nőttek volna ki, ott teremnek a Rongyosok is. Kézigránát és karabély a kezükben. Cenki Géza főhadnagy és Csapó József Rongyos főhadnagy már rohan is neki a túlerőnek. Ekkor megszólal a benzinkút mögött elbujtatott cseh golyószóró. A Rongyosok visszalőnek. Jobb lövők, mint a csehek, mert percek alatt elhallgattatják őket. [...]

Most veszik észre a fatelep padlására lopott cseh géppuskát. [...] Csapó-József nem tudja legyőzni az indulatát, előrántja egyetlen kézigránátját és elindul. [...] Lendületre feszülve előre ugrik és abban a pillanatban elérte a halálhozó golyó. Nem egy, sok találta el. [...] Minden erejükkel a kis hidat és annak körzetét lövik. Csapó József már elesett. De ott van

Koncz József Rongyos főhadnagy, a helyettese. Felkapja a parancsnoka kézigránátját, dobásra készül a karja. Ugrik, egy pillanat – s több fejlődéssel zuhan a földre. Mellette esik el Szarka István Rongyos tartalékos zászlós. Míg csak el nem szállt a lelke, folyton tüzelt a híd felé tóduló el-lenségre.”

9 óra körül alapjában véve sikerült a demarkációs vonal mögé szorítani a cseh támadókat. Délután pedig cseh parlamenterek érkeztek Munkácsra tárgyalni. Igaz, a tüzéségi akció még akkor is folytatódott, sőt csak este fél nyolckor fejeződött be. A harcokban magyar részről 3 katonatiszt, 2 önkéntes, egy tüzoltó és két civil vesztette életét, három fő fogságba esett és több mint 200 épület (többek között a színház is) sérült meg. Cseh részről hivatalosan 5 katona vesztette életét, de egyes becslések az áldozatok számát több mint 40 főre tették. Később a sebesültek közül mindkét oldalról még néhányan elhunytak. A támadók vesztesége között szerepelt egy kilótt páncélautó is. A csehek elismerték felelősségüket, kártérítést fizettek az okozott kárért. Az Oroszvégről eleltulajdonított értékeket pedig visszaadták a magyar hatóságoknak.

Hat elesett magyar hőst és az egyik civil áldozatot (*a másik civil áldozatot, izraelita hite miatt már január 6-án este eltemették*) január 8-án a munkácsi városháza előtt felravatalozva ünnepélyesen búcsúztatták. A gyászbeszédet a kormány nevében a **R. Vozáry Aladár** országgyűlési képviselő, neves munkácsi újságíró tartotta. A temetés idején a Magyar Rádió emlékműsorról adózott a hősöknek. Az áldozatokat – mivel a köztemető cseh kézen volt – a Szent István (régbben Sugar) utcai, korábban bezárt református temetőben helyezték nyugalomra. A háború után ezt a temetőt véglegesen felszámolták. Még 1939 folyamán a nem munkácsi illetőségű áldozatokat exhumálták és lakóhelyükön katonai pompával temették el újra.

1939. július 2-án Munkácson az Oroszvégre vezető Latorca-híd városközpont felőli, jobb oldali hídfőjén a Rongyos Gárda megjelent tagjai és nagyszámú közönség előtt a vízkereszt csatában elesett hat hős emlékére márványtáblát avattak fel. A táblát felül, balra a Rongyos Gárda jelképe (*címerpajzson zöld alapon kettőskereszt*), jobbra a turul díszítette, alatta pedig a következő szöveg volt olvasható:

**1939. JANUÁR 6-I HŐSÖK!
ECSEDI CSAPÓ F. JÓZSEF FŐHADNAGY
KONCZ JÓZSEF FŐHADNAGY
ROZS JÓZSEF ZÁSZLÓS
SZARKA ISTVÁN KP. TŰZMESTER
KRISZTIN PÉTER SZAKASZV.
SEPENTÁL FERENC TŰZOLTÓ
E JELLEL HÓDOLUNK**

**FAJVÉDŐSZÖVETSÉG
RONGYOSGÁRDÁJA
TURULSZÖVETSÉG**

Sajnos a háború végén a hidat felrobbantották, és a táblának nyoma veszett.

Egy másik, kevésbé ismert emléktáblát a vízkereszti csata során belövést kapott munkácsi színház épületén 1939. július 9-én avatott fel a

*Megemlékezés a rongyosok emléktáblájánál
(Horkay László gyűjteménye)*

Felvidéki Szinikerület igazgatója, **Inke Rezső** és a szintársulat. Az emléktáblaállítás fővédnöke **Engelbrecht István** polgármester és **Bertók Béla** református püspök volt. Az eseményről az MTI július 10-én tudósított: „*A munkácsi városi színház falán emléktáblával jelölték meg azt a helyet, amelyet az emléketes (sic!) január 6-án a cseh orvtámadás alkalmával gránát találat ért. A falon hatalmas rést ütött a lövedék, a rés mellett helyezték el az emléktáblát. A tábla leleplezési ünnepségén Inke Rezső színigazgató mondotta az ünnepi beszédet, majd Engelbrecht István polgármester a város közönsége nevében átvette a táblát. Az ünnepségen nagyszámu és előkelő közönség vett részt.*”

Sajnálatos módon ennek a táblának a szövegét nem ismerjük. Sorsát a szovjet rombolás pecsételte meg.

Hősök Emléktáblája a munkácsi városháza falán

A városháza falán a hősöknek állított emléktábláról szintén kevese tudnak. Erről az MTI 1940. május 14-én tudósított: „*A cs. és kir. 65. gyalogezred volt tisztjei, altisztjei és legénysége az elesett hősök emlékére Munkácson a városháza falába elhelyezett emléktáblát emeltek és azt sokezer bajtárs, valamint nagy közönség jelenlétében dr. Javornitzky Jenő miniszteri tanácsos, emléklapos őrnagy vasárnap avatta fel. Az ünnepségen résztvett Engelbrecht István polgármester, Heszlényi József ezredes, átlomásparancsnok, továbbá az egyházi, katonai és polgári hatóságok képviselői, valamint a helybeli és vidéki egyesületek népes küldöttsége zászlók alatt, Az emléktábla klasszikus párverse R. Vozáry Gyula alkotása.*”

Sajnos ez a tábla is a szovjet pusztítás áldozatává vált.

A munkácsi Országzászló Emlékmű

Munkácson, a város szívet képező főtér közepén parkosított sáv fut végig. A székesegyház felőli végén a mai Szent Márton-lovasszobor helyén korábban egészen más emlékmű állt.

Az I. bécsi döntéssel az anyaországhoz történt visszatérés után Nagykanizsa város Magyar Asszonyok Nemzeti Szövetsége azonnal Országzászlót ajánlott fel Munkácsnak. Az emlékmű talpzata pedig a

fentebb említett helyen 1939 őszén nagyrészt el is készült. Úgy gondolták, hogy az Országzászló-emlékművet tavasszal be lehet majd fejezni, és március 15-én, a nemzeti ünnep és teljes Kárpátalja visszatérésének első évfordulóján felavathatják. Az időjárás, az elhúzódó tél azonban meggátolta a tavaszi munkálatokat. Az avatás csak 1940. szeptember 15-én valósulhatott meg. A többszörösen tagolt, szép formájú posztamens alsó részének homlokzati oldalán, egy táblán a *Magyar Hiszekegy* első sorai voltak felvésve:

**HISZEK EGY ISTENBEN,
HISZEK EGY HAZÁBAN,
HISZEK EGY ISTENI ÖRÖK IGAZSÁGBAN,
HISZEK MAGYARORSZÁG FELTÁMADÁSÁBAN**

A munkácsi Országzászló Emlékmű
(Baranyi András gyűjteménye)

Az avatási ünnepségre nem sokkal a II. bécsi döntés végrehajtása után, **Horthy Miklósnak**, a felszabadult Erdély fővárosába, Kolozsvárra történt ünnepélyes bevonulását követően került sor. A lobogót a városházáról levente díszszázad hozta az ünnepség színhelyére. Az *Öslakó* című lap szeptember 22-én részletesen beszámolt a többbezes tömeg részvételével megtartott avatási ünnepségről:

„Az ünnepélyt a leventezenekar nyitotta meg a Himnusz eljátszásával, ami után Nagykanizsa város kiküldöttje dr. Boda Károly adta át a zászlót gyönyörű, lelkes beszéd kíséretében. Dr. Boda hangsúlyozta, hogy kelet és nyugat Magyarország szíve dobban most össze ezen az ünnepségen, amely örökre élni fog minden résztvevő szívében. Jegyezzük meg, az országzászló a régi, Nagymagyarország szent szimbóluma és oltára, aki elmegy előtte és tiszteleg, az gondoljon mindig arra, hogy egy magyar sem nyugodhat meg addig, míg Magyarország régi nagyságát nem sikerül visszaállítanunk.

Hámbech Rózsa budapesti kiküldött a Magyar Asszonyok Nemzeti Szövetsége nevében üdvözölte Munkács hazafias lakosságát és gyönyörű beszédben hívta fel figyelmüket a most felavatandó országzászló végtelenül nagy, szent jelentőségére.

Bertók Béla ref. püspök a budapesti pozsonyi-uti ref. egyházközség adományát, a másodzászlót adta át nagyhatású és mély érzéssel teli beszédje kíséretében Munkács városának.”

Ezt követően **Sörös János**, római katolikus esperes, **Bertók Béla**, református püspök és **Hegedűs** (nincs név) görög katolikus lelkész felszentelték, illetve megáldották a város új jelképét. Az egyházi áldás után **Végh Mihály**, az Országzászló Nagybizottságának elnökségi tagja mondott avató beszédet. Eközben a lobogót felvonták az árboc csúcsára, de a szokástól eltérően nem engedték félárbocra, hanem egy héten át büszkén hirdette az erdélyi részek visszatérését.

„A munkácsi Magyar Dalárda Knapp István karnagy vezényletével avató-éneket adott elő nagy hatással, majd Engelbrecht István polgármester vette át Munkács város nevében a zászlót. [...] ...remekbe szabott, nagyhatású beszédjében párhuzamot vont a Turul madár egykori fájdalommal eltávolítása és az országzászló mostani örömteli felavatása között. Magyarország sokat szenvedett, de a szenvedések csak erőssé és acé-

lossá teszik a magyar kardokat és szíveket. Munkács közönsége köszöni Nagykanizsa város testvéri lakosságának az országzászlót és ígéri, hogy meg is fogja becsülni. Munkács történelmi tradíciókkal megszentelt földén (sic!) nem lesz olyan magyar, aki ne akarná és ne munkálna minden erejével a jövő nagy és boldog Magyarországit. Ígérjük, hogy lelkiünk oltára lesz ez az országzászló, amely törhetetlen hitet; és erőt fog kölcsönözni magyar munkánkhoz. Ünneplés fogadalmat tesz itt Munkács minden magyarja, hogy Nagymagyarország feltámadása lesz a legfőbb cél és eszme, ami szívét és lelkét eltölti! – A beszédet szűnni nem akaró tapsvihar és lelkes éljenzés kísérte.” – olvashatjuk ugyanott.

A polgármester beszédét koszorúzás követte, majd a szép ünnepség zárásaként a közönség a levante zenekara kíséretével elénekelt a Szózatot.

Még egy évtizedig sem állhatott helyén sértetlenül az emlékmű. A szovjetrendszer eltávolította a zászlót, és a talapzaton ötágú csillag jelent meg. Egy 1972-es kiadványban megjelent felvételen az eredeti talapzaton már egy babérágat tartó nőalak hirdette a szabadságot. Az

A vörös csillagokkal megcsúfított munkácsi Országzászló 1957-ben
(Fortepan 115469 Répay András)

egykori Országzászló Emlékműből Szabadság-szoborrá avanszált emlékhely fényképe még szerepelt egy 1978-as kiadványban is. De aztán a magyar jelkép maradványait eltüntették a főtérről.

Az Országzászló Emlékmű helyére újabb alkotás csak 1994-ben került. Ma pedig Szent Márton lovasszobra uralja az egykori Országzászló helyét.

Zrínyi Ilona emléktáblája a várban

Munkács városa 1943. május 23-án ünnepelte **Zrínyi Ilona** születésének 300. évfordulóját. (*Nem régen az újabb kutatások kiderítették, hogy valójában nem 1643 körül, hanem 1649 körül született.*) Az országra szóló ünnepségről a fővárosi lapok is beszámoltak. Az ünnepi hangulatot nehéz lenne mai szavakkal érzékeltetni, ezért inkább idézzük a *Kárpáti Híradó* 1943. május 25-i számának tudósítását: *„A háborús korlátozások mit sem vettek el az ünnep fényéből, diszéből, meleg, megkapó hangulatából és lélekemelő szépségéből. Elmaradt a korhű jelmezeselek felvonulása, de itt voltak a bokrétságok, nem volt tűzijáték, de minden házon ott lobogott a nemzetiszínű zászló, a Turul-emlékoszlopot sem állították vissza a vár fokára, de mégis ott volt a bronzból készült magyar madár a várudvar legszebb helyén és alig akadt a város főbb útvonalaiban kirakat, ahol ne lett volna ott Zrínyi Ilona, II. Rákóczi Ferenc, Horthy Miklós képe, vagy valamely történelmi eseményt megörökítő festmény.*

Szombaton este tárogatószó vezette be az ünnepet. Balogh Sándor igazgató-tanító játszott a kedvelt kuruchangszeren édesbús kurucnotákát a városháza tornyából. Vasárnap reggel zenésbresztő köszöntötte a lobogódíszbe öltözött, ünnepi hangulatban ébredező várost. Hálaadó istentiszteletek után a közönség az Árpád vezér-utcán, a vendégek nagyrésze a városháza előtt gyülekezett.

Fél 10 órakor a Csillag előtt indult el lobogók alatt, zenészó mellett a kilométer hosszú, festőién szép zarándokmenet, amelyben résztvettek a díszalakulatok, a leventeffűsűs, a Rongyos Gárda, a tűzharcosok, a szereplő énekkarok, szavalókórusok, a magyarruhás ifjúság, a festői népviseletű gyöngyösbokrétságok, a nemzeti viseletbe öltözött ruszin küldöttségek,

a nagyrészt díszmagyarba öltözött nők csoportja, a város, az egyházak, hivatalok, testületek, egyesületek képviselői, a vidéki küldöttségek. [...]

A vár lobogókkal, délszaki növényekkel, címerekkel és történelmi festményekkel díszített három udvarát szorongásig megtöltötte a példásan fegyelmezett közönség. Az alsó udvarokba hangerősítők közvetítették a legfelső, úgynevezett harmadik udvarban lezajló ünnepség műsorszámait, amelyek egy részét a kassai rádió, illetőleg Budapest II is hangsugározta.”

Ungvár, Kassa, Beregszász városok valamint a **Zrínyi Ilona** és **Rákóczi Ferenc** életével, történelmi szerepével összeforrt községek – Tarpa, Dolha, Szentmiklós, Vezérszállás, Alsóapsa, – népes küldöttsége mellett szép számmal voltak a fővárosból érkezett vendégek is. Az egész várat szépen feldíszítették. A fellegvár udvarán állították fel a díszemlényt. Mögötte **Zrínyi Ilona** hatalmas portréja uralta a teret. Az emelvényen foglaltak helyet az egyházi, katonai és polgári előkelőségek, élükön Kárpátalja kormányzó biztosával, **Tomcsányi Vilmos Pállal** és az ünnepség fővédnökével, **dr. Péchy Szabolccsal**, Bereg vármegye főispánjával. Szemből nézve, a díszemlény bal oldalán (*ott, ahol ma a Petőfi-mellszobor van*), egy nemzetiszínű zászlóval bevont emelvényre helyezték el a csehek által ledöntött és megrongált millenniumi turulmadarat. Alatta egy valószínűleg öntöttvasból vagy bronzból készült, a Szent Koronával ékesített, domborműves címer-tábla emelte az esemény nemzeti jellegét. A következő két árkád között (*a mai Korjatovics-szobortól balra*) helyezték el az ünnepi zászlókat.

A tárogató hangja után az ünnepség a Himnusszal vette kezdetét. Ezután **dr. Pataky Mária**, az Országos Zrínyi Ilona Munkaközösség vezetője mondott beszédet. Munkács hős asszonyát jellemezve kiemelte: „*Valóban méltó volt Ő az egész nemzet hálijára és nagyrabecsülésére fiával, II. Rákóczi Ferencsel együtt, aki csak még jobban kiteljesítette a magyar hivatástudatot a dunavölgyi népek között és hiába fejezték be mindketten életüket számkivetésben. Keleten, az ő személyes áldozatuk vívta ki, hogy a Nyugat észrevett bennünket, respektálta különleges hivatásunkat, mert csak a hősnek, hősi népnek van jövője!*” Ünnepi beszédet mondott **R. Vozáry Aladár** országgyűlési képviselő is. Nagyhatású beszéde után az énekkarok kurucdalai következetek, majd Zrínyi Ilona egykori lakosztálya előtti árkádok közötti falon (*a mai Korjato-*

vics-szobortól jobbra, a két árkád között, fent) emléktáblát lepleztek le. A márványtáblára a következő szöveget vésték:

**ZRÍNYI ILONA
SZÜLETÉSÉNEK HÁROMSZÁZADIK ÉVFORDULÓJÁT
1943. MÁJUS 23-án
ITT, DICSŐSÉGÉNEK SZÍNHELYÉN ÜNNEPELTE MEG
MAGYARORSZÁG NÉPE
VITÉZ NAGYBÁNYAI HORTHY MIKLÓS ORSZÁGLÁSA
IDEJÉN.**

**MUNKÁCS MEGYEI VÁROS
KÖZÖNSÉGE E HÓDOLÓ EMLÉKEZÉST E TÁBLÁVAL
ÖRÖKÍTI MEG**

Az ünnepség koszorúzással és a Szózat eléneklésével ért véget.

*Zrínyi Ilona emléktáblája a munkácsi várban az avatáskor
(a szerző gyűjteménye)*

Az emléktáblát a szovjet korszak kezdetén tüntették el, későbbi soráról nincs információ. Némi vigaszt jelent, hogy 50 évvel az első emlékjele állítása után, 1993. május 17-én **Zrínyi Ilona** születésének 350. évfordulója alkalmából fellegvár kerengőjében egy új emléktáblát avattak fel. A bronz domborműves emléktáblát – **Nagy Lajos Imre** alkotását – a budapesti Zichy Galéria ajándékozta a Munkácsi Rákóczi Szövetségnek. 2006. február 27-én pedig – amint azt korábbi számunkban említettük – a Szabadság fájának bástyáján felavatták Zrínyi Ilona és a gyermek Rákóczi Ferenc szobrát.

A podheringi obeliszk

Podhering 1945 óta Munkács szerves része. 1904-ben a település nevét Órhegyaljára magyarosították. 1782-ben a vármegye Podheringen, a Latorcán egy 110 öl (*kb. 201 m*) hosszú és 4 öl (*kb. 7,3 m*) széles állandó fahidat építtetett. Az új híd a falu fejlődésének fontos állomása volt. A Latorca-hídhöz kapcsolódik a település történelmének legfényesebb lapja – a podheringi csata.

Dicső szabadságharcunk idején, 1849 áprilisában egy nagyobb császári csapat a Vereckei-hágón átkelve Munkácson át Kassa irányában nyomult előre. A hegyek között a császáriakat a 35. honvédszászlóalj nem tudta feltartóztatni. Ezért **Martinyi Frigyes** honvédőrnagy a podheringi Latorca-hídnál szervezte meg a védelmet. Az őrnagy hadászati lag jól választotta meg a védekezés helyét, ugyanis a hóolvadás és az esőzések miatt a Latorca jócskán megáradt. Martinyi a folyón átvezető híd padlózatát felszedette, csak a gerendákat hagyták a helyükön. Csapatát a beregi nemzetőrség mellett munkácsiak, a vár védői és ungvári görögkatolikus papnövendékek is erősítették. A három magyar századból, 80 nemzetőrből és néhány tüzerből álló véderő 3500 gyalogosból, 450 lovasból álló és számtalan ágyúval rendelkező osztrák túlerővel nézett szembe. A nemzetőrök csupán néhány régi ágyúval rendelkeztek.

A csata április 22-én zajlott le. Az ungvári görögkatolikus szeminárium kispapjai, **Andrejkovics Endre** és **Leskovics-Lángfy László**, akik Pesten kaptak tüzérségi kiképzést, körültekintően, nagy

szakértelemmel szervezték meg a tüzérséget. Az Andrejkovics által vezetett nemzetőr-tüzérek ágyúik egy részét a híd fölé emelkedő Szarka-hegyen állították fel, ami taktikailag nagyon helyes döntésnek bizonyult. *Andrejkovics* és *Lángfy* tüzérmesterek szerepe a csatában meghatározó volt. A Szarka-hegyről jól irányzott lövésekkel harcképtelenné tették az ellenség néhány ágyúját, kilőtték a lovat az ellenség parancsnok-tábornoka alól, megsebesítették az egyik csapattest ezredesét – ezzel nagy zavart okoztak az ellenség soraiban és megtörték támadásukat. Az osztrákok a szárnyakon történő áttörési kísérleteit a nemzetőrök szintén sikeresen megghiúsították. A császáriak kezén lévő kölcsényi timsógyár munkásai Máramaros felől nagy csapattest érkezéséről „informálták” az ellenséget. Délután az osztrák tisztok a visszavonulás mellett döntöttek, és feladták a további küzdelmet.

A győztes csata színhelyén, 50 év múlva, 1899-ben tarthattak először nyilvános megemlékezést. Ezen még részt vett több öreg honvéd is. *Tulcsik Ferenc* erre az alkalomra írt *Hősök emléke* című versét szavalta el, amelyben nem csak dicsőítette a vitéz nemzetőröket és honvédeket, hanem egy emlékmű felállítását is szorgalmazta. Két év múlva faragott, szürke trachit kövekből készült el a rég áhított, kb. hat méter magas obeliszk, rajta emléktábla hirdette büszkén:

**AZ 1849. ÉVI ÁPRILIS HÓ 22ik NAPJÁN
MAGYARORSZÁG ÁLLAMI FÜGGETLENSÉGÉÉRT
E HELYEN VIVOTT GYŐZELMES ÜTKÖZET
EMLÉKÉRE EMELTE A HAZAFIAS KEGYELET 1901BEN**

Az obeliszk hátoldalán volt egy másik emléktábla. Erre – úgy tudjuk – a podheringi hősök neveit rótták fel. Sajnos ez a tábla nem maradt fenn.

Az avatóünnepség eltervezett április 22-i időpontját számunkra ismeretlen okok miatt május 19-re halasztották. A *Budapesti Hírlap* május 21-én számolt be az eseményről: „Az ünnepség alkalmából Munkács város és Podhering község lobogódiszt öltött. Az ünneplők délután három órakor impozáns menetben vonultak ki a szoborhoz, hol ezrekre menő népsokaság gyűlt össze. Ott voltak a többek közt Hagara

Viktor dr. beregvármegyei főispán, mint a szoborbizottság diszelnöke, Nedeczey János és Bartha Ödön országgyűlési képviselők, Matolay Etele Zemplén vármegye alispánja és Simig Rezső negyvennyolcas hon-

Munkács. Örhegyaljai emlékoszlop.

Korabeli képeslap

(A szerző gyűjteménye)

védhadnagy, a ki részt vett az ütközetben, a Szarka-hegyről ő irányította az ágyukat. A menetben részt vettek a munkácsi iskolák tanulói tanáraik vezetésével, a negyvennyolcas honvédek, a városi képviselőtestület, az ipartestület zászlajával, az önkéntes tűzoltó egyesület, a város színe-java. Emelte az ünnep díszét, hogy a honvédgyalozezred tisztikara is kivonult teljes díszben. Délután négy órakor kezdődött az ünnepség az állami főgimnáziumi ifjúság énekkarának Himnuszával. Azután Hagara főispán mondott beszédet s üdvözölte a csata egyik jelenlevő vitéz harcosát, Simig Rezső kalocsai érseki uradalmi tisztartót, mire Gerőfi, községi jegyző átvette a község nevében az emlékoszlopot. Méray Ádám dr. uradalmi ügyész ezután fölolvasta Csicsery Zsigmond honvédszázadosnak az ütközetről szóló rövid leírását. Az ünnepség a Szózat, a Kossuth nóta és a Marseillaise eléneklésével ért véget, este pedig a podheringi sörházban lakoma fejezte be.”

1919-ben a cseh megszállók az emlékművet megrongálták, a táblákat levették és állítólag a Latorcába dobták. 1938-ban az I. bécsi döntéssel Őrhegyalja nem tért vissza az anyaországához. A visszatérés után, 1939 márciusában a csata 90. évfordulójának méltatásáig mindössze egy hónap maradt. Ezért gyors ütemben az obeliszket kijavították, de az eredeti táblákat nem találták meg. *Popovics Béla* személyes közlése alapján tudjuk, hogy a homlokzati oldal eredeti tábláját a leírások alapján a frígyesfalvi vasgyárban újra öntötték. A hátsó tábla helyére pedig egy, a helyreállításnak emléket állító, szintén öntöttvas táblát helyeztek. Sajnos ennek a szövege nem maradt ránk, az egyetlen hozzáférhető fényképről pedig a szöveg hitelesen nem olvasható ki. Egy másik, szintén *Popovics Béla* által felkutatott fényképről kiderül, hogy a kis magyar világ idején az emlékmű körül kertet alakítottak ki. Bejárati kapuját fából ácsolták, a kapuoszlopok kontykötésére táblát erősítettek, ezzel a felirattal: **KERTBE BEMENNI ÉS AZ EMLÉKMŰVET RONGÁLNI SZIGORÚAN TILOS!** Ünnepek alkalmával, a fénykép tanúsága szerint, a kaput is szépen feldíszítették.

A podberingi emlékmű az ezredfordulón
(A szerző felvétele)

Sajnos a második világhégés után a szovjetek és bérenceik első dolga a vandalizmus volt. Ennek esett áldozatul az oszlop, a táblák pedig újra eltűntek. Szó sem lehetett megemlékezésekről, mivel minden ami magyar volt, az egyet jelentett a bűnnel. A szovjet éra alkonyán, 1989-ben nyílt mód az első megemlékezésre. 1990-ben pedig az emlékmű homlokzati oldalára új alumínium tábla került, s ezen az eredeti szöveg immáron kiegészült ruszin nyelvű változattal is. 2000-ben azonban ezek az emléktáblák is eltűntek. Ez valószínűleg, a többi színesfém tartalmazó ellopott emléktáblához hasonlóan, nyereségvágyból történt. 2001-ben két újabb, magyar és ruszin nyelvű, de immáron márványtábla hirdette a podheringi győzelmet. Sajnos ezeket 2004-ben és 2006-ban szintén megrongálták. Ezután a városi önkormányzat költségén két új tábla készült el. 2009-ben a ruszin nyelvűt összetörték, de a város nagyon gyorsan ezt is pótolta. 2010-ben *Matl Péter* munkácsi szobrász kivitelezésében ismét megújult az emlékmű. A töredezett köveket újakra cserélték, és a két emléktáblát mélyedésbe süllyesztve erősítették fel. Így a mai híd mellett, szépen rendezett környezetben áll a csata megújult emlékbelszke, remélve a podheringi emlékmű kálváriájának végét, hogy méltó színhelye legyen a március 15-i megemlékezéseknek is.

Szernye magyar emlékjelei

A Bátyú és Munkács között fekvő Szernye lakossága 1980 fő, ebből 1690 fő magyar nemzetiségű. A Várdai család által alapított települést írások először 1270-ben említették. Később több birtokosa is volt, ezek közül a Lónyayak játszottak meghatározó szerepet a közösség életében.

A Trianon utáni elszakítoottságból Szernye szintén az I. bécsi döntéssel tért vissza az anyaországhoz. Az országváltás utáni idők egyik felkavaró eseménye ehhez a faluhoz kapcsolódik. A *Magyar Rendőr* című lap 1939. június 15-i száma ezt írta meg: „*A múlt év november 24-én elindult két kislány az októberben megállapított határ felé, hogy szeretetük bizonyságaként ajándékot vigyenek a határon örködő magyar katonának. Két 11 éves leányka indult a határra. Egyik kalácsot vitt a kosárkájában. Messze, túl a határon eldörrent egy gyilkos fegyver. A tehetetlen düh és fékevesztett gyűlölet ellenséges golyója a legendás hírű magyar ka-*

tonáért lelkesülő leányka szívébe furódott. Orbán Amália, ez a magyarságáért elvezett kis vértanú, nem jutott el a határon örökdő katonáig.”

Az általános felháborodás mellett együtt érző jószándékú segítségnyújtásban sem volt hiány. Ugyanebben a lapszámából megtudhatjuk, hogy: „Vitéz Tóth Gyuláné, a budapesti vitézek leányainak vezetője kezdeményezésére a vitézi leányok sírkövet állítanak a kis vértanú kárpát-aljai sírhantjára, egyben alapítványt is létesítettek, szerényen, fillérekből összetevődő kis alapítványt, melyet a vitézi leányok 50.– pengős gyűjtésével indítottak útra azzal, hogy a vitézi családok segítségével tegyék lehetővé egy-egy tehetséges szernyei magyar gyermek taníttatását.”

A Pesti Napló 1939. június 22-i száma már az elkészült síremlékről és a vértanú kislány övezte kegyeletről tudósított: „Az októberi dicőséges napok egyik kis vértanúja volt Orbán Amália szernyei leány, akinek a sírjára a budapesti vitézek leányai most sírkövet állítottak. Vitéz Tóth Gyuláné vezetésével tizenöt tagu magyarruhás leányküldöttség utazott Szernyére, s ott virágokkal halmoztak el a kisleány márvány síremléket. A sírnál vitéz Tóth Gyuláné, a budapesti vitézi leányok, Bory Gyula református esperes és Horkay István lelkész az egyházak nevében, dr. Kubovics Géza vármegyei főügyész Bereg és Ugocsa egyesített vármegyék és az Egyesült Magyar Párt nevében, majd a vértanú halált halt kislány tanítója és egyik tanulótársa emlékeztek meg Orbán Amáliáról. A kegyeletes ünnepség után a közönség az ugyancsak budapesti vitézi leányok által adományozott országzászló előtt tisztelgett. Itt Tóth Ilona a Magyar hitvallást szavalta, majd Földes Margit tanárnő, Horkay István és dr. Kubovics Géza buzdító szavakat intéztek a megjelentekhez. A Himnusz elhangzása után a vitézi leányok kiosztottak a Szernye község szegényei számára gyűjtött ajándékokat és este megtekintették a levették tábortüzét, amelyet a kormányzó születésnapja alkalmából rendeztek.”

Mindemellett a Nemzeti Ujság 1938. december 29-i számában már a falu felkarolásáról tudósított: „Szernye, a beregmegyei ruszin határszéli községben vitéz Tóth Gyuláné adta át a budapesti vitézi leánycsoport felajánlott Országzászlóját, amelyet az Erekyés Országzászló Nagy Bizottsága kiküldöttjének avatóbeszédé után Orbán Zsigmond vett át a község nevében.”

A hősök és az Országzászló kombinált emlékművét 1943 augusztusában avatták fel. Az avatounnepségről a *8 Órai Újság* szeptember 2-án számolt be: „...*lelkes ünnepség keretében avatta fel hősi emlékművel egyesített Országzászlóját. Az emlékművön 37 világháborús, közöttük a mostani háború három hősi halottjának neve mellett bevésték egy 12 éves leányka, Orbán Amália nevet is, akit a község hősi halottjának tekint, mert a leánykát a kivonuló csehek akkor lőttek le, amikor a község határához érkező honvédek élébe sietve a magyar katonáknak elelemmel akart kedveskedni. A község lakosságának képviselői emlékeztek meg a megszállás alatti szenvedésekről, R. Vozárv Aladár országgyűlési képviselő beszédé után az EONB nevében Budaváry László tanácsstag avatót, majd Balogh Sándor és mások beszéltek még. Bensőséges népünnepély fejezte be a község hazafias napját.*”

A kis **Orbán Amália** sírkövét ma már sajnos hiába keresnénk. Azt a temetőt az 1960-as években bezárták, a faluban új temetőkertet nyitottak. A régi sírok az eltelt hat évtized alatt az enyészeté lettek, ma már a helybeliek sem tudnak róla. A szovjetrendszer idején az Országzászlót eltávolították, a Hősi Emlékművet lerombolták. Az emlékmű tábláját azonban a református lelkész megmentette és megőrizte. 1990-ben a helyi KMKSZ kezdeményezésére a falu központjában új emlékmű épült a két háború és a szovjet terror áldozatainak emlékére. Ennek központi részére került fel a Hősi Emlékmű megmentett táblája. 2022-ben a régi emléktáblát újra cserélték.

Hősök Emlékművei Gúton

A Szernye-mocsárból kivezető Jeszenó (*Jaszino*) és Nagyvíz folyók egyesülésénél, a vízzel közrefogott szigeten egykoron földvár állott. A földesúri vár a Guthy család tulajdonát képezte, és birtokaik védelmét szolgálta. Nyomai még a 19. században is láthatóak voltak, de mára mindez eltűnt. Beregszász és Munkács között a 11. században Kis- és Nagygút néven két település alakult ki. Neve a Gut-Keled nemzetségtől származik. A települések a tatárjáráskor elpusztultak, de a környező erdőkbe menekült emberek újra benépesítették. Első írásos említése 1312-ből származik. 1566-ban a tatárok újra felégették. 1942-ben a

két falut Kétyút néven egyesítették. A község nevét 1946-ban a szov-jethatóságok Garazdovkára (*Harazgyivka*) változtatták. 1995-ben a falu visszakapta történelmi magyar nevét. Azaz a neve ma hivatalosan jelző nélkül: Gút. A község lakossága 1349 fő, ebből 1295 fő magyar nemzetiségű.

1939-ben az akkori Kisgút község az I. világháború hőseinek emlékművet emelt. Az avatóünnepségről a *Néptanítók Lapja* 1939. szeptember 1-i számában számolt be: „*Lélekemelő ünnepség volt egy beregme-gyei kis faluban, Kisguton. A világháborúban elesett hősök emlékkövét leplezték le. Az ünnepség istentisztelettel kezdődött. Istentisztelet után Ruszka Bertalan, Makkosjánosi lelkésze ünnepi beszédet mondott, melyben méltatta az elesett hősök tettét, az ünnepély fenségességét és a kisguti tanító munkáját, hogy semmi fáradságot nem kímélve iskolánkivüli munkája révén lehetővé tette ennek a gyönyörű emlékoszlopnak a felállítást. Beszéde után a „Hiszekegy” következett, majd Bodok Margit sza-*

*Az 1960-as években készült felvétel előterében a nagyúti emlékmű látszik.
Háttérben a fák takarásában a református templom
(Szőke Szabolcs felvétele)*

valata: „Magyar asszony írja”. Utána a „Nagymajtényi síkon” fájdalmas dallama, majd Dubovszky Károly kisguti áll. ig.-tan. beszéde. Beszédében többek közt méltatta az elesett hősök dicső tetteit, kik hősi halálukkal a becsület mezején örökké élő példát mutatnak a falu lakosságának, hogy a haza érdeke még az életüknél is előbbrevaló. „Eme tizenkét hősi halált halt vitéz soha el nem halványuló aranybetűs neve tartsa ébren bennünk mindig az izzó haza- és fajszeretetet, a kötelességtudást, a fegyelmezettséget és elhatározást, elszántságot.”

A felszabadulás után eltelt alig öt hónap alatt a kisguti ifjúság szorgalmas munkássága révén műsoros teaesték, színdarabok rendezésével sikerült az anyagi alapot megszerezni e hősi emlékoszlop felállításához. Utána a leventék és az iskolásgyermekek kétszólamú éneke következett: „Magyar hősök”, majd „Trombitás Ferkó” szavalat, „Három könny van szempillámon” háromszólamú ének, „Mégse volt hiába” szavalat, „Ima a hazáért” kétszólamú ének, „Honvédroham” szavalat, „Trombita harsog” kétszólamú induló. Ezek után következett az emlékmű megkoszorúzása. A leventeegyesület a helybeli ifjúság nevében koszorúzta meg és a gáti csendőrség. Koszorúzás után záróbeszéd és örök imádságunk: „Isten áldd meg a magyart” magasztos dallama. Az ünnepélyt közebed követte.”

Az emléktáblára **A KISGUTI HŐSI HALOTTAK 1914–1918** felirat alá felvésték a 12 elesett hős nevét. A névsort **A EMLÉKETEK ÖRÖKKÉ ÉL** mondat zárta.

A kisgúti emlékmű eredeti helye nehezen beazonosítható. A két község határa a templom környékén húzódott, az istenháza mindkét falut közösen szolgálta. Ezért feltételezhető, hogy a kisgúti emlékmű a templom e falurészbe eső oldalán volt.

Nagygúton 1939. október 15-én avatták fel a Hősök Emlékművét. Az eseményről a *Néptanítók Lapja* 1939/22. számában számolt be: „A beregvármegyei Nagygyuton folyó évi október 15-én leplezték le a világháborúban elesett hősi halottak emlékoszlopát. Az ünnepélyen képviselve volt a m. kir. honvédség s megjelent Fekésházy Sándor, a beregi ref. egyházmegye főgondnoka és még több vendég. A leleplezést istentisztelet előzte meg a ref. templomban, hol a szószéken Balogh Miklós helybe-

li lelkész megrázóan rajzolta meg a magyar hősök ragyogó alakját. Utána az emlékoszlop elé vonult a közönség. A leventék „Hiszekegy”-e után a lelkész lépett ismét az emelvényre s méltatta a hazájukért hősi halált halt nagygyutiakat. Az emlékműre a m. kir. honvédség nevében gyönyörű babérkoszorút helyezett a községben állomásozó huszárszázad parancsnoka, vitéz br. Pongrácz Géza százados. Majd az ifjúság szavalatai és énekszámái következtek. Miután az ünnepélyre a községből származó Barkani Károly (helyesen Barkaszi – KS) gyürei ref. lelkész adományából gyönyörű zászlót is kaptak, Doktor János helybeli ref. tanító rövid beszédben méltatta az elesett hősöket, egyszersmind felavatta az emlékoszlop fölé kitűzött lobogót. Az ünnepély a nemzeti imádság eléneklésével, majd a katonaság és a leventék díszmenetével végződött. A hősök emlékoszlopa a lakosság áldozatkészségéből emeltetett.”

Az idézett cikkből kiderül, hogy a Hősök Emlékműve Országzászlóval volt kombinálva. Utóbbi lobogóját a gyüreiek adományozták a községnek.

Az emléktábla felső részén félkörben a következő szöveg állt:

**EZEN EMELVÉNY JELZI AZOKNAK EMLÉKÉT
AKIK A HAZÁÉRT ÉLETÜKET VESZTETTÉK**

Alatta, a félkör ívében, balról a Nagy Háború kezdetének dátuma: **1914**, középen egy rohamsisak karddal és szuronnyal, jobbról pedig a világegés végét jelölő **1918**-as évszám. Ezek alatt két oszlopban a 21 hős neve, legalulra pedig egy, a szentírásból vett idézetet véstek:

„Légy hív mindhalálig ..” János. Jel. 2.1. 10v.

A nagygyúti emlékmű eredetileg a mai kis parkban, lágéráldozatoknak emelt emlékmű helyén állt.

A szovjet berendezkedés után a hatóságok szemét szúrták az emlékművek, ezért a kisgyútit lerombolták, de a rajta lévő emléktáblát sikerült megmenteni. A nagygyútiról is lekerült az emléktábla, lerombolták az Országzászlót, de a hősök emlékköve a helyén maradt. A táblákat az ősök emlékét a szívükön viselő bátor helyi lakosok rejtegették, úgy tudni, hogy egy család a padlásán őrizték. A hatalom esetleges támadása elől a nagygyúti emlékművet eredeti helyéről az 1960-as évek második felében átvitték a templom kertjébe. Így vészelték át a nehéz időket ezek a felbecsülhetetlen értékű emlékjelek.

A Nagy Háború kitörésének 100. évfordulóján felújították a 3 m magasságú, négyszögű nagygúti emlékművet. Homlokzati oldalán van a nagygútiak emléktáblája, a bal oldalára pedig a kisgúti emlékmű megmentett tábláját erősítették fel.

2014. szeptember 1-én megemlékező ünnepélyen avatták fel. Az ünnepségen többek között részt vett Lezsák Sándor, a Magyar Országgyűlés egykori elnöke és Keskeny Ernő, Magyarország akkori kijelölt ukrajnai nagykövete is.

A gúti Hősök Emlékműve ma
(Zubánics László felvétele)

A derceni temető

Beregszász és Munkács között a főútról kelet felé egy bekötőút vezet Dercen községbe. Lakossága 2778 fő, ebből 2727 fő magyar nemzetiségű. A 13. században fejedelmi birtok volt. 1456-ban **Brankovics György** rác despota felperzselte a települést. 1552-től a Dobó család birtokolta. Később nevük összeforrt a Dercsényi családdal, akiknek a

síkságból kiemelkedő Temető (*Derceni-hegy, Kerek-hegy, Szőlő-hegy, Kis-hegy, 159 m*)-hegyen távolról is jól kivehető temetkezési helye volt.

A falut a *Kárpáti Híradó* 1941. június 7-i számában a Dercen, a hősök faluja című cikkében **Puskás István** így mutatta be:

„Az Alföldet szegélyező kárpátaljai dombok között fekszik a legjellegzetesebb magyar községek egyike: Dercen. De nemcsak Alföldünk határa ez a vidék, hanem nyelvhatár is. „Itt végződik a magyar Miatyánk“. Talán éppen ezért őrizte meg évszázadok viharaiiban faji sajátosságát, eredeti, szép nyelvét.

Szabályos, kerek domb, vagy ahogyan itt hívják „kishegy“ aljában terjeszkedik ez a kétezer lelket számláló község. A domb tetején, ritka szép helyen, van a falu temetője, míg a domb oldala szőlővel van betelepítve.

A temető közepén, tehát a domb legtetején van a Dércsényi-család sírboltja. Itt nyugosznak örök álmukat a község hajdani urai, hajdani hűségese földműveseik s katonáik szomszédságában.

Van azonban a temetőnek más, lélekemelő érdekessége is. Itt van föllállítva a világháború derцени hősi halottainak az emlékoszlopa is; 54 aranybetűs név bizonyítja, hogy Dercen a hősök faluja volt mint évszázadokon át mindig, úgy a világháborúban is. A márványoszlopba egyik helybeli gazda tollából ez van vésvé:

**FIATAL, SZÉP, PIROS ÉLETÜK
MIATTUNK LETT FEHÉR ÁLOM ...
DE MÉGSE EJTS KÖNNYET ÉRTÜK,
KIFOGTAK ŐK A HALÁLON ...
VÉRÜKBŐL, MELY MESSZE HULLT KI,
HIR LETT, MELY AZ ÉGIG NYÚLT KI
S HONSZERELMET MENYDÖRÖGVE
ÉL A NEVÜK MINDÖRÖKRE.**

Későbbben, a megszállás alatt is mindenkinél jobban teljesítették nemzetük iránti köteleességüket. A derцени buzakalászos dalárda, ahogy ősz tanítójával az élén megjelent a kisebbségi magyar dalosok minden pünkösdi nemes versenyén, lélekemelő jelenség volt, ami a magyarba hitet öntött, de még az idegenből is tiszteletet váltott ki.”

A *Kárpáti Igaz Szó* Hóvége című mellékletében 2003. július 26-án az I világháborús emlékműről **Fodor Géza** így írt: „*Az első világháborúban 44-en vesztették életüket. Nevüket Hősi emlékmű, egy kb. 4 m magas obeliszk örökíti meg a temető déli bejáratánál.*”

A falu határában emelkedő Temető-hegyről tudni kell, hogy oldalán szőlőskertek húzódtak, lapos tetején pedig ősidők óta a környező öt falu temetője volt. Később a hegyplató másik részén követ is bányásztak. A temetőkert legjelentősebb építménye a falut is birtokló Dercsényi család terjedelmes, 8–10 m hosszúságú és 5 m magasságú, kétszintes kriptája volt. A kripta 6 dóroszlopon nyugvó, klasszicista stílusú kőkupolás gloriettjét 1840-ben emelték, és műemléknek számított.

A Dercsényiek dinasztiaalapítója még **Johann Weissként** (**Weisz János**) a Tátra alján, Szepesszombaton látta meg a napvilágot. Elismert orvostudós lett, aki II. József császár szemén sikeres műtétet hajtott végre. A hálás uralkodó méltóképpen megjutalmazta, s így többek között 1793-ban egy Bereg vármegyében fekvő községet kapott. Ez falu az Árpád-kori Dercen, amelyről aztán a gróf derczeni **Dercsényi János** nevet vette fel. **Dercsényi János** Zemplén vármegye főorvosaként, táblabíróként, királyi tanácsosként és **Kazinczy Ferenc** sógoraként is közismert. A timsófőzés beregmegyei meghonosításában nem csak elévülhetetlen érdemeket szerzett, hanem meggazdagodását is elősegítette.

A sírboltba a Dercsényi család 20 tagját temették el, köztük nem egy bebalzsamozott testtel, üveg fedélű koporsóban aludta örök álmát. Itt helyezték nyugalomra a neves orvost, és feleségét **Kazinczy Juliannát**, **Kazinczy Ferenc** testvérét is. Utóbbi sírfeliratát **Dr. Kiss László**, **Kazinczy** sógora, Zemplén főorvosa: **Dercsényi János** című könyve őrizte meg az utókornak:

DERCSÉNYI JÁNOS
KIRÁLYI TANÁCSOS ÉRDEMES ÖZVEGYE,
KAZINCZY FERENCNEK ÚGY LELKI MŰVELTSÉGRE,
MINT HONSZERETETRE IGAZ TESTVÉRE,
A LEGJOBB ANYÁK EGYIKE

A kupolás Dercsényi-kripta
(A Dercsényi család gyűjteménye)

A Dercsényiek sírboltját 1931-ben feltörték és kifosztották. A munkácsi illetőségű elkövetőket a bíróság el is ítélte. A sírbolt és a temető teljes pusztulása azonban a szovjetrendszer alatt következett be. Erről a Chicagóban megjelenő *Szivárvány* című lap 1990/31. számában **Botlik József**, neves történész Radarállomás a szétdúlt temető helyén címmel közölt dolgozatából szerezhetünk tudomást. „*A temető elpusztítása tulajdonképpen már 1949 elején megkezdődött, igaz véletlenül. A kolhoz megalakulásakor az birtokba vette a kőbányát is, s a kő kitermelésekor néhány régi, elhanyagolt sírt kiforgattak. [...]*

1952 tavaszán azonban egyszer csak megjelent a katonaság. Elfoglalta a szőlőhegyi temetőt, amely a környék legmagasabb pontján feküdt, s radarállomást létesített rajta! Azt a temetőt, ahová néhány hónappal korábban még temettek! [...] A falu népe egy szót sem mert szólani, hiszen nyolc év telt el a deportálás óta. [...] A katonaság először kerítést állított fel a szőlőhegy tetején, majd hatalmas gödröket vájt ki, amelyekbe befért egy-egy rádiós teherautó, tetején a lokátorokkal. [...]

Az 1970-es évek közepétől viszont államosították a zavaróállomás működését. Az első elmenetelükkor a hatvanas évek fordulóján – a pontos időpontra már senki sem emlékszik – a falu népe néhány sírkövet leszállított és újra felállított az új temetőben. Fakereszteket nem találtak, illetve egyet-kettőt cölöpként leásva, a többit – erre csak következtetni lehet – eltűzelhették. Azt is látták ekkor a falubeliek, hogy a teherautóknak bunkerszerű, tető nélküli gödrökben buldózerrel fedezékeket ástak a sírok között, a temető többi részét pedig egyszerűen legyalulták. A Dercsényi-család kriptája romhalmazzá vált, még oszlopai is eltűntek. Mi lett a csontokkal? Ezt ma sem tudjuk.

Harminchét esztendővel a temető feldúlása után, 1989 tavaszán – amikor elolvadt a hó – a katonaság végleg elvonult.”

2003-ban a KMKSZ általi kezdeményezés eredményeként a Temető-hegy újra Dercen önkormányzatának fennhatósága alá került. 2006 őszén a magyar Honvédelmi Minisztérium hadisírgondozói Kárpát-alján kerestek egy olyan alkalmas helyet, ahová át lehet temetni a veszélyeztetett helyszíneken nyugvó magyar katonák földi maradványait. Alapvető szempont volt az államhatár és helyi magyar lakosságú település közelsége. A beregszászi **Kincs Gábor** javaslatára a derceni Temető-hegyre esett a választás. Dercen önkormányzata hozzájárult egy magyar katonai temető létesítéséhez.

Azonban 2007-ben az ukrán hadsereg ismét egy lokátorállomást akart telepíteni a derceni temetődombra. A Mezőgecsében elhelyezett híradósokat helyezték volna át ide. A katonák már megérkeztek Dercenbe, és hozzá is láttak a terület rendezéséhez. A lakosság azonban bátor és erélyes fellépésével közbe avatkozva megakadályozta egy újabb radarállomás kiépítését.

2007 novemberében Budapesten, a Hadtörténeti Intézet és Múzeumban dr. Holló József nyugállományú altábornagy, az intézet főigazgatója, valamint **Dmitro Tkacs**, Ukrajna rendkívüli és meghatalmazott nagykövete bejelentette, hogy az oroszországi Rudkinóban lévő magyar központi hősi temető mintájára Dercenben Magyar Központi Katonai Temetőt hoznak létre. A tervek szerint, ide helyezték volna át a vidéken elesett és a helyiek által ideiglenesen elhantolt magyar honvédek földi maradványait, ez lett volna a végső nyughelyük.

A *Regiment* című lap 2010/3. számában, a kárpátaljai származású **dr. Bíró Andor** tollából tudjuk, hogy „a Kárpátaljai Megyei Közigazgatási Hivatal Építésügyi Hatóságának vezetője V. Koblik – közel kilencven szakhatósági engedély benyújtását követően – 2009. május 8-án a 725. nyilvántartási számon kiadott” műszaki-építési tervvel engedélyezte a központi katonatemető építését. A „központi katonatemető 2009. május 14-ére tervezett alapkö-letételi ünnepsége és a teljes kivitelezés – a kijevei hadisírgondozó szervezet élén bekövetkezett személyi változás következtében – bizonytalanná vált. A szervezet új vezetője ugyanis aggályát fejezte ki a tervekben szereplő „egykori hitleri Németország oldalán harcoló magyaroknak” állítandó 24 méter magas központi emlékmű (a kétezer éves kereszténységet szimbolizáló központi kereszt) ügyében, holott a munkácsi tervezőiroda a kegyeleti hely kialakítására vonatkozó elképzeléseit a környezeti adottságokhoz arányítva készítette el. [...] A kijevei hadisírgondozó szervezet új vezetője szerencsére képtelen

A készülő Magyar Katonai Temető 2011-ben
(A szerző felvétele)

volt tartósan akadályozni a katonatemető építését, és a Magyar Köztársaság Ungvári Főkonzulátusa, valamint – a példaértékű kegyeleti terv további támogatóinak bevonásával – a HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum néhány napon belül ismételten megkapta az időközben „nemzetközi katonatemetővé” avanszált kegyeleti hely kivitelezésére vonatkozó építési engedélyt.” – olvashatjuk ugyanott.

A „Megbékélés a Közös Európáért” Nemzetközi Katonatemető központi emlékhelyének alapkövetételére ünnepélyes körülmények között, dr. Szekeres Imre magyar honvédelmi és **Jurij Jehanurov** ukrán védelmi miniszterek jelenlétében került sor. 2009-ben elkészült a katonatemető parkosítása, amit egy sétány vesz körbe, központjában, nem messze a Dercsényi család egykori kriptájától egy 24 méteres emlékmű-keresztrel. Elkészültek az egyes sírok keresztjei is. A derceni központi katonai temetőbe elsőként a tervek szerint, az Ivano-Frankivszkban (korábban: Sztanyiszlav, Stanisławów, Stanislaw) jeltelen sírokban nyugvó magyar katonák földi maradványait temették volna.

Úgy tűnt minden megy a maga útján. A felavatásra azonban nem került sor.

A KMKSZ *Kárpátalja* című lapja 2013. május 17-i számában közlé tette a magyar Honvédelmi Minisztérium Társadalmi Kapcsolatok és Háborús Kegyeleti Főosztályának a Derceni Községi Tanács elnökéhez intézett hivatalos levelét: „Tisztelt Polgármester Úr! Ezúton értesítem, hogy az ukrainai magyar központi katonai temető megvalósítása érdekében közelmúltban végrehajtott legutóbbi munkatalálkozók tapasztalatai alapján a Honvédelmi Minisztérium Társadalmi Kapcsolatok és Háborús Kegyeleti Főosztály nevében átfogóan tájékoztattam Hende Csaba Miniszter Urat a nevezett projekt körülményeiről. A kialakult helyzet széleskörű és alapos mérlegelését követően Miniszter Úr személyesen döntött a derceni beruházás leállításáról. Egyben elrendelte a magyar központi katonai temető új helyszínének kiválasztását Kárpátalján. Polgármester Úr együttműködését és az ügy érdekében kifejtett munkáját nagyra értékelve kívánok Önnek további sikereket, és kiváló egészséget!”

A derceni katonatemető-létesítés megghiúsulásának okát, az ukrán aggályok és a jól ismert kihátrálási mentalitások mellett még valami akadályozta. Erről a *Kárpáti Igaz Szó* című lapban Tóth Viktor

2016. június 8-án így írt: „*Am ez (az avatás – KS) végül nem következett be, emiatt az említett honvédek porhüvelye sem került ide. Budapest 2013-ban leállította a projektet, amiben minden jel szerint a kárpátaljai magyar–magyar (azaz UMDSZ–KMKSZ) ellentét játszotta a legnagyobb szerepet. S míg anno a temetődomb tetején lévő római katolikus fatemplomot a betörő tatárok égették fel, az újkorban mi lettünk önma-gunk ellenségei.*”

Egyébként az Ivano-Frankivszkban exhumált hamvak ma a Lembergi megyei Potelics község területén lévő német katonatemetőben kialakított magyar parcellában vannak elhelyezve.

Azóta a derceni faluvezetés és a vállalkozók azon szorgoskodnak, hogy idegenforgalmi látványossággént kezeljék az emlékparkká keresztelt létesítményt.

A rongyosok emléke Dercenben

A müncheni egyezmény (1938. szeptember 29-én a Német Birodalom, az Egyesült Királyság, Franciaország és az Olasz Királyság között többoldalú nemzetközi megállapodás született Csehszlovákia felosztásáról) előtt szeptember 20-án Hitler **Imrédy Béla** miniszterelnököt arra szerette volna rávenni, hogy amíg ő a három nagyhatalom képviselőivel tárgyal, Magyarország indítson támadást Csehszlovákia ellen. Imrédy felismerte ennek a veszélyét: a gyengén felszerelt magyar hadsereg a túlerőben lévő és jól felfegyverzett csehszlovákkal szemben (az 1938. augusztus 22-i adatok szerint a légiereő nélküli állománya 400 ezer főt tett ki, de a hadi létszáma elérhette a 650 ezer főt), illetve ennek következményeként végzetes német függőségbe került volna az ország. Ezért csak az erőteljesebb diplomáciai fellépést és szabadcsapatok esetleges bevetését ígérte meg. Más vélemények szerint viszont, a magyar politikai vezetés úgy vélte, hogy a németek a „csehszlovák kérdés” megoldásából ki akarta hagyni Magyarországot. Akár így, akár úgy történt, a magyar kormánynak olyan megoldást kellett találnia, amely látszólag a kormánytól független, de mégis felügyelet alatt tarthatták és kizárta a szélsőjobboldali erők esetleges fegyverhez jutását. Még Varsó is azt tanácsolta a magyar kormánynak, hogy azonnal kezdjen a nagyszabá-

sú szabotázsakciókat, rongálják meg a vasútvonalakat, a hidak, a hírközlést stb.

Szeptember 22-én Csehszlovákia váratlanul általános mozgósítást rendelt el. A lengyelek a területek átadására vonatkozó, a cseh kormánynak átadott ultimátuma határideje október 1-jén lejárt. A müncheni egyezmény következményeként október 2-án a lengyel csapatok megszállták a morva-sziléziai Teschent (Tešín, Cieszyn) a Skalite (Szikla)-szoros térségét, 8-án pedig Bohumínt.

Ebben a gyorsan változó időben a magyar kormány 1938. október 1-jén fogadta el a ruténföldi akció tervét. Ennek célja: egy spontán nemzeti felkelés látszatának keltésével nagyobb hangsúlyt biztosítani, erősíteni a magyar fél pozícióját a várható tárgyalásokon és más fórumokon.

A szabadcsapatok létrehozásáról, kárpátaljai bevetéséről több kutató munkáját is figyelembe vettük, amelyek felsorolásától eltekintünk. Röviden a témánk megértéséhez azonban felidézzük az eseményeket.

A Kárpátaljára tervezett akció irányításával **Kozma Miklóst**, a Magyar Távirati Iroda tulajdonosát, a Rádió vezérigazgatóját, a Magyar Filmiroda Részvénytársaság elnökét, a Magyar Hirdető Részvénytársaság, a Magyar Nemzeti és Gazdasági Bank vezetőjét bízták meg. Természetesen Kozma személye garantálta egy propagandaháború megindítását is. Kozma erről így beszélt: „*A Ruténföldön nyugtalanság kell, ezt mi megcsináljuk. Európának 'rutén kérdése' lesz!*”

Kozma az akció megvalósítását saját katonai jártasságára, ismeretségi körére és régi bajtársaira támaszkodva, a nyugat-magyarországi felkelés tapasztalatának felhasználásával képzelte el. A miniszterelnök és hadügyminiszter hozzájárulásával a szabadcsapatok élére, mint parancsnoknak és vezérkari főnöknek Kozma a VKF 5. osztályáról **Stefán Valér** századost, a különleges alakulat kiképzésére a XVI. honvéd lövész-zászlóalj állományán pedig **Héjjas Ivánt** kérte fel. A toborzás során a szélsőségeseket, köztük **Prónay Pált**, az 1919. évi fehérterror leghírhedtebb különítményesét elutasították.

A kiképzésen feladatul tűzték ki, hogy rajtaütéseikkel zavart és pánikot keltsenek a csehek által bitorolt Kárpátalján, vasúti berendezéseket, hidakat, hírközlési berendezéseket és más műszaki létesítményeket robbantsanak vagy gyújtsanak fel. Az egységeknek éjjelente észak

felé, kellett előre nyomulni és átlépni a lengyel határt. A köznyelvben egyenruha hiányában csak Rongyos Gárdának nevezett szabadcsapatosok azonosítására a zsebükbe varrt miniatűr Mária szentkép és annak hátlapján levő személyi szám szolgált, a lengyel határon is ezzel tudták igazolni magukat. Az elsők között a „H” csoportnak nevezett 1. század *Prém József* tartalékos főhadnagy parancsnoksága alatt 98 főből alakult meg. A kutatók véleménye szerint az egész kárpátaljai akcióban 996 szabadcsapatos vett részt.

A szabadcsapatok bevetése 1938. október 6-án éjjel kezdődött meg. A „H” csoport a határ sikeres átlépése után hozzákezdett feladata végrehajtásához. Egyik rajuk Nagyborzsova falu vasútállomásán rajtaütött az éppen induló katonai szerelvényen, a mozdonyt felrobbantották, a vasúti berendezéseket tönkre tette. A támadásban lelőtték az állomásfőnököt és egy cseh katonát. A csoport másik része Beregszász felé nyomult előre.

Sajnos precíz felderítés hiányában nem ismerték a Kárpátalján állomásozó csehszlovák katonaság és csendőrség pontos létszámát, tüze-rejét, laktanyáik pontos helyét. A borzsovai akció következtében a csehek felfedezték őket és megkezdték az 1. század üldözését. A csoport Munkács felé vette az irányt. Csikós- és Nyárasgorond térségében az ott élő ruszinok közül többen csatlakoztak hozzájuk, így azok helyismeretére támaszkodva a nappal is nehezen járható, Szernye-mocsáron át éjszaka keltek át. Október 11-én a kora reggel jutottak a Dercen és Fornos között fekvő erdőbe. Úgy gondolták, a mocsár a helyiek által *Nyíres makkosnak* nevezett ingoványos terület, megfelelő rejtékhelyet nyújt számukra. Mivel sem Dercenben sem Fornoson nem volt csendőrőrs, így biztonságban bemehettek ezekbe a falvakba. A rongyosokat a lakosság felszabadítóként fogadta és ellátták őket élelemmel.

A rongyosok rejtékhelyét azonban a csehek csakhamar felfedezték. Egyes kutatók szerint tartózkodási helyüket a helyiek közül jelentette valaki a cseh hatóságoknak. A csehek harckocsikat és tüzérséget vetettek be ellenük. A bekerítés elkerülése végett kisebb, a rongyosok 4–8 fős csoportokra osztódva megpróbálták a még szabadnak látszó keleti irányban kitörni. A század egy része elmenekült, de a többiek felvették a harcot a cseh túlerővel szemben. A derceni *Fodor Géza* kutató

a csatát így írta le: „*Délután három óra tájban Munkács felől egy csehszlovák csendőrraj, két kerékpáros zászlóalj és egy harcokcsi-szakasz jelent meg a Nyíres-erdő túloldalán. A szabadcsapat őrsége idejében észrevette őket. Rövid tanácskozás után a század három részre osztódva vette fel velük a harcot. A csehek szintén három oldalról próbálták bekeríteni őket. A szabadcsapatos rajokban a túlerő láttán némi kezdeti zavar támadt, szétszóródva igyekeztek kitörni a páncélosok tüze alól, mindinkább keleti irányban.*

Az első egységek ki is csúsztak az összezáruló gyűrűből, míg a többiek kiszorultak az erdő takarásából a nem messze folyó, vízzel telt, Csahó-árokknak nevezett kanálisba. A század utóvédje ebben az árokban vette meg a lábát, mellig érő vízben állva viszonzta a csehek eszeveszett tüzelését. Mindeközben lassan hol délnek, hol pedig gyorsan irányt váltva kelet felé húzódtak.” (Fodor Géza: Magyar–csehszlovák fegyveres konfliktus Dercen környékén 1938 októberében. Együtt 2009/1-3.)

Botlik József a **Zórád Miklós** főhadnagy által vezetett utóvédet biztosítókról így írt: „*Az utóvéd – a század fedezésére 17-en jelentkeztek önként – sötétedésig kitarzott. Közülük 14-en estek el, mindössze háromnak sikerült átvágnia magát. Az este beálltával a csehszlovákok váratlanul visszavonultak. [...] A század egyébként a 'derceni-fornosi' összecsapásban, illetve a következő napokban 15 halottat veszített, a csehszlovákok kb. 30-t.*” (**Botlik József**: Radarállomás a szétdőlt temető helyén. Szívárvány, 1990/31. Chicago.)

A csehek magukkal vitték elesett katonáik holttestét. A rongyosok leírása alapján a derceni ütközetben a századból 10 fő esett el, 40 fő fogságba került, 6 főnek sikerült elérnie a lengyel határt, 22 fő vissza tudott térni az anyaországba, 19 fő pedig az az I. bécsi döntés utáni bevonulásig bujdosott a vidéken. A honvédségi adatokat feldolgozó **B. Stenge Csaba** megállapította, hogy a Prém-század vesztesége a derceni csatában 6 halott és 7 sebesült volt. (A Rongyos Gárda bevétele Kárpátalján, 1938–1939. In.: Seregszemle 2018/2.) **Fodor Géza** szerint, – aki feldolgozta a helybeliek visszaemlékezéseit is – „*pontos adatok ugyanis nincsenek*”, a csehek vesztesége „*jóval felülmúlta a hivatalosan elismert harmincat. A szabadcsapatból sem 15, hanem kb. 50–55 fő esett el.*”

Hogy mi lett a halottakkal?

Idézzük a *Kárpáti Híradó* 1941. június 7-i számának cikkét: „*Igazi nagyságukban azonban csak még ezután mutatkoztak a derceniek. Akkor volt ez, amikor a megcsonkított hazából elindult egy kis szegény, „rongyos“, de hazáját, fáját fanatikusan szerető csoport azzal a nemes szándékkal, hogy fegyverrel visszaszerezze a haza e részét. A végzet különös akarásából itt, Dercen határában vívta meg a korszerűtlen fegyverzetű „Rongyos Gárda“ szomorúan dicsőséges harcát a cseh tankszakszok ellen. A harc után a derceni magyarok szedték össze a „rongyosok“ sebesültjeit, temették el halottait. A „rongyosok“ krónikása többi között ezeket írja a derceni csatáról: „És ebbe a sziszegő, csattanó és zugó infernóba belevegyültek a derceni és fornosi harangok. Bugtak-kongak és bizonyos vagyok benne, hogy a cseh csendörök ütlegeire sem hagyták abba a harangszót, az egész harc alatt csengett a lélekharang. Temettek bennünket, rongyos magyar testvéreket...” Hősi époszba illő az, ahogyan a derceniek rejtgették, ápolták a „rongyos“ sebesülteket. Még állott a harc, amikor a derceniek elindultak sebesült testvéreik föl kutatására. A csehek kutató szeme elől szénába, vagy egyéb terménybe rejtették, majd hordták lakásukra a sebesülteket. A szeretetből fakadó odaadó ápolás eredménye csodás volt; bár hiányzott az orvosi szakkezelés, a súlyosan sebesült „rongyosok“ mindegyike fölgyógyult.”*

Ezeket a sorokat támasztja alá **Botlik József** cikkében:

„*A századot fedező utóvéd egyik tagja hajnaltájt sebesülten a derceni bekötőúthoz vándorzogott. Már közel volt a faluhoz, ahol minden biztonnyal menedéket talált volna, amikor Munkács felől két csehszlovák lovas csendőr bukkant elő. Egy pillanat alatt megrohanták a sebesültet, leütötték, majd az egyik ló után kötötték. Húzták egy darabig, majd amikor látták, hogy meghalt, leoldozták. Hogy biztosak legyenek benne, puskájuk szuronyával összevissza döfködték a holtat, majd belökték a bekötőút belvizet áteresztő hídja alá. A barbár gyilkosságnak véetlen tanúja volt az egyik falubeli gazda, Darcsi Tamás, aki egy kazal mögül nézte végig a cseh csendörök megtorlását. Amikor azok elvonultak, szekerre emelte az ismeretlen holttestet, akinek zsebében nem volt más mint egy sorszámmal ellátott szentkép. Rögtön tudta, hogy anyaországi szabadcsapatos. Szekerével felvitte a holtat a szőlőhegyi temetőbe, ahol elhan-*

tolta. Darcsi Tamás titokban kopjafát faragott az ismeretlen szabadcsapatossnak, amelyre a helybeli református pap, Vacsy István által költött – alábbi – sírverset írta:

**1938. X. HÓ 16.
NEVET NEM, CSAK HÍRT HAGYÁL.
DICSŐ MÁRTÍR HALÁLT HALÁL.
CSAVARGÓNAK HÍJT AZ ELLEN,
PEDIG HŐSKÉNT ÁLLTÁL ELLEN.
KÖZTÜNK NEVED ISMERETLEN,
HŐSKÉNT FELÍRVA A MENNYBEN.
BÉKE PORAIDRA.**

**A kép forrása: *Az erő útján. A Rongyos Gárda küzdelmei 1919, 1939.*
Magyar Ház, Budapest, 2000**

Egyedy Balázs Dénes Az erő útján. A Rongyos Gárda küzdelmei 1919, 1939. című könyvben ezt az esetet másképpen írta le. A derceni ütközetben **Zórád Miklós** rongyosparancsnok könnyebben megsebesült, és elvonszolta magát egy félreeső helyre. Másnap elküszött a derceni útig, s itt az arra vetődőktől kért segítséget. Egy nem magyar, öreg gazda készségesen ajánlotta fel, hogy hoz szekeret. Később azonban a megígért szekér a gazdával és cseh rendőrökkel érkezett meg. Az öreg elárulta a rongyost és cseh kézre juttatta. Az egyik lovasrendőr a gazda útmutatása alapján rátalált Zórádra és lovához szíjazva vonszolta ki az erdőből az úton álló szekérhez. Ezt a szörnyűséget a rongyos parancsnok nem élte túl. A csehek ezután még 40 késszúrást ejtettek a halott rongyoson. A derceni magyarok megtalálták a holttestét és ott a mezőn, az erdő szélén temették el. A fejfájára ekkor írták a fentebb idézett sorokat. Sajnos a fejfa mára már nem maradt meg.

Hogy melyik elmondás hitelesebb? Az első változatot erősíti meg a *Kárpáti Híradó* említett cikke: „*A derceni csatában elesett Zórád Miklós főhadnagy, „rongyos“ parancsnok sírja is ott domborul a derceni temetőben, a hősi emlékmű közelében. Bár a csehek megtiltották bármi fejfa fölállítást, a temetés utáni nap reggelén szépfaragású fejfa állott a hős fejénél e fölirattal...*”

A Botlik-cikkből még egy szinte hihetetlen történetet ismerhetünk meg. Az I. bécsi döntés után Kárpátaljára bevonuló honvédség egyik tizedese az akkor 28 éves **Zórád Ernő** (később grafikus, a képregények népszerű rajzolója), a rongyos parancsnok fia tudta, hogy apja a Prém-századdal itt harcolt. Apját kutatva eljutott Dercenbe is és a temetőben lévő kopjafát is meglátogatta. A magyar hatóságok felkutatják az elesett rongyosokat, holttesteiket exhumálták, és a titkos személyi szám alapján beazonosították őket. Beigazolódott, hogy a csehek által különös kegyetlenséggel megölt rongyoskatona **Zórád Ernő** apja volt. **Zórád Miklós** holttestét 1939 húsvétja előtt exhumálták és Budapesten helyezték örök nyugalomra. **Horthy Miklós** 1939. március 31-én **Zórád Miklós** hőstétét posztumusz a Magyar Érdemrend Lovagkeresztje a Hadiszalagon a Kardokkal kitüntetéssel ismerte el.

Ha feltételezzük, hogy a második, a rongyosok visszaemlékezése felel meg a valóságnak, vagyis eredetileg az út mentén állt a fejfa, ak-

kor csak az exhumálás után vihették át a fejfát a temetődombra, felállítva az I. világháborús emlékmű mellett minden rongyos emlékére. Vagyis a *Kárpáti Híradó* cikkének írása idején az már a temetődombon állt. Akkor viszont **Zórád Ernő** nem a temetőben róttá le a kegyeletét a fejfa előtt.

Egyébként az *Ujság* című lap 1939. október 12-i számában egy évvel az események után, tudósítva rongyosok tisztelgő látogatásáról, a csatát is leírja és két rongyos sírról tesz említést: „*A túlerőben levő cseh katonaság a Szernye-mocsarakba szorította be a 96–98 rongyos gárdistát és teljesen körülzárta a nyílt terepen. Maga a cseh katonaság a környező dombokon helyezkedett el. Szembe előlről három tankkal támadtak a cseh csapatok. A Rongyos Gárda tagjai szorongatott helyzetükben sem adták meg magukat, délután két órától este hat óráig állták a sarat, szál puskával, néhány tölténnyel. A Rongyos Gárda tagjai az egyik cseh tankot harc képtelenné tették, úgyhogy belefördült a mocsárba. A cseh katonaság az esti sűrűkület beálltával meghátrált és visszamenekült a faluba. A Rongyos Gardának a egyórás ütközetben két halottja és tizenkét sebesültje volt. Egyetlenegy rongyos gárdista sem került fogságba. Miután a csehek nem engedték meg a közeli Dercen község lakosságának, hogy eltemethessék a két halottat, titokban, éjnek idején adták meg a végtisztességet a két halott rongyos gárdistának. [...] A Rongyos Gárda tisztiküldöttsége most az évfordulón felkereste a jeltelen sírokat a derceni temetőben és kegyelettel adózott a két rongyos gárdista emlékezetének.*”

A *Kárpáti Híradó* a cikk végén így írt: „*A közel jövőben Dercen főterén a nemzeti kegyelet emlékművet állíttat a hősi halált halt „rongyosok” emlékére.*” Nos, az emlékművet **Kozma Miklós** szorgalmazta, helyét a Munkács–beregszászi műút mellett, a derceni úti leágazásnál 1941-ben ő jelölte ki. A tervezett emlékmű azonban a megbízott alkotóművész elhalálozása miatt késett. De az emlékmű felépült, igaz avatásának pontos dátumát nem sikerült megállapítani. A négy egymásra helyezett szögletes tömb közül az alsó volt a legnagyobb, a felső pedig a legkisebb. Alulról a harmadik tömbön felirat volt: felül félkörben **BECSÜLETTEL A HAZÁÉRT** felirat, alatta, középen a Rongyos Gárda jelképe (*címerpajzson zöld alapon kettőskereszt*), lejjebb pedig ez állt:

**1938-BAN ELESETT
RONGYOS KATONÁK SÍRJA
ÁLLÍTOTTAK
A MUNKÁCSI RONGYOSOK ÉS BARÁTAI.**

A feliratos tömb mellett fehér kegyeleti kőváza volt. A felső tömb kőkeresztje egyfajta csúcspdíszként szolgált.

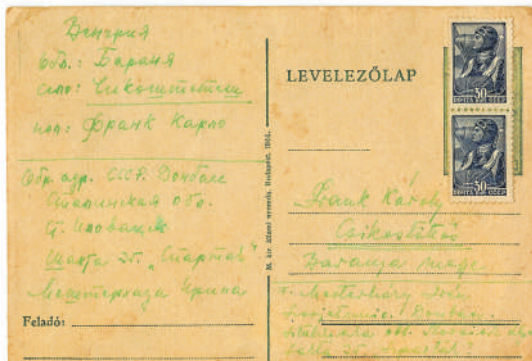
*A derceni csatában elesett rongyosok emlékműve
(Baranyi András gyűjteménye)*

DR. HAVASI JÁNOS

A II. VILÁGHÁBORÚ SORÁN ELTŰNT HOZZÁTARTOZÓK FELKUTATÁSÁNAK MAI LEHETŐSÉGEI ÉS KORLÁTAI

1. Milyen dokumentumokra, adatbázisokra építhetünk?

Több mint háromnegyed évszázaddal a II. világháborút lezáró párizsi békeszerződés után még mindig több százezer család él bizonytalan-ságban: hol, merre nyugszik valamelyik szülője, nagy- vagy dédszüloje, aki a nagy világegés harcaiban vagy az azt kísérő megtorlás során vesz-tette életét. Egyre fiatalabbak teszik fel a kutatóknak a kérdést: hogyan lehetne információhoz jutni eltűnt felmenőjük sorsáról. A legtöbb hiányos ismeretekkel rendelkeznek a keresett ős személyéről, s a legrit-kább esetben találnak rá a családi iratok között olyan fontos dokumen-tumokra, mint például ez a tábori lap, amelyen egy málenkij robotra hurcolt édesanya lágerének pontos címe is megtalálható:

Mesterházy Jánosné Frank Irén donbasszi tábori lapja 1946-ból

Ezek értékét növeli, hogy a legtöbb esetben feltüntetik a fogságba esettek lakóhelyét is, de gyakori hiányosságuk, hogy nem tartalmaznak iránymutatást arra, hogy a táborlakók közül ki maradt ott végleg a láger temetőjében. Fontosak azok a helytörténeti kiadványok is, amelyek közlik az elhurcoltak és/vagy a haza nem tértek névsorát. Így az utódok legalább annyit megtudhatnak, kinek a társaságában kell keresniük eltűnt hozzátartozójukat. Így, ha X.Y. hadifogoly eltemetési helyéről adatot találnak, esetleg következtetnek a vele együtt fogságba esett, s eltűntként kezelt rokon sírhelyére is.

A hősök és áldozatok emlékfala Kaposzseksőn

Az alapkutatásokhoz jó szolgálatot tehetnek a települések központjában felállított emlékoszlopok, emlékfalak, amelyek – hasonlóan a helyi kiadványokhoz – a legtöbbször sajnos csak a pusztá névsort tüntetik fel. A név és a lakhely összekapcsolása azonban segítheti a kutatót, ha a lágerlistában rálel például a kaposzseksői *Remler Henrik* nevére. Így a két névsor máris kiegészíti egymást.

A katonai és hadifogolysors törvényszerűségeiből következik, hogy a szolgálat vagy az elhurcolás helyének regisztrálása után legközelebb a harcok, a fogság és temetés helyén találkozhatunk a keresett hozzátartozó nevével. A volt Szovjetunió megyéit járva – nem könnyű történet! –, ha nem is gyakran, de komplett, születési adatokat is tartalma-

zó névsorra bukkanhatunk egy-egy lágertemetőben. Vagy kőbe vésvé, mint itt, a Luganszk megyei Brjankában...

*A brjankai lágertemető
emlékműve*

*Részlet
a brjankai névsorból*

...vagy a helyi kutató aktatáskájában, mint Szibériában, a Szerdovszk megyei Talica falu mellett:

*A talicai lágertemető
2013-ban*

*A 314-es léger halottainak
névsora*

Ez utóbbi temető távol a lakott településektől a tajgában található. Mára sírok már elenyésztek, csak a hadisírgondozók emlékműve őrzi a 313-as és 314-es számú hadifogolytábor emlékét. Mégis, az orosz partnerszervezet, a Vojennje Memoriali megyei vezetője a temetőlátogatásra pontos listával érkezett, amely nemcsak az elhunyt nevét, születési adatait és nemzetiségét tartalmazta, hanem az eltemetés helyét és idejét is!

Hogyan lehetséges ez?

Tudni kell, hogy a szovjet háborús bürokrácia sokkal precízebben dolgozott, mint azt sokan gondolnák. Minden lágerbe érkezett hadifogolyról – beleértve a civil „internáltakat”, vagyis a kényszermunkásokat is – hat oldalas káderdossziét, egy úgynevezett *Ucsotnoje gyelót* fektetett fel az NKVD. A dosszié több tucat kérdést és a fogoly erre adott válaszait tartalmazta. (Származás, foglalkozás, szülők foglalkozása, családi állapot, pártállás, önkéntes katona volt-e vagy besorozott stb.) Különösen értékesé teszi a kérdőívet, hogy azt a fogoly személyesen alá írta, így, ha a cirill betűs átírás miatt a neve nehezen azonosítható is, a névaláírásból nyomban kideríthető személyazonossága.

СССР СЕРВИС
МВД СССР
УЧЕТНОЕ ДЕЛО
АД. № 5565
На основании: *Мароси*
1941

1. Кто из родственников и близких родственников в СССР (по документам) и в других странах?	USA гражданинът и гражданин СССР
2. Кто из родственников и близких родственников в СССР (по документам) и в других странах?	Без гражданства - граждан СССР
3. В каких местах и в каких условиях находился в плену, в лагере, в тюрьме, в ссылке?	Без гражданства
4. Дата и место освобождения	1 июня 1945
5. Подробные сведения о месте, времени освобождения и о месте, в котором находился в плену, в лагере, в тюрьме, в ссылке	1926 - 1988, граждан СССР

Marosi Józsefné dossziéjének első és utolsó oldala

lülvizsgálták. (Az egyik legérdekesebb, a szinte érintetlenül megmaradt Perm 36-os tábor múzeuma például egy időre bezárni kényszerült.)

A komplett dossziék tehát még mindig Moszkvában vannak, miközben például az osztrákok a kilencvenes években csaknem félmillió ucsotnoje gyelót másoltattak le és hozattak haza – természetesen nem két schillingért. (A történeti igazsághoz tartozik, hogy a jelicini orosz állam az 1990-es évek közepén gesztusként Budapestre küldte mintegy 68 ezer halott hadifogoly lágerdossziéjának digitális változatát. Ennek lefordítását és a *hadifogoly.hu* című honlapon történő publikálását a Honvédelmi Minisztérium egy Iqusys nevű cégre bízta. A honlap jól-rosszul több évig kutatási lehetőséget biztosított, évekkel ezelőtt azonban végleg eltűnt a képernyőről.)

Jelentős áttörés 2021-ben történt. Ha nem is a teljes dossziék, de a lágerlakók legfontosabb adatait szintén rögzítő hadifogoly-kartonok közül közel 700 ezer Budapestre került. A tranzakciót hosszas orosz-magyar levéltári tárgyalások előzték meg. Ilyen kartonokról van szó:

5 Лагерь № XX 117/4

Национальность Вангер В какой армии противника состоял Венгрия

1. Фамилия Чавачин-Тодн

2. Имя Иван 3. Отчество Иванович

4. Год и место рождения 1923 г. г. Ходимцево, Орлов

5. Адрес до призыва г. Ходимцево, Вангерский

6. Подлинство или фальшивость Вангерский

7. Партийность С.П. 8. Вероисповедание никогда не был

9. Образование: а) общее Сред. и спец. Чкаловский б) специальное Сред. спец. Чкаловский в) военное Сред. спец. Чкаловский

10. Профессия аграрий

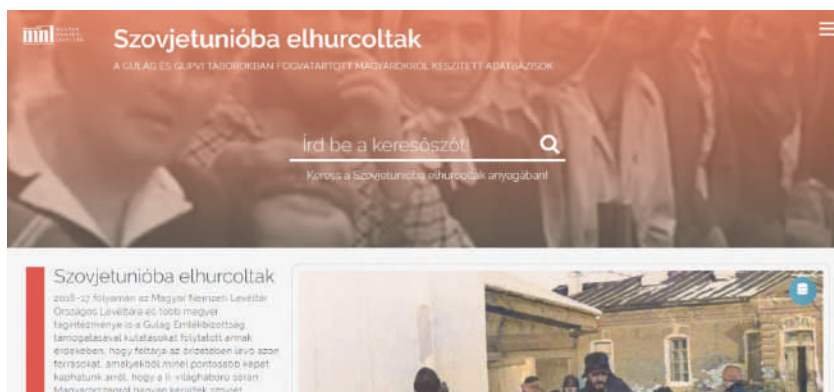
Учетное № 16346 Арх. № 16346

Egy bódmezővásárhelyi fogoly kartonja

A beszerzés jelentőségének tudatában a Nemzeti Levéltár haldéktalanul elkezdte a kartonok feldolgozását és közkinccsé tételét

az *adatbazisokonline.hu* oldalon. Tekintve a dokumentumok több százezres nagyságrendjét, hatalmas vállalkozásról van szó. Sajnos, a finanszírozási gondok kezdettől fogva rányomták a bélyegüket a munkára. Az orosz szöveg fordítása számítógépes úton indult meg, ami elég sok hibalehetőséggel járt, a kartonok érdemi feldolgozását végző kutatócsoport létszáma pedig a fél tucatot sem érte el. Mára pedig még ez a csoport is takaréklángon működik az anyagiak hiánya miatt. Tény azonban, hogy a feldolgozott kartonok ma is hozzáférhetőek az interneten az *adatbazisokonline.hu* címen, s hasznos segítséget nyújtanak a keresőknek.

A hozzátartozójukat keresők a felkínált lehetőségek közül általában a „*Szovjetunióba elhurcoltak*” rovatot választják. Itt már konkrét névre is rá lehet keresni, amelynek eredményeként a program kilistázza a hasonló vezetéknevűek – esetünkben a Schneiderek – névsorát:

*A Nemzeti Levéltár fogolykereső honlapjának
„Szovjetunióba elhurcoltak” rovata*

Egy kis szerencsével, de inkább a hatalmas tömegben beszerzett kartonoknak köszönhetően nagy eséllyel rábukkanhatunk a keresett hozzátartozó, példánkban az 1945-ben mindössze 17 éves *Schneider Ferenc* adatlapjára. Sőt, eredeti orosz kartonjának másolatára is:

Искридер 41 км. 36

1. Фамилия
Ференс

2. Имя
Милош

3. Отчество
1928

4. Год и место рождения

5. Национальность
венг

6. Подлинство
венгерс

7. Профессия

8. Род войск

9. В какой (последней перед пленением) части служил

Успешно дано 26
Апр. 26

10. Чин или звание

11. Должность

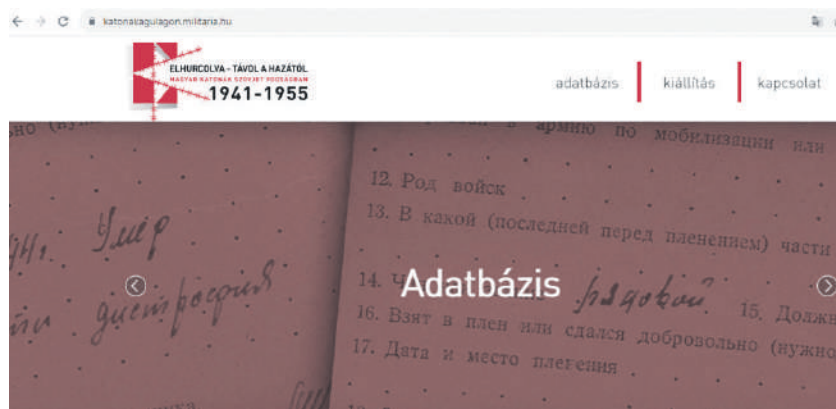
12. Дата и место пленения

13. Откуда и как попал

28-10-1944

27/30/369

További magyar nyelvű keresési lehetőségeket is kínál az internet. A Málénkij Robot Emlékév keretében állított össze egy terjedelmes adatbázist a Honvédelmi Minisztérium, amely a *katonakagulagon.hu* néven érhető el. A cím sajnos némileg megtévesztő. Egyrészt nem csupán hadifogságba esett katonákat, hanem elhurcolt polgári személyeket is tartalmaznak a névsorok, másrészt nem (csak) a büntetőtáborokat felügyelő GULAG, hanem – és főként – az NKVD GUP-VI főigazgatóságának lágernévsorai kereshetők itt. Remélhetőleg ez a szakmaiatlan címzés nem riasztja vissza az eltűnt civil hozzátartozóik után nyomozókat. Érdeme ugyanakkor ennek az oldalnak, hogy 1941-től 1955-ig, tehát a magyar hadüzenettől az utolsó hadifoglyok hazaérkezéséig tartalmaz adatokat.

A katonakagulagon.hu főoldala

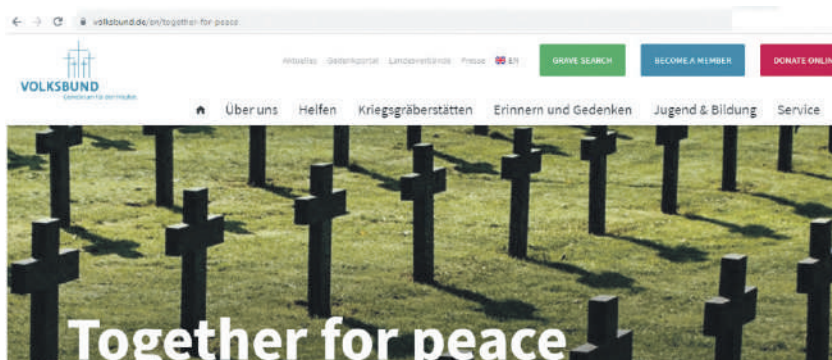
..... és keresési űrlapja

Az elsők között, 2007-ben nyílt meg a Háborús Keresőszolgálat, mint civil kezdeményezés honlapja – *haboruskeresoszolgalat.hu*, amely eredeti formájában több ezer hősi halott és hadifogoly, illetve elhurcolt adatbázisát kínálta keresésre. Mi több, az egyik szolgáltatása a meglévő adatokhoz *hozzátartozók* keresése volt. A portált számtalan hír, fotó és videó, valamint autentikus visszaemlékezés történet gazdagította:

A Háborús Keresőszolgálat honlapja

Sajnos, technikai és kapacitás gondok miatt a honlap már évek óta nem frissül, s egyes oldalai csak korlátozottan nyithatók meg. (Nem férhetők hozzá az unikális videófelvételek sem.)

Végezetül említsünk meg egy fontos külföldi keresőoldalt is, a Német Hadisírgondozó Népi Szövetség *volksbund.de* című honlapját, amelyen szintén kereshetők magyarországi hősi halottak, illetve fogásba esett személyek:

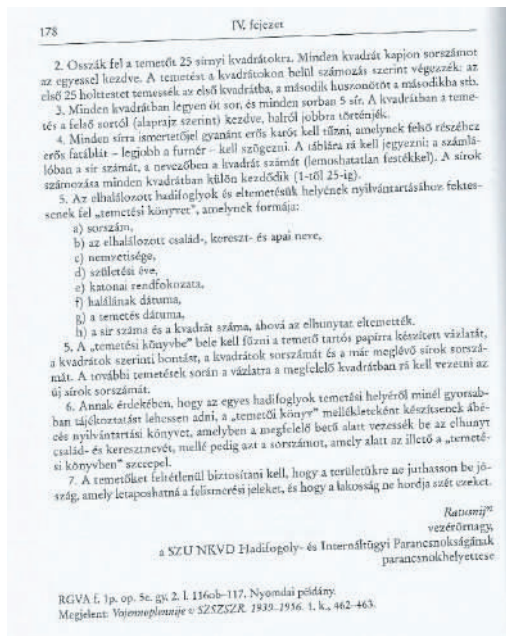
A német hadifogolykereső szolgálat keresőlapja

Történelmi okai vannak, hogy e német adatbázisban egyáltalán kereshetők magyar állampolgárok. Sajnos, a hazai németiséget is megfertőző náci ideológia behatolt az eredetileg kulturális szövetségként megalakult Volksbildungsverein (Volksbund) soraiba, így a háború első éveiben hazai sváb fiatalok ezrei jelentkeztek önkéntesnek a Wehrmacht vagy a Waffen SS kötelékébe. 1944-től már választásuk sem volt: egy magyar-német paktum eredményeként a „volksdeutsche” sorköteleseket kötelezően német alakulatokba kellett besorozni. Számos magyarországi fiatal lelte így halálát távoli harctereken, s lett SS-tetőválása miatt a szovjet lágerszemélyzet prédája.

2. Sírjaik hol domborulnak?

Szerencsés esetben a kései kutató rátalál egy adatbázisban hozzátartozójának eltemetési helyére. Adódik a következő kérdés, mit jelent a következő rejtélyes bejegyzés: „*Eltemetés helye: l. 270/6 k/l 18/7.*” Hol van ez a temető: Leningrádban? Moszkvában? Vlagyivosztokban? Megértjük a tanácsstalanságot. Elég, ha rátekintünk a Szovjetunió egykori lágerterképére, ahol csak hadifogolytáborból ötszáznál több főtábor működött, megannyi – nem ritkán 20-30 táborrészzel. És akkor hol vannak még az internáltak és a politikai elítéltek kényszermunkatáborai?

Márpedig létező sírokról van szó, még ha a szerencsétlen foglyok jelentős részét tömegsírban hantolták is el. Tudni kell azonban, hogy az NKVD, a Belügyi Népbiztosság elvben szigorúan szabályozta az eltemetés rendjét, meghatározva a temetők, azon belül a parcellák és a sírok jelölési módját:

Ratusnij vezérőrnagy parancsa a temetések dokumentálásáról

Hogy ez nem maradt írott malaszt, bizonyítja egy korabeli fénykép, amelyen pécsváradai fiatalasszonyok állnak társnőjük donbasszi – jelölt, felvirágozott – sírjánál:

A fejfán fatábla a sírhely és a parcella számával

A szovjet hadifogoly- és munkatáborok számozása, elhelyezkedése sokáig titkos, vagy legalábbis követhetetlen volt, azt csak a beavatott hadtörténészek ismerhették. A lista – csaknem teljes – publikációja **Varga Éva Mária** történész-levéltáros érdeme, aki az általa főszerkesztett *Magyar hadifoglyok a Szovjetunióban* című terjedelmes műben 2006-ban az elsők között tárta nyilvánosság elé, mely régiókban, mely városokban milyen számozású táborok, hadikórházak működtek, s ezeknek hol voltak a temetőik:

I.
A SZU NKVD/MVD HADIFOGLYTÁBORAINAK
JEGYZÉKE, AHOL MAGYAR HADIFOGLYOK IS
TARTÓZKODTAK 1943–1955 KÖZÖTT

Közfürségi, tartomány, terület	A tábor megnevezése	A tábor száma
Ukrbég SZSZK	Andriszai	26
Moskvai terület	Krasnogorjelski	27
Kazah SZSZK	Pálta-szali	29
Rjazanyi terület	Labeganyi	35
Ukrán SZSZK (Izmaili terület)	Renyi	38
Kazah SZSZK	Dzsezkagani	39
Kazah SZSZK	Almaszta	40
Ivanovói terület	Lezsoyerói	48
Sztralingföldi terület	Prolovói	50
Tüli terület	Alekszini	53
Belorosz SZSZK (Bobrujszki terület)	Bobrujszki	56
Moskvai ASZSZK	Tymnyikovi	58
Moskvai terület	Usvorjei	59
Ukrán SZSZK (Kijevi terület)	Kijevi	62
Tambovi terület	Morszanski	64
Csarlabszki terület	Poranyini	68
Goskpi terület	Oronki	74
Udmurti ASZSZK	Rjabovói	75
Voronyezsi terület	Hernovoei	81
Voronyezsi terület	Voronyezsi	82
Sverdlovszki terület	Azabuzsi	84
Tymenyi terület	Tymenyi	85
Voronyezsi terület	Uzsmanyi	95
Tatár ASZSZK	Jaldagai	97
Kazah SZSZK	Szaparsozardi	99
Ukrán SZSZK (Zaporozszi terület)	Zaporozszi	100
Kijevi terület	Vjinszki	101
Csarlabszki terület	Csarlabszki	102
Moldova SZSZK	Betei	103
Moldova SZSZK	Bengyeri	104
Kalugai terület	Kalugai	107
Sztralingföldi terület	Bekesovói	108
Ukrán SZSZK (Zsitomiri terület)	1943-tól: Kozostyanyi	110
Ormány SZSZK	Armyinszki	115
Goskpi terület	Goskpi	117
Tatár ASZSZK	Zelenodoluzki	119
Karéli-Etusi SZSZK	Petrozavodszki	120
Sztralingföldi terület	Urjupinszki	123

* A jegyzék a Hadifogly- és Internáltsági Főigazgatóság levéltári adatainak felhasználásával készült (RGVA, f. 1p).

518 A temetők jegyzéke...

5. részleg	Golubovói, Sztrijki körzet	8
6. részleg	Kahovino, Zserezszevski körzet	
7. részleg	Muzin	
2148., 1857. kőház		
MVSVZ 463. ORB	Szambor	10
MVSVZ 465. ORB		
MVSVZ 467. ORB		
Összesen		24/66
Dnyepropetrovszki terület, Ukrán SZSZK		
318. tábor		
1. részleg	Dnyeprodzarszinszki	7
2., 3., 7. részleg	Dnyepropetrovszki, a Krupszkai szék önkormányzati püteme	30
3. részleg	Nyukajpol	49
6. részleg	Margaryev	2
8. részleg	Dnyeprodzarszinszki körzet pütementelére	3
1401. R./b, 1. temető	Krievói Rög, Galkovszki temető	/2
2. temető	Krievói Rög, Szakovszki temető	/16
1404. R./b, 1. temető	Krievói Rög, „Babarka” kőmegalapításig	/5
2. temető	Dubki, Csnyabrevszki körzet, Krievói Rög	/3
1410. R./b, 1. temető	Krievói Rög, Lenin lánya	/1
2. temető	Krievói Rög, Kajtanyovszki lánya	/4
1411. R./b	Krievói Rög, Dalginevszki-temető	/2
1412. R./b	Pavlovszki, Dzerzsinszki körzet	/8
1416. R./b, 1. temető	Dnyepropetrovszki, Soszjenko válog	/1
1420. R./b	Dnyepropetrovszki, Sijahenszki temető	/9
1431. R./b	Dnyepropetrovszki, Dabovszki lánya	/1
3407. kőház		
1. temető	Pavoda, Dnyeprodzarszinszki körzet	12
2. temető	Dnyeprodzarszinszki	38/1
9505. kőház	Dnyepropetrovszki	97/5
Összesen		238/55
Voronyezszi terület, Ukrán SZSZK		
746. tábor		
6. részleg	Szokolovszki, Papanyanzszki körzet	44
7. részleg	Brjanszki, Kagrjivszki körzet	5
8. részleg	Jemino, Kagrjivszki körzet, 42. száz lánya	17
8/12. részleg	Gorokh, Papanyanzszki körzet	8
9. részleg	Albur, Papanyanzszki körzet	58
14-16-18-19-10. részleg	Malaja Vurganyka	11
15. részleg	Zamozszoj, Alekszandrovszki körzet	1
17/5. részleg	Vuralovszki	20
22. részleg	Gulabovka, Kagrjivszki körzet	1
23. részleg	Vehyevi, Voronyezszi körzet	38

A lágerek... ...és a temetők listája az eltemetettek számával

A vállalkozás egyedüli szépséghibája – amiről távolról sem a szerzők tehetnek – hogy a terjedelmes tanulmánykötet mindössze 600 példányban jelent meg. Az akkor már létező kutatócsoportok munkájához – ide értve a az MTV *Sírjaik hol domborulnak?* című műsorát is – a könyv tényanyaga mindenesetre hatalmas segítséget jelentett.

A kutatást nyilvánvalóan segítené az orosz nyelv tudása, de ezt ma már aligha lehet feltételezni az eltűnteket kereső családtagokról. Márpedig az internet tele van színvonalasabbnál színvonalasabb orosz hadtörténeti munkákkal, amatőr és hivatásos kutatóutak eredményeivel. (A novovoronyezsi atomerőműnek /!/ például önálló történészcsapata van a doni harcmező orosz, német, magyar, olasz, román sírjainak felderítésére.) Az egyik portál szintén a hadifoglytáborok elhelyezkedését, számozását adja közre, s ez azért érdekes, mert megjelöli azokat az éveket is, amelyekben a lágér aktív volt, vagy helyet váltott.

ЛАГЕРЯ НКВД-МВД СССР ДЛЯ ВОЕННОПЛЕННЫХ И ИНТЕРНИРОВАННЫХ. 1943-1951 гг.

Республика, край, область	Наименование лагеря	Номер лагеря	По состоянию на												
			01.03.1943г.	01.11.1944г.	08.06.1945г.	10.04.1946г.	17.03.1947г.	10.05.1948г.	01.01.1949г.	23.03.1950г.	03.08.1951г.				
Хабаровский край	Комсомольский	1				*	*	*							
	Совгаванский	2				*	*	*							
	Дальневосточный	3				*	*	*							
	Буренский	3				*	*	*							
	Ивановский	4				*	*	*							
	Ургальский	5				*	*	*							
Бурят-Монгольская АССР	Бурят-Монгольский	6				*	*	*							
Иркутская обл.	Тайшетский	7				*	*	*							
Приморский край	Находкинский	9				*	*	*							
	Тетюхинский	10				*	*	*							
	Сучанский	11				*	*	*							
	Артемовский	12				*	*	*							
	Владивостокский	13				*	*	*							
	Варшавский	14				*	*	*							
	Иманский	15				*	*	*							
	Семеновская	15				*	*	*							
	Хабаровский край	Хабаровский	16				*	*	*						
		Обирский	17				*	*	*						
	Восточный	18				*	*	*							

A légerek köztársaságok és megyék szerinti elosztása egy orosz honlap szerint

Talán még érdekesebb az itt közölt tábla, amelyet egy hatalmas tabló egyik részleteként a Moszkva mellett Krasznogorszk 25.sz. légerének múzeumában fényképeztem le. A mintegy 20 m² (!), kézzel festett munkaásra elvileg az NKVD összes hadifogolytáborát feltünteti, beleértve azok altáborait is. Mi több, a szorgalmas írnok például a kép bal alsó sarkában látható üres karikákkal már lehetőséget teremtett a jövő táborrészlegek nevének berajzolására is:

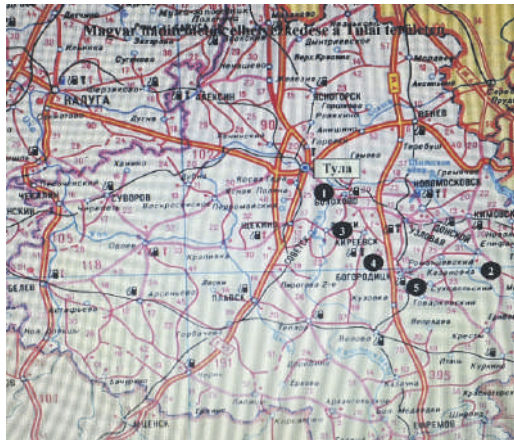
Részlet a krasznogorszki légertablóból

Valójában ez a máig széles körben nem publikált munkaábra arra jó, hogy mintegy ellenőrzésképpen az NKVD ezen autentikus forrását összevethessük egyéb, immáron közkinccsé tett forrásokkal. Nyilvánvaló, hogy magánszemélyek számára nincs erre lehetőség. Sokkal fontosabbak ezért azok a nyilvántartások, amelyek az Orosz Föderáció és Ukrajna területén található lágertemetők pontos helyét rögzítik. Márpedig vannak ilyenek!

Святловский	101	Кладовище	спецгоспиталь	5924	м.	Сватове	Кладовище розташоване: 300 м на захід від м. Сватове, на схилі яру, що розпадається з боку на захід, на відстані 30 м від російського кладовища. Світловський на місці глаголівни встановлено великий дерев'яний хрест.		710	невпорядковано
Краснолучна мр	102	Кладовище	спецгоспиталь	5926	м.	Красний Луч	Кладовище розташоване: на відстані 500 м у глаголівну нагірську від м. Красний Луч, південний схід висота: 300 м у східному напрямку від шосе і залізничі на Мухомів, гордік 9.		1293	невпорядковано

***Ukrán regiszterben a szvatove-i, illetve
a Krasznij Lucs-i hadikórházak temetőjének részletes betájolása***

Nincs benne a köztudatban – a Hadtörténeti Intézet annak idején ezt sem sietett széles körben publikálni -, de a Magyarországgal szemben keletkezett szovjet államadósság terhére a kilencvenes évek végén, a kétezres évek elején több mint négyszáz oroszországi magyar katonatemető újult meg. Ezekről a munkálatokról pontos dokumentáció készült, térképekkel, szinte négyzetméter precizitású vázlatokkal:

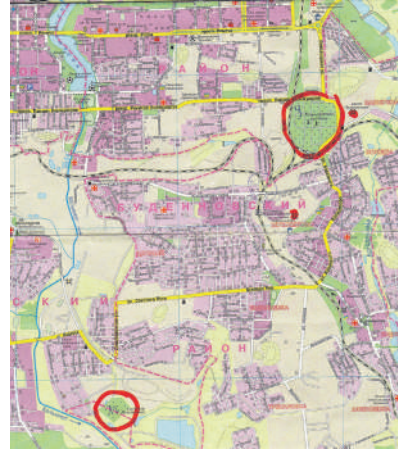
A 323/13-as láger felújított temetőjének megközelíthetősége és leírása

Amikor 2007 táján fölvettem a kérdést az akkori főigazgatónak, miért csak három példányban „rejtegetik” ezt az igen fontos dokumentációt, lakonikusan így válaszolt: „Ki vállalná a felelősséget azért, hogy az emberek csak úgy kolbászoljanak a volt Szovjetunióban?” Szerencsére ma már az anyag érdemi része hozzáférhető a *katonakagulagon.hu* című honlapon.

3. Kegyeleti utazások?

Kijelenthetjük tehát, hogy akár csak a tíz évvel ezelőtti állapotokhoz képest is kedvezőbb helyzetben vannak a családfakutatók, az eltűntnek hitt hozzátartozók keresői. Legalábbis, ami az internetes keresési lehetőségeit illeti. Természetesen messze távol vagyunk még attól az állapottól, amelyet csak egy speciális, s főként: önálló *GULAG-GUPVI kutatóintézet* lenne képes produkálni, nevezetesen, hogy az elhurcolástól az elhantolásig – szerencsés esetben a hazatérésig – adatot tudna szolgáltatni a kései leszármazottaknak. A jelenlegi ukrán-orosz háborúság pedig még azt a lehetőséget is illuzórikussá tette, hogy a sikeres keresők fölkereshessék szeretteik szenvedéseinek, eltemetésének színterét. Mégis, örök optimizmusunktól vezérelve tekintsük át, az adatbázisokon kívül milyen eszközök segíthetik egy esetleges kegyeleti utazás megszervezését.

Mindenekelőtt az elektronikus (Google) és a nyomtatott térképek. Ez utóbbiak közül már igen nagy felbontásúak kaphatók a volt Szovjetunió országaiban is, s nem kell attól tartani, hogy „az ellenség megévesztése végett” manipulálják rajtuk a léptékeket, tereptárgyakat.

Oktyabrszkij környéke katonai térképen

Részlet Donyeck várostérképéből

Természetesen a legfőbb segítséget a műholdfelvételek jelentik, amelyeken akár már autó méretű tárgyak is megfigyelhetők.

*A pécsi Német Kör 2009-es kagyijevkai látogatásának dokumentálása
műholdképen*

Más kérdés, hogy a látogatás milyen eredménnyel járna. Mennyi örömet vagy csalódást okozna a keresőnek a temető aktuális állapota. Mert az lehet ilyen is, olyan is. Ennyi év távlatából illúzióink már nem nagyon lehetnek. De, gondolom, ilyenkor úgysem az a lényeg, mértynyi pontossággal sikerül-e beazonosítanunk a szeretett hozzátartozónk sírhelyét. Ha emlékének akár csak fogsága tágabb környezetében adózhatunk, az már önmagában terápiás élmény, semmivel sem összehasonlítható transzcendentális találkozás.

Lágertemető Kantarnojéban...

és Nyizsnaja Turán

Ne adjuk fel a reményt...!

A II. VILÁGHÁBORÚS MAGYAR KATONAI TEMETKEZÉSI HELYEK AZ URAL RÉGIÓBAN: ELHUNYTAK LÉLEKSZÁMA, A SÍROK HELYE ÉS GONDOZÁSA

Absztrakt: a cikkben bemutatjuk a magyar honvédség azon hadifoglyai temetkezési helyeivel foglalkozó kérdéseket, akik a II. világháború idején és a háborút követő első években hunytak el az Ural régióban. Megállapítjuk a magyar honvédség elhunyt katonáinak lélekszámát, meghatározzuk a temetkezési helyeiket, megvizsgáljuk az Orosz Föderációban eltemetett külföldi katonák jogrendjét, valamint elemezzük azok jelenlegi állapotát az Ural régióban.

Kulcsszavak: II. világháború, hadifoglyok, Ural, halandóság, Magyarország, jogrend, gondozás.

A II. világháború befejezését követően Oroszország területén a Szovjetunió ellen 1939–1945-ben harcoló külföldi hadseregek katonáinak temetkezési helyei maradtak fenn. Hazánk területén eltemetett külföldi katonák temetkezési helyeinek problémája újszerű és kevésbé tanulmányozott kérdéskör. Csak az 1990-es években, a nemzetközi feszültség enyhülésével vált lehetővé a korábban zárt gyűjteményekhez és egész archívumokhoz való hozzáférés, a téma tudományos kifejlesztése és a kapott eredmények gyakorlati hasznosítása. Néhány munkában találkoztunk a magyar hadsereg hadifoglyainak felkutatásával a Szovjetunió területén. Olyan munkák jelennek meg, amelyekben felkutatják a Szovjetunió területén található II. világháborús külföldi katonasírokat, az eltemettek lélekszámát, elhelyezkedését, épségét, jelenlegi állapotu-

²⁹⁴ **Dr. prof. Motrevics Vladimír Petrovics** történész (Jekatyerinburg) Motrevics Volodimír Pavlovics, az Urali Állami Jogi Egyetem (Jekatyerinburg) Állam- és Jogtudományi Tanszékének professzora, történelemtudományok doktora, ORCID

kat²⁹⁵. Számuk azonban igen csekély, ezért a jelen kutatás kérdései újszerűek és aktuálisak. Jelen cikk a magyar hadsereg volt katonáinak temetkezési helyeivel foglalkozik az Ural régió területén, amely akkoriban a Baskír és az Udmurt SZSZK, Kurgan, Molotov (Perm), Szverdlovszk, Cseljabinszk és Cskalov (Orenburg) megyéket foglalta magában.

Az 1950-1980-as években a Szovjetunió területén található külföldi katonasírok helyzete meglehetősen bizonytalan volt, és azokat csak az 1949-es Genfi Egyezmény rendelkezései szabályozták. Az Egyezménynek megfelelően az azt aláíró országok – köztük a Szovjetunió – vállalták a területükön található katonasírok épségének és gondozásának biztosítását. A kialakult helyzet azonban nem járult hozzá sok állammal való kölcsönös megértés javulásához, ami különösen az 1980-as évek végén vált szembeűnővé. Számos országban állampolgárainak tízezrei, akiknek rokonai a Szovjetunió területén hunytak el és ott vannak eltemetve, aktívan kerestek információt a temetkezési helyek állapotáról. Ennek eredményeként a Szovjetunió, majd később az Orosz Föderáció megállapodást írt alá a katonai temetkezési helyek státuszáról minden, a II. világháború ellenfél-országával. 1991-ben Japánnal és az Olasz Köztársasággal, 1992-ben a Finn Köztársasággal és a Német Szövetségi Köztársasággal, 1995-ben a Szlovák Köztársasággal stb.

1995. március 6-án Moszkvában megállapodás született az Orosz Föderáció és a Magyar Köztársaság kormányai között „Az elesett hadifoglyok és a háború polgári áldozatai emlékének megőrkítéséről és a temetkezési helyek jogállásáról”²⁹⁶. A Megállapodás első cikkelyében meghatározásra került, hogy mit kell érteni az orosz katonák és a háborúk polgári áldozatai, valamint az orosz katonai temetkezé-

²⁹⁵ Halicky V.P. Magyar hadifoglyok a Szovjetunióban // Vojenno-iztoricseszkijszurnal (Hadtörténeti folyóirat, orosz). 1991. 10. sz. 44-55. old; Motrevics V.P. Magyar hadifoglyok maradványainak exhumálása a Szverdlovszki megye Novolyalinsky járásban. // Ural industrial. Harmadik regionális tudományos konferencia. - Jekatyerinburg: UGTU, 1999. 117-120. old.

²⁹⁶ Megállapodás az Orosz Föderáció Kormánya és a Magyar Köztársaság Kormánya között „Az elesett hadifoglyok és a háború polgári áldozatai emlékének megőrkítéséről és a temetkezési helyek jogállásáról” // URL: <https://www.lawmix.ru/abro/7704> (a belépés dátuma: 11.06.2023).

si helyek alatt a Magyar Köztársaságban, valamint az elhunyt magyar katonák és a háborúk polgári áldozatai alatt az Orosz Föderációban. Az elhunyt magyar katonák és a háborúk polgári áldozatai, akiket később elhunyt magyar katonákként tartottak számon, a magyar honvédséghez tartozó magyar állampolgárokat jelentették, akik az Orosz Föderáció területén estek el, vagy háborúk következtében és háború utáni években haltak meg. Ide tartoztak azok a magyar állampolgárok is, akik az Orosz Föderáció területén fogságban vagy annak következménye miatt haltak meg; az 1944. és 1947. közötti időszakban az Orosz Föderáció területére erőszakkal kényszermunkára deportált magyar állampolgárok, ill. azok, akik akaratuk ellenére ott voltak és ebben az időszakban haltak meg. A Megállapodás azt is meghatározta, hogy mit kell érteni az orosz és a magyar katonai temetkezési helyek alatt. A Megállapodásban meghatározott „Magyar katonai temetők és a háború polgári áldozatainak temetői” (a továbbiakban: magyar katonai temetők) az elhunyt magyar katonák temetkezési helyeit, ideértve a temetőket és a temetők részeit, valamint az emlékműveket és egyéb emlék építményeket kell érteni az Orosz Föderáció területén.

A Megállapodás második cikkével összhangban az orosz katonai temetkezési helyek Magyar Köztársaság területén és a magyar katonai temetkezési helyek az Orosz Föderációban való azonosításával, számontartásával, elrendezésével és gondozásával kapcsolatos kérdések megoldása során a Szerződő Felek a jelen Megállapodás és annak az államnak a jogszabályaihoz igazodnak, amelynek területén a temetkezési helyek találhatóak. A Feleknek figyelembe kell venniük Oroszország és Magyarország népeinek nemzeti, vallási és egyéb hagyományait is, beleértve a sírok, emlékművek és emléképítmények feliratait.

A Megállapodás kiköti, hogy a Felek felhatalmazott szerveiken keresztül tájékoztatják egymást a Magyar Köztársaságban eltemetett orosz és az Orosz Föderációban eltemetett magyar katonák temetkezési helyeiről és diplomáciai csatornákon kicserélik a vonatkozó listákat. A Megállapodást aláíró Feleknek még olyan adatot kell egymással megosztani, amelyek a harctéren elesett, a fogságban elhunyt katonákról, valamint a kényszermunkára deportált személyekről, valamint az államaik területén található temetkezési helyekről szólnak. A Megál-

lapodás értelmében a Felek védelmet és örökidejű megőrzési jogot biztosítanak az Orosz Föderációban és a Magyar Köztársaságban található orosz ill. magyar katonasíroknak, beleértve az emlékműveket és egyéb emlékhelyeket. Mindegyik Fél lehetőséget biztosít a diplomáciai szolgálatok alkalmazottai számára az elhunyt orosz és magyar katonák hozzátartozóinak, valamint más személyeknek és szervezett csoportoknak, hogy az elhunytak megemlékezése céljából katonasírokat látogassanak meg. A Megállapodás harmadik cikkével összhangban a Felek kötelesek egymás számára ingyenes földhasználatot biztosítani katonai temetkezési helyek és emlékművek számára arra az időszakra, amíg ezeket a helyeket ilyen célokra használják. Ha a rendelkezésre bocsátott telek halaszthatatlan hivatalos szükség miatt más célra hasznosítják, úgy az érintett Fél új telket rendel a másik Fél használatára, és vállalja az elhunyt katonák földi maradványainak újratemetését, az emlékművek áthelyezését, ill. új katonai temetők kiépítését. A Megállapodás hatodik cikke értelmében mindegyik Fél saját költségén gondoskodik állama területén a másik Fél katonasírjainak, beleértve az emlékművek és egyéb emlék építmények karbantartásáról és gondozásáról. A katonai temetkezési helyek megszervezésének módját, valamint a Felek közötti kölcsönös elszámolásokat ez ügyben külön jegyzőkönyvben kell meghatározni.

Az NKVD GUPVI „Az egykori európai és japán hadseregek hadifoglyairól” című jelentése szerint összesen 526 604 magyar eset fogságba, ebből 1949. január 1-re a fogságban 51 005 hadifogoly hunyt el²⁹⁷. Az Ural régió területén a magyar, német, olasz, román, finn és japán hadseregek kétszázezer hadifoglya, valamint Kelet-Európa országaiból internált német nemzetiségűek tartózkodtak. A régió hatalmas ipari potenciállal rendelkezett, és égetően szüksége volt további munkaerőre. 1942 és 1949 között az Uralban, a Szverdlovszki megyében pedig 1956 elejéig tartottak hadifoglyokat. Az érkező kontingens meglehetősen legyengült volt, a hadifoglyok körülményei különösen az első időkben igen nehezek voltak. Emiatt az Urálban csak 1944–1949-ben

²⁹⁷ Hadifoglyok a Szovjetunióban. 1939-1956. Dokumentumok és anyagok. M. Logos, 2000. 332 old.

elhunyt külföldi állampolgárok száma mintegy harmincezer főt tett ki. Szverdlovszk megyében 14306-an, Kurganban 687-en, Orenburgban 6138-an, Permben 1442-en, Cseljabinszkban 2220-an, Baskíriában 1331-en, Udmurtiában pedig 4967-en haltak meg. A Szovjetunió NKVD GUPVI temetkezési dokumentációja alapján 189 elkülönített temetőben temették el őket²⁹⁸.

Meg kell jegyezni, hogy a valóságban sokkal több temetkezési hely volt. Jellemző ebből a szempontból Perm (Molotov) megye példája. A Megyei Belügyi Igazgatóság Információs Osztályának adatai szerint az 1944–1950. években Molotov-megyében elhunyt külföldi állampolgárok száma 1455 volt, köztük 1298 hadifogoly és 157 internált. Azonban ezek az adatok korántsem voltak teljesek a lágerekben rosszul szervezett nyilvántartás és a halott hadifoglyok elszámolása miatt. Jobban állt a nyilvántartás az NKVD GUPVI 207. számú lágerekben (az RGVA húsz osztálya közül tizenhétből tartalmaz információt). A 346-os és 366-os lágerek legtöbb részlegén valószínűleg nem vezettek nyilvántartást a halottakról. Bár feltételezhető, hogy ezen lágerek temetkezési dokumentációja egyszerűen nem került át akkoriban az állami levéltárba, és valahol a hatósági levéltárak mélyén rejtőzködik. Időközben a dokumentáció egyszerűen elveszthetett az NKVD (MVD) rendszerének végtelen átszervezése során. Ennek eredményeként az RGVA 366-os számú lágérében tízből csak két, a 346-os számú lágérében 14-ből csak egy részleg rendelkezik temetődokumentációval stb. Az NKVD 88., 96., 241. és 519. számú lágérében elhunyt hadifoglyokról és temetkezési helyeikről nincs információ. A lágerekben igen jelentős volt a létszám. Így, a 88-as lágérében körülbelül 5 ezer hadifogoly volt, a 96-os lágérében körülbelül 2-3 ezer, az 519-es lágérében - 4 ezer²⁹⁹.

A közölt tények tehát arra utalnak, hogy a Molotov megyében valószínűleg lényegesen több külföldi hadifogoly és internált állampolgár halt meg. A meglevő nyilvántartás hiányának oka az NKVD GUPVI Mol-

²⁹⁸ Orosz Állami Levéltár (RGVA). F.1 a. Op. 1 e. D. 96. 32. old.

²⁹⁹ Motrevics V.P. A Szovjetunió NKVD GUPVI táboraiban és a II. világháború hadifoglyainak temetkezési helyei a Molotov megye területén // GULAG a Nagy Honvédő Háború alatt. Perm, 2015. P. 50–55.

otov-megyei légereiben a papírmunka rossz szervezése és a kontingens elsődleges dokumentációjának alacsony színvonala. 1942–1943-ban közel hasonló volt a helyzet az elhunyt hadifoglyok nyilvántartásával kapcsolatban az NKVD GUPVI légereiben az Ural régió más megyéiben. A feltárt levéltári anyagok elemzése azt mutatja, hogy 2762 magyar katona és Magyarországról internált civil halt meg az Ural régióban. Közülük Baskíriában 91, Udmurtiában 210, Kurgán megyében 16, Orenburgi megyében 443, Permi megyében 86, Szverdlovszki megyében 1689, Cseljabinszki megyében 227 magyar halt meg. Megjegyzendő, hogy a Szovjetunió területén tartott magyar hadifoglyairól szóló dokumentumgyűjteményben közzétett adat és az általunk közölt adat eltérnek egymástól. Ennek egyik oka, hogy az iratgyűjteményben közzölt a Szovjetunió köztársaságok, régiók és megyék szerinti temetkezési nyilvántartásban nem találunk információt a Kurgan megyéről. A 3757-es számú különleges kórház Sumykhai temetőjében azonban 16 magyar van eltemetve. A Baskir Autonóm Köztársaságban és a Cseljabinszki megyében eltemetettekkel kapcsolatos eltéréseket arra utalnak, hogy az NKVD-jelentés szerzői Baskíriához kötötték a Cseljabinszki megye Asinszki és Minjarszki járásokban található hadifoglyalágereket. Más eltérések is vannak a magyar hadifoglyok létszámában, amit véleményünk szerint az okiratok eltérő dátumaival magyarázható.

Ráadásul nem csak magyarok szolgáltak a magyar hadseregben, hanem más nemzetiségűek is - zsidók, románok, ruszinok stb. Ez további nehézségeket okoz a magyar honvédség hadifoglyai számának meghatározásában is.

A magyar hadifoglyokat és a háború polgári áldozatait a Szovjetunió ellen harcoló más országok katonáival együtt temették el. A magyarok legnagyobb temetkezési helyei az Orenburgi megye Novotroick városában és az udmurtiai Mozsga városában, valamint a Szverdlovszki megye Azbeszt, Verhnyaja Tura, Krasznouralszk, Nevjanszk, Nyizsnyij Tagil és Revda városaiban található. Ezekben a városokban őrzött külföldi katonai temetők mindegyikében több mint száz magyar nyugszik.

A jelen cikk szerzője a feltárt temetődokumentáció alapján átfogó felmérést végzett a Kurgán, Orenburg, Perm, Szverdlovszk és Cseljabinszk megyékben, valamint Udmurtia területén található külföldi

katonai temetkezési helyekről, és kimutatta, hogy a külföldi temetők 3/4-e ilyen vagy olyan mértékben fennmaradtak. Ennek több oka is van. Először is, az Ural vidék egy hátszág, itt nem folytak harcok, nem volt megszállás, ennek következtében a hadifoglyokkal és sírjaikkal való bánásmód itt lojálisabb volt, mint az ország nyugati részén. Másodsor, figyelembe kell venni a régió lakosságának összetételét, kialakulásának forrásait, mivel a régió lakosságának jelentős része olyanokból állt, akik maguk is a rendszert áldozatai, és száműzetésben vagy börtönben voltak az Uralban. Harmadszor, az Uralban a fejlettebb nyugati régiókhoz képest alacsonyabb népsűrűség miatt sok temetkezés egyszerűen nem a gazdasági tevékenység zónájában található.

1995. március 6-án az Orosz Föderáció és a Magyar Köztársaság kormánya között jegyzőkönyvet írtak alá a volt Szovjetunió és a Magyar Köztársasággal szemben fennálló adóssága egy részének Oroszország területén eltemetett magyar katonasírok ellátására történő felhasználásáról. A felek megállapodtak abban, hogy a volt Szovjetunió adósságának törlesztése bizonyos típusú nem kereskedelmi szolgáltatások nyújtása, valamint a magyar katonaság exhumálási, földi maradványszállítási és a magyar katonai temetkezési helyek Oroszország területén történő rendezési munkáinak keretében valósul meg. A fent említett megállapodás alapján 1998–2003-ban az Urali régió területén az orosz kormány által felhatalmazott szervezet - az Orosz Föderáció Védelmi Minisztériumának „Háborús Emlékművek” Egyesülete - nagyszabású tereprendezi munkákat végzett az azonosított külföldi katonai temetőben.

A munkálatok megvalósítását megelőzően a jelen cikk szerzője azonosította azon telkeket, amelyeket állandó (örökidejű) használatra adtak át a Háborús Emlékművek Egyesületének. Ezt követően elkészült a projektdokumentáció, amelyet egyeztettünk annak a városnak vagy kerületnek a főépítészével, amelynek területén területrendezési munkákat kellett volna elvégezni. És csak ezt követően végeztek tereprendezi munkákat a külföldi katonai temetőben.

Kezdetben a Szverdlovszki megye területén végeztek ilyen jellegű munkát, ahol először egy nagy külföldi katonai temetőt alakítottak ki Krasznouralszk városában. Hamarosan a vidék más részein is megkez-

dődtek ezek a munkálatok. A magyar program keretében Ural vidék területén összesen 12 külföldi katonai temetőt alakítottak ki. Ebből a Szverdlovszki megyében hat külföldi katonai temetőt alakítottak ki Verhnyaja Tura, Jekatyerinburg, Krasznouralszk, Nyizsnyij Tagil, Novaja Ljalya és Revda városokban. Négy temetőt alakítottak ki az Orenburg régióban Buzuluk, Mednogorsk, Novotroitsk és Akbulak nagyközségben, két temető pedig Magnyitogorszk városában, Cseljabinszki megye. Ezen kívül 71 emléktábla került elhelyezésre a magyar katonák és civilek temetkezési helyein. A tereprendezési munkák során felügyeltük a magyar katonai temetők rendbetételét, emléktáblák kihegyezését Szverdlovszk és Cseljabinszk megyékben.

A II. világháború hadifoglyai temetkezési helyeinek felmérése kimutatta, hogy Oroszország keleti régióinak területén messze nem minden külföldi katonai temető alakítható ki. Ezek egy része a város belterületére került, és a mai napra nem maradtak fenn. Mások éppen ellenkezőleg, a távoli tajgában található azokon a helyeken, ahol a fa- és a tűzgekitermelés aktívan folyt.

A háború utáni korszak első éveiben nagyszabású fakitermelést végeztek a Szverdlovszki megye északi és északkeleti részein, különösen a Novolyalinsky járásban. Ott állomásozott a 318-as számú „erdei” láger, melynek köteléke leginkább magyarokból állt. A láger első részlege Novaja Lyalya városában volt, a másik három pedig a távoli erdőterületeken. Különös nehézséget jelentett a maradványok exhumálása a hadifogoly temetőkből, amelyek a Novolyalinsky erdőgazdaság 54. és 88. erdőrészlegben, a legközelebbi lakott területtől 20–25 km-re, eldugott mocsaras tajgában találhatóak. Az ott feltárt magyar temetők megközelíthetetlenége nagymértékben bonyolította és megnövelte a tereprendezési munkák költségeit. Ugyanakkor ezen temetők rendszeres gondozása gyakorlatilag lehetetlenné válna, ha azokat helyreállítanák a terület lakatlansága megközelíthetetlenége miatt. Ebben a helyzetben a magyar fél úgy döntött, hogy exhumálja ezt a két temetőt, és újratemeti a feltárt maradványokat egy megfelelően gondozott külföldi katonai temetőben Novaja Lyalyán. A magyar fél ezen döntése öszszhangban volt a fenti Megállapodással. A Megállapodás 5. cikke szerint az orosz katonák földi maradványainak a Magyar Köztársaságban

és a magyar katonák maradványainak az Orosz Föderációban való temetkezési helyének megváltoztatása csak kivételes esetben történhet a Fél beleegyezésével, amelynek területén az adott temetkezési hely található. Ezzel egyidejűleg a másik Felet kellő időben tájékoztatni kell a temetési hely változásáról a jövőben. Az elhunyt katonák maradványainak újratemetése céljából végzett exhumálás során jelen lehetnek azon Fél államának képviselői, amelynek a katonák maradványait exhumálják. A magyar honvédség hadifoglyai maradványainak exhumálási munkáit 1998. augusztus második felében végeztük el. Ezen a területen ezek a munkák csak ebben az időszakban végezhetők el.

Augusztus közepéig ezen a vidéken nagyon veszélyes a kullancs-encephalitis, szeptemberben pedig gyakoriak az esőzések, majd a havazás. A terep megközelíthetetlensége lehetetlenné tette a földmunkagépek használatát, mindent kézimunkával végeztek. Mindkét temetőt erősen benőtte a fű, a cserje és a fa, ezért az exhumálás megkezdése előtt takarítási munkálatokat végeztek a temetkezési helyek határainak kijelölésére. Ezek után kiderült, hogy temetőnként mindössze 3-4 sír fedezhető fel. Ezért az általunk használt módszer a többi temetkezési helyek felkutatására sekély árkok vágásából és a függőleges metszet mentén történő azonosításából, valamint a hamunyomok azonosításából állt. Az elhalálozás időpontjából ítélve a legtöbb temetés télen történt, a sírok ásásakor pedig tüzet gyújtottak, hogy felolvasztják a talajt. Az így elvégzett magyar honvédség katonái maradványainak exhumálása azt mutatta, hogy az összes halottat 1,2–1,8 méter mélyen koporsókban temették el. Ezen temetők talaja nagyon nehéz - nedves agyag, így a koporsók jó állapotban maradtak, néhányat fel is kellett tární.

Közvetlenül a terepen végzett munka azt mutatta, hogy az NKVD munkatársai által összeállított temetők rajzai gyakran pontatlannak bizonyultak, és csak hozzávetőleges koordinátákat adtak meg magáról a temetkezési helyről és az ott található sírokról. Így, ha a 88. sz. erdőrészligen lévő hadifogoly temetőben a sírok archív elrendezése általában megfelelt a tényleges temetői elhelyezkedésüknek, kivéve egy tíz méterrel távolabb lévő, akkor az 54. erdőrészligen ez nem így volt. A sorok száma kevesebbnek bizonyult az ábrán feltüntetetté, az elsőben nem öt halott maradványai voltak, mint az ábra szerint, hanem

kilenc. Az exhumálási munkálatok során a listán szereplő 32-ből 31 magyar hadifogoly földi maradványait találták meg. A műanyag zsákokban lévő maradványokat megjelölték, és egy jól gondozott idegen katonai temetőben temették el Novaja Lyalyában.

1999-ben a Novolyalinsky járásban található egy másik temetőben is végeztük a magyar katonák maradványainak exhumálását.³⁰⁰ Ezzel jelenleg befejeződött a magyar állampolgárok földi maradványainak újratemetése és temetkezési helyeik rendezése az uráli régióban.

Az Orosz Föderáció és a Magyar Köztársaság között létrejött Megállapodás hatodik cikkével összhangban mindkét fél saját költségén gondoskodik a másik fél katonai sírjainak karbantartásáról és gondozásáról, beleértve az emlékműveket és egyéb emléképtményeket. Jelenleg évente háromszor gondozzák a magyar fél által Oroszország területén rendezett katonai temetőket és emléktáblákat. Hasonló gondot fordít a magyar fél az országa területén található szovjet katonai temetőkre is.

A Szverdlovszki megye, Azbeszt városában található NKVD 84-es láger 1. sz. részlege temetőjében eltemetett magyar hadifoglyok

Андраш Ги́дю (1920. – 1945.04.15.);	Hidi András (1920. – 1945.04.15.);
Антал Михаи́л (1922–17.04.1945.04.15.);	Antal Mihály (1922–1945.04.15.);
Андраш Ио́жеф (1921–09.05.1945);	József András (1921–1945. 05. 09.);
Ботал Лоюш (1905–02.02.1945);	Bartal Lajos (1905–1945.02.02.);
Болог Мико́л (1911–19.02.1945);	Bolog Miklós (1911–1945.02.19.);
Боока Ка́льмин (1922–23.02.1945);	Bóka Kálmán (1922–1945.02.23.);
Берно́льд Ги́дль (1912–30.03.1945);	Gield Bernold (1912–1945.03.30.);
Барт Дерда́ (1911–22.03.1945);	Bart György (1911–1945.03.22.);
Балаж Иштван (1906–30.03.1945);	Balázs István (1906–1945.03.30.);

³⁰⁰ Motrevis V.P. Az Urálban elhunyt II. világháborús külföldi hadifoglyok maradványainak exhumálása: módszerek és főbb eredmények // Orosz Jogtudományi Lap. Elektronikus melléklet. 4. szám, 125-132. old. 2016.

Бан Имте (1907–30.03.1945);	Bán Imre (1907–1945.03.30.);
Борбей Лойуш (1906–31.03.1945);	Borbély Lajos (1906–1945.03.31.);
Бароуты Ласло (1910–10.04.1945);	Baróthy László (1910–1945.04.10.);
Боко Йожеф (1924–22.04.1945);	Bakó József (1924–1945.04.22.);
Багди Лаеш (1922–30.04.1945);	Bagdy Lajos (1922–1945.04.30.);
Бечкеази Андраш (1915–02.07.1945);	Becskeházi András (1915–1945.07.02.);
Винце Имре (1926–03.02.1945);	Vince Imre (1926–1945. 02. 03.);
Верет Балинд (1911–10.03.1945);	Veret Bálint (1911–1945.03.10.);
Добра Имре (1911–06.05.1945);	Dobra Imre (1911–1945.05.06.);
Мадяр Йозеф (1917–27.01.1945);	Magyar József (1917–1945.01.27.);
Моллат Иштван (1908–04.03.1945);	Majlát István (1908–1945. 03. 04.);
Михаэль Ласло (1908– 04.03.1945);	Mihály László (1908–1945. 03. 04.);
Марко Антал (1921–17.03.1945);	Markó Antal (1921–1945.03.17.);
Матяш Иштван (1912–27.03.1945);	Mátyás István (1912–1945. 03. 27.);
Матей Бейло (1926–19.04.1945);	Máté Béla (1926–1945.04.19.);
Мадьяри Андрос (1912– 27.04.1945);	Magyari András (1912–1945. 04. 27.);
Морошан Андраш (1914–03.05.1945);	Marosán András (1914–1945.05.03.);
Береш Янош (1925– 20.03.1945);	Béres János (1925–1945.03.20.);
Газдач Иштван (1919–26.01.1945);	Gazdics István (1919–1945.01.26.);
Горой Андраш (1922–19.02.1945);	Garay András (1922–1945.02.19.);
Гюнц Дюло (1911–22.02.1945);	Günz Gyula (1911–1945.02.22.);
Гольтман Герман (1912–19.03. 1945);	Holtmann Herman (1912–1945.03.19.);
Герендаш Юзеф (1919–13.04.1945);	Gerendás József (1919–1945.04.13.);
Гуляш Михай (1919–01.05.1945);	Gulyás Mihály (1919–1945. 05. 01.);
Деподи Валлош (1902–10.02.1945);	Depódi Vallos (1902–1945.02.10.);
Давыд Шамуэль (1922–03.04.1945);	Sámuel Dávid (1922–1945. 04. 03.);
Жоури Балла (1913–09.04.1945);	Zsóri Balla (1913–1945. 04. 09.);
Зенко Ласло (1921–28.01.1945);	Zenkó László (1921–1945.01.28.);
Ирна Карл (1922–16.02.1945);	Irna Karoly (1922–1945.02.16.);
Киш Михай (1914–30.01.1945);	Kiss Mihály (1914–1945. 01. 30.);
Ковач Михай (1907–23.02.1945);	Kovács Mihály (1907–1945.02.23.);
Кольмер Нодь Габор (1921–03.03.1945);	Kalmár Nagy Gábor (1921–1945. 03. 03.);

Касапу Янош (1914–04.03.1945);	Kaszapy János (1914–1945. 03. 04.);
Калман Ференц (1907–05.03.1945);	Kálmán Ferenc (1907–1945.03.05);
Ковач Андраш (1903–19.03.1945);	Kovács András (1903–1945.03.19.);
Ковач Шандор (1914–19.03.1945);	Kovács Sándor (1914–1945.03.19.);
Колож Ференц (1920– 09.04.1945);	Kolozs Ferenc (1920–1945. 04. 09.);
Кираль Лаойш (1922–14.04.1945);	Király Lajos (1922–1945.04.14);
Ковач Кашеки (1914– 21.04.1945);	Kovács Károly (1914–1945.04.21.);
Ковач Петер (1909–25.04.1945);	Kovács Péter (1909–1945.04.25);
Ковач Пал (1908–26.04.1945);	Kovács Pál (1908–1945.04.26.);
Кириши Иозеф (1907–27.04.1945);	Kőrösi József (1907–1945.04.27);
Керекеш Имре (1908 – 16.05.1945);	Kerekes Imre (1908 - 1945.05.16.);
Ковач Южеф (1919–01.06.1945);	Kovács József (1919–1945. 06. 01.);
Кудордани Дердь (1921–10.06.1945);	Kudordani György (1921–1945.06.10.);
Ковач Отто (1922–16.06.1945);	Kovács Ottó (1922–1945.06.16.);
Липтан Иштван (1919–06.03.1945);	Liptán István (1919–1945. 03. 06.);
Лапоши Янош (1921–07.03.1945);	Láposi János (1921–1945. 03. 07.);
Ленарант Шандор (1922–09.04.1945);	Lénárt Sándor (1922–1945. 04. 09.);
Немет Янош (1922–11.02.1945);	Németh János (1922–1945.02.11.);
Нойто Михаил (1905 – 14.04.1945);	Nojtó Mihály (1905 - 1945. 04. 14.);
Нать Шандор (1903–17.04.1945);	Nagy Sándor (1903–1945.04.17.);
Надь Шандор (1925 – 07.03.1945);	Nagy Sándor (1925 - 1945.07.03.);
Одос Шандор (1902–26.04.1945);	Odos Sándor (1902–1945.04.26.);
Поп Януш (1911–06.02.1945);	Papp János (1911–1945.02.06.);
Шек Ференц (1906–21.02.1945);	Shek Ferenc (1906–1945.02.21.);
Штанзкий Иозеф (1922–08.03.1945);	Shtanzky József (1922–1945.03.08.);
Шанош Габор (1904–02.04.1945);	Sanos Gábor (1904–1945. 02. 04.);
Херват Белло (1910–19.07.1945);	Horváth Béla (1910–1945.07.19.);
Хойду Януш (1906–26.07.1945);	Hajdu János (1906–1945.07.26.);
Хагедюш Имре (1915–27.07.1945);	Hegedüs Imre (1915–1945.07.27.);
Цинтош Иштван (1907–09.03. 1945);	Cintos István (1907–1945. 09. 03.);
Че Иосиф (1912–06.10.1945);	Cseh Józef (1912–1945.10.06.);
Штешан Имре (1907–01.02.1945);	Steschán Imre (1907–1945.02.01.);

Фотчеш Владислав (1906–24.05.1945);	Fotchies Vladislav (1906–1945.05.24);
Халло Гейзо (1894–10.03.1945);	Hallo Géza (1894–1945.03.10.);
Саас Дердь (1922–09.04.1945);	Szász György (1922–1945. 04. 09.);
Сафрен Имре (1921–21.04.1945);	Sáfrán Imre (1921–1945.04.21.);
Солой Тибар (1919–16.11.1945);	Szalay Tibor (1919–1945.11.16.);
Товаш Янош (1909–14.03.1945);	Tavas János (1909–1945.03.14);
Тоут Лайош (1906–14.04.1945);	Tóth Lajos (1906–1945.04.14.);
Тоут Кароль (1910–22.04.1945);	Tóth Károly (1910–1945.04.22);
Толар Юла (1912–25.04.1945);	Tallár Gyula (1912–1945.04.25);
Тот Имре (1915–04.06.1945);	Tóth Imre (1915–1945. 06. 04.);
Тужен Пал (1924–30.09.1945);	Tuzson Pál (1924–1945.09.30.);
Финто Шандор (1915–16.02.1945);	Finta Sándor (1915–1945.02.16.);
Ружи Кароль (1910–27.01.1945);	Ruzsi Károly (1910–1945.01.27);
Секришен Иозеф (1909–04.02.1945);	Szekres József (1909–1945.02.04);
Сюч Дюла (1915–21.02. 1945);	Szűcs Gyula (1915–1945. 02. 21.);
Сабо Балинд (1905–22.02.1945);	Szabó Bálint (1905–1945.02.22.);
Сеп Иштван (1905–02.03.1945);	Szép István (1905–1945. 03. 02.);
Сабо Имре (1913–23.03.1945);	Szabó Imre (1913–1945.03.23.);
Сеуке Шандор (1909–02.04.1945);	Szöke Sándor (1909–1945. 04. 02.);
Поздак Иштван (1919–05.03.1945);	Pozdnyák István (1919–1945. 03. 05.);
Пинто Ене (1918–15.04. 1945);	Pintye Jenő (1918–1945. 04. 15.);
Путера Карл (1922–14.05.1945);	Putera Károly (1922–1945.05.14.);
Рензен Кальман (1908–11.02. 1945);	Renzen Kálmán (1908–1945. febr. 11.);
Рито Иштван (1920–01.03.1945);	Ritó István (1920–1945.03.01.);
Реттер Ференц (1910–17.03. 1945);	Retter Ferenc (1910–1945.03.17.);
Шимон Карой (1922–03.09.1945).	Simon Karoly (1922–1945. 09. 03.)

Magyar hadifoglyok emlékműve az NKVD 84. sz. lágere 1. számú részlege temetőjének helyén, Szverdlovszk megye, Azbeszt város.

FÜGGELÉK

NEMZETKÖZI TUDOMÁNYOS EMLÉKKONFERENCIA BEREGSZÁSZ, 2022.NOVEMBER 18.

**A Szolyvai Emlékparkbizottság,
a Kárpátaljai Magyar Művelődési Intézet
és az UNE UMOTI Magyar Történelem és Európai Integráció
Tanszéke**
**GULÁG–GUPVI-KUTATÓK NEMZETKÖZI FÓRUMA,
2022:**
kutatás, tényfeltárás, emlékezetpolitika
címmel nemzetközi tudományos emlékkonferenciát szervez

Időpont: 2022. november 18., péntek 10.00 óra (közép-európai idő)

Helyszín: Európa-Magyar Ház (Beregszász, Széchenyi u. 59B.)

ELŐZETES PROGRAM

EMLÉKEZÉS

10.00–10.15 Nyitóbeszéd: **dr. Tóth Mihály** PhD., a Szolyvai Emlékparkbizottság elnöke, az emlékkonferencia levezető elnöke. Megemlékezés: mécses-gyújtás, közös ima a mártírok lelki üdvéért a történelmi egyházak képviselőinek közreműködésével.

PREZENTÁCIÓK, MŰHELYBESZÁMOLÓK, SZAKMAI KUTATÁSOK, TÉNYFELTÁRÁSOK ISMERTETÉSE

10.15–10.35 dr. Zubánics László történész, PhD (Gut), az UNE UMOTI Magyar Történelem és Európai Integráció Tanszékének vezetője: *A kárpátaljai magyarok és németek internálása és deportálása 1944 és 1945 között. Levéltári iratok és dokumentumok címmel Olekszij Korszun összeállításában Magyarországon kiadott gyűjteményről, fogadtatásáról.*

*Társelőadó: **Olekszij Korszun** történész (Ungvár) a gyűjtemény szerzője.

10.35–10.45 dr. Zékány Krisztina nyelvész, PhD (Ungvár), az UNE UMOTI Magyar Filológia Tanszékének vezetője: *A GULÁG–GUPVI-kutatók nemzetközi fóruma Kárpátalján 2021. c. tanulmánygyűjtemény és évkönyv a szerkesztő szemével*

10.45–11.00 Marosi István görögkatolikus áldozópap, az Ortutay Elemér Görögkatolikus Szakkollégium igazgatója, egyháztörténész (Beregszász): *Gondolatok A harmadik fiú lelkületével. Ortutay Elemér kárpátaljai görögkatolikus hitvalló pap című emlékkötetről*

11.00–11.15 dr. Dupka György történész, PhD (Ungvár, GK-NT-tag), a Szolyvai Emlékpark kutatóműhelyének vezetője, a bizottság felelős titkára, a KMMI igazgatója: *Magyar hadifoglyok, civil rabok nyomában a Baltikumban (GULÁG–GUPVI táborok, sírkertek Lettország, Észtország és Litvánia régióiban).*

11.15–11.30 dr. Molnár D. Erzsébet történész, PhD (Beregszász, GKNT-tag), a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola docense, a Lehoczky Tivadar Társadalomtudományi Kutatóközpont Intézetigazgatója: *Makkosjánosi foglyok, három napra elhurcoltak a MNL hadifogoly-adatállományában*

11.30–11.45 Bimba Brigitta, a Debreceni Egyetem Történelem és Néprajzi Doktori Iskolájának abszolvált hallgatója (Bátyú, GK-NT-tag): *Bátyúii katonafoglyok, három napra elhurcolt civilek a MNL hadifogoly-adatállományában*

11.45–12.15 Meskó János (Ungvár) helytörténész, a Szolyvai Emlékparkbizottság munkácsi várban elhelyezett GULÁG-GUPVI állandó kiállításának megbízott igazgatója: *A 130 éve született dr. Fenczik István (1892-1946) görögkatolikus pap, teológiai tanár, miniszter, magyar parlamenti képviselő meghurcoltatása, kivégzése.*

*Társelőadó: **Mihajlo Miszjuk**, a Kárpátaljai Területi Állami Levéltár igazgatója, főlevéltáros: *Információ a levéltár GULÁG-GUPVI anyagairól.*

12.15–12.30 Dupka Nándor (Ungvár): az UNE UMOTI Magyar Történelem és Európai Integráció Tanszékének hallgatója: *Ki volt Haklik Sándor? A kisértői római katolikus esperes letartóztatása, koncepció-pere, vértanúhalála.*

12.30-12.45 Szabó Palócz Attila vajdasági magyar író: *Újrakezdés, irodalmi élet a magyarellenés megtorlások után a Tito-korszakban*

12.45-13.15 dr. Botlik József történész (Budapest): *A horvát-szlavóniai magyarirtás (1944. június – 1945. május). Tito marsall partizánosztágainak kevésbé ismert helyszínei*

***Kovács Sándor** turisztikai szakíró, helytörténeti kutató (Budapest): *A szovjet rezsim által meggyalázott és elpusztított magyar emlékek Munkácson és környékén*

13.15–12.45 Kérdések, hozzászólások, zárszó

13.40–14.40 Állófogadás

(Az online közvetítés szervezés alatt a KMMI facebookon)

2022. november 19., péntek, délutáni program

16.15. Csöndes koszorúzás a sztálini megtorlás *beregszászi emlékművénél*

Fő támogatónk: a Bethlen Gábor Alap

Együttműködő partnerek:

Magyarországi Németek Pécs-Baranyai Nemzetiségi Köre

Gulág- és Gupvikutatók Nemzetközi Társasága

Kárpátaljai Szövetség

Ügyintéző: Fuchs Andrea

Infó: E-mail: cherk47@gmail.com, dupkagyorgy@gmail.com

mob. +38067-717-63-08, +38067-476-38-96, facebook, belső „üzenetek”

**GULÁG–GUPVI-KUTATÓK
NEMZETKÖZI FÓRUMA 2022:
kutatás, tényfeltárás, emlékezetpolitika ...
2022. november 18.**

Idén is megrendezték a GULÁG–GUPVI-kutatók hagyományos nemzetközi fórumát. A konferenciát minden évben a málenkij robot emlékére rendezik meg, ahol a témával kapcsolatos kutatásról, tényfeltárásról, emlékezetpolitikáról számolnak be az előadók. A rendezvénynek a beregszászi Európa-Magyar Ház adott otthont. Az eseményen az online térben is részt vehettek az érdeklődők.

A konferenciát **dr. Tóth Mihály**, a Szolyvai Emlékparkbizottság elnöke, az emlékkonferencia levezető elnöke nyitotta meg.

Az emlékezés mécsesének meggyújtása után **Marosi István** görögkatolikus pap vezetésével a jelenlévők imával emlékeztek a sztálini terror áldozataira.

Az első előadást **dr. Zubánics László** történész, az UNE UMOTI Magyar Történelem és Európai Integráció Tanszékének vezetője tartotta. *A kárpátaljai magyarok és németek internálása és deportálása 1944 és 1945 között. Levéltári iratok és dokumentumok* című előadásában az **Olekszij Korszun** összeállításában Magyarországon kiadott gyűjteményről, fogadtatásáról beszélt.

dr. Zékány Krisztina nyelvész, az UNE UMOTI Magyar Filológia Tanszékének vezetője *A GULÁG–GUPVI-kutatók nemzetközi fóruma Kárpátalján, 2021.* c. tanulmánygyűjteményt mutatta be szerkesztői nézőpontból.

Marosi István görögkatolikus áldozópap, az Ortutay Elemér Görögkatolikus Szakkollégium igazgatója, egyháztörténész *A harmadik fiú lelkiületével. Ortutay Elemér kárpátaljai görögkatolikus hitvalló pap* című emlékkötetét ismertette.

dr. Dupka György történész, a Szolyvai Emlékpark kutatóműhelyének vezetője, a bizottság felelős titkára *Magyar hadifoglyok, civil rabok nyomában a Baltikumban* előadásában Lettország, Észtország és Litvánia régióiban tett látogatásáról beszélt, és az ottani GULÁG-GUPVI táborokat és sírkerteket mutatta be.

dr. Molnár D. Erzsébet történész, a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola docense, a Lehoczky Tivadar Társadalomtudományi Kutatóközpont igazgatója a Magyar Nemzeti Levéltár (MNL) hadifogoly-adatállományában felkutatott makkosjánosi foglyokról, három napra elhurcoltokról érkezett.

Bimba Brigitta, a Debreceni Egyetem Történelem és Néprajzi Doktori Iskolájának abszolvált hallgatója szintén az MNL hadifogoly-adatállományában kutatott bátyúi katonafoglyokról és három napra elhurcolt civilekről adott elő.

Mesko János helytörténész, a Szolyvai Emlékparkbizottság munkácsi várban elhelyezett GULÁG-GUPVI állandó kiállításának megbízott igazgatója a 130 éve született *dr. Fenczik István* görögkatolikus pap, teológiai tanár, miniszter, magyar parlamenti képviselő meghurcoltatásáról és kivégzéséről beszélt.

Dupka Nándor, az UNE UMOTI Magyar Történelem és Európai Integráció Tanszékének hallgatója *Haklik Sándor* kisérti római katolikus esperes letartóztatásáról, koncepció peréről és vértanúhaláláról érkezett.

Bakancsos László, az UMDSZ Mentorok Tanácsának elnöke *Az 1992-es magyarországi kárpótlás és a kárpátaljai magyarság* című előadását tartotta meg.

Az előadásokat **Dupka György** összegezte, valamint ismertette a konferenciára beküldött dolgozatokat is, amelyek élő szóban nem hangoztak el, de a konferenciakötetben meg fognak jelenni.

* A résztvevők a konferencia végén támogatták azt a közleményt és felhívást, amely többek között további kutatásokat és egy emlékközpont megnyitását is szorgalmazza, valamint azt, hogy a 2024-es évet a Szovjetunióba hurcolt politikai foglyok és kényszermunkások emlékévé nyilvánítsák. Ezen felül a közleményben az ungvári Kapos utcai temető kegyeleti parkká történő átépítését is kérték.

Az előadások után a konferencia résztvevői felavatták és megkoszorúzták az életmentő, meghurcolt nők emléktábláját és a mártír magyar országgyűlési képviselőnek, **Benda Kálmán** emléktábláját.

Végezetül csöndes koszorúzásra került sor a sztálini megtorlás bejegyzési emlékművénél.

**MEGEMLEKEZÉS, KOSZORÚZÁS,
EMLÉKTÁBLÁK AVATÁSA
A SZOLYVAI EMLÉKPARKBAN,
2022. november 19.**

2022. november 19. A hadiállapotot figyelembe véve csöndes koszorúzást tartottak az 1944 őszén elhurcolt és a szovjet táborokban odahalt áldozatok emlékére a Szolyvai Emlékparkban.

A lélekharang megkondulása és a himnuszok elhangzása után **dr. Tóth Mihály**, a Szolyvai Emlékparkbizottság elnöke köszöntötte a megemlékezés résztvevőit és a sajtó képviselőit.

A történelmi egyházak nevében **Petrás László** mezőegecsei görögkatolikus áldozópap mondott imát az áldozatokért, majd dr. Dupka György felelős titkár felkérte az atyát, hogy szentelje meg a park új emléktábláját, amelyre felvésték a kommunista diktatúra által 1945–1947 között igazságtalanul elítélt és kivégzett 40 kárpátaljai patrióta nevét, akiknek a földi maradványai az ungvári Kapos utcai temetőben jeletlen sírokban nyugodnak.

Ezt követően a 2018 őszén alakult nagydobronyi Zöld Ág énekkar (vezetője **Hidi Erika**) alkalomhoz illő dalokat, lágerénekeket adott elő.

Végezetül a jelenlévők koszorúzással és néma főhajtással emlékeztek a mártírokra, az ártatlanul meggyilkoltakra.

A rendezvényt megtisztelte jelenlétével és koszorúzott:

Íjgyártó István, Magyarország rendkívüli és meghatalmazott kijeji nagykövete; **Bacsikai József**, Magyarország Ungvári Főkonzulátusának főkonzulja;

dr. Erdei Péter, a Magyarország Beregszászi Konzulátusának vezető konzulja; **Barta József**, megyei képviselő, a KMKSZ alelnöke;

dr. Zubánics László, az UMDSZ elnöke,
a Szolyvai Emlékparkbizottság tagjai:

Argyelán György (Szolyva), **dr. Tóth Mihály** (Zápszony) elnök, **dr. Dupka György** (Ungvár) felelős titkár, **Fuchs Andrea** (Ungvár), **Gajdos István** (Beregszász), **Homoki Zoltán** (Szolyva), **Meskö János** (Ungvár), **Milován Sándor** (Nagyszőlős), **Petneházy Gyula** (Kijev), **dr. Spenik Sándor** (Ungvár).

**A KOMMUNISTA DIKTATÚRA ÁLTAL
1945-1947 KÖZÖTT IGAZSÁGTALANUL
ELÍTÉLT ÉS KIVÉGZETT
KÁRPÁTALJAI PATRIÓTÁK**

- BALOG László** (Munkács, 1904. -1945.VI.22.)
BOROS Bálint (Ungvár, 1892. - 1945.II.21.)
CZIFP János (Perecseny, 1891. - 1945.VI.01.)
ERHARDT Mátyás (Szolyva 1907- 1945.V.10.)
FÁBIÁN Gyula (Tiszatújlak, 1899. 1945.)
FÁBIÁN Lajos (Sóhát, 1891. - 1945.III.11.)
FODOR János (Dubove, 1915. - 1945.IV.25.)
FRANZ József (Beregnagyalmás, 1908. -1945.I.09.)
GABÓDA Mihály (Nagylucska, 1918.- 1945.XII.08.)
HASULYÁK János (Ungvár, 1924. - 1945.XI.16.)
HELM Ferenc (Munkács, 1901. - 1945.II.08.)
JAKIMCSUK Olekszij (Ungvár, 1899. - 1945.XI.16.)
JANUTA Péter (Nagylucska, 1912. - 1945.I.21.)
JÁNOSI Kálmán (Munkács, 1883. -1945.I.09.)
KAPORNAY-KATRICS József(Munkács, 1890. - 1945.VII.24.)
KATONA Sándor (Munkács, 1911.-1945.VIII.21.)
KASZTNER Gusztáv (Beregszász, 1907.-1946.V.20.)
KÉK Eduard (Munkács, 1921.- 1945.XI.16.)
KOVALKOVICS-GOER Iván (Perecseny, 1899. - 1945.VI.01.)
KÜKEMEZEY József (Ungvár, 1907.-1944.XII.)
MUCSICSKA Iván (Munkács, 1894.- 1945.I.30.)
NAZDRAVECKI János (Nagyszőlős, 1893.-1945.IX.15.)
NISCSÁK András (Munkács, 1915. - 1945.III.30.)
PRIBOJ András (Munkács, 1909.- 1945.VI.01.)
SCHNELZER József (Szolyva, 1926.- 1945.VI.01.)
STEFANSZKI Sándor (Pósaháza, 1909.-1945.VII.24.)
STULLER Mihály (Szolyva, 1922. - 1945.V.10.)
SUBINEC Ferenc (Szinyicsevo, 1918.-1945.XI.16.)
SZER Antal (Ungvár, 1900. - 1945.VI.22.)

SZILVÁSI János (Feketeardó, 1888.-1945.V.10.)
SZUP József (Németkucsava, 1897. 1945.VI.22.)
TÓBIS Ágoston (Dubai, 1884.- 1945.XII.18.)
WEINRAUCH József (Huszt, 1909.-1945.VI.22.)
ZIMOGLJAD Olekszij (Ungvár, 1925.-1945.XI.16.)
ZSURKOVICS Béla (Munkács, 1879. - 1945.IV.25.)

**Börtönben, fogságban és szökés közben
meghalt kárpátaljai patrióták**

GÖSI György (1917.- Bene, 1945.)
KÖVÉR Sándor (Ungvár, 1900.-1949.III.28.)
KÖVESI János (1914.- Bene, 1945. 12.)
PILLER József (Pósaháza, 1908.- 1945.VI.16.)
SIPICZKI Pál (1918.- Bene, 1945.)

EMLÉKÜKET ÖRÖKKÉ MEGŐRIZZÜK!
ÁLLÍTTATTA A SZOLYVAI EMLÉKPARKBIZOTTSÁG
2022. NOVEMBER 19.

FONTOSABB KÁRPÁTALJAI ESEMÉNYEK, MEGVALÓSULT PROJEKTEK 2021-2022

2022. január 26. A Munkácsi Görögkatolikus Egyházmegye létrejötte 250. évfordulója tiszteletére az Ortutay Elemér Görögkatolikus Szakkollégium emlékalbumot jelentetett meg, amelyben a vidékünkön található, a görögkatolikusok által tisztelt 375 útmenti kereszt fényképe látható. A képek mellett az egyházmegye püspökeinek, jelentős alakjainak gondolatai olvashatók az egyházalapítástól kezdve napjainkig. A kiadvány bemutatásában közreműködött **Marosi István**, a kollégium igazgatója, **Luscsák Nílus OFM püspök**, a Munkácsi Görögkatolikus Egyházmegye apostoli kormányzója. Videóüzenetben köszöntötte a könyvbemutató résztvevőit **Bocskor Andrea** európai parlamenti képviselő. Az album megjelenésével kapcsolatosan fejtette ki gondolatait **Szűrös Mátyás**, Magyarország Beregszászi Konzulátusának konzulja, **Marosi Anita**, a kötet egyik szerkesztője, **Varju Zoltán**, a könyv másik összeállítója, **Bodor Dominik**, aki az emlékalbumban található fotók egy részét készítette, **Bezzeg Tamás**, Magyarország Ungvári Főkonzulátusának konzulja.

2022. február 25. A kommunizmus áldozatainak emléknapján az írókaraván tagjai a beregszászi Európa–Magyar Házban a XX. század és a második napja tartó orosz–ukrán háború áldozataira emlékeztek, gyertyát gyújtottak, és az emléktáblát is megkoszorúzták. Az eszmecsere résztvevői – **Lőrincz P. Gabriella** költő, író, **Szabó Árpád**, a Bethlen Gábor Líceum igazgatója, **Rónai Balázs Zoltán** író, **Dupka György** író, történész, **Kertész Dávid** író, **Zubánics László** történész, a KMMI elnöke, **Szabó Kata**, a KVIT titkára, **Szemere Judit** szerkesztő – megvitatták a kortárs irodalom helyzetét, szóltak az újabb kiadványokról és az elkövetkező irodalmi eseményekről, valamint a 20 éves *Együtt* című irodalmi folyóiratról. A vendégek a délutáni órákban szerencsésen átkeltek az Asztély-Beregsurány határon. Mindenütt bábeli zűrzavar, zsúfoltság, a katonai behívó elől menekülő férfiak, családok sokasága, az idesereglett nép zöme belső Ukrajnából érkezett, és Magyarországon keresnek menedéket.

2022. március 19. A Szolyvai Emlékpark jól átvészelte a telet. Reméljük, átvészeli a mostani háborús időszakot, és nem zavarja meg újra a háború zaja az itt nyugvók örök álmát. Az Emlékparkbizottság hadra fogható tagjai **dr. Tóth Mihály** elnökletével az orosz–ukrán háború 23. napján gyors szemlét tartottak és mindent rendben találtak. A szemlélők között volt mások mellett **Petneházy Gyula**, a Kijevei Magyarok Egyesületének elnöke, aki lányával kalandos úton szerencsésen hazatért, és édesapja mezőkaszonyi családi házában talált menedéket. Jól működnek a Kárpátalja Szövetség támogatásának köszönhetően felszerelt térfigyelő kamerák. **Árgyelán György** gondnokunk kis csapatával szorgalmasan gondját viseli a Kárpát-medence sokat szenvedett magyarságának egyik legnagyobb 2. világháborús emlékhelyének, ahol eddig a márványtáblákra közel 12 ezer kárpátaljai áldozat nevét véstük fel, de itt olvashatók Csonka-Bereg, a Nagykapos és Halmi környéki települések áldozatainak nevei is.

2022. április 21. A nemzeti intézetek sorába fölvelt Szolyvai Emlékparkban tavaszi nagytakarítást, valamint az aktuális tennivalókról tanácskozást tartottak **Dupka György** felelős titkár vezetésével **Fuchs Andrea** ügyintéző, **Árgyelán György főgondnok**, **Mauric Tibor** és **Mauric Irma** parkgondozók. A szolyvai őrző-védő szolgálat felügyelete alatt a térfigyelő kamerák napi huszonnégy órában működnek. Ennek köszönhetően a Kárpát-medencei magyarság központi kegyeleti emlékparkja biztonságban van. Sértetlenek a szabadtéri kiállítás pannói, az emlékhelyek, a feliratos márványtáblák, amelyeken több mint 400 településről származó közel 12 ezer áldozat neve van felvésve, akik a szovjet-oroszországi lágerekben haltak meg, egyetlen bűnük a származásuk volt.

* A Szolyvai Emlékpark kutatóműhelyének nevében **Dupka György** történész, az emlékparkbizottság felelős titkára a kárpátaljai zsidóság, magyarság, németiség, ukránosság, ruszinság és más nemzetiségek XX. századi sorstragédiáit bemutató helytörténeti könyveket adott át ajándékba a Holokauszt Emlékközpont szakkönyvtárának, amelyeket **Bittnerné Temesi Zsuzsanna** könyvtáros vett át.

2022. június 8. A Pest Megyei Levéltárban hibrid módon – online (Zoom) formában is – lezajlott a Gulágkutatók Nemzetközi Tár-

óságának (<https://www.gulag.hu/tanulmanyok-visszaemlekezesek/>) tisztújító közgyűlése **dr. Bognár Zalán** történész, a *Károli Gáspár Református Egyetem tanszékvezető docense, a Magyar Nemzeti Levéltár Gulág- és Gupvikutató Intézetének igazgatója elnökletével. Cservenka Ferdinánd doktorandusz személyében új tag megválasztására, bemutatására került sor. **Csákváriné Makra Mónika** titkár és **Bognár Zalán** elnök megtartotta az elmúlt évi szakmai és gazdasági beszámolót. Előterjesztésükben elfogadták a 2022. évi programtervet, módosították az alapszabályt, tudomásul vették a futó pályázatokat. Megválasztották 5 éves ciklusra az új tisztségviselőket: **Majorszki András** – tiszteletbeli elnök, **Bognár Zalán** – elnök, **Dr. habil. Murádin János Kristóf** történész; a *Sapientia EMTE egyetemi docense, a Nemzetközi Kapcsolatok és Európai Tanulmányok Tanszék vezetője – társelnök, Csákvári Makra Mónika* doktorandusz – ügyvezető elnök, **Dán Vanda** doktorandusz – titkár. Ismertetésre került a 2022. augusztus 22–24. közötti miskolci szakmai workshop (programgazda: **Csákváriné Makra Mónika**); a pécsi Német Kör által szervezett baltikumi (célváros: Tallinn) kutatóút (programgazda: **Matkovits-Kretz Eleonóra**); a 2022. október 13–16. között Magyarvistán megrendezésre kerülő nemzetközi konferencia, emlékút (programgazda: **Benkő Levente**); a 2022. november 18-i beregszászi GULÁG–GUPVI-kutatók nemzetközi fóruma, azt követő koszorúzás, megemlékezés a Szolyvai Emlékparkban (programgazda: **Dupka György**). Szó volt többek között a Gulág- és Gupvikutató Intézetről, a 2024-es kolozsvári konferenciáról, a miskolci szakmai napról, emléktábla-avatásról stb. Az egyesület támogatja egy beadvány megfogalmazását az illetékes kormányhivatal felé, hogy a máleny kij robot 80. évfordulóját 2024-ben országos szinten emlékévvé nyilvánítsák. Egyéb javaslatok és indítványok is elhangzottak. A kárpátaljai tagok közül **Bimba Brigitta, Dupka György, Fuchs Andrea** és **Molnár D. Erzsébet** is részt vett a fórum munkájában.*

2022. június 15. Máig tartó hatása van a XX. század elején keletkezett „banderista” kifejezésnek. Különösen napjainkban az orosz-ukrán háború kapcsán a hírekben gyakran találkozhatunk ezzel a fogalommal. Ezt a kérdést járta körül, világította meg *A „banderisták” harca*

– *Harc a „banderisták” ellen. Az ukrán nemzeti radikalizmus útjai a II. világháború alatt és után* című minikonferencia az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára szervezésében, annak budapesti székházában. A **Szekér Nóra** elnökletével lezajlott és nagy érdeklődést kiváltó fórumon meghallgattuk **Pócs Nándor** *Erdőből országot. Ukrán nacionalisták (OUN, UPA) a II. világháború idején*; **Mitrovits Miklós** *A volhíniai vérengzéstől a Visztula-akcióig. A lengyel-ukrán kapcsolatok fekete lapjai*; **Krajcsír Lukács** *A B-akciótól a Széles Gereblyéig: Csehszlovákia hadműveletei a „banderisták” ellen* című előadását. Ezt követően a kerekasztal-beszélgetés idején, Szekér Nóra moderálásában a hallgatóság közelebbről is megismerte, hogy kik is voltak a „banderisták”, mit kell tudni róluk, valóban ők kezdeményezték-e az ukrán nemzetállam alapjainak megteremtését. A történészek szerint Oroszországban és a közép-európai régió országaiban rendkívül rossz a „banderisták” és a II. világháború alatt tevékenykedő ukrán nemzeti partizánok megítélése. Nincs ez másként Ukrajnában sem: az ukránok egy része hősként, a kozák hagyományok folytatóiként, mások fosztogató, falvakat felégető náci kollaboránsokként tekintenek rájuk. Miért lehet ez? Milyen Ukrajnáért harcoltak a galíciai erdőkbe szorult „banderista” partizánok? Miért terhes a lengyel-ukrán és a csehszlovák-ukrán közös múlt? Többek között ezekre a kérdésekre keresték a választ a konferencia előadói. Többek között szóba került a banderisták, szics-gárdisták kárpátaljai szerepe, bajtársi együttműködésük az 1942–1944 között a Nyugat-Ukrajnát megszálló magyar csapatokkal, kapcsolatuk a nyugati, keleti, a szovjet, különösen az angol, amerikai, kanadai titkosszolgálatokkal. Vita tárgyát képezte az is, hogy milyen mértékben radikalizálódtak a „banderisták” utódai Kárpátalján, akik 2014–2022 között megkeserítették a kárpátaljai magyarság életét, hiszen több magyarelles megmozdulást, menetelést szerveztek Beregszászon, Ungváron. A fórumon **Dupka György** történész is részt vett.

2022. június 16. Az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára és a Kronosz Kiadó gondozásában megjelent *„VISSZHANG: Az 1956-os magyar forradalom és az ukrán társadalom a KGB dokumentumainak tükrében”* című könyv bemutatójára került sor az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára dísztermében. Az összeállítók

névében a kötetet bemutatta **Andrij Kohut**, Ukrajna Biztonsági Szolgálat Állami Ágazati Levéltára igazgatója (online módon), **Cseh Gergő Bendegúz**, az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltár főigazgatója, **prof. Dr. Gecsényi Lajos**, a Magyar Országos Levéltár nyugalmazott főigazgatója, **Baráth Magdolna** a magyar rész szerkesztője.

A 904 oldalas magyar és ukrán nyelvű gyűjtemény 1956-1959 között a KGB rendszerében keletkezett 67 levéltári dokumentumot tartalmaz. A dokumentumok nagy része a kárpátaljai ügynökök adatközlésére épülő tartótisztek jelentései a Kárpátalja különböző településein megfigyelt, szovjetellenes célszemélyekkel (magyar, ukrán, zsidó nemzetiségűek) kapcsolatosak, akik saját körükben bátran, szókimondóan üdvözölték a magyar forradalmat és a szabadságharcot. A gyűjtemény egyik összeállítója, a munkácsi származású **Olekszandr Pahirya** jeles ukrán történész a 70 oldalas bevezető tanulmányában többek között ez olvasható: „*A kárpátaljai magyar lakosságnak a magyar forradalom eseményeivel kapcsolatos reakcióiról a legalaposabb elemzések Dupka György és Váradi Natália tollából születtek.*” Egyúttal felsorolja a két kárpátaljai kutató forrásértékű munkáit, akinek az alap kutatásaira támaszkodtak. A könyvbemutatón megjelent **Dupka György** köszönetet fejezte ki a gyűjtemény szerkesztőinek.

2022. június 17. Budapest Főváros Levéltára és a Nemzeti Emlékezet Bizottsága megrendezte *A Kárpátaljai magyarok és németek internálása és deportálása 1944 és 1955 között* című általuk megjelentetett kötet prezentációját a Teve utcai székház Gárdonyi Albert termében. **Torma Katalin** szerkesztő konferálásában köszöntő beszédet mondott **dr. Máthé Áron**, a Nemzeti Emlékezet Bizottság alelnöke, **Kenyeres István**, Budapest Főváros Levéltár főigazgatója, **Braszlavec Viktor**, a Kárpáti Kiadó igazgatója, **Olekszij Korszun** kötet szerkesztő. A kötetet bemutatta **dr. Seres Attila**, a VERITAS Történetkutató Intézet és Levéltár tudományos főmunkatársa. Elhangzott, hogy a gyűjtemény összeállítója a közreadott több mint félezer dokumentumot a moszkvai, a kijevei és az ungvári szakszolgálati levéltárakból 20 éven keresztül gyűjtötte össze. A levéltári iratok és dokumentumok szerkesztésében közreműködött a beregdédai **dr. Kosztyó Gyula** fiatal történész, aki egyben a bevezető tanulmány szerzője is. Írásában többek között

kiemeli, hogy „*A Szovjetunió felbomlása kellett ahhoz, hogy a kibeszélés tere létrejöhsen, amelyben szinte az elsők között Dupka György és Molnár D. Erzsébet munkássága – a túlélőkkel készített interjúkon keresztül – tárta fel az elszennvedett sztálini erőszakot. (...) Olekszij Korszun 2012-ben megjelent ukrán nyelvű kötete volt az „első fecske”, amely oroszországi és ukrán levéltári források felhasználásával tárta fel a kárpátaljai magyar és német nemzetiségű lakosságnak a terület szovjetesítését kísérő kálváriáját.*” Az ungvári származású **Hemeleinné Kiszely Katalin** végezte el a forrásanyag fordítását. **dr. Kenyeres István** főigazgató szerint ez egy olyan csapatmunkával elkészült kötet, „*amellyel mintegy 30–40 ezer magyar és 2760 német nemzetiségű ártatlan áldozat emléke előtt tisztelgünk*”. A mű eredeti címe. Закарпатські угорці і німці: інтернування та депортаційні процеси. 1944-1955 рр. Архівні документи і матеріали. Ужгород, Карпати, 2012. Szerkesztette: Korszun O. M. Szerkesztőbizottság: Kacsur I. I., (a szerkesztőbizottság elnöke), Hvargyionov B. O., Dupka György, Kizman Z. M., Korszun. O. M. (kiadói szerkesztőcsoport-vezető), Korsinszkij I. J., Miszjuk M. D., Olasin M. V., Riskó O. M., Fuksz A. M., Salda Sz. V.

Az előadók egybehangzóan állapították meg, hogy az ukrán–magyar projekt keretében megvalósult dokumentumgyűjteményt „*a történészek és nem történészek egyaránt hasznos olvasmányának fogják tartani*”.

A könyvbemutatón az említettekén kívül, mások mellett jelen volt **Fuchs Andrea**, **Molnár D. Erzsébet**, **Tóth Mária**, **Dupka György**, **Szalipszky Endre**, **Bognár Zalán**, **Tóth Mihály**, akik **Olekszij Korszun** kötet szerkesztő baráti köréhez tartoznak.

2022. július 5. A Szent Anna Karitás szervezésében vetítették le a *Magyar Passió* című filmet Beregszászon. A rendezvénynek a Pásztor Ferenc Közösségi és Zarándokház adott otthont. A filmvetítés és az azt követő közönségtalálkozó díszvendége **Eperjes Károly** színművész, a film egyik főszereplője és rendezője volt.

2022. július 9. **Dupka György**, a Szolyvai Emlékparkbizottság felelős titkára és a testület képviselői terepszemlét tartottak az emlékparkban. **Argyelán György** főgondnok és csapata felújította az NKVD által meghurcolt magyar parlamenti képviselők emlékkeresztjét, elvégezték a park állagát megóvó aktuális munkálatokat. A Kár-

pátaljai Szövetség támogatásával felszerelt, éjjel-nappal működő térfigyelő kameráknak is köszönhetően mindent rendben találtak. **Fuchs Andrea** felújította a paszikai női kolostortól nem messze lévő honfoglaláskori magyar harcos sírhelyén felállított emlékoszlopot, amely fölött a KMMI vállalt védnökséget. Az ukrán és magyar feliratokat sikerült bearanyozni, így már az úttestről is olvasható az emlékmű felirata.

2022. július 26. **Dupka György** történész meghívást kapott egy beszélgetésre a Karc FM Rádió – a Nemzeti Emlékezet Bizottsága (NEB) szakmai támogatásával készült – *Farkasverem* című műsorába. A NEB részéről **Ötvös István** vett a beszélgetésben **Belénessy Csaba** műsorvezetővel. A műsor apropója *A kárpátaljai magyarok és németek internálása és deportálása 1944 és 1955 között* – a című, a közelmúltban megjelent és Budapesten is bemutatott kötet volt. A levéltári iratok és dokumentumok összeállítója **Olekszij Korszun**. A gyűjtemény július folyamán Budapest Főváros Levéltára, Nemzeti Emlékezet Bizottsága és a Kárpáti Kiadó gondozásában került kiadásra Budapesten. A *Farkasverem* című műsor adásideje vasárnap reggel 9 órától, ill. ugyanaznap este kilenctől megismétlik az elhangzott beszélgetést. Videofelvétel is készült, amely a rádió YouTube csatornáján lesz látható, a műsor elhangzása után. Dupka György a szerkesztőbizottság egyik tagjaként közreműködött a forráskötet összeállításában. Magyar nyelvű változatának a szerkesztője **Kosztó Gyula** és **Torma Katalin**. Kárpátalján a könyv magyar nyelvű bemutatójára – magyarországi kiadók részvételével – az ősz elején kerül sor.

* A Clio Intézet honlapján már olvasható földink, **Kosztó Gyula** történész „*A kommunizmuság nagyobb tért nem tudott hódítani*” című új könyve, amelynek témája a Tanácsköztársaság története Kárpátalján. A kötet a Clio Intézet honlapjáról tölthető le: <https://www.clioinstitute.hu/.../198ee4...> Lásd bővebben: **Veszprémi László Bernát** beszélgetése **Kosztó Gyulával**: *Így tombolt a Tanácsköztársaság Kárpátalján* – új könyv tárgyalja 1919 ismeretlen eseményeit.

https://mandiner.hu/.../20220619_karpatalja...

2022. augusztus 22–25. A Gulág és Gupvikutatók Nemzetközi Társasága (GKNT) a Fényi Gyula Jezsuita Gimnázium Kollégiumában háromnapos szakmai találkozót szervezett tagjai számára család-

tagjaik társaságában. A témával foglalkozó kárpátaljai kutatók közül a programban részt vett **Dupka György**, **Fuchs Andrea**, **Molnár D. Erzsébet** és **Molnár D. István**. Miskolc és környéke nevezetességeinek megtekintése után a kollégium egyik dísztermében lezajlott a GKNT zárótanácskozása. A tagok kifejtették az egyesület múltjával, jelenével és jövőjével kapcsolatos értékeléseket, elképzeléseket, gondolatokat. **Majorszki András** tiszteletbeli elnök, **Csákvári-Makra Mónika** ügyvezető elnök és **Dán Vanda** titkár előterjesztésében jóváhagyták a 2022. második félévi programtervet, amely a partnerszervezetekkel kerül lebonyolításra. **Matkovits-Kretz Eleonóra**, a pécsi Német Kör elnöke a GKNT-tagok részvételével is szervez baltikumi kutatóutat (célvárosok: Riga, Tallinn, Tartu) szeptember közepén. Október 13–16. között az erdélyi Magyarvistan nemzetközi emlékkonferencia és emlékút lesz (programgazda: **Benkő Levente**); **Dupka György**, a Szolyvai Emlékparkbizottság felelős titkára ismertette a november 18-ai beregszászi GULÁG-GUPVI kutatók nemzetközi fóruma, az azt követő koszorúzás, megemlékezés programját. **Bognár Zalán**, az egyesület elnöke, a Magyar Nemzeti Levéltár Gulág- és Gupvikutató Intézetének igazgatója a november végére javasolt egy hibrid szakmai konferenciát, majd felvázolta a megvalósítandó terveket a malenykij robot közelgő 80. évfordulója alkalmából. Az egyesület támogatja egy beadvány megfogalmazását a magyar kormány felé, hogy a malenykij robot 80. évfordulóját 2024-ben országos szinten emlékévvé nyilvánítsák. Ennek egyik központi helyszínéről, szakmai csúcstalálkozóról **Murádin János Kristóf** társelnök, a Sapientia EMTE Nemzetközi kapcsolatok és európai tanulmányok tanszékének vezetője számolt be. Egyéb javaslatok és indítványok is elhangzottak. Többek között fontosnak tartják a honlapépítést (<https://www.gulag.hu/tanulmanyok-visszaemlekezesek/>), a hasonló célfeladatokkal foglalkozó partnerszervezetekkel való szorosabb együttműködést, mivel a GULÁG-GUPVI kutatást, az emlékezetpolitikát a nemzetpolitika egyik sarkkövének ítélik meg, mert az több millió magyar embert/hozzátartozót érint.

2022. szeptember 14–19. A pécsi Német Kör szervezésében nyolc tagú kutatócsoport (az anyaországi **Bognár Zalán**, **Havasi János**, **Matkovits-Kretz Eleonóra** (elnök), **Müller Judit** (Pécs), a kárpátaljai

Dupka György, Fuchs Andrea (Ungvár), az erdélyi **Benkő Levente** és **Papp Annamária** (Magyarvista) kereste fel a Balti országok településeit. A GULÁG–GUPVI-kutatók az emlékút során több mint ezer kilométert tettek mega a Riga-Valga-Tartu-Tallinn-Parnu-Riga útvonalon. A felkeresett településeken és környékén a baltikumi kényszermunkára elhurcolt civilek, hadifoglyok tragikus sorsával foglalkoztak. Hiteles adatközlőkkel találkoztak. Eddig a magyar olvasók, túlélők, hozzátartozók előtt nem ismert levéltári dokumentumokat, kiadványokat sikerült összegyűjteni a lettországi, észtországi, litvániai kutatók, levéltárosok, muzeológusok, diplomaták, magyar civil szervezeti vezetők közreműködésével. Bebizonyosodott, hogy a több mint 20 hadifogolytáborban a német, osztrák és más nemzetiségűek társaságában több ezer magyar hadifogoly, civil internált és munkaszolgálatos raboskodott. Sokan örökre ott maradtak. A felkeresett lágertemetők egy részében a német hadisírgondozók Rigában, Valgában, Tartuban, a Parnuhoz közeli Lavassaare település határában alapos munkát végeztek, a parcellákat felújították, azokat fémkereszttel jelölték meg. Az emlékjeleket mindenütt megkoszorúztuk, imádkoztunk az áldozatokért. A többi hadifogoly-temetőt még a szovjet korszak ötvenes éveiben felszámolták, illetve a közel nyolcvan esztendő alatt az enyészeté lettek. Az expedíció eredményei könyv alakban kerülnek megörökítésre, amely tartalmazza majd a magyar rabok szenvedéstörténetének helyszíneit a függetlenségükért sok áldozatot hozott balti országok, balti népek történelmének tükrében.

2022. szeptember 17. Nagy Zoltán Mihály A sátán fattya című könyvének lengyel fordítása is eljutott a lengyelországi Angelus-díj döntőjébe – adta hírül a Magyar Napló. A kárpátaljai alkotás ezzel a hét esélyes könyv listájára került fel. Mint ismeretes, Lengyelországban 2021 májusában debütált A sátán fattya Szatański pomiot címen a Wschofni Express sorozat keretén belül a lublini Warsztaty Kulturi kiadó gondozásában. A művet **Daniel Warmuz** 1987-ben született eszéíró, műfordító ültette át lengyel nyelvre.

2022. október 5. A beregszászi Ortutay Elemér Görögkatolikus Szakkollégiumban mutatták be az Ortutay Elemér (1913–1997) hitvalló görögkatolikus áldozópap életét és munkásságát méltató emlé-

kalbumot. *A harmadik fiú lelkületével. Ortutay Elemér kárpátaljai görögkatolikus hitvalló pap* című emlékkötet a Munkácsi Görögkatolikus Egyházmegye XX. századi történetének meghatározó alakjaként ismert Ortutay Elemér halálának 25. évfordulója alkalmából jelent meg, szerzője **Marosi István** görögkatolikus pap. Köszöntő beszédet mondott **dr. Erdei Péter**, Magyarország Beregszászi Konzulátusának vezető konzulja. Ezt követően **dr. Csordás László**, a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola Magyar Tanszéki Csoportjának docense moderálásával **Marosi István** mutatta be az emlékalbumot. A beszélgetést követően **Luscák Nílus** OFM püspök szólt az egybegyűltekhöz. Magyarország Ungvári Főkonzulátusát **dr. Papp Ferenc** konzul képviselte. A Kárpátaljai Magyar Művelődési Intézet (KMMI) képviseletében a rendezvényen jelen volt **dr. Zubánics László** elnök.

2022. október 13–16. A Magyarországi Németek Pécs-Baranyai Nemzetiségi Köre az Asociația Historikus Egyesülettel, mint társ pályázóval, és együttműködésben a Gulág- és Gupvikutatók Nemzetközi Társaságával nemzetközi konferenciát szervezett „*Közös múltunk kutatása határok nélkül. A málenkij robot és az elhurcolások különféle változatai a Kárpát-medencében*” címmel. Helyszín: Románia-Erdély, Magyarvista, Kalotavár. A „*Kegyeletápolás a Kárpát-medencében, megvalósítások, tervek*”, avagy „*Mit tudunk a történelekről, hol tartunk a kutatással? – Kárpátalja, Felvidék, Délvidék*” elnevezésű szekció munkájában **dr. Dupka György** (Ungvár) és **Bimba Brigitta** (Bátyú) GULÁG-GUPVI kutató is részt vett. Magyarországról jelen voltak: **Árvai András** (Pécs) mérnök, az Osztrák Hadisírgondozó Hivatal magyarországi képviselője; **Dragan Traian Constatin** (Budapest) történész, a Magyar Nemzeti Múzeum főmuzeológusa; **Györke Erzsébet** (Taksony) helytörténész; **Körösi Mihály** (Mezőberény) történész; **Matkovits-Kretz Eleonóra** (Pécs), a Magyarországi Németek Pécs-Baranyai Nemzetiségi Körének elnöke; **Márkus Beáta** (Pécs) történész, egyetemi oktató; **Nagy Péter** (Budapest) történész; **Vincze Gábor** (Szeged) történész; **W. Müller Judit** (Pécs) történész, a Janus Pannonius Múzeum főmuzeológusa. Erdélyből: **Benkő Levente** (Magyarvista) történész, újságíró; **Gál Mária** (Csíkszentkirály) történész; **Kállai Karolina** (Szatmárnémeti) történész; **Lönhárt Tamás** (Kolozsvár) történész,

a Babeş-Bolyai Tudományegyetem oktatója; **Murádin János Kristóf** (Kolozsvár) történész, a Sapientia – Erdélyi Magyar Tudományegyetem oktatója; **Nagy Mihály Zoltán** (Nagyvárad) történész, levéltáros; **Orosz Krisztofer Levente** (Máramarossziget) történész, **Papp Anna-mária** (Kolozsvár) történész, újságíró, **Takács Enikő** (Székelykeresztúr) történész, **Ungvári Barna András** (Uzon) református lelkipásztor, helytörténész. Délvidékről: **Csóke Márk** (Kishegyes) történész.

A konferencia zárónapján az összegzések, jövőtervezések kapcsán a következő javaslatok hangzottak el.

1. A fórumon egybehangzóan megállapították, hogy a köztudatban még mindig nagyon keveset tudnak és beszélnek a „málenkij robotról”, illetve annak szörnyűségeiről, mint ahogy összességében a második világháború utáni fogolysorsról is. Fontosnak tartják, hogy a „málenkij robotra” és annak áldozataira való emlékezés erkölcsi kötelességünk. Nemzetünk történetének tragikus fejezete ez. A leszámazottaknak, a történészeknek és a közélet szereplőinek is tenniük kell azért, hogy a magyar nemzettel szemben is elkövetett szörnyű gaztettekről el ne feledkezzünk, és azokat az igazság fényében másokkal is megismertessük.

2. A fórum résztvevői kiemelten fontosnak tartják a témával kapcsolatos helytörténeti kutatások, feltárások és összegzések folytatását, valamint a fiatalok bevonását és ösztönzését a kutatás megkezdésére/folytatására az egész Kárpát-medencére kiterjedően.

3. A fórum javasolja a konferenciát lebonyolító Historikus Egyesület vezetőinek, hogy tegyenek lépéseket – a kárpátaljai Szolyvai Emlékpark mintájára – az erdélyi szintű Barcaföldvári Emlékparkbizottság megszervezésére a történelmi egyházak, az emlékezetpolitikával foglalkozó civilszervezetek, kutatóműhelyek képviselőinek, valamint a Gulág- és Gupvikutató történészek bevonásával.

4. Támogatják a konferenciát lebonyolító Historikus Egyesület vezetőinek javaslatát, hogy az általa létrehozott honlapot fejlesztve kezdjék el az erdélyi településekről elhurcolt, megtorlásban részesült személyek adatbázisának összeállítását, és az eddig megjelent kiadványokkal, dokumentációkkal stb. együtt annak feltöltését a világhálós felületre.

5. Tudomásul vették a Historikus Egyesület kezdeményezését, vizsgálja meg, hogy saját hatáskörén belül és az együttműködő partner-

szervezetekkel, intézményekkel összhangban milyen intézkedéseket hozhat (pályázatírás, adománygyűjtés stb.) a fórumon elhangzott javaslatok megvalósítására és a nemzetközi emlékkonferencia anyagait tartalmazó gyűjtemény kiadására.

6. Felhívással fordulnak az erdélyi történelmi egyházak, önkormányzatok, magyar pártok, szervezetek képviselőihez, a polgárokhoz, hogy nyilvánítsák október 12-ét Az elhurcolás, megtorlás erdélyi emléknapjává, mivel ezen a napon kezdődött el Kolozsváron az 1944. őszi, októberi-novemberi erdélyi tömeges internálások és elhurcolások sorozata a szovjet lágerek felé, a helyi megtorlás. Ennek alkalmából hirdessék meg az emlékezőket, koszorúzásokat, zarándokutak helyi megszervezését, valamint évente a „málenkij robot” különféle változataival foglalkozó kutatók központi fórumának a lebonyolítását.

7. A fórum résztvevői kéréssel fordulnak a Magyar Kormányhoz, hogy a teljes 2024. évet a Szovjetunióba hurcolt politikai foglyok és kényszermunkások emlékévé nyilvánítsa. Ezáltal a 2015. emlékévhöz hasonlóan, pályázatok meghirdetésével számos értékes program, a témát tárgyaló kiadvány valósulna meg.

8. A konferencia résztvevői a Magyar Kormányt továbbá arra kérik, hogy fontolja meg a magyar emberek szovjet táborokba hurcolásának 80. évfordulójára készülve egy önálló GULÁG-GUPVI Dokumentációs, Kutató- és Emlékközpont (GGDKE) felállítását Budapesten, mely nemzeti emlékkulturánk fontos műhelye lenne. Kapjon olyan nemzeti intézmény-státuszt, valamint a működéséhez szükséges évi költségvetési besorolást, mint a hasonló feladatokat ellátó, Budapesten, a Páva utcában székelő Holokauszt Emlékközpont. Az önálló GULÁG-GUPVI Dokumentációs, Kutató- és Emlékközpont (GGDKE) szükségességét indokolja, hogy a második világháború alatt és utána a történelmi Magyarország területéről több mint egymillió embert hurcoltak el kényszermunkára. Kétharmaduk katonaként, egyharmaduk viszont – magyar vagy német származása miatt – ártatlan civilként raboskodott hosszú éveket a Szovjetunióban. Rajtuk kívül még – a kommunista diktatúra vérbírái – több tízezer embert politikai koncepciók perében ítéltek el, és hurcoltak a GULÁG börtöneibe, lágereibe. A szovjet fogságba vetettek több mint egyharmada meghalt az emberte-

len körülmények következtében. A kommunista érában beszélni sem volt szabad ezekről az áldozatokról. Sajnos, a téma kiemelt jelentőségéhez képest jelenleg sincs olyan kutatóintézet, amely a „malenkij robotnak” nevezett kényszermunkaprogram történetét átfogóan, időbeli és földrajzi komplexitással vizsgálná.

9. A magyar áldozatok leszármazottjainak egybehangzó véleménye szerint nemzeti ügynek tekintjük a közös tragédia feldolgozását. A közös megemlékezések erősítenék a magyarországi és a határon túli magyarság összetartozás-tudatát. Ugyanakkor a Gulág- és Gupvi-téma kutatása erősítené a szakmai kapcsolatokat a magyarországi, németországi, ausztriai, romániai, szlovákiai, szerbiai, ukrainai és más országbeli hasonló kutatókkal, intézményekkel, levéltárakkal. Meggyőződésünk, hogy az önálló GULÁG-GUPVI Dokumentációs, Kutató- és Emlékközpont (GGDKE) egybe tudná fogni a Kárpát-medencei, ezen belül a határon túli magyar kutatókat is. Az új intézmény szerepköre lenne: emlékhely (kiállítótér), könyv- és dokumentumtár (minden létező adathordozón), adatállomány, kutató- és oktatóhely működtetése, kegyeleti utak szervezése. Mindezt a GULÁG-GUPVI Dokumentációs Kutató- és Emlékközpont Tudományos és Kutatási Programja tartalmazza.

A leírtak tudatában a fórum résztvevői a Magyar Kormányhoz benyújtott Előterjesztést teljes mértékben támogatják, és remélik, hogy a kérés meghallgatásra talál.

A GGDKE létrehozását kezdeményező bizottság tagjai elismert kutatók, a nemzeti emlékezet és kegyelet ápolói.

2022. október 24. A II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola Történelem- és Társadalomtudományi Tanszéke szervezésében került sor *Az 1956-os forradalom és hatása az Ukrajna Állambiztonsági Szolgálatá Ungvári Levéltárában őrzött KGB-dokumentumok tükrében* című könyv bemutatójára. Az eseménynek a Rákóczi-főiskola Apáczai Csere János Könyvtára központi olvasóterme adott otthont. A pódiumbeszélgetést **dr. Szakál Imre**, a Történelem- és Társadalomtudományi Tanszék oktatója moderálta. A jelenlévőket **Gyebnár István**, Magyarország Beregszászi Konzulátusának ideiglenes ügyvivője köszöntötte. **Kenyeres István**, Budapest Főváros Levéltárának

főigazgatója a levéltár gondozásában kiadott mű megjelenésének körülményeiről, a 347 forrást tartalmazó kötet tartalmáról a szerző, **dr. Váradi Natália** történész, ’56-os kutató, a főiskola Történelem- és Társadalomtudományi Tanszékének docense szolt. A mű jelentőségét méltatta **Orosz Ildikó**, a főiskola elnöke és **Csernicskó István** rektor, **Molnár D. Erzsébet** a Lehoczky Tivadar Társadalomtudományi Kutatóközpont vezetője.

2022. október 24. A Munkácsi Mihály Magyar Ház dísztermében gyűltek össze az érdeklődők „*A kárpátaljai magyarok és németek internálása és deportálása 1944 és 1955 között – Levéltári iratok és dokumentumok*” című kötet bemutatójára. A XX. század tragikus történelmi eseményeinek kevésbé ismert fejezete a kárpátaljai magyar és német lakosság 1944–1945-ben, illetve az azt követő években elszenvedett tragédiája. A 2012-ben kiadott, ezen történéseket feltáró ukrán nyelvű dokumentumgyűjtemény Budapest Főváros Levéltára, az ungvári székhelyű Kárpáti Kiadó és a Nemzeti Emlékezet Bizottsága összefogás révén idén magyar nyelven is megjelent. **Dr. Kenyeres István**, Budapest Főváros Levéltárának főigazgatója elmondta, hogy a kötet megjelenését az intézmény egyfajta kulturális misszióknak tekintette. A magyar nyelvű kiadvány érdekessége, hogy számos, időközben felfedezett dokumentummal sikerült bővíteni. A kárpátaljai magyar és német lakosság 1940-es–50-es években elszenvedett tragédiáját, a szovjet erőszakszervezetek által elkövetett megtorlásokat az erre vonatkozó levéltári dokumentumok tükrében bemutató kötet egyedülálló a maga nemében. A forráskiadvány **Olekszij Korszun** történész több mint 20 éves kutatómunkájának eredménye, és több mint 500 dokumentumot tartalmaz. A kárpátaljai magyar és német lakosság 1944–1945-ben, illetve az azt követő években elszenvedett tragédiájáról szóló 822 oldalas dokumentumgyűjtemény Magyarország Külgazdasági és Külügyminisztériuma, valamint a Bethlen Gábor Alap támogatásával jelent meg. A kötet bemutatóján közreműködött **Tarpai József**, a Magyar Ház igazgatója, **Bacskai József**, Magyarország ungvári főkonzulja, **Viktor Braszlavec**, a Kárpáti Kiadó igazgatója. Mások mellett kifejtette gondolatait **Dupka György** és **Meskó János** történész is.

2022. október 26. Olekszij Korszun történész „*A kárpátaljai magyarok és németek internálása és deportálása 1944 és 1955 között – Levéltári iratok és dokumentumok*” című forráskiadványát az UNE Ukrán–Magyar Oktatási-Tudományos Intézetének Bercsényi Könyvtárában **dr. Zubánics László** tanszékvezető, történész szervezésében pódiumbeszélgetés keretében mutatták be az érdeklődőknek. A forrásmunka méltatásába bekapcsolódtak **Meskó János**, a Sztálinizmus Áldozatai Emlékmúzeum igazgatója, **Mihajlo Markanics**, a Kárpátaljai Megyei Állami Levéltár igazgatóhelyettese, **Vaszil Micscsanin**, az Ungvári Nemzeti Egyetem professzora, **Viktória Vorobec**, az Ungvári Nemzeti Egyetem Tudományos Könyvtárának igazgatóhelyettese. Az eseményen jelen volt **Kovács Attila**, Magyarország Ungvári Főkonzulátusának konzulja.

2022. november 4. A nagykanizsai Magyar Műveltség Kincsestára Szabadegyetem szervezésében **dr. Dupka György** történész **dr. Stark Tamás** kutató társaságában részt vett **Rózsás János** író, kutató-történész, volt GULAG-rab, a „magyar Szolzsenyicin” tiszteletére rendezett rendezvénysorozaton. Az emléktáblánál a csapi születésű, e városban élő **Balogh László** matematika-fizika szakos középiskolai tanár, Nagykanizsa Megyei Jogú Város polgármestere mondott köszöntő beszédet mondott. Mások mellett koszorúzott **Rajnai Miklós** bölcész, a Magyar Műveltség Kincsestára Szabadegyetem vezetője, **Hartmann Józsefné Klárka** volt GULAG-rab, gödi túlélő, **Pintér Jolán**, a Gulág Elpusztultak Emlékének Megörökítésére Alapítvány elnöke.

A résztvevők a Halis István Városi Könyvtárban megtekintettük **Rózsás János** és **Alekszandr Iszajevics Szolzsenyicin** könyveiből összeállított kiállítást.

Az emlékesten **Rajnai Miklós** felkonferálásában előadást tartott **Dr. Stark Tamás** történész, a Magyar Tudományos Akadémia munkatársa, GULAG-kutató és **dr. Dupka György** történész. Beszélt arról is, hogy személyesen ismerte Rózsás Jánost, akivel többször találkozott, amikor 1999-ben megjelentette Ungváron a *Kárpátaljai magyar GULÁG-lexikont*, egy tiszteletpéldányt juttatott el részére. Ennek köszönhetően a Püski Kiadónál 2000-ben megjelent *Gulág lexikonba* több kárpátaljai politikai elítélt anyagát is felvette. 2017-ben a pécsi

Német Kör szervezésében a kazahföldi kutatóút során felkereste Karaganda, Karabas, Szpasszk és más lágereket, ahol Rózsás János Szolzenyicinnel raboskodott, ezt többek között egyik 2021-ben megjelent könyvében is megörökítette:

<https://mek.oszk.hu/22700/22721/22721.pdf>.

Az eseményen jelen volt Rózsás János két fia és lánya: **Rózsás Antal, Rózsás Magdolna, Rózsás László**.

2022. november 11. A Megbékélésért Polgári Egyesület (elnök: **Fehér Tibor**) szervezésében Felsőzsolcán, a Bárczay-kastélyban „málenkij robot”-emlékestre kerül sor. A kerekasztal-beszélgetés résztvevői: Papp Annamária történész, újságíró, a *Szabadság* erdélyi napilap rovatvezetője, Benkő Levente történész, a kolozsvári *Művelődés* című közművelődési havilap főszerkesztője, dr. Dupka György történész és lágerkutató, a Szolyvai Emlékparkbizottság titkára és mások. Dupka György többek között beszámolt a pécsi Német Kör által legutóbb szervezett baltikumi kutatóútról. Röviden elemezte a kárpátaljai magyarok súlyos helyzetét a háború árnyékában.

2022. november 18. Idén is megrendezték a GULÁG-GUPVI-kutatók hagyományos nemzetközi fórumát. A konferenciát minden évben a málenkij robot emlékére rendezik meg, ahol a témával kapcsolatos kutatásról, tényfeltárásról, emlékezetpolitikáról számolnak be az előadók. A rendezvénynek a beregszászi Európa–Magyar Ház adott otthont.

* A résztvevők a konferencia végén támogatták azt a közleményt és felhívást, amely többek között további kutatásokat és egy emlékközpont megnyitását is szorgalmazza, valamint azt, hogy a 2024-es évet a Szovjetunióba hurcolt politikai foglyok és kényszermunkások emlékévé nyilvánítsák. Ezen **felül a**

2022. november 18. Beregszászon a „málenkij robottal” kapcsolatos emlékünnepség a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola udvarán kezdődött, ahol a jelenlévők megkoszorúzták **Matl Péter** szobrászművész *Gúzsban* című szobrát. Ezt követően a helyi református templomban gyűltek össze. Az ökumenikus istentiszteleten **Molnár János** beregszászi római katolikus plébános, **Marosi István** görögkatolikus áldozópap, az Ortutay-kollégium igazgatója,

Taracközi Ferenc, a beregszászi református gyülekezet vezető lelkésze hirdette az ígét. Ezután **Molnár D. Erzsébet**, a Rákóczi-főiskola Történelem és Társadalomtudományi Tanszékének docense, valamint a Lehoczky Tivadar Társadalomtudományi Kutatóközpont igazgatója elevenítette fel a tragikus történelmi események mozzanatait. Beszédet mondott **Orosz Ildikó**, a II. RF KMF és a Pro Cultura Subcarpathica elnöke. Az előadást követően a jelenlévők egyesével olvasták fel a több mint 300 beregszászi áldozat nevét. Az istentisztelet után a résztvevők gyertyákkal vonultak végig a városon, és elhelyezték az emlékezés koszorúit a református templom előterében, a Beregszászi Tarasz Sevcsenko Líceum bejáratánál, valamint a Puskin téri emlékműnél. A rendezvény a Pro Cultura Subcarpathica civil szervezet, a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola, a Beregszászi Polgármesteri Hivatal, valamint a történelmi egyházak közös szervezésében valósult meg.

2022. november 19. A hadiállapotot figyelembe véve csöndes koszorúzást tartottak az 1944 őszén elhurcolt és a szovjet táborokban odahalt áldozatok emlékére a Szolyvai Emlékparkban.

2022. november 20. A tiszabökényi Árpád-házi Szent Erzsébet templom kegyeleti parkjában a búcsú résztvevői a mécsesgyújtás után együtt emlékeztek az istentelen szovjet rendszer magyar áldozataira. A *Himnusz* elhangzása után **dr. Dupka György**, az egyháztanács világi elnöke szolt az egybegyűltekhöz, majd **Molnár Fredrich Szilvia** beregszászi konzul mondott emlékbeszédet. A Tisza Csillag kórus lágerdallal adózott az elhurcoltak emlékének. Weinrauch Márió ferences atya imádságos megemlékezést tartott a szovjet érában meghurcolt lelképászorokról. Ezután **Molnár Fredrich Szilvia** konzul asszony és **Kovály Csilla** kórusvezető a 2. világháború és a sztálinizmus mártírjainak emlékművét, Márió atya a meghurcolt **Árvai Dezső** római katolikus plébános és **Kökörccsény Pál** görögkatolikus áldozópap emléktábláját, **Molnár István** gondnokhelyettes a kivégzett magyar parlamenti képviselők, görögkatolikus főpapok emléktábláját, **Kutasi Erzsébet**, **Dupka Éva**, **Marozsi Katalin** a koncepciók perben elítélt tiszabökényi Gulág-rabok emléktábláját koszorúzta meg. A megemlékezés a *Szózat* élénklésével zárult.

2022. november 20. A KMKSZ ungvári alapszervezete a Kálvária temetőben lévő emlékműnél koszorúzással és csendes főhajtással emlékezett meg a sztálini táborokba elhurcolt kárpátaljai magyar áldozatokról. A megemlékezésen **Nagy István** kisgejőci református lelkész, valamint **Bacsó Róbert** római katolikus diakónus mondott imát. Ezt követően a jelenlévők elhelyezték az emlékezés virágait. **Kulin Judit**, a KMKSZ ungvári alapszervezetének elnöke elmondta: múlt nélkül nincs jövő, ezért fontos, hogy a mai fiatalok megismerjék a kárpátaljai magyarok 1944-es tragédiáját. Forrás: Youtube csatorna: <https://youtu.be/CuPGJ5UJgGc>

2022. november 20. Sárosroszi magyarsága is megemlékezett az 1944-ben magyarságuk miatt „kis munkára” indított áldozatokról a Szent Anna római katolikus templom kertjében lévő emlékműnél. **Orbán Sándor** református lelkész az elhurcolt férfiakról és a szétszakított családokról emlékezett meg, párhuzamot vonva a jelenlegi helyzettel. **Rác István** római katolikus atya beszédében az összetartásra és az egymás iránti szeretetre hívta fel a jelenlévők figyelmét az elhurcolt férfiak példáján keresztül, akik a táborban egymást segítve próbálták túlélni a szörnyű időket. Zárszót mondott **Hiába Krisztina**, a KMKSZ Sárosroszi Alapszervezetének megbízott elnöke. Közreműködtek a **Gáti Georgina** által vezetett Sárosroszi Tehetséggondozó Műhely tagjai.

2022. november 22. A málenkij robotra, illetve háromnapos munkára hurcolt áldozatokról emlékeztek meg a helyi szervezetek a magyarlakta településeken.

2022. november 24. A Szovjetunióba hurcolt magyar politikai rabok és kényszermunkások emléknapja alkalmából online konferencia zajlott le a Magyar Nemzeti Levéltár Gulag- és Gupvikutatók Intézete szervezésében. Mások mellett előadást tartott a kárpátaljai, illetve nyíregyházi tragikus eseményekről **Bimba Brigitta** (Bátyú), **dr. Kosztyó Gyula** (Beregdéda), **dr. Molnár D. Erzsébet** (Beregszász), **dr. Dupka György** (Ungvár).

2022. november 25. Gulagokban Elpusztultak Emlékének Megörökítésére Alapítvány a Szovjetunióba hurcolt magyar politikai rabok és kényszermunkások emléknapja alkalmából megemlékezéssel

egybekötött koszorúzást rendezett Budapesten, a Honvéd téri Gulag Emlékműnél. Beszédet mondott: **Vitályos Eszter**, a Kulturális és Innovációs Minisztérium miniszterhelyettese. Köszöntőt mondott: **Nagyné Pintér Jolán**, a Gulag Alapítvány elnöke. Közreműködött a Déryné Vándorszíntársulat és a Magyar Honvédség vitéz Szurmay Sándor Budapest Helyőrség Dandár 32. Nemzeti Honvéd Díszegysége. A Szolyvai Emlékparkbizottság nevében **dr. Dupka György** felelős titkár koszorúzott.

2022. november 25. Magyar Nemzeti Múzeum *Malenkij Robot Emlékhelyen* a Kárpátaljai Szövetség elnökségének delegált tagjai (**dr. Igyártó Gyöngyi** ügyvéd, **Kovács Sándor** honismereti szakíró, **dr. Dupka György** történész, lágerkutató) koszorúzással és gyertyagyújtással emlékeztek az áldozatokra. A kiállításnak otthont adó, a ferencvárosi pályaudvar mellett álló „atombiztos” épület egykor a Magyar Államvasutak légoltalmi óvóhelye és vezetési pontja volt, ma itt található a központi *Malenkij Robot Emlékhely*.

2022. november 25. A *Kárpátaljai estek* sorozat keretében a Szovjetunióba elhurcolt politikai rabok és kényszermunkások emléknapján tüzték műsorra *A Sátán fattya* című nagysikerű film bemutatóját, főszereplőjével, **Tarpai Viktória** Jászai Mari-díjas színművésznővel egybekötött találkozóval. **Nagy Zoltán Mihály** azonos című regénye alapján, főleg a Kárpátaljai Megyei Magyar Drámai Színház művészei alakításával 2017-ben olyan filmdrámát rendezett **Zsigmond Dezső**, amely hűen ábrázolja Kárpátalja sorsát 1944 novemberében. Az estet **dr. Grezsa István**, a Kárpátaljai Szövetség elnöke nyitotta meg. A vetítés után a főszereplővel **dr. Igyártó Gyöngyi**, a Kárpátaljai Szövetség elnökségi tagja beszélgetett. A rendezvényt megtisztelte jelenlétével a Jászai Mari-díjas **Szűcs Nelli** művésznő, valamint a Kárpátaljai Szövetség elnökségének tagjai is.

2022. november 26. **Matl Péter** Munkácsy-díjas szobrász, grafikus *Ötösével* című kiállítását tekinthették meg az érdeklődők a Munkácsy Mihály Magyar Házban. Először levetítették a Bereczky Tamás által készített kisfilmet, amelynek képkockáiban párhuzamot fedezünk fel az 1944 novemberében történt tragédia és **Matl Péter** alkotásai között. Az esemény vendégeit **Tarpai József**, a Munkácsy Mihály

Magyar Ház igazgatója köszöntötte. A megnyitón **Szilágyi Péter**, a Miniszterelnökség nemzetpolitikáért felelős helyettes államtitkára kijelentette, hogy a nehéz időket nem felejthetjük el, hiszen jelenleg is háború van Oroszország és Ukrajna között. Hozzátette: Magyarország egyértelműen a béke pártján áll, és a háborús konfliktusban lehetőségeihez mérten segíti Ukrajnát, valamint mindent megtesz a kárpátaljai magyar közösség megtartása érdekében. Kiemelte, hogy a helyi magyarság támogatása továbbra is folyamatos.

A köszöntők után **Dupka György** történész, lágerkutató felidézte a 78 évvel ezelőtt történt eseményeket, amelyek generációk életét megváltoztatva ejtettek mély sebet egész közösségek életében. A levéltári kutatások eredményei alapján Kárpátaljáról több mint 30 ezer magát magyarnak valló személyt vittek el előbb a szolyvai gyűjtőtáborba – amely körülményiben önmagában is megfelelt egy haláltábornak –, onnan Sztarij Szamborba, ahonnan marhaszállító vagonokban szállították őket a céltáborokba. Tették mindezt a „málenkij robot” ürügyén. A Szolyvai Emlékparkban eddig 12 ezer áldozat neve van márványba vésvé. Ezt követően a Gulág fogolytáborainak poklát megjárt vagy ott elhunyt emberek vallomásai alapján *Visszaemlékezések* címmel szívfacsaró összeállítást hallhattak a jelenlévők a Kárpátaljai Magyar Megyei Drámai Színház színművészeinek előadásában.

Az 54 alkotásból álló kiállítást ezután mutatta be **Matl Péter** alkotó. Vallomása szerint a pasztellszínekkel elkészített grafikákon a Gulágon raboskodókat ábrázolja, akiket általában ötösével sorakoztattak fel az örök. Zárszót mondott **Tarpai József**, a Munkácsy Magyar Ház igazgatója.

2022. november folyamán.

* **Magyar Árpád István** szerkesztésében Kijevben megjelent a *Gárdista, olvasd el és semmisítsd meg! A megszállók titkosított katonai röplapjai 1956-ban* című, a Magyarok Kijevi Egyesülete (elnök: **Petneházy Gyula**) gondozásában kiadott gyűjtemény. A projekt konzultánsai **dr. Zubánics László** és **dr. Dupka György** voltak. Az utóbbi „*Jön még egy új világ...*” című monográfiájából szemelvényeket közöl (<http://mek.oszk.hu/21800/21825/21825.pdf>). A gyűjtemény titkosított szovjet katonai röplapokat is tartalmaz.

2022. december 1. A Magyar Katolikus Rádió szerkesztője, **Sallai Éva** beszélgetett **dr. Dupka György** történésszel a kárpátaljai, valamint a Kárpát-medencei magyarság 1944 őszén bekövetkezett tragikus múltjáról, a szovjet-orosz „lágerturizmusról”, a túlélési lehetőségekről, a hit megtartó erejéről az eddig megjelent könyveinek tükrében. Az interjú első része december 2-án (pénteken) hangzott el a *Kerengő* című közéleti műsorban 17:30-tól 18:00 óráig (link: <https://www.katolikusradio.hu/musoraink/adas/1/600236>).

2022. december 11. A beregvégyardói Árpád-házi Szent Kinga templomban ünnepélyes keretek között felavatták a vértanúhalált halt **Haklik Sándor** (Beregvégyardó, 1893. 12. 19. – GULÁG-börtön, 1949) nagyraírt római katolikus plébános, esperes, vikárius emléktábláját. Advent harmadik vasárnapján ünnepi szentmisét **Molnár János** püspöki helynök, beregszászi plébános celebrált. Ezután **dr. Dupka György** történész beszélt a beregvégyardói születésű **Haklik Sándor** szenvedéstörténetéről, akit hamis váddal 1949-ben 25 évre ítélték, GULÁG-rabként halt meg. 1992-ben rehabilitálták. Végül **Balázs Antal** helyi református lelkész fejtette ki gondolatait, majd a templom falán leleplezték és megkoszorúzták **Beleny Mihajlo** szobrászművész dombormű-alkotását, amely Szolyvai Emlékparkbizottság megrendelésére készült. A történész bejelentette, hogy könyv készült a mártír lelkipásztor életéről, amely a következő évben ebben a templomban kerül majd bemutatásra. A templom előtt sor került a harmadik adventi gyertya meggyújtására.

2022. december 13. A Kárpátaljai Szövetség budapesti székházában évváró könyvbemutató és beszélgetés zajlott le kárpátaljai szerzőkkel az adventi várakozás jegyében. Az irodalmi road show első körében **dr. Seremet Sándor** történész beszélgetett **Marosi István** görögkatolikus áldozópappal, egyháztörténésszel a nemrég megjelent *A harmadik fiú lelkületével. Ortutay Elemér (1916-1997) kárpátaljai hitvalló görögkatolikus pap, teológiai tanár* című albumról.

* **Cserniczkó István** elnök átnyújtotta a Kárpátaljai Magyar Akadémiai Tanács (KMAT) 2022. évi tudományos díjait. I. Humán- és társadalomtudományok terén: **Csordás László** irodalomtörténészt, **Dupka György** történészt, lágerkutatót és **Váradi Natália** törté-

nészt díjazták. A KMAT 2022. évi tudományos díjazottjainak előadásai megtekinthetők a Kárpátaljai Magyar Akadémiai Tanács Facebook-oldalán.

2021

2021. február 6. A kárpátaljai magyarság több évtizedes túlélési küzdelmeiről, megmaradásáról és jövőbeli kilátásairól átfogó interjú készített **Dupka György** történésszel *A kárpátaljai magyarság, németiség elhallgatott tragédiája, 1944–1946* című, nemrég magyar és angol nyelven megjelent új könyve kapcsán **Bertók T. László**, a *Magyar Nemzet* munkatársa (<https://magyarnemzet.hu/lugas-rovat/nagymak-cellovoldejeaa-...>). Az interjú teljes anyagát a *Kárpáti Igaz Szó* is átvette.

2021. február 25. A kommunista diktatúrák áldozatainak emléknapján a Szolyvai Emlékparkbizottság a Munkácsi Vármúzeummal közösen a munkácsi ősi várban megnyitotta *A totalitárius kommunista elnyomó rendszer kárpátaljai tevékenységét dokumentáló anyagok* c. állandó kiállítását. A Szolyvai Emlékparkbizottság nevében **Fuchs Andrea** nyitotta meg a rendezvényt. Az avatószalagot **Lengyel Olekszandr**, a Munkácsi Kistérségi Tanács ügyvivője, **Szilágyi Mátyás** beregszászi magyar főkonzul és **Belekanics Mihajlo**, a Munkácsi Vármúzeum igazgatója vágta át. Ezt követően üdvözölte a díszvendégeket, köztük **Cseh Áron** vezető konzult az Ungvári Magyar Főkonzulátus képviselőjében, **Majnek Antal** megyéspüspököt, **Marosi István** görögkatolikus atyát, a beregszászi Ortutay Elemér Görögkatolikus Központ vezetőjét, **Irina Kalijt**, a munkácsi városi művelődési osztály vezetőjét, **Mihajlo Miszjukot**, az Kárpátaljai Állami Levéltár igazgatóját, **dr. Zubánics László** történészt, az UMDSZ elnökét, **Olekszjij Korszun** történészt, **Mihajlo Beleny** és **Matl Péter** szobrászt, **Olekszandr Sersunt**, a turisztikai ügyek tanácsadóját, **Meskó János** helytörténészt, a SZEPB tagját. **Dr. Dupka György** történész, a Szolyvai Emlékparkbizottság titkára, a GULÁG-GUPVI kutatóműhelyek vezetője ismertette a csapatmunkával létrehozott állandó kiállítás té-

makörét, amely hitelesen mutatja be Kárpátalja tragédiáját, amikor a vidéket elfoglaló 4. Ukrán Front katonai tanácsa irányításával megszervezték a régió erőszakos szovjetizálását. A kollektív bűnösség elvének jegyében elhurcolták a magyar és német katonaköteles férfiakat, majd a német fiúkat és lányokat. Többek között a szibériai Tyumeny területére kitelepítették a német családokat, begyűjtötték a szovjetellenességgel megvádolt embereket. Felállították a katonai törvényszékeket és az ungvári Rendkívüli Bíróságot. Ezek közreműködésével jóformán megtizedelték a kárpátaljai etnikai népcsoportokat, köztük a magyar, német, ruszin, ukrán, zsidó értelmiség, a történelmi egyházak jeles képviselőit meghurcolták, Gulág-rabságra, illetve halálra ítélték. Sok ezren a szovjet lágerekben örökre ott maradtak. Kárpátalján ez az első olyan egyedi kiállítás, amelynek állami intézmény ad otthont a munkácsi várban, ahol 1944–1956 között a szovjet biztonsági szolgálat börtönt rendezett be, és ide zárták a szovjethatalomra veszélyesnek ítélt munkácsiakat, köztük a magyar patriótákat is. A kiállítás kódolt üzenete, hogy hasonló tragédia soha ne történjen meg, Kárpátalja legyen a béke szigete, és az itt élő nemzetiségek békés együttélését provokatív erők ne zavarják meg, azokat közös összefogással védjük ki. A kiállítás megnyitójának videóját **Varjú Zoltán** készítette, amelyet a következő linken tekinthetnek meg:

https://www.youtube.com/watch?v=ksig9g0QRgg&feature=share&fbclid=IwAR28O77N57931HL_8oYdw-hZrYMo-MURH2crKJlj2YFAJxo2mOPhC4qGg_8

2021. február 25. A kommunista diktatúra áldozataira emlékeztek a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskolán (II. RFKMF). Ebből az alkalomból szűk körben avatták fel **Matl Péter** szobrászművész *Gúzsban* című emlékművét. Kárpátalja egyik legnagyobb tragédiája a „málenkij robot”, amely során mintegy harmincezer magyar férfit deportáltak hadifogolytáborokba. Közülük több mint tízezren soha nem térhettek haza. Nekik állít emléket **Matl Péter** alkotása, melynek létrejöttét Magyarország Beregszászi Konzulátusa támogatta. Az emlékmű a Rákóczi-főiskola udvarán kapott helyet. Avatóbeszédet mondott **Szilágyi Mátyás** beregszászi főkonzul, **Orosz Ildikó**, a II. RFKMF elnöke. **Matl Péter** szobrász **Bartha Gusztáv** író-költő gon-

dolatait tolmácsolta a jelenlévők felé, hangsúlyozván: szoborral adózunk a lelki békénkért. A hárommalakos szoborkompozíció az érzelmi hullámszó az azon fázisait rögzíti az elvágyódástól a tehetetlenségig, amit akkor él át az ember, amikor valamilyen oknál fogva elveszíti a lelki egyensúlyát, szabadságát. Az aggodás, a szorongás és a félelem olyannyira a kárpátaljai magyarság részévé vált, hogy ki-ki magát láthatja viszont a három, tölgyfából faragott árnyalakban. A felszólalások után a történelmi egyházak képviselői megszentelték az emlékművet, és Isten áldását kérték a jelenlévőkre. Az esemény koszorúzással zárult.

2021. február 25. Az Ortutay Elemér Görögkatolikus Központban a késő délutáni órákban megnyitották az *Egyházüldözés Kárpátalján 1944–1991* c. tematikus kiállítást a Gulágra elhurcolt és megtorlásban részesült kárpátaljai görögkatolikus, római katolikus papok, református lelképásztorok és más felekezetek vezetőinek emlékére. A kiállítás szerzője **Dupka György** történész és **Fuchs Andrea**, a Szolyvai Emlékparkbizottság programmenedzsere. Avatóbeszédet tartott **Marosi István** atya, az Ortutay-központ igazgatója, **Szilágyi Mátyás** beregszászi főkonzul, **dr. Dupka György**, a Szolyvai Emlékparkbizottság felelős titkára, **dr. Orosz Ildikó**, a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola elnöke, **Demkó Ferenc** görögkatolikus esperes. **Varjú Zoltán** levezető elnök invitálására a jelenlévők megtekintették a Szolyvai Emlékparkbizottság adományaként átadott állandó kiállítást.

2021. február 25–26. A kommunista diktatúrák áldozatainak emléknapja alkalmából a Gulág- és Gupvikutatók Nemzetközi Társasága (GKNT), a Károli Gáspár Református Egyetem, valamint a Miskolci Egyetem *Közösség és egyén – a szovjet fogságba hurcoltak kontextusában* címmel nemzetközi tudományos online konferenciát rendezett. A GULÁG–GUPVI-kutatók fórumát az esemény fővédnöke, **dr. Latorcai Csaba**, az Emberi Erőforrások Minisztériumának közigazgatási államtitkára nyitotta meg, azon 12 magyarországi, határon, illetve tengeren túli kutatóhely 24 történésze, kutatója (Magyarország: **Bognár Zalán**, **Szakály Sándor**, **Mikó Zsuzsanna**, **Szávai Ferenc Tibor**, **Makra Mónika**, **Horváth Miklós**, **Matkovits Kretz Eleonóra**, **Dán Vanda**, **Bárdonicsek Dominika**, **Kiss József**, **Kunt Gergely**, **Horváth Zita**, **Hermann Róbert**, **Muskovics Andrea Anna**, **Kőrösi Mi-**

hály, Stark Tamás, Nagy Péter, Márkus Beáta, W. Müller Judit, Majorszki András, Jeki Gabriella; Kárpátalja: Molnár D. Erzsébet, Bimba Brigitta, Dupka György; Erdély: Murádin János Kristóf, Benkő Levente, Papp Annamária, M. Lovász Noémi; Torontó: Vladimír Rott) osztotta meg egymással legújabb kutatásainak eredményeit. A rendezők és az előadók többek között arra is felhívták a figyelmet, milyen nagy szükség lenne egy önálló Gulág- és Gupvikutató Intézet felállítására, vagy akár egy már meglévő intézet speciális részlegeként létrehozandó Gulág- és Gupvikutató Csoportra. E műhely feladatkörébe tartozhatna többek között annak a közel 700 ezer, a szovjet lágerekben regisztrált magyar fogoly személyi kártonja több mint 13,5 millió adatának a feldolgozása, amelyet 2019-ben a Magyar Nemzeti Levéltár vásárolt meg az Orosz Állami Hadilevéltártól, valamint annak a további mintegy 300 ezer honfitársunk sorsának a feltárása, akiket vagy szabadon bocsátottak, vagy meghaltak a szovjetunióbeli regisztrálás előtt. A konferencia részletes programja a GKNT honlapján olvasható (<https://www.gulag.hu/>). A közel 150 érdeklődő a társaság YouTube-csatornáján, illetve Facebook-oldalán követhette élőben a konferenciát, az elhangzott előadások szerkesztett változata az év folyamán elektronikus változatban is elérhető lesz.

A konferencia 2. napjáról készült videót a következő linken tekinthető meg: https://www.youtube.com/watch?v=bXWHz_ey_Bw

2021. február 25. Múltunk feldolgozásához elengedhetetlen, hogy tisztában legyünk a történelmi folyamatokkal, megismerjük a tragédiák áldozatainak nevét és méltó módon emlékezzünk rájuk – mondta **Kásler Miklós**, Magyarország emberi erőforrások minisztere Budapesten, a kommunizmus áldozatainak emléknapján tartott sajtótájékoztatón, amelyen bejelentették, hogy a Magyar Nemzeti Levéltár közzétette a Szovjetunióba egykor elhurcoltak adatbázisát. Az adatbázis a <https://adatbazisokonline.hu/adatbazis/szovjet-taborok-magyar-foglyai> címen érhető el.

2021. március 20. **Dupka György** felelős titkár, *Árgyelán György főgondnok*, **Fuchs Andrea** programmenedzser részvételével kora tavaszi műszaki szemle zajlott le a Szolyvai Emlékparkban. Megállapították, hogy a Kárpátaljai Szövetség (elnöke **Benza György**, főtitkár **dr.**

Seremet Sándor) támogatásának köszönhetően kifogástalanul működik a park biztonsági kamerarendszere. Az ötképernyős kamera-rendszer a park teljes területét befogja. Most készül a park új honlapja, ahová becsatornázzák a kamerarendszert, így bárki online betekinthet majd a park területére. A további műszaki finomítások – egy kije-vi központú ungvári szakmai cég közreműködésével – még folyamatban vannak.

2021. április 11. Megnyitotta kapuit a látogatók előtt Kárpátalja egyik legismertebb múzeuma, a munkácsi vár. Megtekinthetővé vált *A totalitárius kommunista elnyomó rendszer kárpátaljai tevékenységét dokumentáló anyagok* c. állandó kiállítás is a Szoylvai Emlékpark szervezésében.

2021 folyamán. A Szoylvai Emlékparkbizottság, a MÉKK, az Inter-mix Kiadó, a KMMI megvalósított tevékenységének összegző összeállítására címszavakban:

I. Kutatómunka. Az év folyamán a magyar, amerikai, angol, ukrán és orosz történészekkel együttműködve **Dupka György** történész folytatta a totalitárius kommunista rezsimiek által elkövetett bűnök leleplezését, az áldozatok emlékének megőrkötését, a megtorlás fehér foltjainak feltárását, a tettesek megnevezését. Ebből a tárgykörből két önálló, összefoglaló munkája jelent meg: (http://kmmi.org.ua/.../boo.../2020/56_001-477_compressed.pdf); (<http://kmmi.org.ua/.../a-karpataljai-magyar-sag-nemetseg...>)

Továbbá Dupka György és Zubánics László történészek összeállításában egy gyűjtemény (<http://kmmi.org.ua/.../books/books-pdf/2020/konf2020.pdf>) is megjelent az év folyamán, amelyek felkerültek a honlapunkra is.

**A SZOLYVAI EMLÉKPARKBIZOTTSÁG
KUTATÓMŰHELYÉBEN KÉSZÜLT
GULÁG–GUPVI KIADVÁNYOK,
2020–2022**

„Élni kell, élni muszáj”. A GULÁG–GUPVI kutatók nemzetközi fóruma Kárpátaján 2019. *Nemzetközi emlékkonferencia. Makosjánosi, 2019. november 15.* Szerzők: Tóth Mihály, Dupka György, Olekszij Korszun, Molnár D. Erzsébet, Márkus Beáta, Kállay Karolina, Marosi István, Bimba Brigitta, Mádi Bianka, Szabó Kata, Botlik József, Motrevicev Vladimir Pavlovics, Smykalin Alexander Szergejevics. Szerkesztette: dr. Dupka György, dr. Zubánics László. Intermix Kiadó, Ungvár–Budapest, 2020. Kárpátaljai Magyar Könyvek 293.

ISSN 1022-0283, ISBN 978-615-5757-26-6.

<https://mek.oszk.hu/21700/21789/21789.pdf>;

<https://mek.oszk.hu/21700/21789/>

Dupka György. *A kárpátaljai magyarság, németiség elhallgatott tragédiája, 1944–1946. A hidden tragedy: The fate of hungarians and germans in Subcarpathia, 1944-46.* A kollektív bűnösség elvének alkalmazása a kárpátaljai magyarokkal és németekkel szemben, a 4. Ukrán Front Katonai Tanácsa határozatainak végrehajtása az NKVD-jelentések tükrében, 1944–1946. Monográfia. (magyarul és angolul). Intermix Kiadó, Ungvár–Budapest, 2020. Kárpátaljai Magyar Könyvek 292.

ISBN 978-615-5757-25-9.

<https://mek.oszk.hu/21800/21806/21806.pdf>;

<http://mek.oszk.hu/21800/21806/>

Dupka György. „Jön még egy új világ...” *A magyar ’56 kárpátaljai kézikönyve.* (A forradalom visszhangja a „megrengett Szovjetföldön”, 1956-1959) Fotók, archívotók: Fuchs Andrea. Rezümé: orosz fordítás: dr. Lengyel Sándor; angol fordítás: dr. Molnár Erzsébet. Lektorálta és szerkesztette: dr. Zékány Krisztina. Borító, műszaki szerkesztő: Dupka Zsolt. Készült a Nemzeti Kulturális Alap támogatá-

sával. Intermix Kiadó, Ungvár–Budapest, 2020. Kárpátaljai Magyar Könyvek 288.

ISBN 978-615-5757-21-1.

<https://mek.oszk.hu/21800/21825/21825.pdf>;

<http://mek.oszk.hu/21800/21825/>

«*Mert szeretetre van szükség, hogy....szenvedés után megbé-
kéljenek a lelkek...*». A GULÁG–GUPVI-kutatók nemzetközi fó-
ruma Kárpátalján, 2020. Nemzetközi emlékkonferencia Beregszász,
2020.11.20. Szerzők: *Dr. Tóth Mihály, Dr. Brenner Koloman, Dr.
Zékány Krisztina, Dr. Zubánics László, Dupka György, Beke Mihály
András, Dr. Molnár D. Erzsébet, Marosi István, Dr. Dupka György,
Bimba Brigitta, Dr. Horváth Miklós, Dr. Botlik József, Dr. Motrevics
Vladimir Pavlovics, Hack Ferenc Mihályné.* Összeállította, a jegyzete-
ket írta: dr. Dupka György. Lektorálta: dr. Zubánics László. Felelős
szerkesztő: dr. Zékány Krisztina. Intermix Kiadó, Ungvár–Budapest,
2021. Kárpátaljai Magyar Könyvek 300.

ISSN 1022-0283, ISBN 978-615-5757-31-0.

<https://mek.oszk.hu/22700/22720/22720.pdf>;

<https://mek.oszk.hu/22700/22720/>

Dupka György: Magyar GULÁG-GUPVI rabok Euráziában.
Felfedett nyomok Oroszország, (Baskíria, Tatár föld, Csecsenföld),
Kaukázus (Azerbajdzsán, Georgia, Örményország,) Ázsia (Kazahsz-
tán, Üzbegisztán) régióiban. Történelmi szociográfia. Átdolgozott,
bővített kiadás. Lektorálta: dr. Zékány Krisztina. Fedélterv, műsza-
ki szerkesztő: Dupka Zsolt. Közreműködő, fotók, archív felvételek:
Fuchs Andrea. Intermix Kiadó, Ungvár–Budapest, 2021. 2021 – 617
old. Kárpátaljai Magyar Könyvek 265.

ISSN 1022-0283, ISBN 978-963-9814-87-5.

<https://mek.oszk.hu/22700/22721/22721.pdf>;

<https://mek.oszk.hu/22700/22721/>

*Dupka György. Hungarian literary life in Subcarpathia during
the sovjet period (1944–1991). Irodalmi élet Kárpátalján a szovjet*

időszakban (1944–1991). (Angol–magyar kismonográfia). Fordította: *dr. Ortutay Péter*. A magyar változat felelős lektora, szerkesztője: *dr. Zékány Krisztina*. Az angol változat felelős szerkesztője és lektora: *dr. Molnár Erzsébet*. Intermix Kiadó, Ungvár-BP., 2021. Kárpátaljai Magyar Könyvek 297.

ISSN 1022-0283, ISBN 978-615-5757-18-1.

<https://mek.oszk.hu/22000/22090/22090.pdf>;

<http://mek.oszk.hu/22000/22090/>

Ortutay Mária: Múltunk és jelenünk „lámpás emberei”. (Interjúk, vissza-emlékezések, önéletrajzi írások). Felelős szerkesztő: *Szemere Judit*. Borítóterv: Dupka Zsolt. Kárpátaljai Magyar Könyvek 299. Intermix Kiadó, Ungvár-Budapest, 2022.

ISSN 1022-0283, ISBN 978-615-5757-28-0.

<https://mek.oszk.hu/22900/22946/22946.pdf>;

<https://mek.oszk.hu/22900/22946/>

„Kárpátsorsüzte nép...” *A GULÁG-GUPVI-kutatók nemzetközi fóruma Kárpátalján, 2021.* Nemzetközi emlékkonferencia, Beregszász, 2021. november 18. A Szolyvai Emlékpark Évkönyve. Szerzői: *dr. Tóth Mihály* (Zápszony), *Marosi István* (Beregszász), *dr. Molnár D. Erzsébet* (Beregszász), *dr. Dupka György* (Ungvár), *dr. Sereimet Sándor* (Budapest), *dr. Zékány Krisztina* (Ungvár), *Bimba Brigitta* (Bátyú), *dr. Zubánics László* (Gut), *Meskó János* (Ungvár), *dr. Botlik József* (Budapest), *Havasi Dániel* – *dr. Havasi János* (Pécs), *dr. Horváth Miklós* (Budapest), *Kállai Karolina* (Szatmárnémeti), *Kovács Sándor* (Budapest), *Matkovits-Kretz Eleonóra* (Pécs), *Dr. Motrevics Vladimir Pavlovics* (Jekatyerinburg), *dr. Nagy Péter* (Budapest). Összeállította, a jegyzeteket írta: **dr. Dupka György**. Lektorálta: **dr. Zubánics László**. Felelős szerkesztő: **dr. Zékány Krisztina**. Szolyvai Emlékpark–MÉKK, Ungvár–Budapest, 2022. Kárpátaljai Magyar Könyvek 303.

ISBN 978-615-5757-33-4.

<https://mek.oszk.hu/24600/24636/24636.pdf>;

<https://mek.oszk.hu/24600/24636/>

Dupka György, Fuchs Andrea: 30 év a Kárpátaljai magyar könyvkiadás szolgálatában. Kárpátaljai Magyar Könyvek sorozat bibliográfiája (1992–2022). Intermix Kiadó, Ungvár–Budapest, 2022. ISBN 978-615-5757-35-8

<https://mek.oszk.hu/24600/24635/24635.pdf>;

<https://mek.oszk.hu/24600/24635/?from=rss>.

A KÖTET SZERZŐI

BAKANCSOS LÁSZLÓ

1954. január 29-én született Beregszászban, tiszacsomai lakos. A kultúrában, sport-

ban, a közéletben tevékeny kereszténydemokrata képviselő, aki következetesen kiállt a Kárpátalján élő ukrán állampolgárok és a magyar nemzeti kisebbség gazdasági, szociális és politikai érdekeiért. Műbútorasztalos, sportmenedzser, kisebbségi politikus, a KMKSZ (1994-2008), az UMDSZ (2014-től) tisztségviselője. 1996-2020 között a Tiszacsomai községi tanács, a Beregszászi járási tanács, a Kárpátaljai megyei tanács képviselője. Legfontosabb elért eredményei: Az 1992. XXXII. magyarországi kárpótlási törvény kiharcolása, kiterjesztése a határon túli magyarságra, főképpen a kárpátaljai magyarságra. A Honfoglalás 1100. évfordulója tiszteletére, kezdeményezésére létrejött a Tiszacsomai Honfoglalási Emlékpark. (1996. november 3.)

Műve: Élet – Út– Hagyaték. Részletek a kárpátaljai magyarság és Tiszacsoma XX–XXI. századi történeiséiből. PP „AUTDOR-SARK” Kiadó, Ungvár, 2022.

<https://frankfurteucdn.s3.eu-central-1.amazonaws.com/bakan-csoslaszlo.pdf>

BIMBA BRIGITTA

(Bátyú, 1994. január 27.) 2011-ben érettségizett a Bányai Középis-kolában. Mester fokozatú diplomát szerzett történelemből az UNE, akkori nevén Magyar Tannyelű Humán- és Természettudományi Kara Magyar Történelem és Európai Integráció Szakán. Jelenleg a Debreceni Egyetem Történelmi Néprajzi Doktori Iskolájának doktorandusz (PhD) hallgatója. GKNT-tag.

DR. BOGNÁR ZALÁN

(Budapest, 1963) PhD történész, egyetemi docens, a Károli Gáspár Református Egyetem Bölcsész- és Társadalomtudományi Kar Új- és Jelenkori Történelmi Tanszék vezetője, a Gulág- és Gupvikutatók Nem-

zetközi Társaság (GKNT) elnöke, a Gulág- és Gupvikutató Intézet Igazgatója.

Korábban a Budapest Fasori Evangélikus Gimnázium tanára. Majd a Hadtörténeti Intézet és Múzeum tudományos munkatársa, főlevéltáros. 2007-ben az Eötvös Loránd Tudományegyetemen doktorált. Disszertáció címe: *Magyarok hadifogságban Magyarországon. A magyarországi hadifogoly-gyűjtőtáborok a hazai források tükrében 1944-1945.*

Kutatási és oktatási szakterületek. Magyarország XX. századi története, különös tekintettel a két világháborúra és az azt követő koalíciós időszakra, a kényszerű migrációkra, a gulág, a hadifoglyok és a polgári elhurcoltak kérdéskörére.

Magyarország XX. századi politika-, társadalom-, gazdaság-, életmód- és hadtörténete. XX. századi egyetemes hadtörténet. Történeti földrajz, kutatómódszertan. XIX-XX. századi magyar protestáns művelődéstörténet.

Tudományos kutatócsoportban vagy projektben való részvétel. EACEA (Education, Audiovisual and Culture Executive Agency) 2008-2009 A polgári lakosság internálása „málenkij robot”-ra a Szovjetunióba” elnevezésű projekt szakmai vezetője. Számos önnálló kötete jelent meg.

DR. BOTLIK JÓZSEF

(Szöny, 1949. január 15.) PhD történész, író, egyetemi oktató, újságíró. Gyermek- és ifjúkorát Dunaalmáson töltötte. Anyai ágon felvidéki, apai ágon székelyföldi (Gyergyó) gyökerű, ami döntően meghatározta az elszakított területen élő kisebbségi magyarság sorsa iránti elkötelezettségét. 1974-ben újságírói, 1980-ban az Eötvös Loránd Tudományegyetemen történelem szakos középiskolai tanári és könyvtáros képezést, 1996-ban pedig a Sola Scriptura Lelkészképző és Teológiai Főiskolán hittanári oklevelet szerzett. 1982-ben egyetemi doktori, 2004-ben az Eötvös Loránd Tudományegyetemen PhD doktori fokozatot kapott. Ugyanezen évtől a Pázmány Péter Katolikus Egyetem oktatója, egyetemi docens. A PPKÉ Történelem-tudományi Doktori Iskola oktatója, témakiírója, témavezetettjei közül öten szereztek PhD fokozatot, közülük öten kárpátaljaiak: Seremet Sándor, Tutuszkó Ágnes, Riskó Mariann, Szanyi M. József, valamint Dupka György

belső opponense volt. Két fő doktori cselekménye folyamatban, 10 fő abszolutóriumot szerzett. A PPKE Történelemtudományi Doktori Iskola Tanácsának belső, választott tagja (2010–2017). Kutatási területe a XX. századi magyar történelem és a határon túli magyarság története. Eddig 30 könyve jelent meg, ebből kettő az Amerikai Egyesült Államokban angol nyelven. Ezen kívül 200 tudományos publikációja látott napvilágot, valamint 35 hosszabb történelmi ismeretterjesztő filmet (ebből 30-nak a forgatókönyvét is írta) és 40 önálló rádióműsört készített.

Legutóbb megjelent könyve: Eltitkolt népirtás a Délvidéken 1944. október – 1948. március. Terjedelme: 513 old.

Díjak, elismerések: Váradi-Sternberg János-díj (2000), Magyar Művészetért Díj (2009), Pro Patria in Exteris (Corvinus Society Kanada, 2009), Kárpátaljai Magyar Nívódíj (2010), Hodinka Antal-díj (2010), Pável Ágoston Emlékérem (Vas Megye Önkormányzatának Közgyűlése, 2012).

DR. DUPKA GYÖRGY

PhD történész, irodalmár, kiadói főszerkesztő, a Kárpátaljai Magyar Művelődési Intézet igazgatója, a Szolyvai Emlékpark felelős titkára. Magyar Értelmiségiek Kárpátaljai Közösségének elnöke, a GKNT ügyvezető elnöke. Az MTA köztestületének tagja. 1952. április 11-én született a kárpátaljai Tiszabökényben. 1979-ben Ungváron szerzett magyar szakos bölcsészdiplomát. 1968-tól publikál. 2008 őszén az ELTE Pedagógiai és Pszichológiai Karán kulturális mediátor szakos másoddiplomát kapott. Mint elkötelezett Gulág-Gupvi-kutató több tanulmányúton (Donyec-medencében, az Ural környéki megyékben, Kaukázusban, Euráziában, Baltikumban stb.) vett részt. 2014. szeptember 19-én a Pázmány Péter Katolikus Egyetem Történelemtudományok Doktori Iskolájában megvédte doktori (PhD) disszertációját a legmagasabb minősítéssel. 1990-től a kárpátaljai magyarság múltjával foglalkozik. Több mint húsz kötet, közel 200 tanulmány szerzője, számos tudományos konferencia szervezője, előadója. Tagja a Magyar Írószövetségnek. Megszervezte Ungváron, majd Munkács ősi várában a *Sztálinizmus Kárpátaljai Áldozatainak Emlékkiállítását*. A Tiszabö-

kényi Árpád-házi Szt. Erzsébet római katolikus templomban létrehozta az *Egyházüldözés Kárpátalján 1944–1991 Idővándor* tematikus kiállítását. 2002-től az Együtt irodalom-művészet-humán tudományok kultúra c. folyóirat felelős kiadója, szerkesztője.

Kutatási területe: GULÁG-GUPVI légervilág kutatás: a szovjet hatóság és katonai gépezetének (hadtörténelem: NKVD, KGB, hadbírórság stb.) megtorló tevékenysége Kárpátalján, a Kárpát-medencében a moszkvai, kijevi, kárpátaljai levéltári anyagok tükrében. Kisebbségkutatás: a Trianon utáni kárpátaljai magyarság története a különböző korszakok aspektusában

Legutóbb megjelent kötetei:

Magyar GULÁG-GUPVI rabok Euráziában. Felfedett nyomok Oroszország, (Baskíria, Tatár föld, Csecsenföld), Kaukázus (Azerbajdzsán, Georgia, Örményország,) Ázsia (Kazahsztán, Üzbegisztán) régióiban. Történelmi szociográfia. Intermix Kiadó, Ungvár–Budapest, 2021. <https://mek.oszk.hu/22700/22721/>;

A kárpátaljai magyarság, németiség elhallgatott tragédiája, 1944–1946. György Dupka. *A Hidden Tragedy: The Fate of Hungarians and Germans in Subcarpathia, 1944–46.* Angol–magyar monográfia, Intermix Kiadó, Ungvár–Budapest, 2020. <https://mek.oszk.hu/21800/21806/>.

Fontosabb elismerések, díjak: Berzsenyi-díj (1993); Nagy Imre-emlékplakett (1995); Julianus-díj (2009); Gulág-emlékérem (2017); Magyar Érdemrend Lovagkeresztje (2017); Fábry Zoltán-díj (2023), Ratkó József-díj (2023), Pro Minoritate-díj (2023)

DUPKA NÁNDOR

(Ungvár, 1985.01.11.) Az Ungvári 10.sz. Dayka Gábor Középiskolában az érettségi megszerzése után mester fokozatú diplomát szerzett az UNE Jogi karán. 2022-ben az UNE UMOTI Magyar Történelem és Európai Integráció Tanszékének hallgatója. Kutatási területe: a kárpátaljai római katolikus egyház és papjainak üldözése a szovjet hatalom idején. 2023-tól az UNE Történelem kara Doktori Iskolájának aspiráns hallgatója.

Műve: *Haklik Sándor vértanú. A Kárpátaljai Római Katolikus Egyház hitvallói (1945-1991)*. Felelős szerkesztő: Szemere Judit. KMMI-Füzetek-XXIX. Kárpátaljai Magyar Könyvek 303. Intermix Kiadó–KMMI, Ungvár–Budapest, 2023. <https://kmmi.org.ua/uploads/attachments/books/KMMI-fuzetek/Haklik.pdf>

Dr. HAVASI JÁNOS

Kaposszekcsői evangélikus lelkészi családban született, 1952. július 12-én. Pécsi jogi és budapesti újságírói tanulmányainak befejezése után 1978-ban a *Dunántúli Napló* kulturális rovatában kezdte hivatásos újságírói pályáját. 1983-85 között a Baranyai Alkotótelepek (villányi és siklósi nemzetközi szimpóziumok) igazgatója, majd a *Jelenkor* c. irodalmi folyóirat olvasószerkesztője és ismét a *Dunántúli Napló* újságírója. Több fővárosi lap (*HVG*, *Új Tükör*) baranyai tudósítója 1989-ben kollégáival megalapítja a *Helyzet* c. független hetilapot, amelynek 1991-ig főszerkesztője. Ezt követően másfél évig a Művelődési és Közoktatási Minisztérium sajtófőnöke. 1992-94-ben a Párizsi Magyar Intézet sajtókapcsolatokkal megbízott igazgatóhelyettese, az *Új Magyarország* és a Duna Televízió párizsi tudósítója. 1995-96-ban szabadúszó videó-újságíróként a Duna Televízió dél-dunántúli, horvátországi és boszniai tudósítója, majd két éven át a Duna Televízió PR igazgatója. 1999-től 2010-ig a Magyar Televízió munkatársa, különböző beosztásokban (szerkesztőségvezető, regionális majd közéleti főszerkesztő). 2011-től az MTVA helyettes kabinetfőnöke, a határon túli magyar programok különmegbízottja. 2015-től négy éven át a Párizsi Magyar Intézet igazgatója, a Magyar Nagykövetség kulturális tanácsosa. 2019-től a Duna Médiaszolgáltató rádiós igazgatója. Tíz éve foglalkozik hadisírkutatással. 2006-ban megalapította a *Sírjaik hol bomborulnak?* c. televíziós műsort, 2007-ben a *Háborús Keresőszolgálat* c. honlapot. E témában többször járt riport- és kutatóúton Szibériában, a Donnál, a Donyec-medencében Galíciában és Európa számos más országában. Lengyelországban. Több tucat riportfilm és nyolc riportkönyv szerzője.

Fontosabb művei: Miért nem dalol a kalapács? (Zeneműkiadó); Izotópfalu (Kossuth Kiadó); Kele, a léleklátó (magánkiadás); Helyzet volt (Tettye Média Könyve; Ha azt mondom, Párizs... (Tettye Média Könyvek).

Fontosabb kitüntetések: A Magyar Érdemrend Tisztikeresztje, Herczeg Ferenc-díj, Párizs Város Nagyzérmének Ezüst Fokozata.

KOVÁCS SÁNDOR

(Eszeny, 1954). Örökség-díjas honismereti szakíró. Anyanyelvén végezte el a szülőfaluja általános iskoláját, majd Csapon a magyar középiskolában érettségizett. Az Ungvári Állami Egyetemen matematikusi, matematikatanári diplomát szerzett. 22 éven átszülőfaluja középiskolájában és Szalóka általános iskolájában tanított matematikát és informatikát. 1999 óta Budapesten él, és a 18. kerület gimnázium nyugalmazott tanára. Eközben 1972-től diákfejjel elkötelezte magát az idegenvezetéssel. Tanári pályája nagyon fontos kiegészítője lett szülőföldje múltjának kutatása. 1996-ban honismereti szakíróként is bemutatkozott. A Kárpátalját magyar szemmel bemutató *Kirándulások a Kárpátok alján és bércein* című könyv, amint azt alcíme is jelzi, úti olvasmány a vidéket felfedezni vágyók számára. 1999-ben a Püski Kiadónál napvilágot látott kötetben, a nagy sikert aratott *Kárpátaljai útravalóban* teljesen kirajzolódik az író egyedi stílusa, mely az eddigi 13 kiadvány mindegyikét jellemzi. Az általa létrehozott *Kárpátaljai Spektrum* sorozat köteteit nemcsak írja, hanem valamennyi munkafázisát – tervezés, szerkesztés, dizájn, nyomdai előkészítés – egyedül végzi. A barna könyvek ízléses külsejükkel, gazdag illusztrációs anyagukkal áttekinthetőségükkel és olvashatóságukkal nem véletlenül aratnak sikert az olvasók körében. Egyéni stílusa tapasztalható a 116 publikációban, a megszámlálhatatlan előadáson, megnyilatkozásaiban a rádióban, televízióban, folyóiratokban, rendezvényeken. Hihetetlen elszántsággal és sokoldalúan igyekszik felkelteni az anyaország érdeklődését a hányattatott sorsú Kárpát-alja iránt, bemutatni e vidék szépségeit, történelmi, művészeti értékeit. Ezt bizonyítja az eddig megjelent 13 könyv és ismeretterjesztő kiadvány, a

12 Kárpátalja-térkép szerkesztése, amelyek nélkülözhetetlenek a tájékozódás és az idegenforgalom szempontjából, a fotóiból rendezett 35 kiállítás szerte a Kárpát-medencében Bécstől Kolozsvárig, a 10 ismeretterjesztő filmben való írói-szakértői közreműködés, valamint az általa készített két önálló film is.

MAROSI ISTVÁN

(Beregszász, 1974.dec. 9.): gör. kat. lelkész, főiskolai lelkész, egyháztörténész. Házastársa Marosi Anita (Debrecen, 1976. május 11.), a Kárpátalja.ma munkatársa. A Beregszászi 3. Sz. Zrínyi Ilona középiskolában tanult. A papi szeminárium elvégzése és pappá szentelése után több magyar lakta településen szolgált. Sok hasznos és közérdekű kezdeményezés megvalósítása fűződik a nevéhez. Emellett a Rákóczi-főiskolán működő görögkatolikus lelkészség, a GörögKör és az Ortutay-kollégium vezetője. Támogatja a Görögkatolikus Ifjúsági Szervezetet, hittantáborait és más rendezvények lebonyolítását. Elindította az Ortutay Elemér Keresztény Tudományos Diákköri Konferencia-sorozatot. A görögkatolikus kiadványok (Megmaradni, Kárpátikon) felelős szerkesztője, egyháztörténeti konferenciák, kiállítások stb. egyik fő szervezője. Könyvet írt a Kárpátalján élő görögkatolikus magyarokról. 2017-ben Beregszászban kezdeményezte az Ortutay Elemér Görögkatolikus Központ létrehozását és ezen belül működő Bendász István Görögkatolikus Könyvtár és Levéltár megalapítását. M.: Görögkatolikus magyarok Kárpátalján. Közösségek és templomok. Szent Miklós Egyesület, Nagybégány–Beregszász, 2014; Marosi István (szerk.): „...a Munkácsi Egyházmegye fejedelme...”. Tanulmányok és források Firczák Gyula munkácsi püspök munkásságának megismeréséhez, Nyíregyháza-Beregszász 2019, 400 o.; Az I. világháború és a görögkatolikusok. Tanulmánykötet, Társzerző: Suslik Ádám. Nyíregyháza – Beregszász 2020, 186. o.

DR. MOTREVIC, VLADIMIR PAVLOVICS

(Polock, Fehéroroszország, 1952.október 14.) az Urali Állami Jogi Egyetem (Jekatyerinburg) Állam- és Jogtudományi Tanszékének pro-

fesszora, történelemtudományok doktora. Tevékenyen vesz részt az orosz-magyar GUPVI-GULÁG-kutatás programjában. Több mint 100 tudományos munka szerzője, illetve társszerzője.

DR. TÓTH MIHÁLY

(Mezőkaszony, 1954. október 5.), a jogtudományok kandidátusa, nemzetközi jogász, a Szolyvai Emlékparkbizottság elnöke, 1987 és 1989 között Beregszász város polgármestere, 1992 és 1994 között a Beregszászi járás elnöki megbízottja, 1994–1998 között a kijevei parlament képviselője volt. Az Ukrajnai Magyar Demokrata Szövetség tiszteletbeli elnöke. 2001 és 2020 között az Ukrán Nemzeti Tudományos Akadémia Koreckij Állam- és Jogtudományi Intézetének tudományos főmunkatársa. Kutatási témája az emberi jog, a nemzeti kisebbségek, és az önkormányzatiság jogának nemzetközi és alkotmányjogi vonatkozásai, a gyakorlatban is részt vesz az ukrain jogalkotásban. Közel 100 tudományos munka szerzője, illetve társszerzője. Közéleti és tudományos tevékenységét, többek között, Ukrajnának az Érdeméért Érdemrend III. fokozatával (1997), az Ukrajna Legfelsőbb Tanácsa Diszoklevelével (2006), és a Magyar Köztársasági Érdemrend Tisztikeresztjével (2009) ismerték el.

DR. ZÉKÁNY KRISZTINA

(Ungvár, 1975. július 2.), az Ungvári Nemzeti Egyetem Magyar Filológiai Tanszékének vezetője, docens, a filológiai tudományok kandidátusa. Kandidátusi értekezését 2002-ben védte meg az Ungvári Nemzeti Egyetemen Ungvár és környékének földrajzi nevei címmel. Tankönyvszerző, szerkesztő és fordító. Az általános és középiskolai magyar nyelv tankönyvek társszerzője. Szerkesztője volt a 2007-től 2009-ig évenként megjelenő Kárpátika c. tudományos cikk- és tanulmánygyűjteménynek, főszerkesztője az UNE Ukrán-Magyar Oktatási-Tudományos Intézet Tudományos Közleményeinek, az Acta Hungarica című tudományos cikkgyűjtemény, valamint a Закарпатські філологічні студії főszerkesztő-helyettese volt. 2017-től a Pécsi Egyetem ECL Nyelvvizsgarendszer Nemzetközi Magyarországi Központ Ungvári Fiókinstéményének koor-

dinátora. Kutatási területe: helynévtan, településtörténet, magyar nyelvtörténet, finnugrisztika, fordítástan, a magyar nyelv idegen nyelvként való oktatása.

DR. ZUBÁNICS LÁSZLÓ

(Gut, 1971. május 20.) a történelemtudományok kandidátusa, helytörténész, kisebbségi politikus. 2009-től az Ungvári Nemzeti Egyetem Ukrán-Magyar Oktatási és Tudományos Intézet igazgató-helyettese, a Magyar Történelem és Európai Integráció Tanszék vezetője. Kutatási területe: Északkelet-Magyarország (a mai Kárpátalja) kora újkori történelme, ezen belül a nemesség szerepe e történelem formálásában. Eddig közel 10 könyvet adott ki, számos tanulmánya jelent meg a helyi és a magyarországi kiadványokban. Jelenleg a Kárpátaljai Magyar Művelődési Intézet elnöke és az Együtt című folyóirat tanulmány rovatának a vezetője.